Inhoudsopgave

1. Inleiding 2
2. Voorwoord 6
3. De familie Jonkers vanaf het midden 19e eeuw. 7
4. Mobilisatie en mei 1940 32
5. Tewerkgesteld in Duitsland 37
6. Tewerkgesteld in Frankrijk 42
7. In krijgsgevangenschap 46
8. Stalag IV-b Mühlberg 53
9. Arbeitskommando Moosheim 103
10. Arbeitskommando HASAG Leipzig 122
11. De bevrijding 193
12. De terugreis 211
13. Na de oorlog 219
14. De Nederlanders bij HASAG 228

1. Inleiding

Het was op 12 juli 2019 en op de dag af precies honderd jaar geleden dat Arie Jonkers werd geboren en dat Tony Jonkers, zoon van Arie Jonkers, probeerde op de computer iets terug te vinden over zijn vader. Min of meer bij toeval stuitte hij daarbij op het boek van Stef Beumkes "*Wij moesten naar Duitsland, 1942-1945*", waarin de naam van Arie Jonkers wordt vermeld.
De vader van Stef Beumkes is in het kader van de Arbeitseinsatz gedwongen tewerkgesteld in de munitiefabriek van HASAG.
Een contact met Stef Beukes was snel gelegd. In de daarop volgende gesprekken raakte Stef onder de indruk van het materiaal dat Arie Jonkers heeft achtergelaten. In de meest recente druk van "Wij moesten naar Duitsland" zijn de gegevens van Arie Jonkers opgenomen. Het boek is door Stef Beumkes overhandig aan de Gedenkstätte für Zwangsarbeit Leipzig.

Om het dagboek van Arie Jonkers goed te kunnen begrijpen kan het beste eerst het boek van Stef Beumkes worden gelezen.

Stef Beumkes "Wij moesten naar Duitsland" en de overhandiging van het boek aan de Gendenkstätte für Zwangsarbeit Leipzig.

Kort daarop werd Tony door Stef in contact gebracht met militair historicus Eric van der Most en in goede samenwerking hebben Tony en Eric de brieven en andere documenten bewerkt tot het boek dat nu voor u ligt. Het bleek een spannende en verrassende speurtocht naar de geschiedenis van de familie Jonkers en Arie Jonkers in het bijzonder. Het is het verhaal van iemand die “als een dubbeltje” werd geboren in de Amsterdamse Jordaan.

In de film "Op stap", Nederland 1935, wordt het refrein door Louis Davids, Frits van Dongen, en Henriëtte (Heintje) Davids als volgt bezongen:

Als je voor een dubbeltje geboren bent
Bereik je nooit een kwartje
Of je Grieks, Latijn of twintig talen kent
Gerust, het leven tart je
Je verbeeldt je dat je aan de touwtjes trekt
Maar och, het leven smijt je heen en weer
Als je voor een dubbeltje geboren bent
Dan krijg je nooit een stuiver meer

Uit het nu voor u liggende boek over Arie Jonkers blijkt dat niet iedereen een dubbeltje blijft. Arie Jonkers was een groot liefhebber van cabaret en operette en een goede zanger. Hij heeft het liedje van Louis Davinds zeker vaak gezongen.
Arie wist zich echter op te werken tot “een kwartje”.
Geen “kleine burger-man”, maar een man met een “echt confectie-pakkie an”.

Arie Jonkers (collectie familie Jonkers).

Van Arie Jonkers is geen dagboek bewaard gebleven. Mogelijk heeft hij, zoals zo velen van zijn medekrijgsgevangenen, wel een dagboek bijgehouden (echt verboden was het bijhouden van een dagboek vaak niet), maar we weten dat niet zeker. Het voorliggende dagboek is dan ook grotendeels te beschouwen als een *reconstructie*.

Het dagboek van Arie Jonkers is in de eerste plaats gebaseerd op het materiaal dat is bewaard in de collectie van de familie Jonkers. De collectie omvat hoofdzakelijk brieven, die vanuit Nederland naar Duitsland zijn gestuurd. Een enkele brief is door Arie zelf verstuurd vanuit Frankrijk en een enkele door zijn broer Henk vanuit Duitsland.
Ten aanzien van de brieven is het goed om te weten dat Arie zelf, vanuit de kampen Stalag IV-b Mühlberg en Arbeitskommando's van Stalag IV-g Oschatz, brieven naar Nederland stuurde. In het Stalag XI-a Altengrabow, waar Arie als eerste naar toe ging, kregen de Nederlandse krijgsgevangenen geen gelegenheid om naar huis te schrijven, of brieven te ontvangen. Om die reden ontbreken er dus brieven die uit of naar dit eerste krijgsgevangenenkamp zijn gestuurd.

Aan de standaard brieven die Arie naar Nederland stuurde waren antwoordkaarten gehecht. Arie vulde daar zelf alvast de geadresseerde op in en vulde er tevens zijn eigen adres in Duitsland op in. Onderstaand is een dergelijke brief afgebeeld (van vaandrig Steenbergen), die niet is afgescheurd en niet is teruggestuurd.

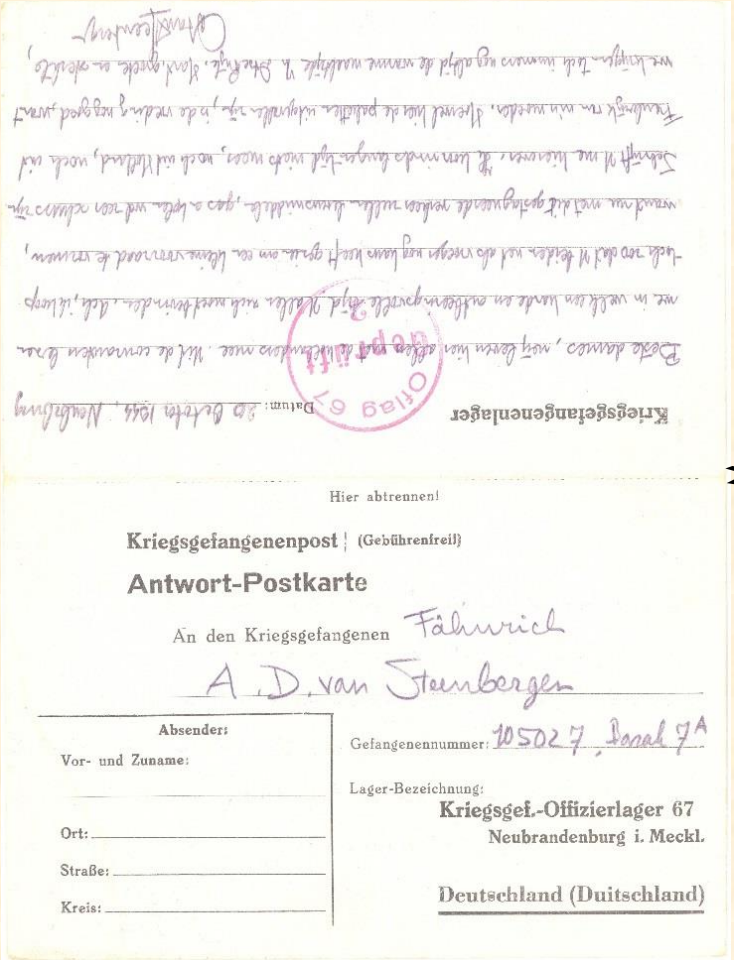
Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost | (Gebührenfrei)

Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen Fähnrich

A. D. van Steenbergen

Absender:

Vor- und Zuname:

Ort:

Straße:

Kreis:

Gefangenennummer: 105027, Saal 7A

Lager-Bezeichnung:

Kriegsgef.-Offizierlager 67

Neubrandenburg i. Meckl.

Deutschland (Duitschland)

Niet altijd werd een dergelijke kaart ook door de beoogde geadresseerde gebruikt om te antwoorden. Er werden over en weer binnen de familie kaarten en brieven geleend of gebruikt. Ook werden er brieven buiten het officiële proces om gestuurd. Mogelijk waren die brieven in pakketjes verstopt, of werden ze verzonden via arbeiders, die via de Arbeitseinsatz tewerkgesteld waren.
Alle brieven zijn vrijwel zonder uitzondering in spreektaal geschreven en -vanwege de zeer beperkte ruimte op een dergelijke brief- vaak ook in een zo kort mogelijke vorm, waarbij werkwoorden en persoonswoorden achterwege gelaten zijn.
In het voorliggende dagboek zijn deze brieven in modern Nederlands herschreven en soms aangevuld met werk- en persoonswoorden. Dit is gedaan om de brieven beter begrijpelijk en leesbaar te maken.

Het dagboek is aangevuld met feitelijke gegevens uit het Nationaal Archief in Den Haag, het Stadsarchief in Amsterdam en het Noord-Hollands Archief in Haarlem.
Ten einde de dagelijkse gang van zaken zo goed mogelijk weer te geven, is gebruik gemaakt van een aantal dagboeken van andere Nederlandse krijgsgevangenen.
Daar waar dergelijke dagboeken van derden zijn gebruikt, zijn de persoonlijke onderwerpen verwijderd en alleen de objectieve beschrijvingen overgenomen. Waar relevant is ook gebruik gemaakt van fotomateriaal uit de collectie van de familie Jonkers en materiaal dat in archieven, literatuur en op internet is terug te vinden.

E. van der Most
Gouda, 12 juli 2020

2. Voorwoord

De wortels van de familie Jonkers liggen in de Jordaan. In deze oude volksbuurt gingen onder meer slechte woonomstandigheden, armoede en drankgebruik hand in hand. Dit is terug te lezen in de familiegeschiedenis.

Als enige van het gezin werd Arie Jonkers opgeroepen tijdens de mobilisatie.
Als jonge soldaat van 19 jaar oud, maakte hij in mei 1940 het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog mee.
Omdat hij zich verantwoordelijk voelde voor zijn moeder heeft hij gehoor gegeven aan de oproep om via de Arbeitseinsatz te gaan werken. Veel keus was er overigens niet, er moest simpel gezegd thuis brood op de plank komen. Het werk in het buitenland duurde echter zeer kort. Arie keerde terug naar Amsterdam en ging werken in een stomerij.
In 1943 werd hij opgeroepen om teruggevoerd te worden in krijgsgevangenschap en ging daarmee een verschrikkelijke tijd tegemoet.
Ruim na de bevrijding keerde hij terug in Amsterdam.

3. De familie Jonkers vanaf het midden 19e eeuw.

Ons verhaal begint ergens in het midden van de 19e eeuw en we volgen de stamboom vanaf Bernardus Jonkers via Jan Frederik Bernardus Jonkers en Willem Frederik Bernardus Jonkers naar Arie Jonkers. Hierbij passeren de nodige zijsprongen, zoals scheidingen en tweede huwelijken die het verhaal lastig maken om te volgen, maar die voor het totale beeld van de familie wel noodzakelijk zijn.

Bernardus Jonkers (1845-1899)
x (1869-1875)
Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (1852-)

Jan Frederik Bernardus Jonkers (1870-)
x1 (1889-1910)
Catharina Jacoba Diederiks (1869-).

Willem Frederik Bernardus Jonkers (1890-1987†)
x(1911)
Antoinette Jonkers-Vonk (1886-1965†).

1. Willem Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 23 augustus 1912 / Amsterdam 29 januari 1915†).
2. Joseph (Joop) Jonkers (Amsterdam 20 oktober 1913 / Blaricum 16 juli 1969†).
3. Antoinette Jonkers (22 mei 1915 / Amsterdam 24 januari 2009†).
4. Willem (Wim) Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 19-6-1917 / Tiel / Groningen 8-8-1989†).
5. **Arie Jonkers** (Amsterdam 12 juli 1919 / Purmerend 22 juli 1991†).
6. Hendrik (Henk) Johannes Jonkers (24 juni 1924 / Amsterdam 19 februari 1991†).

De onderstaande aktes zijn zo goed mogelijk in een chronologische volgorde geplaatst. Het is echter niet altijd duidelijk hoe oud een akte precies is, of op welke periode die betrekking heeft.

Op 28 oktober 1869 trouwden **Bernardus Jonkers** (geboren 7 januari 1845 te Amsterdam en van beroep "tapper") oud vierentwintig jaar, met Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852 oud zeventien jaar en zonder beroep).

Op heden den Achtentwintigsten October Achttienhonderd Negen-en-Zestig, zijn voor ons ondergeteekende Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Stad Amsterdam, in het huis der Gemeente, verschenen, ten einde een Huwelijk aan te gaan:
***Bernardus Jonkers**, tapper, geboren en wonende alhier oud vierentwintig jaren meerderjarige zoon van Lukas Jonkers, overleden en Hendrika Rijnbach zonder beroep wonende alhier ter Eene, en*

***Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier**, zonder beroep, geboren en wonende alhier, oud Zeventien jaren, minderjarige dochter van Jan Frederik Neijgh van Lier, poelier en Johanna Maria Philippina Streeler wonende alhier ten anderen zijde,*
En verklaarden de Moeder des Bruidegoms en de Ouders der Bruid voor ons tegenover, Doen toe te stemmen in dezen Echt.
De beide afkondigingen tot dit huwelijk zijn blijkens daarvan hiernevens gevoegd bewijs, onverhinderd geschied alhier den Zeventienden en Vierentwintigsten dezer. Voorts zijn ons overlegd ten eerste de geboorte akten der Verloofden, ten tweede de dood-akte van den vader des Bruidegoms.
Waarna wij hun hebben afgevraagd of zij elkander aannemen tot Echtgenooten en getrouwelijk alle de pligten zullen vervullen, welke door de Wet aan den Huwelijken Staat zijn: hetwelk door hen uitdrukkelijk met JA, beantwoord zijnde, hebben wij in Wet uitspraak gedaan, dat zij door het Huwelijk aan elkander zijn verbonden. In tegenwoordigheid van: Mathijs Lucas Jonkers, broeder des Echtgenoots, koetsier, oud Zevenentwintig, Adrianus van Riet, oom van den Zelven, melkslijter, oud Eenenvijftig, Jan Alle Hofstra, dakhuisk....ter, oud Drieënvijftig jaren, wonenden allen alhier.
En is hiervan door ons opgemaakt deze Akte, welke na voorlezing door de Komparanten en de Getuigen en ons is onderteekend. Uitgezonderd de moeder des Echtgenoots die verklaarde niet te kunnen schrijven. [1]

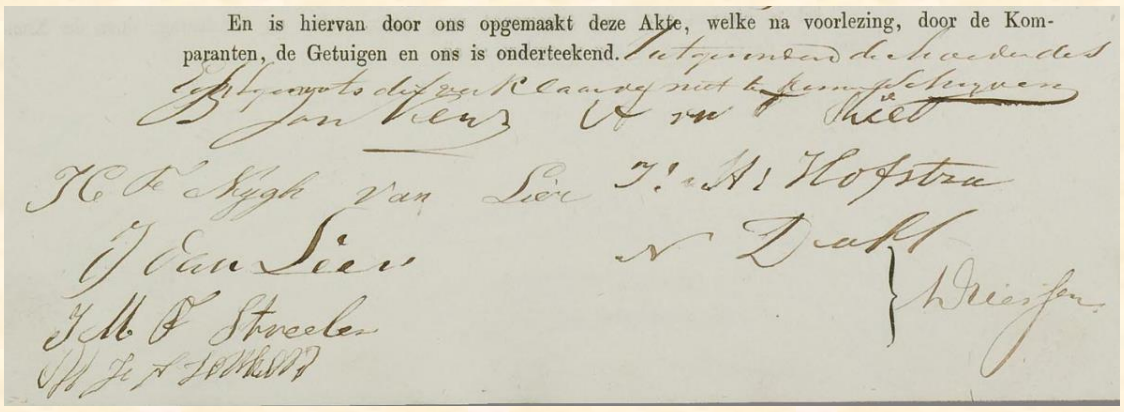
En is hiervan door ons opgemaakt deze Akte, welke na voorlezing, door de Komparanten, de Getuigen en ons is onderteekend.

Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852) woonde vanaf 1874 samen met haar zoon Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870), maar zonder haar man Bernardus Jonkers aan de Nes 61 te Amsterdam. [2]

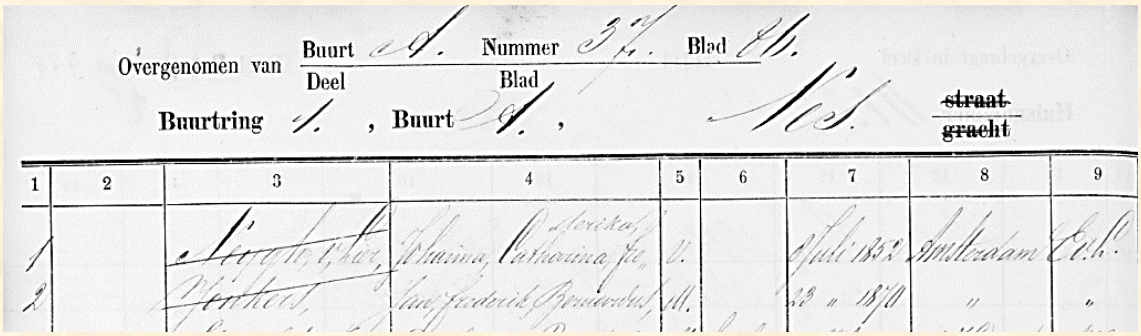
Overgenomen van Buurt A. Nummer 37. Blad 66.
Deel Blad
Buurtring 1. , Buurt A. , Nes. straat/gracht

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1		Neijgh van Lier	Johanna Catharina Fre	V.		8 Juli 1852	Amsterdam	Geh.
2		Jonkers	Jan Frederik Bernardus	M.		23 „ 1870	„	„

1 Noord-Hollands Archief, Reg.10 fol. 29.
2 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 318 blad 178, Nes 61.

Bernardus Jonkers (geboren 7 januari 1845 te Amsterdam en van beroep "poelier"), zijn vrouw Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852) en hun zoon Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) woonden vanaf 1875 aan de Nes 61 te Amsterdam.
Het huwelijk tussen Bernardus Jonkers en Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier werd bij vonnis van de Arrondissementsrechtbank op 29 november 1875 door echtscheiding ontbonden. Op 19 januari 1876 werd Bernardus Jonkers uitgeschreven en verhuisde hij naar Harderwijk om later naar Tilburg te verhuizen.
Johanna Catharine Frederika Neijgh van Lier en Jan Frederik Bernardus Jonkers vertrokken in augustus 1877 van de Nes 61.
Zoon Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) zou daarna langere tijd en mogelijk tot 1886 niet meer bij zijn moeder wonen. [3)]

Overgenomen van Buurt 1. Nummer 37. Blad 85
Deel Blad
Buurtring 1. , Buurt 1. , Nes. ~~straat~~ ~~gracht~~

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1		Jonkers	Bernardus	M	hoofd	7 Jan 1845	Amsterdam	NH.
2		Neijgh v. Lier	Johanna Catharina Frederika Marijen	V.	vrouw	8 Juli 1852	"	Evl.
3		Jonkers	Jan Frederik Ber.	M	Zoon	23 Juli 1870	"	

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870), woonde vanaf september 1883 tot december 1883 als *"kleinkind"* in bij het gezin van Gerrit Reusche (geboren 17 november 1842 en van beroep "schagten-maker"), Gerrit zijn vrouw Johanna Clasina Prins (geboren 10 maart 1845), hun kinderen Cornelia Geertrui Reusche (11 april 1870), Gerrit Reusche (20 maart 1873), Johanna Clasina Reusche (3 december 1875), Dirk Reusche (8 april 1880) en Dina Reusche (4 maart 1886) aan de Korte Leidschedwarsstraat 205 te Amsterdam. [4)]

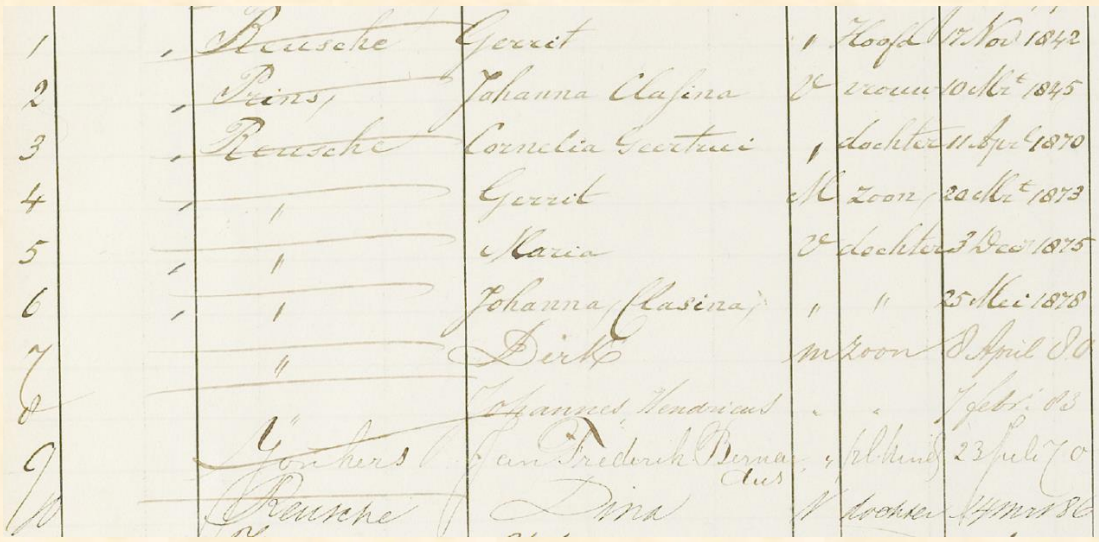
1	"	Reusche	Gerrit	1	Hoofd	17 Nov 1842
2	"	Prins	Johanna Clasina	V	vrouw	10 Mrt 1845
3	"	Reusche	Cornelia Geertrui	1	dochter	11 Apr 1870
4	"	"	Gerrit	M	zoon	20 Mrt 1873
5	"	"	Maria	V	dochter	3 Dec 1875
6	"	"	Johanna Clasina	1	"	25 Mei 1878
7		"	Dirk	M	zoon	8 April 80
8			Johannes Hendricus			7 Oct. 83
9		Jonkers	Jan Frederik Bernardus	1	kl. kind	23 Juli 70
10		Reusche	Dina	V	dochter	4 Mrt 86

3 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 318 blad 177, Nes 61.
4 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister Korte Leidschedwarsstraat 205.

Johann Stör (ook wel als Storr geschreven! en dus op meerdere manieren terug te vinden in de archieven) “Kellner”, Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852) “tapster” en hun zoon Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (22 april 1879) woonden vanaf december 1883 tot februari 1885 aan de Bloedstraat 12. Het is opvallend dat Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier hier als hoofd is aangemerkt en de rol van Johann Stör niet duidelijk is. Wel kan worden geconcludeerd dat beiden elkaar tenminste vanaf 1883 kenden (met betrekking tot Stör werd in 1883 in Amsterdam een politierapport opgesteld). Ik vermoed echter dat Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier deze Johann Stör al in april 1879 en mogelijk al eerder heeft ontmoet. De Duitse naam van zoon Gustaaf Adolf (geboren in 1879) doet vermoeden dat Stör daarvan de vader is. Later, bij het huwelijk, zou deze Gustaaf Adolf ook als kind door het echtpaar worden erkend. [5)]

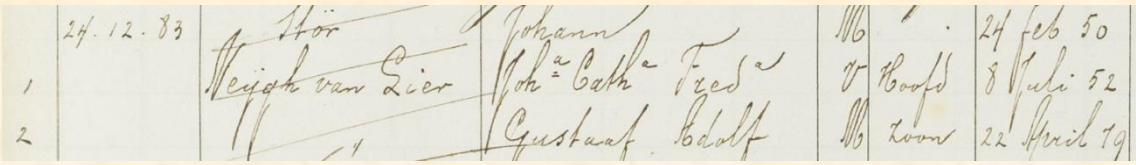

Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852), Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april 1879), Johann Stör (geboren 24 februari 1850) en Johan Theodor Charles Neijgh van Lier (geboren 20 mei 1885) woonden vanaf februari 1885 tot juni 1885 aan het Rusland 14 te Amsterdam. [6)]

Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852), Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april 1879) en Johann Stör (geboren 24 februari 1850) woonden in september 1885 gedurende korte tijd aan het Rusland 16. [7)]

Vanaf September 1885 tot november 1885 woonden Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852), Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april

5 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 36 blad 96 Bloedstraat 12.
6 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 433 blad 60 Rusland 14.
7 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 433 blad 59 Rusland 16.

1879) en Johann Stör (geboren 24 februari 1850) aan de Agnietenstraat 2 te Amsterdam. [8)]

Vanaf november 1885 tot mei 1886 woonden Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852), Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april 1879) en Johann Stör (geboren 24 februari 1850) aan de Reguliersdwarsstraat 43 te Amsterdam. [9)]

Vanaf mei 1888 tot augustus 1888 woonden Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852), zoon Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april 1879), zoon Heinrich Friedrich Wilhelm Carl Neijgh van Lier en Johann Stör (geboren 24 februari 1850 en van beroep "kellner") aan de Beulingstraat 7 te Amsterdam. [10)]

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) woonde vanaf juni 1885 tot augustus 1886 *als n*eef in bij het gezin van Gijsbertus Bartholomeus Philippus Streel(d)er (geboren 25 maart 1852), Maria Wilhelmina Gesina Wallart (geboren 5 maart 1857), Gijsbertus Bartholomeus Philipus Streel(d)er, Maria Helena Paulina Streel(d)er, Pieter Jacob Streel(d)er en Philippus Leendert Streel(d)er(s) aan de Utrechtsedwarsstraat 115 te Amsterdam. [11)]

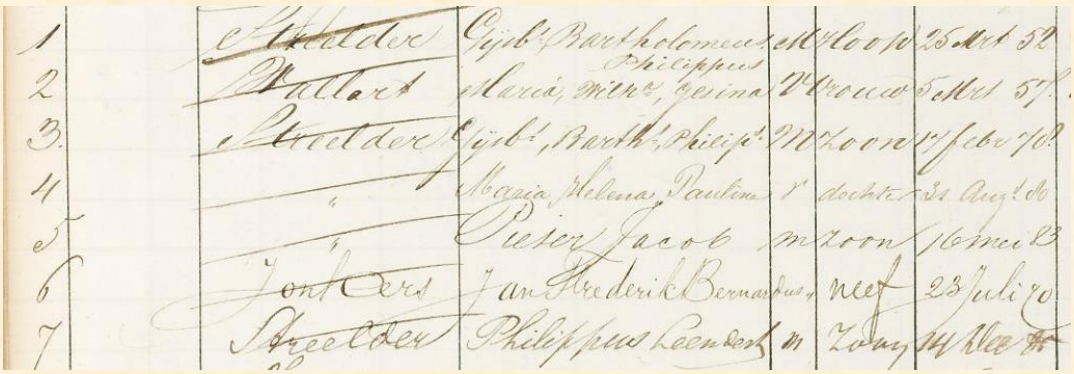

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) woonde vanaf augustus 1886 tot september 1886 *als n*eef in bij het gezin van Maria Wilhelmina Gesina Wallart (geboren 5 maart 1857), Gijsbertus Bartholomeus Streel(d)er, Maria Helena Paulina Streel(d)er, Pieter Jacob Streel(d)er en Philippus Leenders Streel(d)er(s) aan de Prins Hendrikkade 40 te Amsterdam. [12)]

8 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 5 blad 36 Agnietenstraat 2.
9 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 412 blad 98 Reguliersdwarsstraat 43.
10 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 29 blad 199 Beulingstraat 7.
11 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 491 blad 198 Utrechtsedwarsstraat 115.
12 Stadsarchief Amsterdam, registratie saaId29163286, Prins Hendrikkade 40.

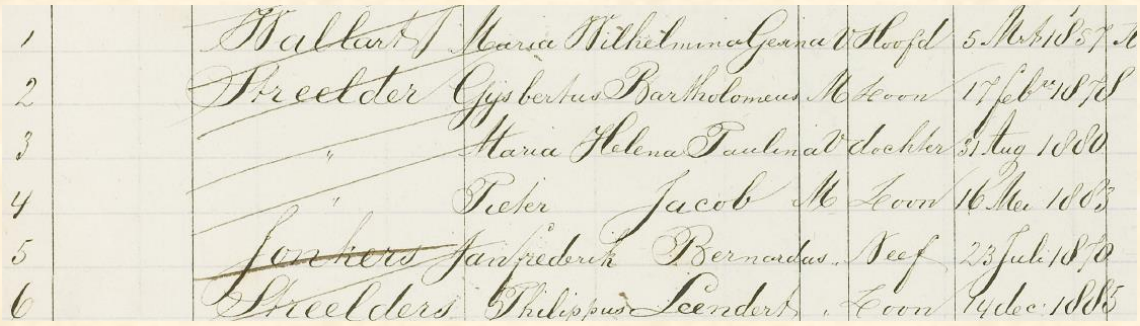

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870), woonde vanaf september 1886 tot oktober 1886 in het gezin van zijn moeder Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852), samen met Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april 1879), Johann Stör (geboren 24 februari 1850 en van beroep "kellner") en Alexandrina Helena Roelofs (geboren 10 december 1856) aan de Reguliersdwarsstraat 115
In oktober 1886 verhuisde Jan Frederik Bernardus Jonkers naar (Den) Helder. [13)]

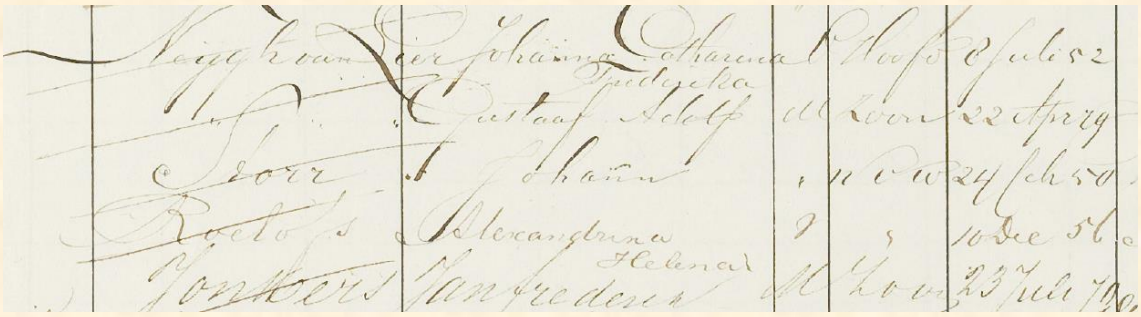

Voor oktober 1889 verbleef Jan Frederik Bernardus Jonkers op het (zeil)wachtschip "Prins Maurits der Nederlanden" te Amsterdam. Hier werd hij -waarschijnlijk vrijwillig, want hij was vrijgesteld van dienst- opgeleid tot Hofmeester. [14)]

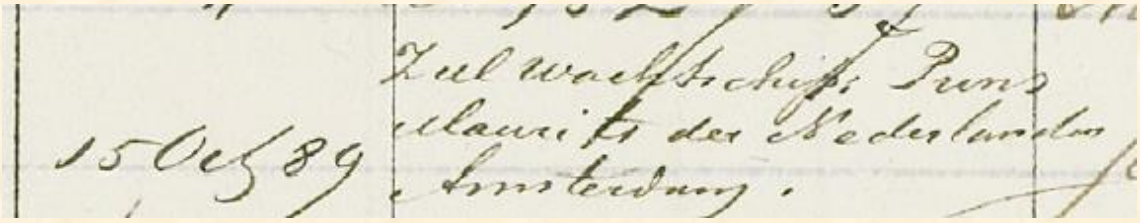

13 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 413 blad 14.
14 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 150 blad 196.

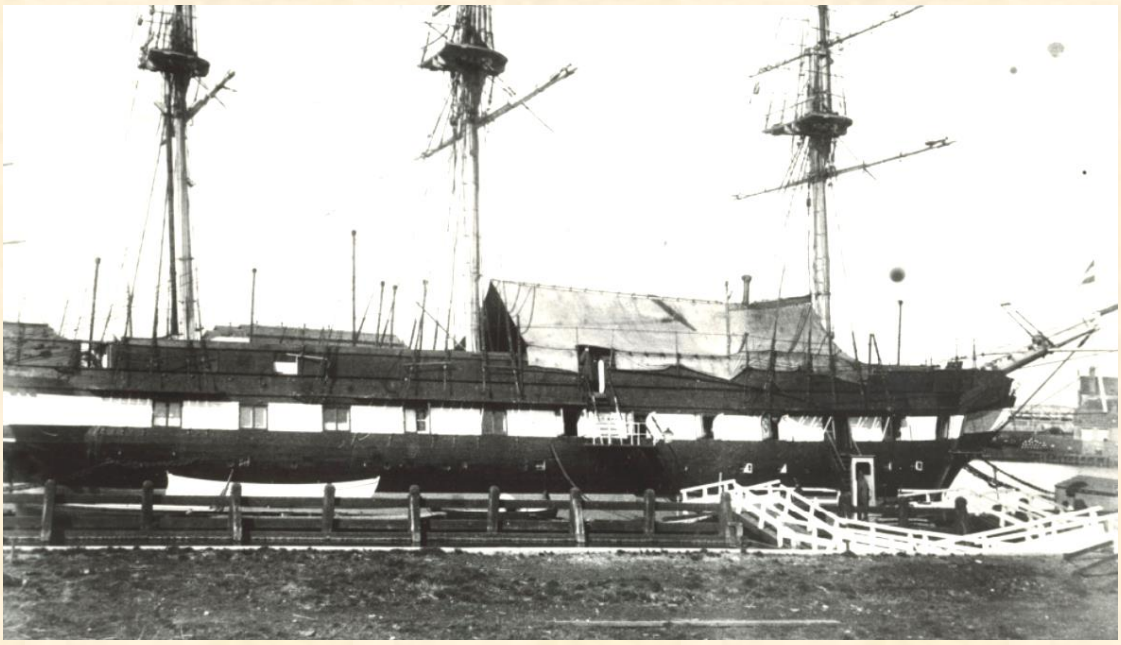

Korvet "Prins Maurits der Nederlanden" te Amsterdam (NIMH 2158_010669).

De korvet "Prins Maurits der Nederlanden" was deels een drijvend kantoor en tegelijk een logementschip voor schepelingen wier schip buiten dienst was gesteld of zonder hen was vertrokken, omdat ze ziek of met verlof waren. De meest jonge matrozen en mariniers volgden allerlei lessen in afwachting van hun schip, of een nieuwe operationele plaatsing. Aan boord werd ook de reguliere opleiding voor kok en hofmeester gegeven. Bovendien hield, wanneer nodig, de zeekrijgsraad er zitting en huisvestte het schip de opleiding van aspirant-administrateurs tot officier van administratie. Deze tweejarige opleiding was in 1883 opgezet en ondergebracht aan boord van het wachtschip te Willemsoord en in 1897 om opleidingsredenen verplaatst naar Amsterdam. Daar waren de Centrale magazijnen van kleding en levensmiddelen en het Scheikundig laboratorium van de marine gevestigd, van belang voor het onderwijs in warenkennis. In het gemeentelijk slachthuis kon bovendien praktijkonderwijs in vee- en vleeskeur worden gegeven. [15)]

Uit de militieregisters blijkt dat Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) op 11 maart 1890 was ingeloot als matroos bij de Kon. Marine, maar vanwege het feit dat hij enig kind was, werd vrijgesteld van dienst. Dat hij een kleurrijk persoon was blijkt uit een opmerking bij zijn registratie: *1 Augustus 1889 ontslagen "wegens aanhoudend slecht gedrag". Zie W.185/1890AS).*[16)]

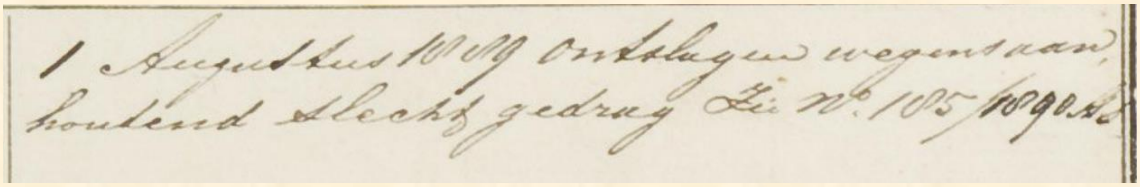
1 Augustus 1889 ontslagen wegens aanhoudend slecht gedrag Zie No. 185/1890 AS

15 Acda, G.M.W. Op de deining van de wetenschap. Leven en werk van Gustaaf Frederik Tydeman (1858-1939), zeeofficier en hydrograaf, 2019.
16 Stadsarchief Amsterdam, lotingsregisters 1890, 0001-1561.

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) woonde vanaf oktober 1889 *als zoon* in bij het gezin van Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852 en van beroep "tapster"), Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april 1879), Heinrich Friederich Wilhelm Carl Neijgh van Lier (geboren 12 juni 1888), Johann Stör (geboren 24 februari 1850 in het Duitse Remsbach, Birnsbach of Beimbach) en Johanna Louisa Mahlhoff (geboren 19 januari 1868) aan de Prins Hendrikkade 53. [17)]

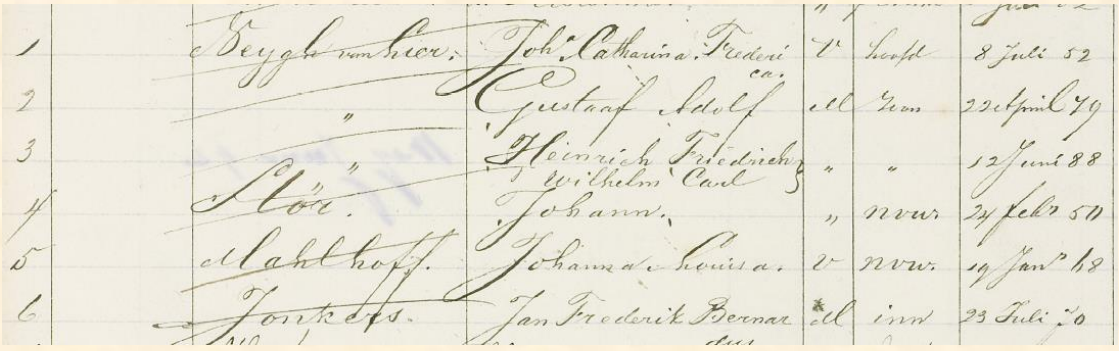

Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier (geboren 8 juli 1852 en van beroep "tapster"), Gustaaf Adolf Neijgh van Lier (geboren 22 april 1879), Heinrich Friederich Wilhelm Carl Neijgh van Lier (geboren 12 juni 1888) en Johann Stör (geboren 24 februari 1850 in het Duitse Reinsbach) woonden vanaf augustus 1888 tot oktober 1889 aan de Singel 504. Jan Frederik Bernardus Jonkers woonde hier kennelijk niet en was naar elders vertrokken. Mogelijk vertrok hij naar Tilburg en is hij daar bij zijn vader gaan wonen (zie zijn huwelijksakte verderop). [18)]

Op 17 juli 1893 trouwde Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier met Johann Stör (geboren 24 februari 1850 en van beroep "kellner"), nadat zij eerder was gescheiden van Bernardus Jonkers (geboren 7 januari 1845 te Amsterdam). In de huwelijksakte valt het volgende te lezen:
Op heden Zevenentwintig juli achttienhonderd drieënnegentig, zijn voor ons ondergeteekende Ambtenaar van den Burgerlijken Stand van Amsterdam, in het huis der Gemeente, verschenen, ten einde een Huwelijk aan te gaan:
***Johannes Stör**, kellner, geboren te Beimbach in Duitschland, wonende alhier, oud drieënveertig jaren, meerderjarige zoon van Johannes George Stör en Magdalena Barbara Stein, beiden overleden ter eenre en*
***Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier**, tapster, geboren en wonende alhier, oud eenenveertig jaren, gescheiden echtgenoote van Berhardus Jonkers, meerderjarige*

17 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 150 blad 196.
18 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 452 blad 53 Singel 504.

dochter van Jan Frederik Neijght van Lier en Johanna Maria Philippina Streeler, beiden overleden ter andere zijde.
De beide afkondigingen tot dit Huwelijk zijn onverhinderd geschied, alhier den zestienden en drieëntwintigsten dezer. Voorts zijn aan ons overgelegd de geboorte akten der verloofden en de akte van scheiding van het vorige Huwelijk der Bruid.
Voorts verklaarden de verloofden bij deze te erkennen twee kinderen genaamd: Gustaaf Adolf Nijgh van Lier, den tweeëntwintigsten april achttienhonderd negenenzeventig en Heinrich Friedrich Wilhelm Carl Neijgh van Lier den twaalfden juni achttienhonderd achtentachtig beiden alhier geboren.
Waarna wij hun hebben afgevraagd of zij elkander aannemen tot Echtgenooten en getrouwelijk alle de plichten zullen vervullen, welke door de Wet aan den Huwelijken Staat zijn: hetwelk door hen uitdrukkelijk met JA, beantwoord zijnde, hebben wij in Wet uitspraak gedaan, dat zij door het Huwelijk aan elkander zijn verbonden.
In tegenwoordigheid van:
Jan Pieter Rusch, winkelier oud achtenvijftig,
Johan Coenraad van Leemel, kleermaker oud eenendertig
Franciscus Buys, koffiehuishouder oud achtendertig en
Nicolaas Bons, zonder beroep oud vierenvijftig jaren wonende allen alhier. [19)]

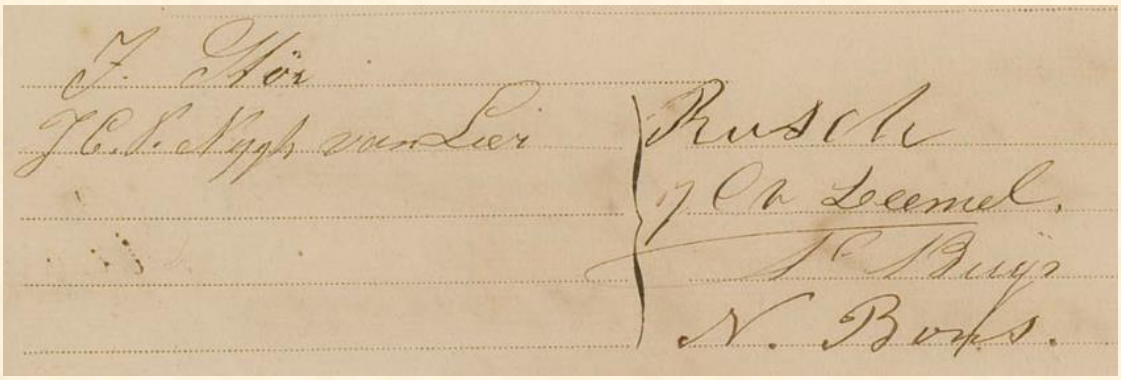

Op 19 december 1889 trouwde Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) oud negentien jaar, zonder beroep, geboren alhier maar wonende te Tilburg, met Catharina Jacoba Diederiks (geboren 11 oktober 1869). In de huwelijksakte is het volgende te lezen:
Op heden Negentien December Achttienhonderd Negen-en-Tachtig, zijn voor ons ondergeteekende Ambtenaar van den Burgelijken Stand van Amsterdam, in het huis der Gemeente verschenen, ten einde een Huwelijk aan te gaan:
***Jan Frederik Bernardus Jonkers**, zonder beroep, geboren alhier, wonende te Tilburg, oud negentien jaren, zoon van Bernardus Jonkers zonder beroep wonende te Tilburg en Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier, mede zonder beroep, wonende alhier, ter eenre en*
***Catharina Jacoba Diederiks**, zonder beroep, geboren en wonende alhier, oud twintig jaren, dochter van Willem Diederiks, tapper en Anna Maria Pauline Coppens, wonende alhier, ter andere zijde. En verklaarden de ouders der Bruid voor ons tegenwoordig toe te stemmen in deze echt.*

---

19 Noord-Hollands Archief, Reg.19 fol. 39.

De beide afkondigingen tot dit Huwelijk zijn onverhinderd geschied alhier den tienden en zeventienden november, laatstleden te Tilburg den achtsten en vijftienden dezer.
Voorts zijn aan ons overgelegd de geboorte akten der verloofden en een notariële akte houdende de toestemming van den vader des Bruidegoms waaruit tevens blijkt dat de toestemming van de moeder der Bruidegoms is gevraagd geworden.
Waarna wij hun hebben afgevraagd of zij elkander aannemen tot Echtgenooten en getrouwelijk alle de plichten zullen vervullen, welke door de Wet aan den Huwelijkschen Staat zijn: hetwelk door hen uitdrukkelijk met JA, beantwoord zijnde, hebben wij de Wet uitspraak gedaan, dat zij door het Huwelijk aan elkander zijn verbonden.
In tegenwoordigheid van:
Jan Pieter Rusch, koopman, oud achtentwintig,
Antonius Johannes Nooij, tapper, oud negenentwintig
Hendricus Wilhelmus Steur, schilder, oud drieëntwintig en
Isaac Aalsvel, koopman, oud negenentwintig jaren, wonende allen alhier.
En is hiervan door ons opgemaakt deze Akte, welke na voorlezing door de Comparanten, de Getuigen en ons is onderteekend, uitgezonderd de ouders der echtgenote die verklaarden niet te kunnen schrijven. [20)]

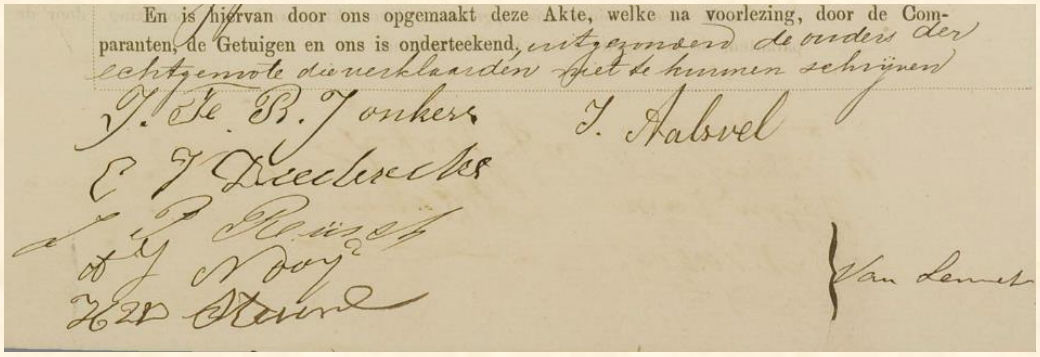
En is hiervan door ons opgemaakt deze Akte, welke na voorlezing, door de Comparanten, de Getuigen en ons is onderteekend, uitgezonderd de ouders der echtgenote die verklaarden niet te kunnen schrijven

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870) en zijn echtgenote Catharina Jacoba Diederiks (geboren 11 oktober 1869), woonden tussen maart en augustus 1890 samen met Anthonia Carpentier (weduwe Vonk) aan de Kalfsvelsteeg 2. [21)]

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli), Catharina Jacoba Diederiks (geboren 11 oktober 1869) en hun zoon Willem Frederik Bernardus Jonkers (geboren 16 augustus 1890) woonden vanaf augustus 1890 tot februari 1891 aan de Grimburgwal 2 te Amsterdam. [22)]

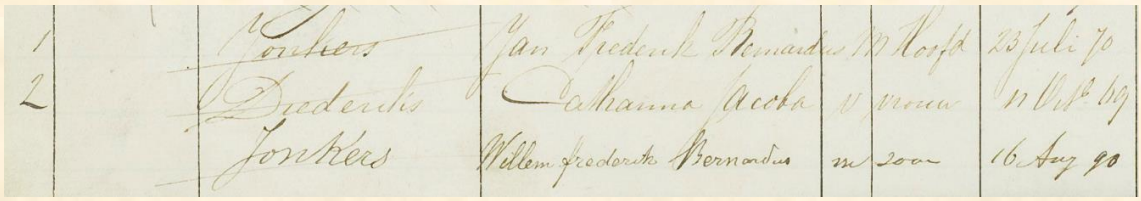
1		Jonkers	Jan Frederik Bernardus	M	Hoofd	23 Juli 70
2		Diederiks	Catharina Jacoba	V	vrouw	11 Oct. 69
		Jonkers	Willem Frederik Bernardus	m	zoon	16 Aug 90

20 Noord-Hollands Archief, Reg.31 fol. 9.
21 Stadsarchief Amsterdam bevolkingsregister deel 181 blad 166 Kalfsvelsteeg 2.
22 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 29 blad 198 Grimburgwal 2.

Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870 van beroep "barbier"), Catharina Jacoba Diederiks (geboren 11 oktober 1869), woonden vanaf mei 1891 samen met hun zoon Willem Frederik Bernardus Jonkers (geboren 16 augustus 1890) aan de Nieuwezijds Armsteeg 17. [23)]

De Nieuwezijds Armsteeg in 1916, vrijwel alle panden zijn al onbewoonbaar verklaard (beeldbank Amsterdam 5293FO002023).

Op 24 december 1894 is Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870 van beroep "kelner") en gehuwd met Catharina Jacoba Diederiks, wonende aan de Oostzijde Achterburgwal 46, naar het Binnengasthuis gegaan vanwege *"Lymphaden vaginitis Strictura Urethrae"*. Hij werd uiteindelijk gedurende 26 dagen opgenomen en op 19 juni 1895 uit het ziekenhuis ontslagen. [24)]

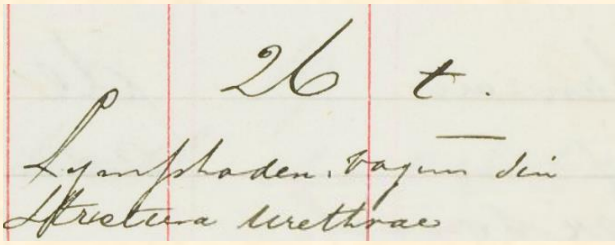

Catharina Jacoba Diederiks (geboren 11 oktober 1869) werd tussen 11 oktober 1869 en 2 december 1898 behandeld in het Binnengasthuis vanwege zenuwziekte. [25)]

Op 1 september 1899 overleed Bernardus Jonkers (geboren 7 januari 1845), zonder beroep, op vierenvijftig jarige leeftijd in Tilburg. Voor die tijd had hij als dagloner en los arbeider gewerkt en was hij vaak werkloos. Zijn naam komt met regelmaat voor in

23 Stadsarchief Amsterdam, bevolkingsregister deel 29 blad 198 Nieuwezijds Armsteeg 17.
24 Stadsarchief Amsterdam, archief 5268 Binnengasthuis, registratie 2601.
25 Stadsarchief Amsterdam, archief 5268 Binnengasthuis, registratie 1898.

de registers van het Huis van Bewaring te 's-Hertogenbosch, al gaf hij daarbij vaak en waarschijnlijk opzettelijk, een verkeerde geboorteplaats op:

- 1879 wegens diefstal van (tabaks-)bladeren,
- 1880 wegens dronkenschap, een keer wegens diefstal van gras en nog vier keer wegens diefstal van (tabaks-)bladeren,
- 1881 wegens dronkenschap op straat, een keer wegens diefstal van bladeren en nog twee keer wegens frauduleuze invoer,
- 1882 tweemaal wegens dronkenschap,
- 1883 wegens diefstal, een keer wegens diefstal van (tabaks-)bladeren en twee keer wegens openbare dronkenschap,
- 1891 tweemaal wegens stroperij,
- 1892 wegens stroperij,
- 1893 wegens diefstal).

Zijn overlijden werd aangegeven door een onbekende landbouwer (mogelijk een toenmalige werkgever), samen met de ambtenaar van de burgerlijke stand. [26)]

Op 16 december 1910 werd de echtscheiding uitgesproken tussen Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870 van beroep "hofmeester"), Catharina Jacoba Diederiks (geboren 11 oktober 1869 zonder beroep). In de akte valt het volgende te lezen:

Heden Zestien December Negentienhonderdtien is voor mij, Ambtenaar van de Burgerlijken Stand van Amsterdam verschenen, Catharina Jacoba Diederiks, zonder beroep oud eenenveertig jaren, wonende alhier, gehuwd met Jan Frederik Bernardus Jonkers, hofmeester, wonenden mede alhier, die aan mij ter inschrijving in de registers van den Burgelijken Stand heeft overgelegd afschrift van een bij verstek gewezen vonnis der Arrondissement Rechtbank van Amsterdam van zeventien juni dezes jaars, waarbij is verklaard geworden, dat het huwelijk tussen Jan Frederik Bernardus Jonkers en Catharina Jacoba Diederiks op Negentien December achttienhonderd negenentachtig alhier voltrokken, door Echtscheiding is ontbonden. [27)]

Op 10 april 1912 trouwde Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870 zonder beroep) oud eenenveertig jaar (en van echt gescheiden van Catharina Jacoba Diederiks), met Johanna Catharina Schonewolff zonder beroep oud veertig jaar, eveneens van echt gescheiden. De huwelijksakte is als volgt:

Heden tien april negentienhonderd twaalf zijn voor mij Ambtenaar van den burgerlijken stand van Amsterdam verschenen, ten einde een huwelijk aan te gaan:
Jan Frederik Bernardus Jonkers, zonder beroep, geboren en wonende alhier, oud eenenveertig jaren van echt gescheiden echtgenoot van Catharina Jacoba Diederiks, meerderjarige zoon van Bernardus Jonkers overleden en Johanna Catharina Frederika Neijgh van Lier, zonder beroep, wonende te 's-Gravenhage, en Johanna Catharina Schonewolff, zonder beroep, geboren en wonende alhier, oud veertig jaren, van echt gescheiden echtgenoote van Willem Frederik Jacobus van der Kleij, meerderjarige dochter van Jan Schonewolff, koffiehuishouder en Johanna Buttenaar, zonder beroep, beide wonende alhier.

---

26 Regionaal Archief Tilburg, archief 16, akte 528.
27 Noord-Hollands Archief, Reg.1A fol. 45.

De beide afkondigingen van dit huwelijk zijn onverhinderd geschied, alhier den eenendertigsten Maart laatstleden en den zevenden dezer.
Ik heb bruidegom en bruid afgevraagd of zij elkander nemen tot echtgenooten en getrouwelijk alle de plichten vervullen, welke door de wet aan den huwelijken staat verbonden zijn. Nadat deze vragen door hen bevestigend beantwoord werden, heb ik, in naam der wet, uitspraak gedaan, dat zij door het huwelijk aan elkander zijn verbonden.
Als getuigen waren tegenwoordig: Gerardus Stam, koffiehuis houder, oud vierendertig jaren, wonende alhier, Henrich Friederich Wilhelm Carl Stör, korporaal bij de Huzaren, oud drieëntwintig jaren, wonende te 's-Gravenhage, Johan Kist, glasblazer oud tweeëntwintig jaren, wonende alhier, en Bernardus Schomakers, korporaal bij de Huzaren oud zevenentwintig jaren, wonende te 's-Gravenhage. Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgelezen. [28)]

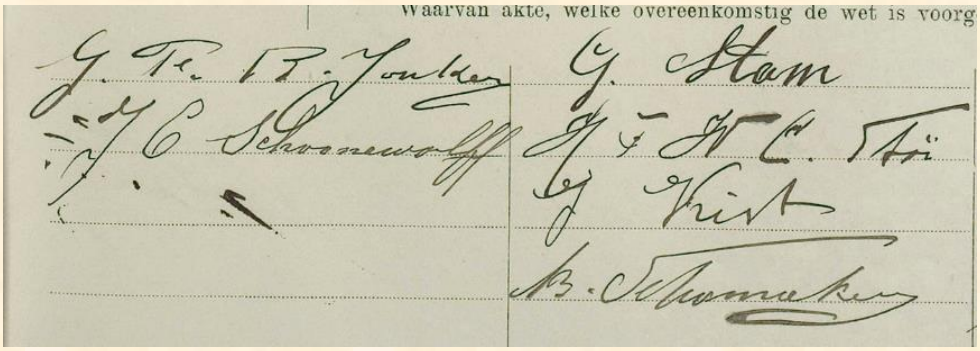

Op 1 december 1916 werd de echtscheiding uitgesproken in het huwelijk tussen Johanna Catharina Schonewolff en Jan Frederik Bernardus Jonkers.
In de akte valt het volgende te lezen:
Heden Zes December Negentienhonderdachtien, is voor mij Ambtenaar van den Burgelijken Stand van Amsterdam verschenen, Johanna Catharina Schonewolff, oud zesenveertig jaren, ***zet-kasteleines****, wonende alhier gehuwd met Jan Frederik Bernardus Jonkers, wonende mede alhier, die aan mij ter inschrijving in de registers van den Burgerlijken Stand heeft overgelegd, afschrift van een bij verstek gewezen vonnis der Arrondissements Rechtbank te Amsterdam, van een December negentienhonderdzestien, waarbij is uitgesproken de ontbinding door Echtscheiding van het huwelijk tusschen: Jan Frederik Bernardus Jonkers en Johanna Catharina Schonewolff, op tien april negentienhonderd twaalf alhier voltrokken. Tevens is hierbij overlegd eene verklaring van den griffier der voormelde Rechtbank, in dato eenentwintig november laatstleden, ten bewijze strekkende, dat op zijn register geene aanteekening van gedaan verzet tegen gemeld vonnis is geschied. Waarvan akte, overeenkomstig de Wet is voorgelezen.* [29)]

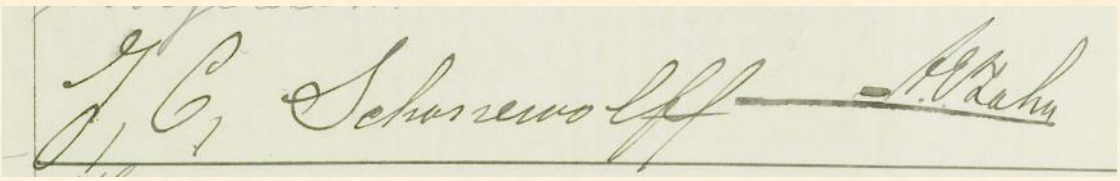

28 Noord-Hollands Archief, Reg.2B fol. 9.
29 Noord-Hollands Archief, Reg.1B fol. 14v.

We keren even in de tijd terug en vervolgen het verhaal van **Willem Frederik Bernardus Jonkers** (Amsterdam 16 augustus 1890) de zoon van Jan Frederik Bernardus Jonkers (caféhouder) en Catharina Jacoba Diederiks.

Willem Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 16 augustus 1890) kwam al vroeg in aanraking met justitie. Op 6 augustus 1909 en nog net geen 19 jaar oud, werd hij in preventieve hechtenis genomen. Op 16 september 1909 werd hij door de Rechtbank van Haarlem veroordeeld tot 9 maanden onder aftrek van preventieve hechtenis (voorarrest). Hij werd op 1 oktober 1909 gevangen gezet in de gevangenis van 's-Hertogenbosch en zou daar tot 3 mei 1910 moeten zitten. Op 19 januari 1910 vertrok hij uit de gevangenis. Zijn vervroegde vertrek werd veroorzaakt door "overprikkeling van het zenuwgestel en ongeschiktheid voor de cel". [30)]

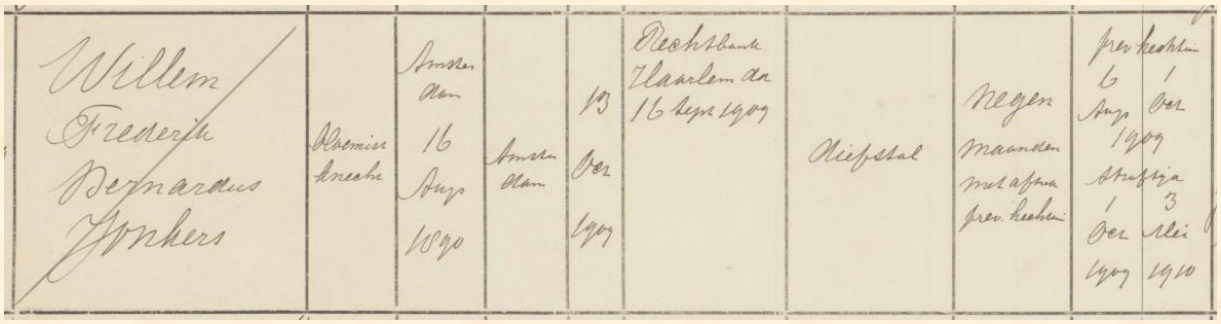

Op 11 oktober 1911 trouwde Willem Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 16 augustus 1890 / Amsterdam 26 december 1987†) met Antoinette Jonkers-Vonk (Amsterdam 7 oktober 1886 / Hilversum 26 september 1965†).
In hun huwelijksakte valt het volgende te lezen:
Heden elf oktober negentienhonderd elf zijn voor mij Ambtenaar van den burgerlijken stand van Amsterdam verschenen, ten einde een huwelijk aan te gaan: ***Willem Frederik Bernardus Jonkers****, loopknecht, geboren en wonende alhier, oud eenentwintig jaren, meerderjarige zoon van Jan Frederik Bernardus Jonkers, caféhouder en Catharina Jacoba Diederiks, zonder beroep, beiden wonende alhier en* ***Antoinette Vonk****, schoonmaakster, geboren en wonende alhier, oud vijfentwintig jaren, meerderjarige dochter van Joseph Vonk, venter en Johanna Grietje Moehring, zonder beroep, beiden wonende alhier. Beide ouders verklaarden voor mij tegenwoordig, toe te stemmen in deze echt.*
De beide afkondigingen tot dit huwelijk zijn onverhinderd, alhier den eersten en achtsten dezer.
Ik heb bruidegom en bruid gevraagd of zij elkander nemen tot echtgenooten en getrouwelijk alle plichten te zullen vervullen, welke door de wet aan den huwelijken staat verbonden zijn. Nadat deze vragen door hen bevestigend beantwoord werden, heb ik, in naam der wet, uitspraak gedaan, dat zij door het huwelijk aan elkander zijn verbonden. Als getuigen waren tegenwoordig: Hendrik Johannes de Vries, tabaksbewerker, oud dertig jaren, Arie Vonk, broeder der echtgenoote, werkman, oud dertig jaren, Leendert Mignon, werkman, oud tweeëntwintig jaren en Jacobus Hendrik Koch, werkman, oud achtenzestig jaren, allen wonende alhier. De moeder der

30 Inschrijvingsregister gevangen mannen, archiefnummer 52, Gevangenissen in 's-Hertogenbosch, 1815-1940, inventarisnummer 375.

echtgenoote verklaarde niet te kunnen naamteekenen, als hebbende geen schrijven geleerd. Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgelezen. [31)]

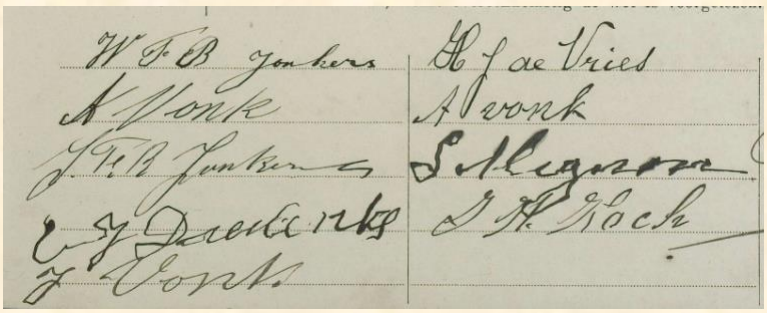

Uit dit huwelijk kwamen zes kinderen: [32)]

1. Willem Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 23 augustus 1912 / Amsterdam 29 januari 1915†).
2. Joseph (Joop) Jonkers (Amsterdam 20 oktober 1913 / Blaricum 16 juli 1969†).
3. Antoinette Jonkers (22 mei 1915 / Amsterdam 24 januari 2009†).
4. Willem (Wim) Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 19-6-1917 / Tiel / Groningen 8-8-1989†).
5. **Arie Jonkers** (Amsterdam 12 juli 1919 / Purmerend 22 juli 1991†).
6. Hendrik (Henk) Johannes Jonkers (24 juni 1924 / Amsterdam 19 februari 1991†).

Gezinskaart W.F.B. Jonkers, Passeerdersstraat 59 Amsterdam .

Het gezin heeft volgens de gezinskaart vanaf 1915 gewoond aan de Tweede Looiersdwarsstraat 16 (twee hoog voor). Hier is Arie Jonkers in 1919 geboren. [33)]

31 Noord-Hollands Archief, Reg.2G fol. 21.
32 Stadsarchief Amsterdam NL-SAA-2266158.
33 Stadsarchief Amsterdam, Woningkaart Tweede Looiersdwarsstraat 16 (2 hoog voor.

16 2e Looiersdwarsstraat

2 hoog voor — een opgang met 18 bovenste

Geheel of gedeelte van het perceel.	Volgnummer.	Gezinshoofd en familieleden (Eerste voornaam voluit).	Geboortejaar	Aantal personen m	Aantal personen v	Verwantschap	Beschreven.	Datum van afschrijving en nieuwe woonplaats.
28	1	~~Gelmer Reynier J~~	97	2	3			3/12 24 Hudsonhaven 135
	2	~~Jonkers Willem F B~~	90	5	2		13.11.26	15/9 31 v. Speilbergenstr 88
	2a	~~Diederiks Catharina J~~	69	–	1	moeder	11-1-29	9/12 29 Hoekgracht 20
	3	~~Pijtro Hendrik~~	74	3	2			27/5 29 Eyelandenpad 211 15.11.29
		~~Elijlandt zp~~						
		Onbewoonbaar 8-5-33						Vervallen door slooping opg. 2/4 15/9 46

Woningkaart Tweede Looiersdwarsstraat 16 (2 hoog voor).

Antoinette Jonkers-Vonk met de kinderen, Arie Jonkers zit op de tafel
(foto gemaakt in een studio, collectie familie Jonkers).

De woningkaart van Tweede Looiersdwarsstraat 16 (2 hoog voor) vermeldt bij Willem Frederik Bernardus Jonkers (1890) 5 mannelijke en 2 vrouwelijke personen, daar komt Catharine Jacoba Diederiks (de moeder van Willem Frederik Bernardus Jonkers en de oma van Arie Jonkers) nog bij, die mogelijk op 3 hoog voor (de zolderverdieping) woonde, welk deel van de woning eveneens in gebruik was bij de familie Jonkers.
De woningen op 2 en 3 hoog voor hadden 1 opgang, samen met Tweede Looiersdwarsstraat 18 bovenste verdieping. Op de begane grond bevond zich een water- en vuurwinkel, een winkel waar heet water en brandstoffen zoals turf, kolen en petroleum verkocht werden. De panden nummers 16 en 18 werden op 8 mei 1933 als onbewoonbaar aangemerkt en werden op 16 september 1946 aangemerkt als gesloopt. Lange tijd zouden er nog 2 garages op de plek van de gesloopte huizen

staan, totdat ook die ergens na 1980 werden gesloopt. Tegenwoordig bevindt zich op deze plek een speelplaatsje.

In het midden de Tweede Looiersdwarsstraat 16 in circa 1923
(Stadsarchief Amsterdam OSIM00003003777).

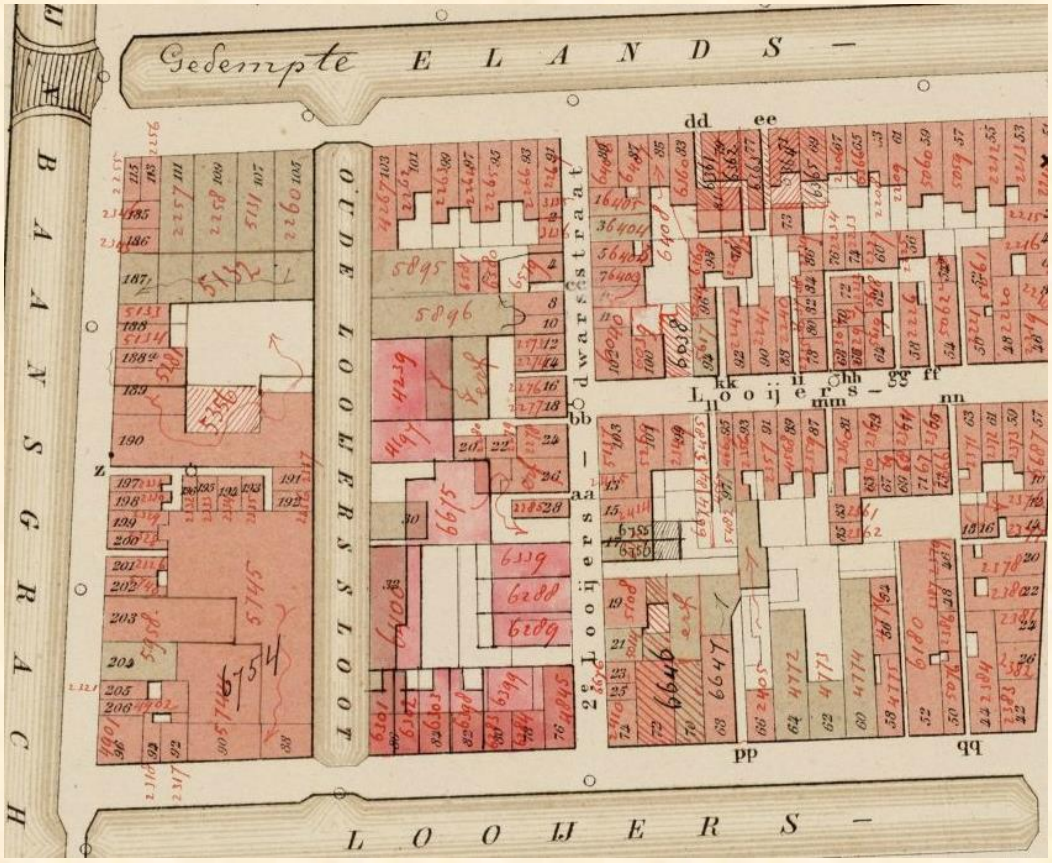

Kadastrale kaart circa 1890-1900 met situatie Tweede Looierdwarsstraat 16 (Stadsarchief Amsterdam).

De “Boldootwagen” in de Tweede Looiersdwarsstraat 16 op een foto uit 1928 (Stadsarchief Amsterdam 5274FO000002). Waarschijnlijk de oma van Arie (Catharina Jacoba Diederiks) met witte rok op voorgrond.

De Tweede Looiersdwarsstraat links vanaf nummer 20 en lager, rechts de Oude Looiersstraat, op een foto uit 1931 (Stadsarchief Amsterdam 5293FO000557).

Een indruk van de leefomstandigheden in een kleine bovenwoning aan de Tweede Looiersdwarsstraat rond 1928 (foto SFA001005843, in fotocollectie "Het Leven", Spaarnestad Photo).

Het behoeft weinig voorstellingsvermogen om te bedenken hoe de omstandigheden geweest zullen zijn met 7 of 8 mensen in een dergelijk kleine woning, die bovendien door de gemeente als bouwvallig werd aangemerkt. Een woning zonder eigen toilet, badkamer, waarschijnlijk zelfs zonder water, gas of elektriciteit.

Foto links, zicht in de Oude Looiersstraat vanuit de Tweede Looiersdwarsstraat 16 of 18 (foto BG A23/940, De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam).

Catharina Jacoba Diederiks (11 november 1869) verhuisde in 1929 naar de Voetboogstraat 20 (2 hoog achter), waar zij alleen ging wonen.
Willem Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 16 augustus 1890) verhuisde in 1931 vanuit de Tweede Looiersdwarsstraat 16 naar de Van Spilbergstraat 88 (3 hoog), waar hij alleen ging wonen.

Catharine Jacoba Diederiks hertrouwde op 11 februari 1931 met Dirk Willem Spijker. In de huwelijksakte valt het volgende te lezen:
Heden elf Februari negentienhonderd een en dertig zijn voor mij Ambtenaar van den burgerlijken stand van Amsterdam verschenen, ten einde een huwelijk aan te gaan:
***Dirk Willem Spijker**, werkman geboren in de gemeente Zutphen, wonende alhier oud achtenzestig jaren, van echt gescheiden echtgenoot van Maria Polleman, meerjarige zoon van Dirk Willem Spijker en Aleida Elisabetha Vos, beiden overleden en*
***Catharina Jacoba Diederiks**, zonder beroep, geboren en wonende alhier oud eenenzestig jaren van echt gescheiden van Jan Frederik Bernardus Jonkers, meerderjarige dochter van Willem Diederiks en Anna Maria Pauline Cuppens, beiden overleden.*
De afkondiging tot dit huwelijk is geschied alhier, den een en dertigsten januari laatstleden. Ik heb bruidegom en bruid gevraagd of zij elkander nemen tot echtgenooten en getrouwelijk alle de plichten zullen vervullen, welke door de wet aan den huwelijken staat verbonden zijn. Nadat deze vragen door hen bevestigend beantwoord werden, heb ik, in naam der wet, uitspraak gedaan, dat zij door het huwelijk aan elkaar zijn verbonden.
Als getuigen waren tegenwoordig: Frederik Johannes Egmond, schoonzoon des echtgenoots, koopman, oud drieënveertig jaren, wonende alhier en Dirk Willem Spijker, zoon des echtgenoots, tramwachter oud zesendertig jaren, wonende in de gemeente Rhenen. Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgelezen. [34)]

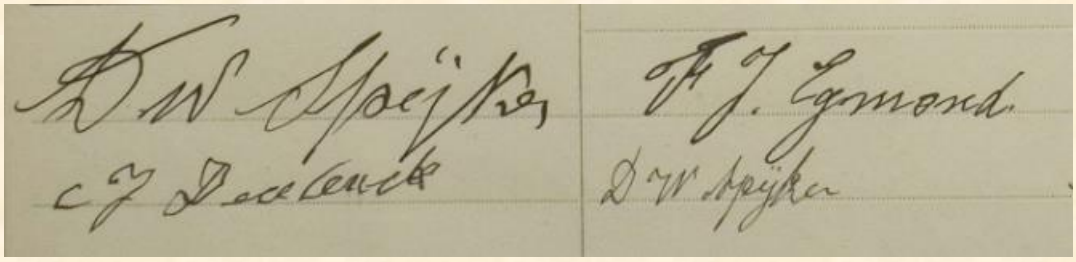

Uit de woningkaart van Tweede Looiersdwarsstraat 6a twee hoog, blijkt dat Dirk Willem Spijker en Catharina Jacoba Diederiks in mei 1939 van de Elandstraat 199 twee hoog voor zijn verhuisd naar de Tweede Looiersdwarsstraat 6a twee hoog. Dit was een woning die op het achtererf van Tweede Looiersdwarsstraat 4 stond en bereikbaar was via een zogenaamde "gang" tussen de nummers 4 en 8. [35)]

34 Noord-Hollands Archief, Reg.4 fol. 33v.
35 Stadsarchief Amsterdam, Woningkaarten 1924-1989 Tweede Looiersdwarsstraat 6a.

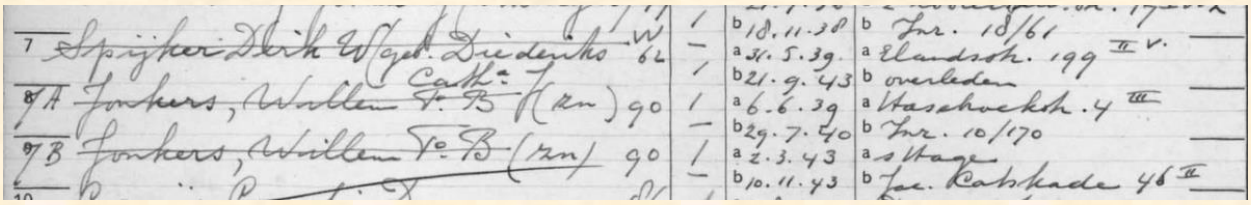

Uit deze woningkaart blijk ook dat op dit adres tussen 1939 en juli 1940 en nogmaals tussen maart 1943 en november 1943 Willem Frederik Bernardus Jonkers (1890), de man van Antoinette Vonk stond ingeschreven.

Het gezin van Antoinette Jonkers-Vonk met de kinderen, maar zonder de man van Antoinette (Willem Frederik Bernardus Jonkers (1890)), ging in 1937 wonen in de J.P. Heijestraat 56 (3 hoog). In de oorlogsjaren en tot 1965 woonde moeder Antoinette Jonkers-Vonk en haar zonen Arie en Henk Jonkers nog steeds aan de Jan Pieter Heijestraat 56 (3 hoog).

Van links naar rechts Arie, Joop, Antoinette, Willem en Henk, ergens rond 1940 (studio-foto, collectie familie Jonkers).

J.P. Heijestraat 56 III, linker gevelrij te Amsterdam op een kaart uit circa 1920
(Stadsarchief Amsterdam).

Op donderdag 1 augustus 1940 deed Willem Frederik Bernardus Jonkers, oud 49 jaar en wonende Spuistraat 82, aangifte van het verlies van een portefeuille inhoudende een Algemene distributiekaart van thee en koffie en boterkaart. Het is niet bekend waar hij die heeft verloren en een onderzoek werd ingesteld.

J.P. Heijestraat 56 III Amsterdam (foto Tony Jonkers, 4 oktober 2019).

Op 19 juni 1940 deed Willem Frederik Bernardus Jonkers ("Mooie Willem"), geboren 16 augustus 1890 te Amsterdam en *(doorgehaald!)* wonend aan de tweede Looiersdwarsstraat 6a twee hoog, aangifte van vermissing van een algemeen Rijksdistributieboekje van zijn moeder, Jacoba Spijker, oud 71 jaar, eveneens wonend op bovengenoemd adres. [36)]

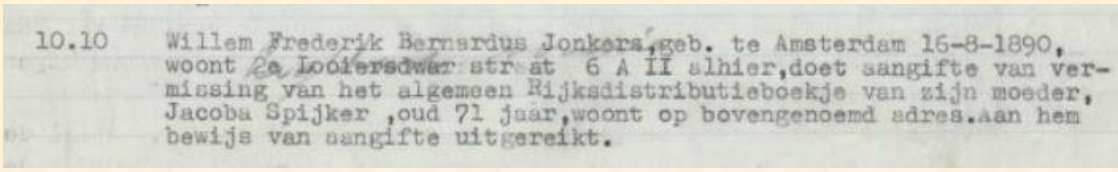
10.10 Willem Frederik Bernardus Jonkers,geb. te Amsterdam 16-8-1890, woont 2a Looiersdwar str at 6 A II alhier,doet aangifte van vermissing van het algemeen Rijksdistributieboekje van zijn moeder, Jacoba Spijker ,oud 71 jaar,woont op bovengenoemd adres.Aan hem bewijs van aangifte uitgereikt.

Op 20 juni 1940 om 06.15 uur bracht de Op. Homburg vanaf de Stadhouderskade (Heineken brouwerij), Willem Frederik Bernardus Jonkers (geboren 16 augustus 1890 en van beroep "los-werkman" en wonende Tweede Looiersdwarsstraat 6 twee hoog op. Jonkers deelde mede dat hij een Simplex herenrijwiel had ontvreemd, dat gesloten stond voor het perceel Stadhouderskade 75 alhier. Jonkers was in het bezit van een stempelkaart op zijn naam, met nummer 41336. Hij bleef voor verder onderzoek in bewaring.
Om 06.45 uur meldde zich op het bureau Leo Marie Linnige geboren 10 augustus 1912 te Amsterdam en wonende Stadhouderskade 75, met de mededeling dat het Simplex herenrijwiel als bedoeld in het bovenstaande, vermist wordt. [37)]

Op 25 juni 1940 doet Catharina Jacoba Diederiks geboren te Amsterdam den 11 den October 1869 echtgenote van Spijker, wonende tweede Looiersdwarsstraat no. 6a twee hoog aangifte van vermissing van haar petroleum distributiebonnen. Er werd haar een bewijs van kennisgeving uitgereikt. [38)]

Op 3 oktober 1940 deed Catharina Jacoba Diederiks melding van verlies van haar vetkaart in de Kinkerstraat, vermoedelijk op maandag jongstleden. [39)]

Op 2 november 1940 doet Catharina Jacoba Diederiks aangifte wegens diefstal: Catharina Jacoba Diederiks, weduwe D.W. Spijker, geboren te Amsterdam den 11 den October 1869, woont tweede Looiersdwarsstraat no. 6a twee hoog alhier, doet klachte van diefstal van een bedrag van Fl. 6,70 contra haar zoon uit haar eerste huwelijk, genaamd Willem Frederik Bernardus Jonkers, geboren te Amsterdam den 16 den Augustus 1890, wonende in het logement aan de Prinsengracht 274 alhier, welke diefstal heeft plaatsgevonden ten huize van klaagster in den voormiddag van heden te ongeveer 6 uur. Door haar dat geld uit haar middelzak te ontrukken, nadat hij een gulden had gevraagd aan haar om te "zuipen", welke gulden hem was geweigerd.
De opsporing van Jonkers is dezerzijds verzocht. [40)]

---

36 Stadsarchief Amsterdam, archief 5225, registratie 6436.
37 Stadsarchief Amsterdam, archief 5225, registratie 6903.
38 Stadsarchief Amsterdam, archief 5225, registratie 6463.
39 Stadsarchief Amsterdam, archief 5225, registratie 6438
40 Stadsarchief Amsterdam, archief 5225, registratie 6438.

CATHARINA JACOBA DIEDERIKS, weduwe D.W.SPIJKER, geboren te Amsterdam, den 11 den October 1869, woont 2 de Looiersdwarsstraat No.6 a twee hoog alhier, doet klachte van diefstal van een bedrag van F.6.70 contra haar zoon uit haar eerste huwelijk, genaamd WILLEM FREDERIK BERNARDUS JONKERS, geboren te Amsterdam, den 16 den Augustus 1890, woont in het logement aan de Prinsengracht 274 alhier, welke diefstal heeft plaats gehad ten huize van klaagster in den voormiddag van heden te ongeveer 6.uur, door haar dat geld uit haar middel-zak te ontrukken, nadat hij een gulden had gevraagd aan haar om te " zuipen ", welke gulden hem was geweigerd.
De opsp.van JONKERS is dezerzijds verzocht.

Op 6 november 1940 werd Willem Frederik Bernardus Jonkers, geboren 16 augustus 1890 van beroep "werkman" en wonende Prinsengracht 274, door een rijksveldwachter binnengebracht in het politiebureau. Van 7 tot en met 10 november 1940 werd Willem Frederik Bernardus Jonkers in bewaring gesteld op het politiebureau, vanwege plaatsgebrek op het Huis van Bewaring. De volgende dag om 08.15 uur werd hij door de rijksveldwacht afgehaald. [41)]

Op 8 september 1941 doet Catharina Jacoba Diederiks, geboren 11 november 1869 en wonende Tweede Looiersdwarsstraat 6a twee hoog, aangifte van vermissing van haar algemeen bonboekje. Het is vermoedelijk verloren. [42)]

Willem Frederik Bernardus Jonkers werd op 8 januari 1944 om 01.55 uur door de Opperwachtmeesters Klomp en van de Rijk vanaf zijn woning aan de Jacob Catskade 46 twee hoog, naar het politiebureau gebracht om ter beschikking gesteld te worden van de Sociale Politie.

Hoe het verder is vergaan met Willem Frederik Bernardus Jonkers valt niet uit de archieven op te maken, hij is op 26 december 1978 in Amsterdam overleden.

Om de familierelaties te begrijpen die zijn genoemd in de brieven die Arie Jonkers in de oorlogsjaren in krijgsgevangenschap ontving, is het van belang om nog iets meer te weten over de verdere familie.

De grootouders van Arie Jonkers, van moeders kant waren:
- Joseph Vonk (?? 1860/ ?? †) en trouwde 13 augustus 1879 met
- Johanna Grietje Moehring (?? 1859/ ?? †).

Arie's oudere broer Joseph (Joop) Jonkers (geboren 20 oktober 1913) was getrouwd met Jacoba (Coba of Cobi) Margaretha Broëlman (Den Helder 23 augustus 1915 / ??). Zij kregen in 1943 een dochtertje dat echter dood werd geboren.

Willem de Bruijn werd geboren 4 mei 1913 te Amsterdam als zoon van August Friederich de Bruijn en Dina Maria Sanders. Wim is op 20 november 1935 getrouwd met Antoinette Jonkers, de zus van Arie Jonkers. Het echtpaar had een dochtertje Dinie. Volgens de bewaard gebleven brieven woonde het gezin aan de Jan Pieter

41 Stadsarchief Amsterdam, archief 5225, registratie 6647.
42 Stadsarchief Amsterdam, archief 5225, registratie 6379.

Heijestraat 56 II, volgens de woningkaarten in het stadsarchief van Amsterdam echter op nummer 54 II.
Antoinette de Bruijn-Jonkers is op 24 januari 2009 overleden te Amsterdam.

Arie's oudere broer Willem (Wim) Frederik Bernardus Jonkers (Amsterdam 19 juni 1917) trouwde op 8 november 1939 in Amsterdam met Cornelia (Cori) Gerritje Methorst. Wim is op 8 augustus 1989 te Tiel overleden.

Arie's jongere broek Henk Johannes Jonkers is op 19 februari 1991 overleden te Amsterdam.

4. Mobilisatie en mei 1940

In 1934-1935 werkte Arie Jonkers korte tijd bij een kruidenier.
Hier werd hij na 1 jaar op eigen verzoek eervol ontslagen.

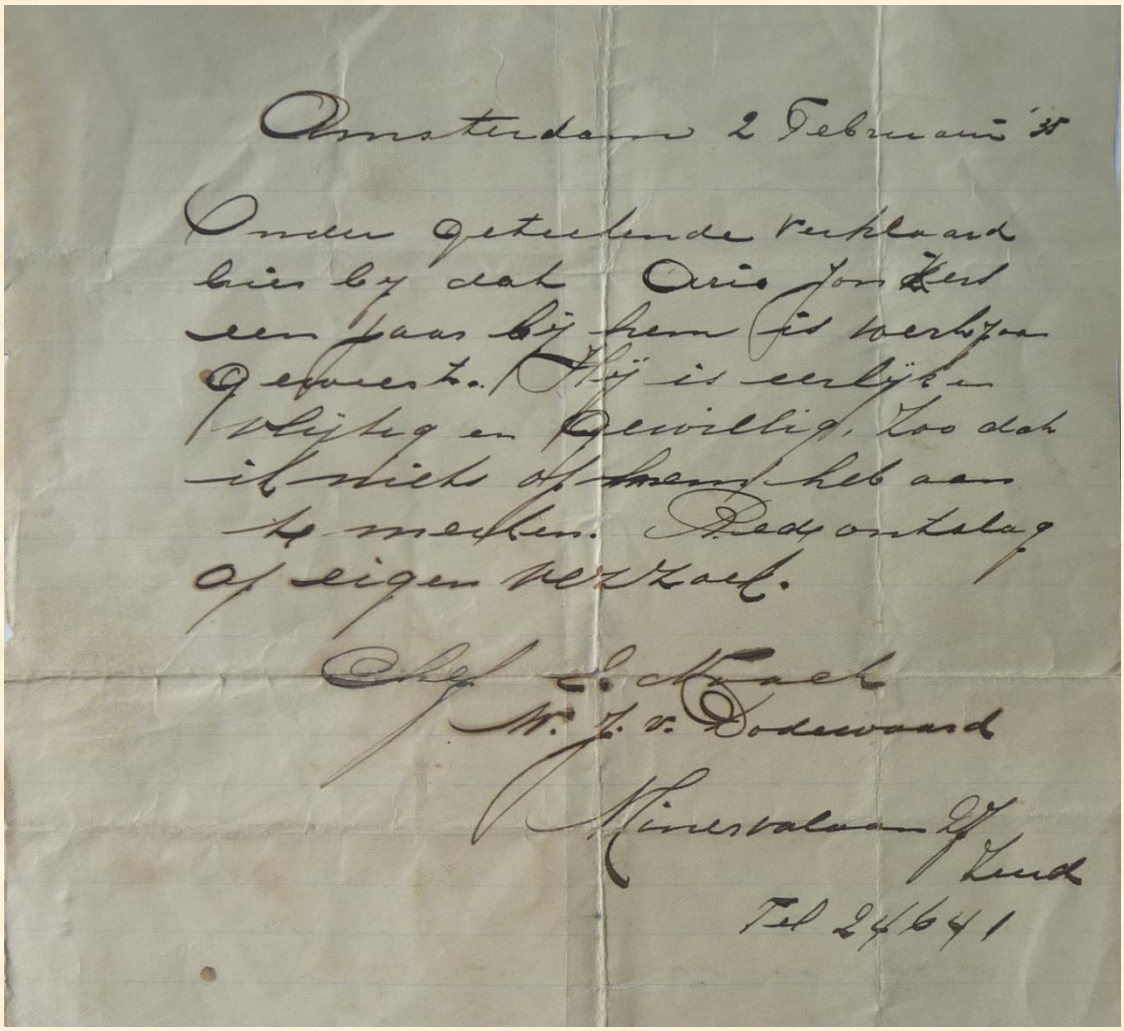

Amsterdam 2 Februari '35

Omme geteekende verklaard hier bij dat Arie Jonkers een jaar bij hem is werkzaam geweest. Hij is eerlijk, vlijtig en gewillig, zoo dat ik niets of weinig heb aan te merken. Reden ontslag op eigen verzoek.

Chef L. Koek
M. L. v. Dodewaard
Kinesvaan 47 Zuid
Tel 24641

Getuigschrift 2 februari 1935 (collectie familie Jonkers).

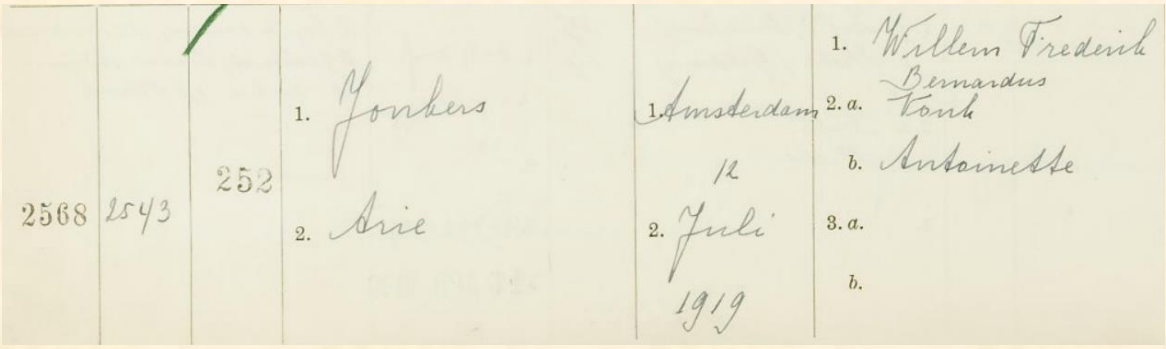

2568	2543	252	1. Jonkers 2. Arie	1. Amsterdam 12 2. Juli 1919	1. Willem Frederik 2. a. Bernardus Konk b. Antoinette 3. a. b.

In december 1937 was Arie voorlopig vrijgesteld van militaire dienst vanwege broederdienst. In augustus 1938 bleek deze broederdienst vervallen.
In 1939 gaf Arie op dat hij kruideniersbediende was. Zijn eerste voorkeur voor de militaire dienst was de marine. Als tweede voorkeur gaf hij op de bereden artillerie.

Hoewel hij kostwinner was, kon hij thuis worden gemist en gaf hij zelf aan spoedig te willen dienen.

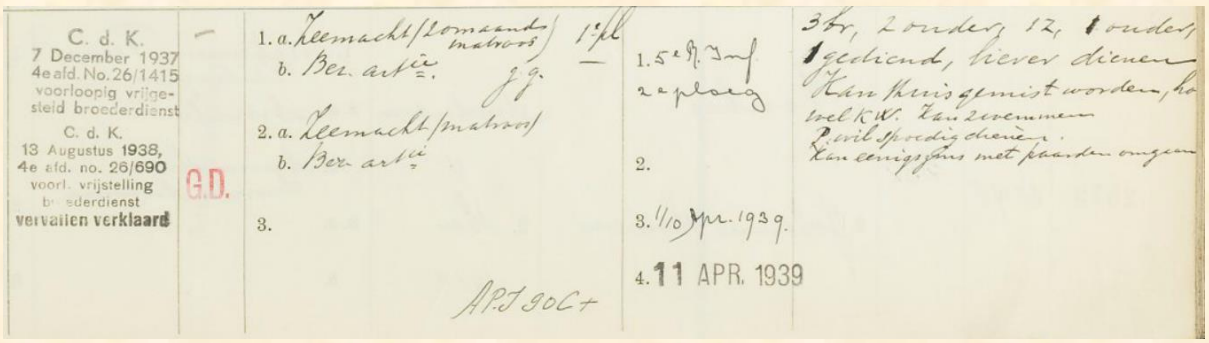
C. d. K.
7 December 1937
4e afd. No. 26/1415
voorloopig vrijgesteld broederdienst
C. d. K.
13 Augustus 1938,
4e afd. no. 26/690
voorl. vrijstelling broederdienst
vervallen verklaard
G.D.
1. a. Leemacht (zomaanden matroos) 1ste
b. Bez. artie.
2. a. Leemacht (matroos)
b. Bez. artie
3.
1. 5e R. Inf 2e ploeg
2.
3. 1/10 Apr. 1939.
4. 11 APR. 1939
3 Br, 2 onder, 12, 1 onder, 1 gedient, liever dienen
Kan thuis gemist worden, ha
bel KW. Kan zwemmen
Zeil spoedig dienen.
Kan eenigszins met paarden omgaan
A.P.J. 90C+

Stadsarchief Amsterdam, militieregisters 1939.

Arie Jonkers werd in 1939 opgeroepen voor militaire dienst en werd ingedeeld bij het 5e Regiment Infanterie. Zijn militaire identiteitsplaatje vermeldt 5 R.I., 1939.

Voor- en achterkant van het Nederlandse identiteitsplaatje (collectie familie Jonkers).

Tijdens de mobilisatie van 1939 werd Arie als dienstplichtig soldaat ingedeeld bij de 21e reserve (depot) Grenscompagnie.[43)] Dit depot bataljon was in Huisduinen bij Julianadorp gelegerd en was ondergebracht in het fort "Kijkduin" ten noordwesten van Julianadorp. Vanuit dit fort werd het bataljon ingezet bij de bouw van houten mitrailleurbunkers in de duinen.

43 Zie zijn repatriëringsformulier uit 1945.

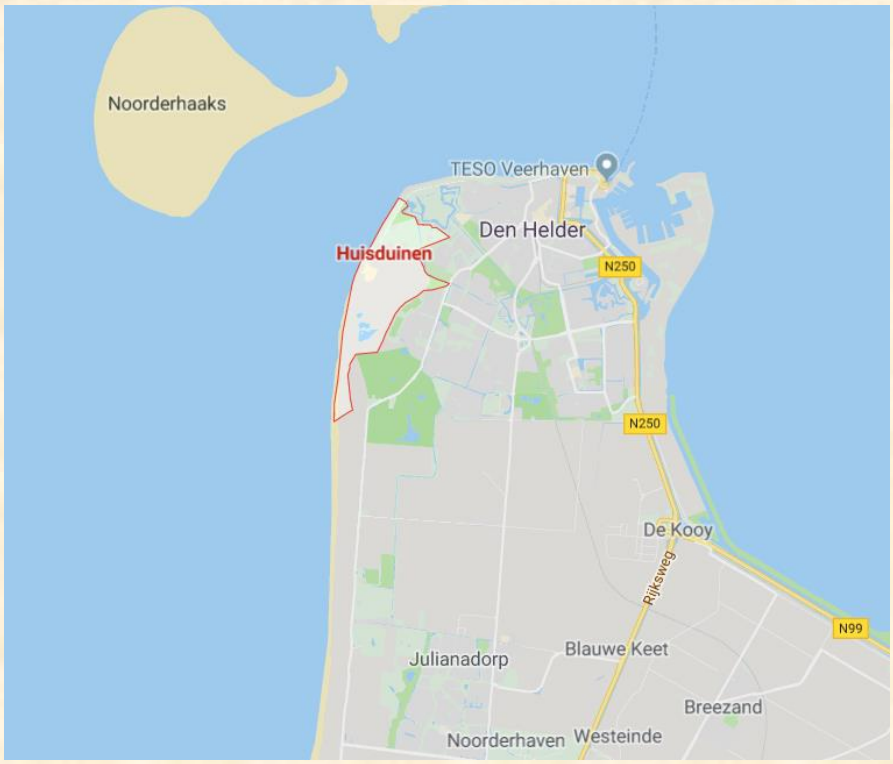

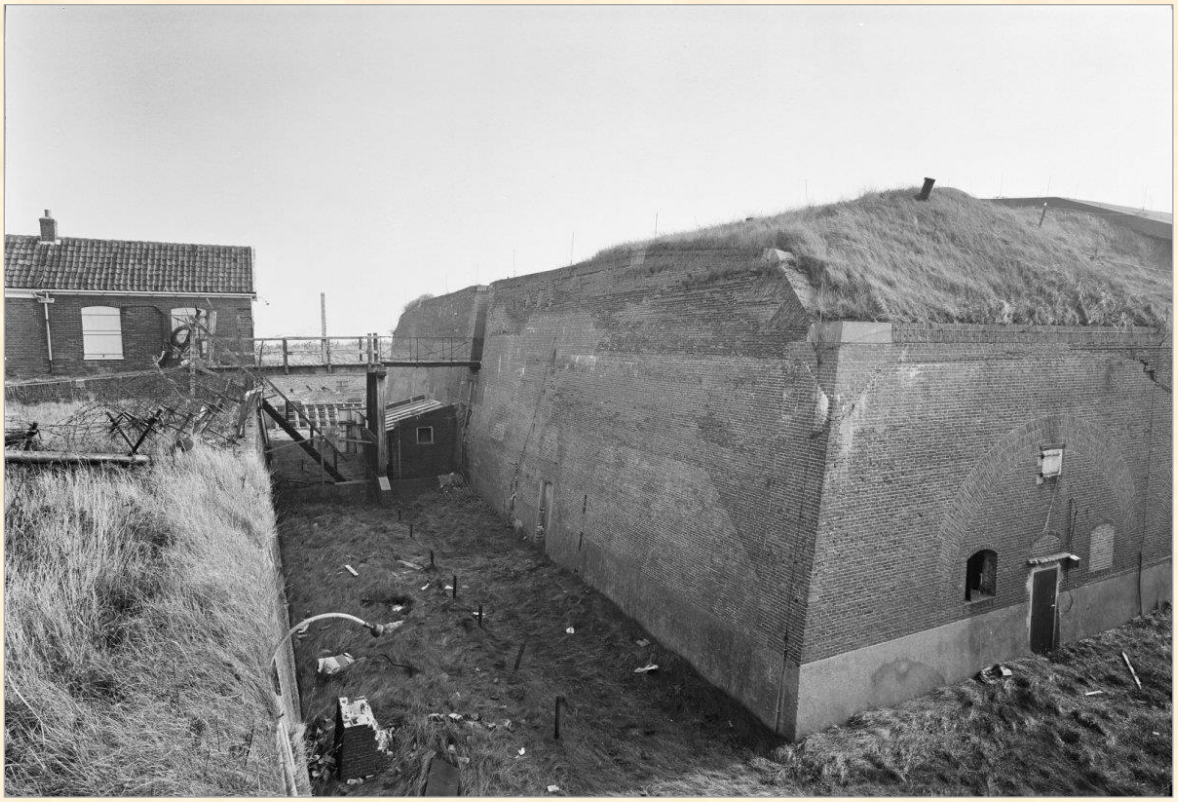

Fort "Kijkduin" het reduit noordzijde in 1970 (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

In mei 1940 heeft het 21e Grensbataljon nauwelijks deelgenomen aan de strijd. Een gevechtsbericht van majoor A.J. v.d. Blom is hieronder opgenomen.

Bijlage 14a.

GEVECHTSBERICHT VAN HET 21e GRENSBATALJON

10 Mei 1940 4.00	Aanval van 6 Messerschmidt vliegtuigen op het vliegveld De Kooy. Na hun aanval vlogen de toestellen over mijn commandopost aan de Langevliet te Julianadorp en vuurden zonder doel te treffen op de schuiplaats, gebouwd achter mijn commandopost. Een aldaar opgestelde lichte mitrailleur vuurde vanuit z'n opstelling op bedoelde vliegtuigen, doch zonder resultaat. De aanvallen op het vliegkamp De Kooy hebben zich te 10.00 en 12.00 herhaald en beide keeren vlogen de vliegtuigen over mijn commandopost en werden onder vuur genomen, doch beide keeren zonder resultaat.
11 Mei 1940	Vliegtuig aanvallen op het vliegkamp De Kooy en op mijn commandopost te 6.00 , 10.00 en 15.00 zonder eenig resultaat. Te 23.30 is mijn commandopost verplaatst naar het fort Dirks-Admiraal.
12 Mei 1940 10.30	4 Messerschmidt vliegtuigen vlogen over genoemd fort. Eén daarvan opende het vuur en werd vanuit een opstellingbeschoten echter zonder resultaat.
13 Mei 1940	Commandopost verplaatst naar het fort Erfprins. Verder geen byzonderheden.
14 Mei 1940 19.10	Wapenstilstand. 20.15. 3 vijandelijke vliegtuigen voerden een bombardement uit op Den Helder. Twee bommen werden uitgeworpen boven het fort Erfprins en kwamen op Kaaphoofd terecht. Eenige materieele schade werd aangericht en een gat in de dijk geslagen.

Bij mijn o.h. Bataljon zijn geen gewonden of dooden gevallen.

Amsterdam, 27 Juni 1940
De Majoor C.-

A.J. v.d. BLOM.

BUREAU – DC
code/nr. 461/27

Gevechtsverslag 21 GB (NIMH toegang 409 inv. 494001).

Binnen de familie doet het volgende verhaal de ronde: Arie en zijn maat stonden op wacht. Per ongeluk ging daarbij het geweer van één van hen af, waarbij het hondje van de commandant werd doodgeschoten. Of het voorval nog een staartje heeft gekregen is helaas niet bekend.

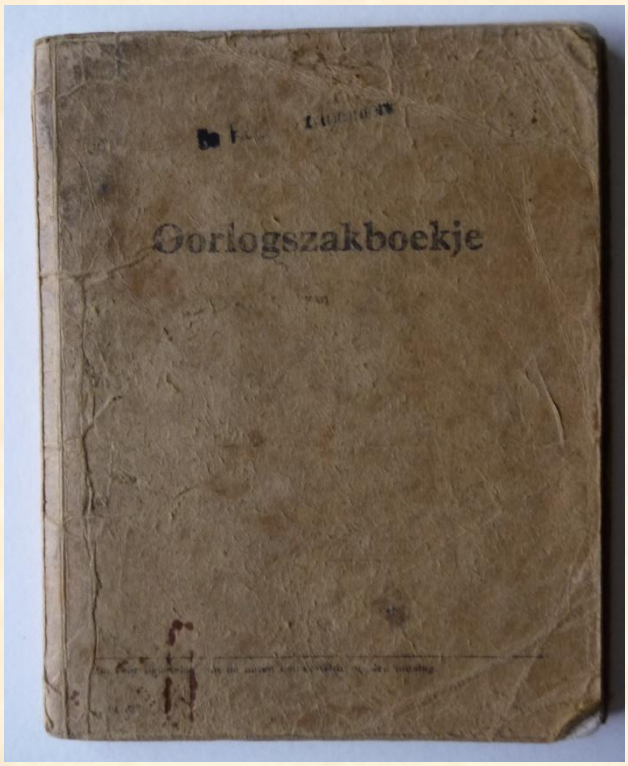

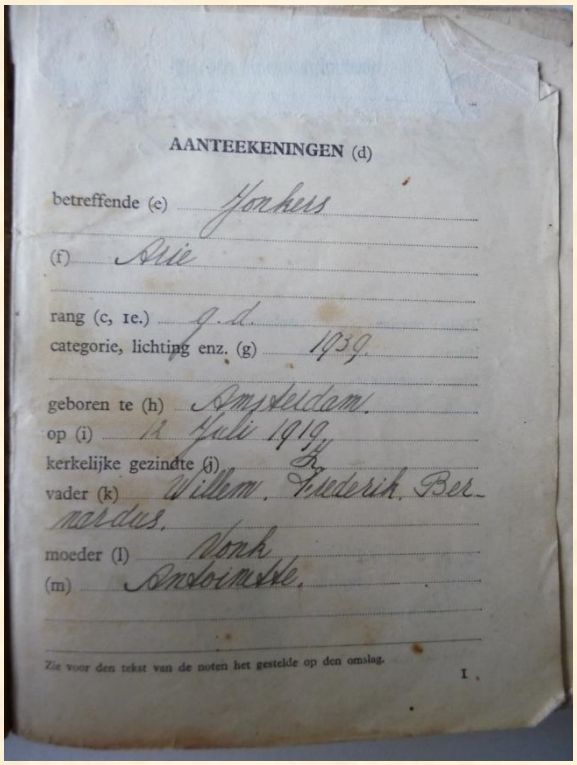

Oorlogszakboekje van Arie Jonkers (collectie familie Jonkers).

5. Tewerkgesteld in Duitsland

Dinsdag 21 april 1942
Op 21 april 1942 vroeg Arie een buitenlands paspoort aan, omdat hij in het buitenland zou gaan werken. Het paspoort (nummer 979636) diende hij de volgende dag 22 april 1942 op te halen en het werd hem kosteloos verstrekt.

Cert. No. 3380
AANVRAAG BUITENLANDSCH PASPOORT
voor (vestiging in) Duitschland
Naam
Jonkers
Voornamen
Arie
Echtg. / Wed. van
Geb. 12 7 1919 Schandelberg
Beroep Bouwvakarbeider Nat. NL
Adres J.P. Heijestraat 56
Met echtg.
Geb. te
en kinderen
Bijzonderheden
Oud paspoort
Betaald Kosteloos
Datum 21. 4. 42
Afhalen 22 4 42
Gezien, de Administrateur, Chef der Afdeeling Bev. Reg. en Verk.,

Stadsarchief Amsterdam, archief 2.20.4 Paspoorten, registratie 7380.

Ook zijn jongere broer Hendrik Johannes (Henk) Jonkers vroeg een paspoort aan om in Duitsland te kunnen gaan werken.

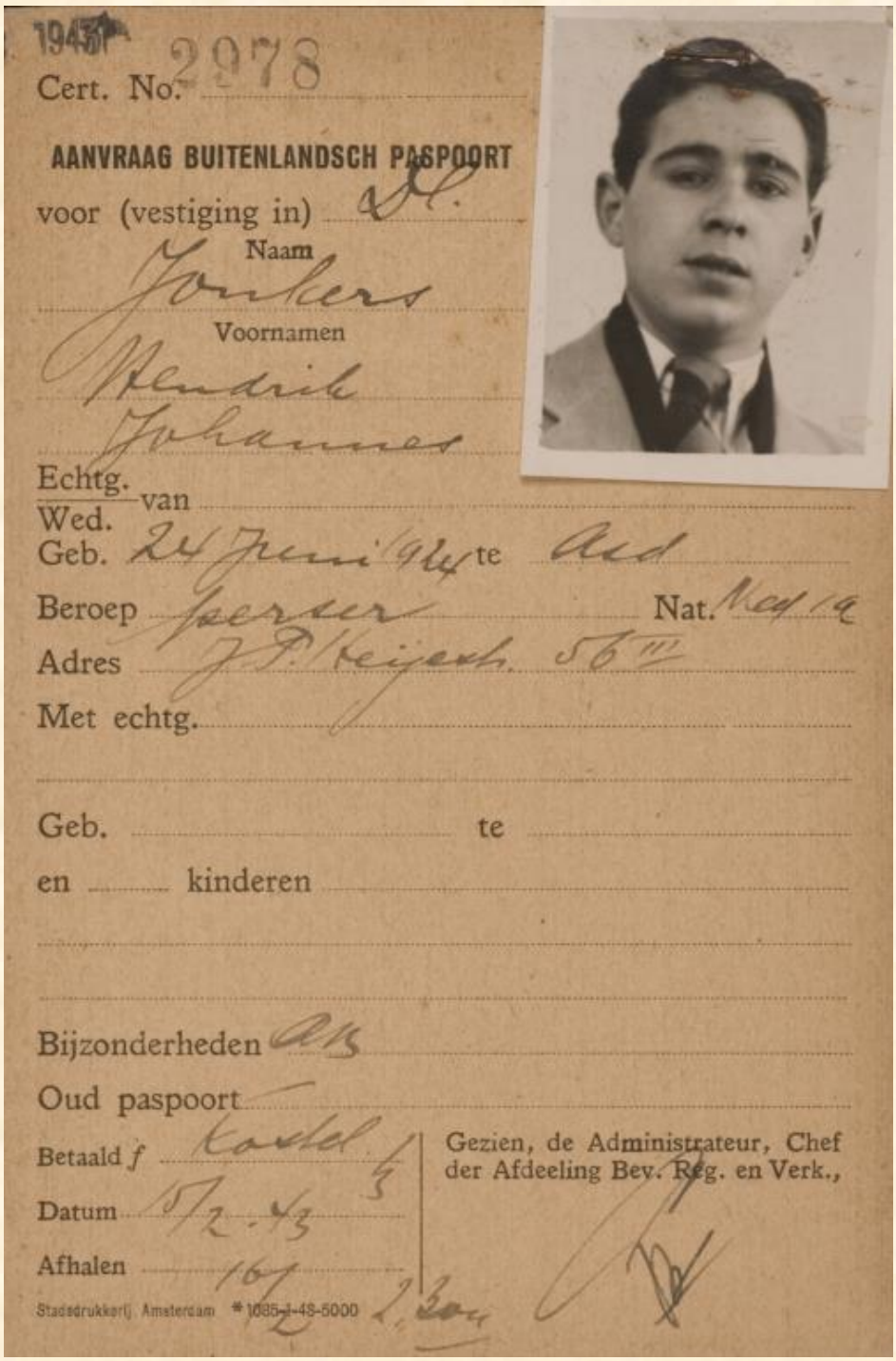
1943 2978
Cert. No.
AANVRAAG BUITENLANDSCH PASPOORT
voor (vestiging in) D.
Naam
Jonkers
Voornamen
Hendrik
Johannes
Echtg. van
Wed.
Geb. 24 Juni 1924 te Ased
Beroep Jongen Nat. Ned. R.
Adres J. P. Heijenk. 56 III
Met echtg.
Geb. te
en kinderen
Bijzonderheden Ab
Oud paspoort
Betaald f kosteloos
Datum 5/2-43
Afhalen 16/
Gezien, de Administrateur, Chef der Afdeeling Bev. Reg. en Verk.,
Stadsdrukkerij Amsterdam * 1085-1-43-5000

Stadsarchief Amsterdam, archief 2.20.4 Paspoorten, registratie 7380.

Henk werd vanaf 19 februari 1943 tot 2 april 1943 in Potsdam tewerkgesteld, maar werd ontslagen. Over zijn latere werk in Duitsland zijn in het Stadsarchief Amsterdam geen gegevens bekend. Uit een brief van 3 oktober 1943 blijkt dat hij tewerkgesteld was in een aluminiumfabriek en was ondergebracht in het restaurant “Heinrich Reim” aan de Berlinerstrasse 30 in Hohen Neuendorf (bij Berlijn).

Op deze plaats moet direct een wijd verspreid misverstand uit de wereld worden geholpen: Arie en Henk gaven zich niet "*vrijwillig*" op om in Duitsland te gaan werken.

Van vrijwilligheid is voor vrijwel geen van de honderdduizenden Nederlanders (in totaal zou het gedurende de hele Tweede Wereldoorlog gaan om circa 600.000 Nederlandse mannen en vrouwen) sprake geweest. Diegenen die wel vrijwillig gingen (door Karel Volder is in zijn boek "*Van Riga tot Rheinfelden*", geschat ongeveer 5%) waren sympathisanten van het Duitse regime. Van de circa 200 mannen en vrouwen die in het kader van de Arbeitseinsatz in 1943 vanuit Amsterdam naar HASAG in Leipzig vertrokken (zie de lijst achter in dit boek), staan er circa 20 op een lijst van *mogelijke* sympathisanten van de NSB. Of deze mensen ook echt het gedachtengoed aanhingen en actief waren binnen de NSB, is niet bekend. Ook is het niet bekend of deze sympathisanten vrijwillig naar HASAG Leipzig gingen.

De situatie wanneer men *niet vrijwillig* een aangeboden functie accepteerde was destijds als volgt:

- Vanaf 1940 werd steun- en armenzorg ingehouden,
- Vanaf 1940 kon men tot 6 maanden gevangenisstraf krijgen,
- Vanaf 1941 werden distributiekaarten ingehouden,
- Vanaf 1941 kon je worden opgesloten in een strafkamp zoals er waren in Pieterburen, Ede, Wehl, Amersfoort en Ommen,
- Vanaf 1941 kon familie, vader of broers worden opgehaald om in jouw plaats "vrijwillig" te gaan,
- Je kon elk moment worden opgehaald door de Nederlandse politie of de Sicherheitspolitzei,
- Er werd actief gezocht naar onderduikers, waarbij hele dorpen en wijken werden omsingeld en uitgekamd,
- Vanaf de laatste 4 maanden van 1944 en in 1945 werden per stad razzia's gehouden.

Zie over dit onderwerp onder meer: Sijes, B.A. "*De Arbeidsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland 1940-1945*" in Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie monografieën nr. 11 (online te downloaden) en Volder, Karel "*Van Riga tot Rheinfelden*", Amsterdam 1996.

Zowel de Nederlandse gemeenten, de gemeentelijke arbeidsbureaus, als de Nederlandse politie waren in het algemeen (er waren zeker ook gunstige uitzonderingen, al waren ze in de minderheid) zeer bereidwillig om de Duitse autoriteiten te helpen om Nederlanders naar Duitsland te krijgen. Daarnaast was er een forse groep Nederlanders (al dan niet verenigd in de NSB) graag bereid om al dan niet tegen betaling landgenoten te verraden, of om bij onderduiken een stevige -vaak niet op te brengen- "kostgangervergoeding" te vragen.
Kortom van *vrijwilligheid* om in Duitsland te gaan werken was vrijwel nimmer sprake, al heeft men deze fabel, mede vanuit de Nederlandse regering, tot ver na de oorlog bewust in stand gehouden.

Maandag 27 april 1942

Op maandag 27 april 1942 vertrok Arie naar het Duitse Gelsenkirchen om daar te gaan werken bij, of (meer waarschijnlijk) via de Nederlandse bouwonderneming firma "De Ree & de Haan". Lang duurde dit werk niet, want een maand later, op zaterdag 30 mei 1942 keerde hij naar Nederland terug. De reden waarom hij zo spoedig terugkeerde is niet opgegeven of bekend.

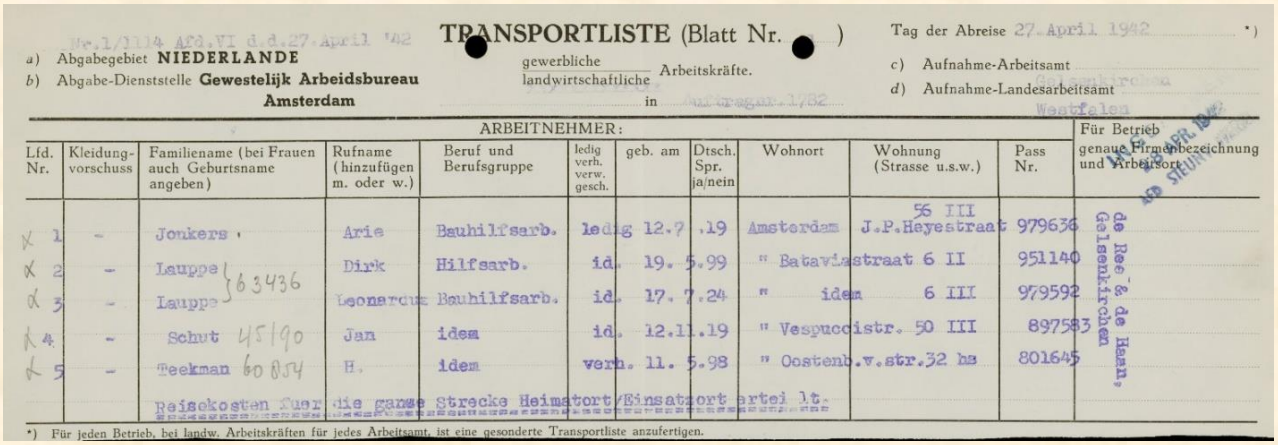

Nr.1/1114 Afd.VI d.d.27.April '42

TRANSPORTLISTE (Blatt Nr.)

Tag der Abreise 27. April 1942 *)

a) Abgabegebiet **NIEDERLANDE**

b) Abgabe-Dienststelle **Gewestelijk Arbeidsbureau Amsterdam**

gewerbliche / landwirtschaftliche Arbeitskräfte.

in Gelsenkirchen Westfalen

c) Aufnahme-Arbeitsamt

d) Aufnahme-Landesarbeitsamt

ARBEITNEHMER:

Lfd. Nr.	Kleidungsvorschuss	Familiename (bei Frauen auch Geburtsname angeben)	Rufname (hinzufügen m. oder w.)	Beruf und Berufsgruppe	ledig verh. verw. gesch.	geb. am	Dtsch. Spr. ja/nein	Wohnort	Wohnung (Strasse u.s.w.)	Pass Nr.	Für Betrieb genaue Firmenbezeichnung und Arbeitsort
X 1	-	Jonkers	Arie	Bauhilfsarb.	ledig	12.7.19		Amsterdam	J.P.Heyestraat 56 III	979636	de Ree & de Haan, Gelsenkirchen
X 2	-	Lauppe 63436	Dirk	Hilfsarb.	id.	19.5.99		" Batavia	straat 6 II	951140	
X 3	-	Lauppe	Leonardus	Bauhilfsarb.	id.	17.7.24		"	idem 6 III	979592	
X 4	-	Schut 45190	Jan	idem	id.	12.11.19		" Vespucci	str. 50 III	897583	
X 5	-	Teekman 60854	H.	idem	verh.	11.5.98		" Oostenb	.v.str.32 hs	801645	
		Reisekosten für die ganze Strecke Heimatort/Einsatzort bei lt.									

*) Für jeden Betrieb, bei landw. Arbeitskräften für jedes Arbeitsamt, ist eine gesonderte Transportliste anzufertigen.

Transportlijst 27-4-1942 naar Gelsenkirchen (Stadsarchief Amsterdam archief 5236 registratie 1352).

Tegelijk met Arie reisden op 27 april 1942 naar Gelsenkirchen: Dirk Lauppe, Leonardus Lauppe, Jan Schut en H. Teekman.

Van de bouwonderneming "De Ree & de Haan" kon geen informatie teruggevonden worden. Mogelijk betrof het een gelegenheidsfirma, of een deknaam voor een Duits bedrijf.

In Gelsenkirchen waren gelijktijdig meerdere Nederlandse bouwbedrijven werkzaam, ieder met zijn eigen bouwproject(en), zoals:

- "Splinter & Paulis" (project W. Stahlmaus),
- "A. Ruytenbeek" (project Stallmann en Fa. H. Schreiner),
- "Ruytenbeek Zaagsma en Co." (project onbekend),
- "Zaagsma en Co" (project onbekend),
- "F.J.M. Ummels" (project Hydrierwerke Scholven),
- "Walter Mees" (project onbekend),
- "P. Lehman" (project Fa. Diehl en Bahnstation),
- "v.d. Broek & Harmsen" (project onbekend),
- "Fa. L. Kemmerich" (project onbekend),
- "Fa. De Ree & de Haan" (project onbekend).

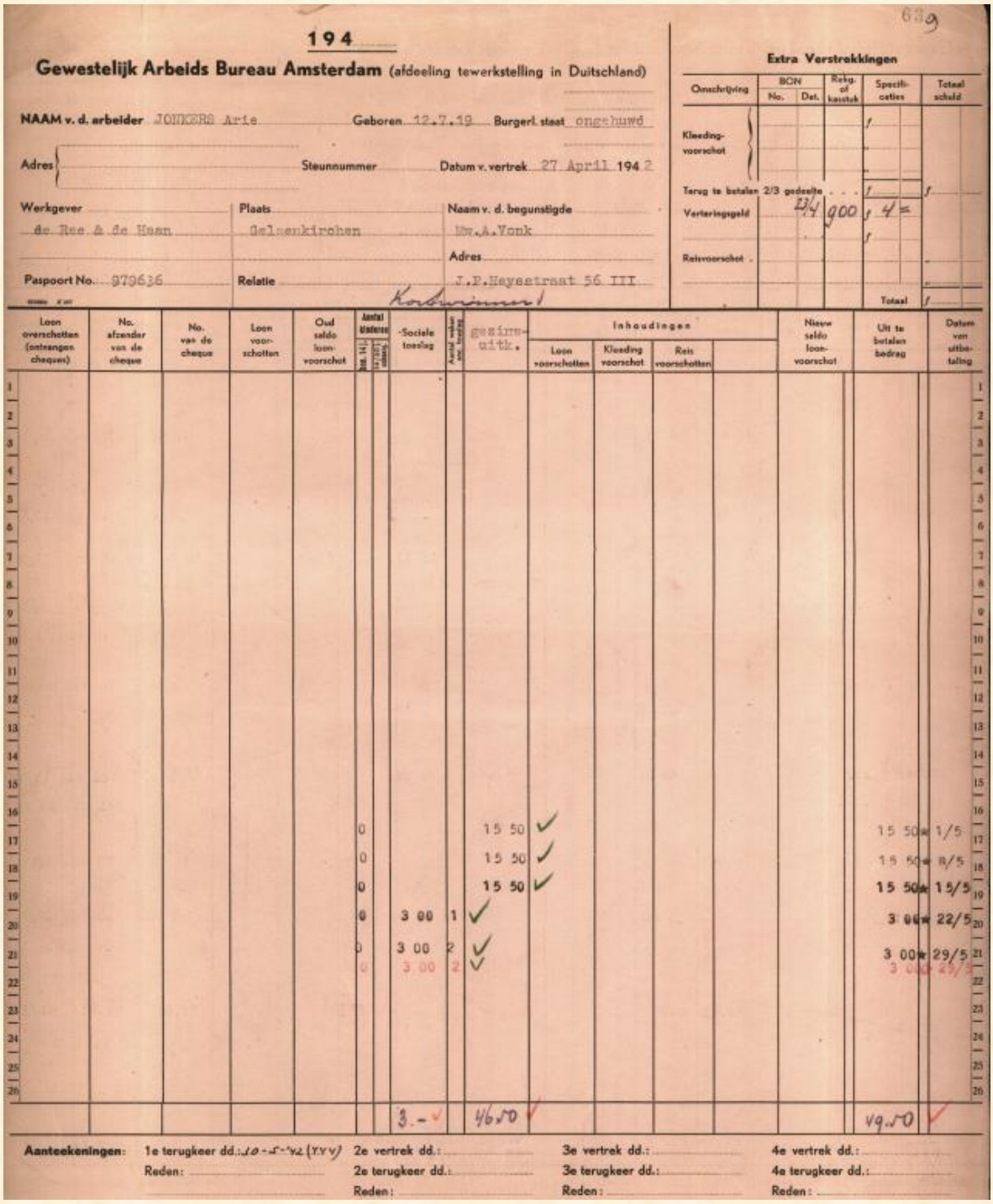

194

Gewestelijk Arbeids Bureau Amsterdam (afdeeling tewerkstelling in Duitschland)

NAAM v. d. arbeider: JONKERS Arie — Geboren: 12.7.19 — Burgerl. staat: ongehuwd

Adres: — Steunnummer: — Datum v. vertrek: 27 April 1942

Werkgever: de Ree & de Haan — Plaats: Gelsenkirchen — Naam v. d. begunstigde: Mw. A. Vonk

Adres: J.P. Heyestraat 56 III

Paspoort No.: 979636 — Relatie: Kostwinner!

Extra Verstrekkingen

Omschrijving	BON No.	BON Det.	Rekg. of kasstuk	Specificaties	Totaal schuld
Kleeding-voorschot					
Terug te betalen 2/3 gedeelte					
Verteringsgeld				23/4 900	4 =
Reisvoorschot					
				Totaal	

	Loon overschotten (ontvangen cheques)	No. afzender van de cheque	No. van de cheque	Loon voorschotten	Oud saldo loon-voorschot	Aantal kinderen Hij	Vrouw	Sociale toeslag	Aantal weken van heffing	gezinsuitk.	Inhoudingen: Loon voorschotten	Kleeding voorschot	Reis voorschotten		Nieuw saldo loon-voorschot	Uit te betalen bedrag	Datum van uitbetaling
17						0				15 50	✓					15 50	1/5
18						0				15 50	✓					15 50	8/5
19						0				15 50	✓					15 50	15/5
20						0		3 00	1	✓						3 00	22/5
21						0		3 00	2	✓						3 00	29/5
22						0		3 00	2	✓						3 00	25/3
								3.- ✓		46.50 ✓						49.50	✓

Aanteekeningen: 1e terugkeer dd.: 10-5-42 (Y.V.V.) — Reden: — 2e vertrek dd.: — 2e terugkeer dd.: — Reden: — 3e vertrek dd.: — 3e terugkeer dd.: — Reden: — 4e vertrek dd.: — 4e terugkeer dd.: — Reden:

Personeelskaart Arbeidsbureau van Arie Jonkers (Stadsarchief Amsterdam, archief 5236 registratie 1250).

6. Tewerkgesteld in Frankrijk

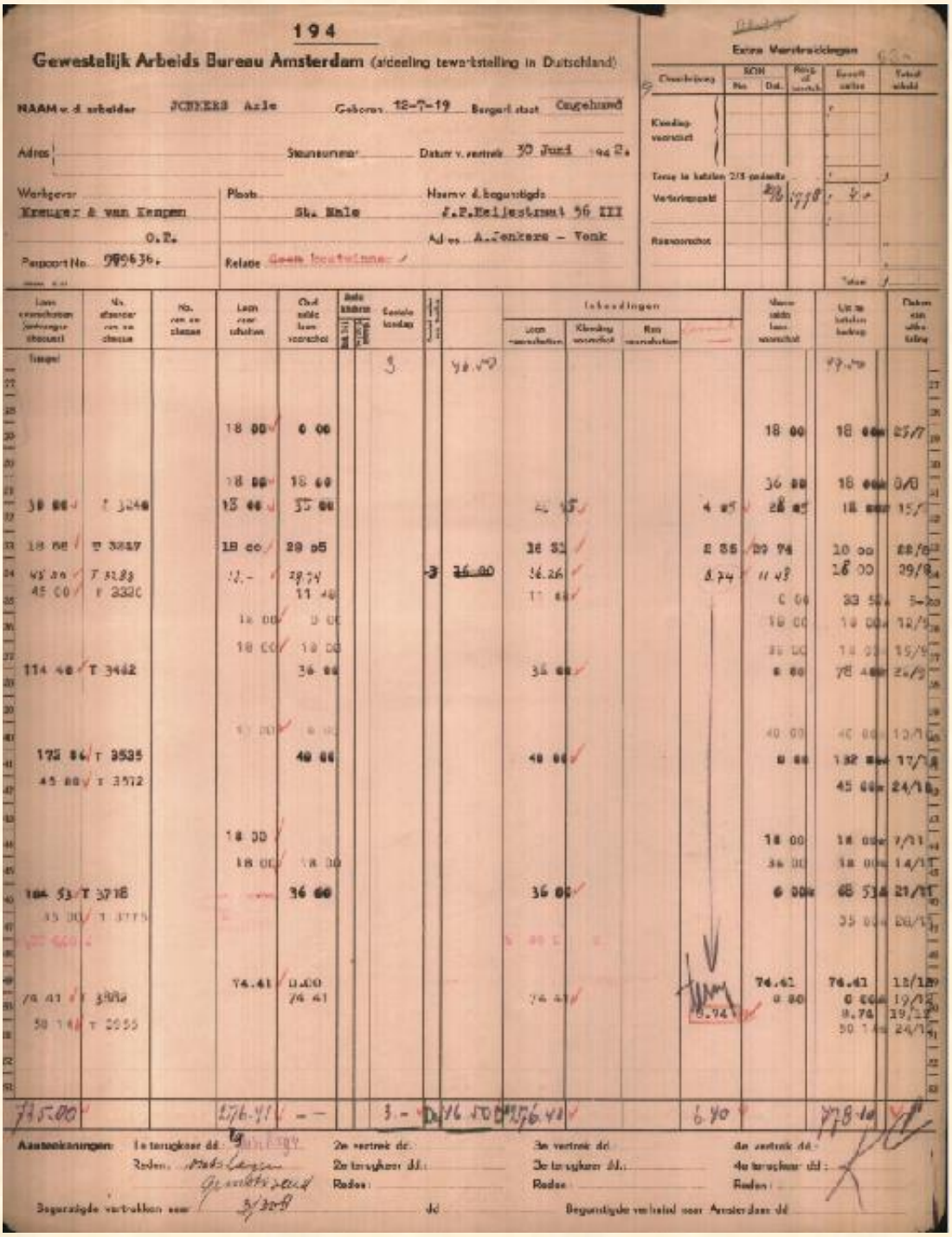
194

Gewestelijk Arbeids Bureau Amsterdam (afdeeling tewerkstelling in Duitschland)

NAAM v. d. arbeider JONKERS Arie Geboren 12-7-19 Burgerl. staat Ongehuwd

Adres Steunnummer Datum v. vertrek 30 Juni 1942

Werkgever Kreuger & van Kempen Plaats Sk. Malo Naam v. begunstigde J.P. Heijesstraat 56 III

O.T. Adres A. Jonkers – Vonk

Paspoort No. 989636 Relatie Geen bootreizen

Extra Verstrekkingen

Kleedingvoorschot

Terug te betalen 2/3 gedeelte

Verlengvoorschot 28 1998 2.-

Reisvoorschot

Inhoudingen

Aantekeningen: 1e terugkeer dd. 2e vertrek dd. 3e vertrek dd. 4e vertrek dd.

Reden: 2e terugkeer dd. 3e terugkeer dd. 4e terugkeer dd.

Begunstigde vertrokken naar dd. Begunstigde verblijft voor Amsterdam dd.

Personeelskaart Arbeidsbureau van Arie Jonkers (Stadsarchief Amsterdam, archief 5236 registratie 1352).

Donderdag 30 juni 1942

Arie was vanaf donderdag 30 juni 1942 tot en met donderdag 19 november 1942 in dienst van de Firma Kreuger & van Kempen. Dit was een Nederlands bouwbedrijf, dat onder andere werkzaamheden uitvoerde voor de Duitse Organisation Todt (O.T.).
De O.T. was op meerdere plaatsen in Frankrijk betrokken bij de bouw van de bunkers voor de Atlantic Wall, onder andere in Cherbourg, Saint Paul en in Saint Malo.

In en vanuit St. Malo werkten ook nog andere Nederlandse bouwbedrijven voor dezelfde opdrachtgever O.T., zoals de Bouwonderneming Van Dordt. De werkgevers was het vooral te doen om de lucratieve opdrachten (in Nederland lag immers de meeste bouw van woningen, kantoren en fabrieken stil). Dat er Nederlandse arbeiders gedwongen ingezet werden bij de bouw van fabrieken en militaire installaties zoals bunkers, die de duur van de oorlog ook nog eens verlengden, realiseerde men zich niet, of wilde men zich liever niet realiseren.

Arbeidsbemiddeling naar Frankrijk

De bemiddeling naar Frankrijk was een zaak van "vrijwilligheid". Het werk viel *niet* onder het begrip "passende arbeid", zodat bij weigeren van aangeboden werk aldaar ook geen steun werd ingehouden (voor zover men die al kreeg). Arbeiders, die in Frankrijk wensten te gaan werken, gingen allen in het kader van de Organisation Todt en werden geplaatst bij Nederlandse aannemers. Bemiddeling vond via de arbeids-bureaus plaats. De aannemers waren voornamelijk gelegenheidsaannemers.
Het ging om ondernemingen die speciaal voor dit doel waren opgericht. Na 1945 vinden we ze dan ook niet meer terug en op internet zijn van geen van deze "ondernemingen" sporen terug te vinden. Het werk was meestal gelegen op het gebied van verdedigingswerken, of op vliegvelden. Aan de achtergebleven gezinnen werd wekelijks een voorschot uitgekeerd over het uit Frankrijk over te zenden loon. [44)]

Dinsdag 7 juli 1942

Op dinsdag 7 juli 1942 stuurt Arie Jonkers een brief vanuit het Franse Saint Malo (de brief is nooit verstuurd en was daarom nog in zijn bezit).
In deze brief noemt Arie het adres aan de Prinsengracht 321. Hier bevond zich een pakhuis. Het is nog niet met zekerheid bekend wie er in 1942 van het pakhuis of de werkplaats op de begane grond gebruik maakte. Het adresboek van Amsterdam uit 1940 toont aan dat op dat moment drie firma's gebruik maakten van het pand.

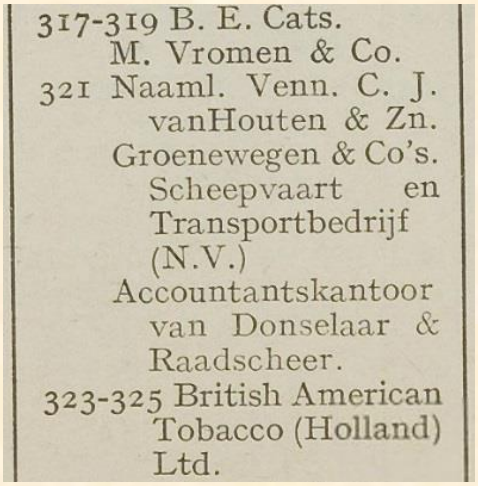
317-319 B. E. Cats.
M. Vromen & Co.
321 Naaml. Venn. C. J. vanHouten & Zn.
Groenewegen & Co's. Scheepvaart en Transportbedrijf (N.V.)
Accountantskantoor van Donselaar & Raadscheer.
323-325 British American Tobacco (Holland) Ltd.

Adresboek 1940 (Stadsarchief Amsterdam archief 30274 registratie 96).

Mogelijk was het accountantskantoor van Donselaar & Raadscheer ook in 1942 nog op dit adres gevestigd en beheerde zij de overgemaakte gelden van tewerkgestelden.

44 https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.15.20?anchor=descgrp-context-bioghist.

Adres is A. Jonkers
St. Malo
Postfach 191
West Frankrijk BZ
7-7-1942
3778730
Lieve Moeder, ik heb nu eindelijk eens tijd om te schrijven.
Hoe gaat het met U en met de anderen? Goed hoop ik. Ik maak het ook goed. Ik ging dinsdag weg zoals U weet en ik kwam de volgende week maandag (13-7-1942) op de plaats van bestemming. Dus dat is een lange reis geweest, te maar ik zit dan ook een heel eind weg hoor.
U moet me wel gauw schrijven hoor, of het geld goed is en dat U er achterheen zit met die kostwinnersvergoeding. Dan gaat U dat maar is informeren op de Prinsengracht 321, want ik heb dat bewijs af(ge)geven aan de boekhouder. Maar dat zal wel goed wezen hoor. Enfin, U schrijft maar wat U daar hoort.
We zitten nu op het eiland. We hebben nog een zeereis gemaakt. Het is wel een hele reis hé? Maar als ik maar om de 3 maanden met verlof kan dan ben ik tevreden. En voor de rest moeten we ons maar zien te redden. Het eten gaat best en het slapen ook. Je moet maar zo denken: er zijn altijd mensen die het nog beroerder hebben, dan kom je er altijd. Nou Moeder ik schei er mee uit hoor. Doet U de groeten aan allen.
Ik hoop maar dat het geld goed is voor U. U moet zelf maar kijken wat U doet hoor. Het is altijd goed wat U doet. Nou Moeder het beste hoor. Een zoentje aan Dinie. Schrijft U gauw terug. Van schrijven komt hier niet veel, want Ik werk van 7 tot 7 uur. Dus dat is een hele dag. Nou Moeder de Groeten hoor en tot ziens. Daaaag de groeten van Arie en Adriaan.

In de brief schrijft Arie dat hij op een eiland was. Dat is vrijwel zeker op het eiland Guernsey (codenaam Gustav) geweest. Na de oorlog zou Arie dit eiland hebben genoemd aan zijn zoon.
Arie ondertekende zijn brief met "Arie en Adriaan". Het is niet bekend wie deze Adriaan is, al kan worden aangenomen dat het iemand uit zijn kennissenkring is die gelijktijdig met hem naar Frankrijk is gegaan. Helaas is de transportlijst waarop Arie (en vrijwel zeker ook Adriaan) moet hebben gestaan, niet in het Stadsarchief van Amsterdam teruggevonden.

Van tenminste 2 andere Amsterdammers is bekend dat zij vrijwel tegelijkertijd in Saint Malo waren. Het gaat om de Amsterdammer Gerardus Lut en Pieter Hemrika. [45)]
Van beiden is bekend dat zij eveneens werkten via firma "Kreuger & van Kempen" voor de O.T.
Van Amsterdammer Gilbert van Grieken is een kort verslag op internet te vinden:
Gilbert werkt als leerling-timmerman voor een kleine aannemer als de Duitsers in 1940 Nederland binnenvallen. Drie weken later moet hij zich in Amsterdam melden om in Duitsland tewerkgesteld te worden. Hij komt in een fabriek in Berlijn terecht. Na zes maanden laten de Duitsers hem naar Nederland teruggaan.

---

45 https://de-dam-zevenmei1945.nl/nl/gerardus-lut/ en https://www.genealogieonline.nl/stamboom-hemrika-hemrica/I714.php.

Enkele weken later moet Gilbert zich opnieuw melden en wordt hij naar Frankrijk, La Rochelle, gestuurd. "Daar werkte ik ongeveer een halfjaar in grote bunkers. Er kwamen treinen, bijvoorbeeld vol met grind. Die moest je lossen. Als je even stopte, kwam er een Duitser naar je toe. Je moest werken. Als je probeerde iets te zeggen, kreeg je een klap met een stok of iets dergelijks. Op een goede morgen werden we opgeroepen. We gingen naar Samelot (Saint Malo). Daar hebben we een week in een kamp doorgebracht. Toen gingen we verder op een boot. Waarheen? Dat wisten we niet. Ten langen leste kwamen we op ***Guernsey*** *aan. Dat was 6 december 1941."*
Het eiland is Van Grieken op dat moment totaal onbekend. "Er waren wat mannen aan het werk, die wilden niet met ons praten. Niemand van ons sprak trouwens een woord Engels."
Op Guernsey werkt Van Grieken aan verschillende bunkers langs de kust. Hij pakt er een foto bij van Pleinmont, waar onder anderen Nederlanders, Spanjaarden en Marokkanen voor de Duitsers moesten werken. "De tijd daar was zwaar. Hard werken, weinig en slecht eten, veel schelden. Er werden regelmatig mensen geslagen en geschopt.
De nacht brachten we in huizen door. Zestien man in een kamer."

Momenten van grote angst kan Van Grieken zich niet herinneren. "Je was met een groep mannen en zocht veiligheid in de massa. Ik ben nooit vriendelijk tegen de Duitsers geweest, heb me altijd wat op afstand gehouden. Voor mij was het duidelijk dat de Engelsen zouden winnen. Alleen in het begin, toen de Duitsers flink optrokken, twijfelde ik daar wel eens aan. Maar ze waren zo ruw en zo slecht dat ik toch in m'n achterhoofd hield dat ze Europa nooit voorgoed zouden kunnen overwinnen."
Sommige momenten blijven Van Grieken voorgoed bij. "Op een dag stonden we met een man of vier, vijf wat te kletsen. De koppen bij elkaar. Iets verderop stond een Duitser van de Organisation Todt. Hij had in de gaten dat wij niet werkten, kwam naar ons toe, greep een van ons en gaf hem een harde klap op z'n kop. Die persoon was ik. Sindsdien ben ik doof. Verder hebben we de hele oorlog zo'n beetje doorgewerkt. Totdat het afgelopen was." [46)]

Donderdag 19 november 1942
Het werk voor O.T. op Guernsey duurde tot 19 november 1942. Op die datum werd Arie "gemotiveerd" ontslag verleend. Arie is daarna waarschijnlijk teruggekeerd naar de J.P. Heijestraat 56/3 in Amsterdam.

Wat hij tussen 19 november 1942 en 17 juni 1943 heeft gedaan is niet bekend. Mogelijk werkte hij in die periode in een wasserij of stomerij aan de Van Baerlestraat, want op zijn "Bekleidungsnachweis" van HASAG gaf hij op dat hij werkzaam was geweest bij een (was-) en strijkinrichting ("Bügelanstalt") en deze stomerij is genoemd in een brief van 2 november 1943.

46 https://www.digibron.nl/search/detail/012dce6b801e179695f88e81/dwangarbeider-op-guernsey).

7. In krijgsgevangenschap

Vanaf eind april 1943 tot juli verschenen in de landelijke kranten advertenties, waarin de militairen per legeronderdeel werden opgeroepen om zich te melden ten einde te worden teruggevoerd in krijgsgevangenschap. Hieronder is de advertentie afgebeeld die betrekking heeft op het legeronderdeel van Arie Jonkers, het 5e Regiment Infanterie.

Terugvoering in Krijgsgevangenschap

4e, 5e, 12e, en 19e regiment infanterie

Bekendmaking

Op grond van de op 29 April 1943 in de dagbladpers gepubliceerde bekendmaking van den Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden betreffende terugvoering in krijgsgevangenschap van de voormalige Nederlandsche Weermacht, worden bij deze voor aanmelding opgeroepen:

het dienstplichtig en reservepersoneel onder den rang van officier van de volgende regimenten en alle in de jaren 1939 en 1940 uit deze regimenten voortgekomen oorlogsonderdeelen, voor zoover dit personeel in Mei 1940 in werkelijken dienst was.

Bedoeld personeel moet zich melden, telkens tusschen 8 en 12 uur:

in het „Wehrmachtlager" te Amersfoort, Zonnebloemstraat:

1. het personeel van het 4e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:
degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 14 Juni 1943
degenen die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 15 Juni 1943

2. het personeel van het 5e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:
degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 17 Juni 1943
degenen die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 18 Juni 1943

In de Frieslandkazerne te Assen:

3. het personeel van het 12e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:
degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 14 Juni 1943
degenen die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 15 Juni 1943

4. het personeel van het 19e regiment infanterie en zijn oorlogsonderdeelen:
degenen die geboren zijn in de jaren 1924 tot en met 1915 op 17 Juni 1943
degenen die geboren zijn in de jaren 1914 tot en met 1904 op 18 Juni 1943

Bij de aanmelding moeten worden overgelegd het persoonsbewijs, de distributiestamkaart en, voor zoover mogelijk, militaire identiteitspapieren.

Degenen, waaronder ook begrepen de in Duitschland werkende „grensgangers", voor wie een „Bescheinigung" (verklaring van onmisbaarheid) afgegeven is, moeten dit bewijs bij hun werkgever of bij de instantie, die hun belangen behartigt, opvragen en bij de aanmelding toonen. Na de melding moet de „Bescheinigung" zoo spoedig mogelijk weder aan den werkgever, resp. de instantie, die de belangen behartigt, worden teruggegeven. De werkgevers zijn verplicht degenen, die zich moeten melden, daarvoor in de gelegenheid te stellen en hun het loon (salaris) gedurende den verzuimden tijd uit te betalen.

De Nederlandsche Spoorwegen verleenen aan alle voor de aanmelding opgeroepen personen vrij vervoer derde klas. Degenen, die tot aanmelding verplicht zijn, moeten zich hiervoor vervoegen aan de loketten, c.q. bij den stationschef van het station van vertrek.

Kleeding. Voor zooveel mogelijk uniform, anders burgerkleeding. Dringend wordt aangeraden daagsche en Zondagsche kleeren, wollen dekens, ondergoed en extra schoeisel, alsmede kookgerei en lepel mede te brengen. De gezamenlijke bagage mag niet meer bedragen dan twee normale handkoffers.

Van aanmelding zijn vrijgesteld personen, die zich op 25 Mei 1943 voor den „Arbeitseinsatz" in Duitschland of in de door de Duitsche Weermacht bezette gebieden buiten Nederland bevinden.

Wie geen gevolg geeft aan de oproeping van den Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, of zich op andere wijze aan de terugvoering in de krijgsgevangenschap tracht te onttrekken, moet rekenen op de strengste maatregelen. Dit geldt ook voor personen, die de betrokkenen bij dergelijke pogingen steunen.

Advertentie in de landelijke kranten van 9 juni 1943.

Donderdag 17 juni 1943
Als soldaat van 5 R.I. werd Arie Jonkers in de krant opgeroepen om op 17 juni 1943 te verschijnen in het Wehrmachtslager te Amersfoort. Mogelijk heeft Arie geen kans gezien om onder te duiken, of om een zogenaamde Blauwe Ausweis te bemachtigen die hem had kunnen vrijstellen van krijgsgevangenschap.

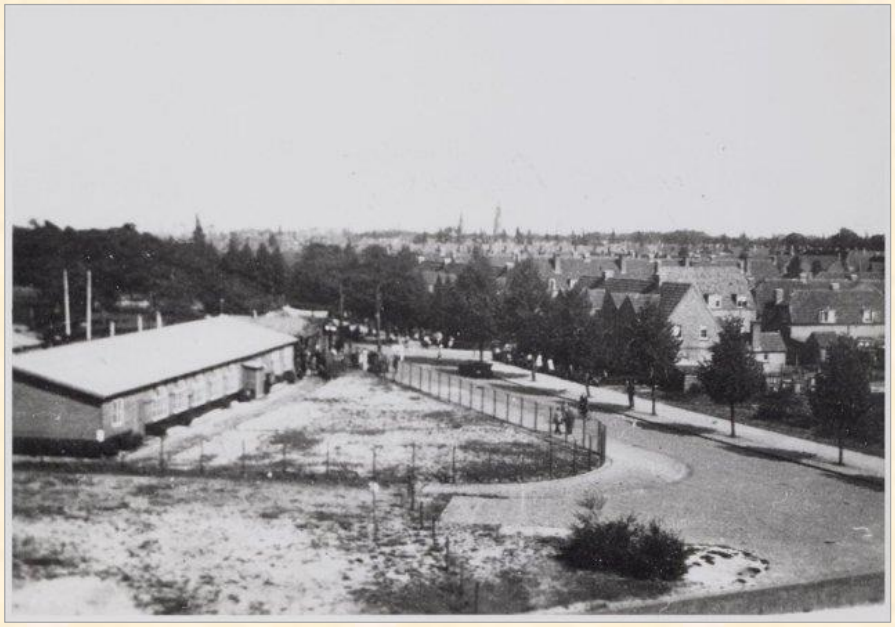

Wehrmachtslager aan de Zonnebloemstraat te Amersfoort.

Het Wehrmachtslager bevond zich in 1943 aan de toenmalige Zonnebloemstraat in Amersfoort. De plek is tegenwoordig te lokaliseren ter plaatse van de speeltuin van Speeltuinvereniging "Het Soesterkwartier" aan de Noordewierweg 271 te Amersfoort. Vanuit Amersfoort werd Arie vervoerd naar het krijgsgevangenenkamp Stalag XI-a Altengrabow, circa 80 kilometer ten zuidwesten van Berlijn. In het onderstaande zijn fragmenten opgenomen uit meerdere dagboeken van mede-krijgsgevangenen.

Om 19.00 uur zet de trein zich in beweging en al spoedig bemerkten wij dat wij richting Apeldoorn, Zutphen, Hengelo gingen. Verder ging het over Oldenzaal richting de Duitse grens.
Om ongeveer 24.00 uur passeerden wij Bad Bentheim en verdwijnt Nederland snel achter ons. Alles is donker, maar van slapen komt niet veel. Het houtwol hielp niet veel om op te zitten, zodat je achterste pijn begon te doen. Ondanks alle ellende in de wagon heerste er toch nog humor en werd er af en toe smakelijk gelachen. Nadat ik toch nog wat geslapen had, stond ik stijf van het liggen op. Het was toen al reeds 05.30 uur en zag ik dat wij op Duits grondgebied waren. In het donker passeerden we Rheine, Laggenbeck, Osnabrück, Wissingen, Melle, Eicken-Bruche, Löhne, Minden, Denkersen, Evesen, Bückenburg en Kirchhorsten.
Wij passeerden Stadthagen West, Haste, Wünsdorf, Dedensen, Seelze, Hannover, Maagdenburg waar de trein stopte. Het was toen 11.45 uur. Hier ontvingen wij weer door het luikje brood en worst. We vertrokken om 13.00 uur en passeerde te 14.15 uur het plaatsje Loburg. Verder zagen wij onderweg Belgen die op het land werkten, Polen, Russen en vrouwen die op spoorlijnen werkten. Opvallend was het dat je in straten op grote wegen, stations geen mannelijke personen zag. Ook op het

bouwland zag je niemand werken terwijl het land er overal even prachtig uitzag en keurig onderhouden. Om ongeveer 16.00 uur bereikten wij het plaatsje Altengrabow wat het eind doel van onze reis bleek te zijn, zodat onze reis 21 uur had geduurd en wij dus een heel eind van huis waren.

De treinreis van Amersfoort naar Altengrabow (reconstructie door E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2019).

Zondag 20 juni 1943

U kunt begrijpen dat wij blij waren dat de deuren opengingen en we uit mochten stappen en weer verse en frisse lucht konden happen. Na circa 20 minuten gelopen te hebben met af en toe halt houden, in verband met de zware koffers die wij bij ons hadden, bereikten wij het kamp (het zogenaamde Vor-Lager) en zag men dat dit alles omgeven was met prikkeldraad, zodat van dit moment ons vrijheid ontnomen was.
De commandant van het kamp deelde ons mede dat wij, tegen het beleid, voor de arbeidsinzet ingezet zouden worden enz. "Arbeid als inzet tegen het communisme" waarna een flink gebrom naar voren kwam. Verder deelde hij mee dat wij voor één nacht in een bepaalde barak ondergebracht worden, omdat wij eerst ontluisd moesten worden. Daarna gingen wij naar de bestemde barak. Zo was de eerste kennismaking met de Wehrmacht, wetende dat wij allen zo van huis kwamen.
Om 18.00 uur kregen wij gelegenheid ons te gaan wassen. De koffers werden opgeborgen in verband met te weinig ruimte en moesten geïnspecteerd worden. Om 20.00 uur gingen wij thee halen (een soort kamille thee) we waren blij iets warms naar binnen te krijgen. Om 21.00 uur gingen wij naar bed, kregen 2 dekens extra omdat wij op de planken moesten liggen, doch ondanks onze moeheid sliepen wij heerlijk en merkte wij van de hardheid niets, daar wij allen ruim 38 uur in touw waren geweest en het hobbelen in de wagon voor ons niet mee is gevallen.

De voormalige paardenstallen (bovenste deel foto) van Stalag XI-a Altengrabow.

Positie van de voormalige paardenstallen (de rode rechthoek), ten opzichte van de huidige topografie (bron: mededeling Wim Ruyten kgf. 105260, september 2015, op een ondergrond van Garmin).

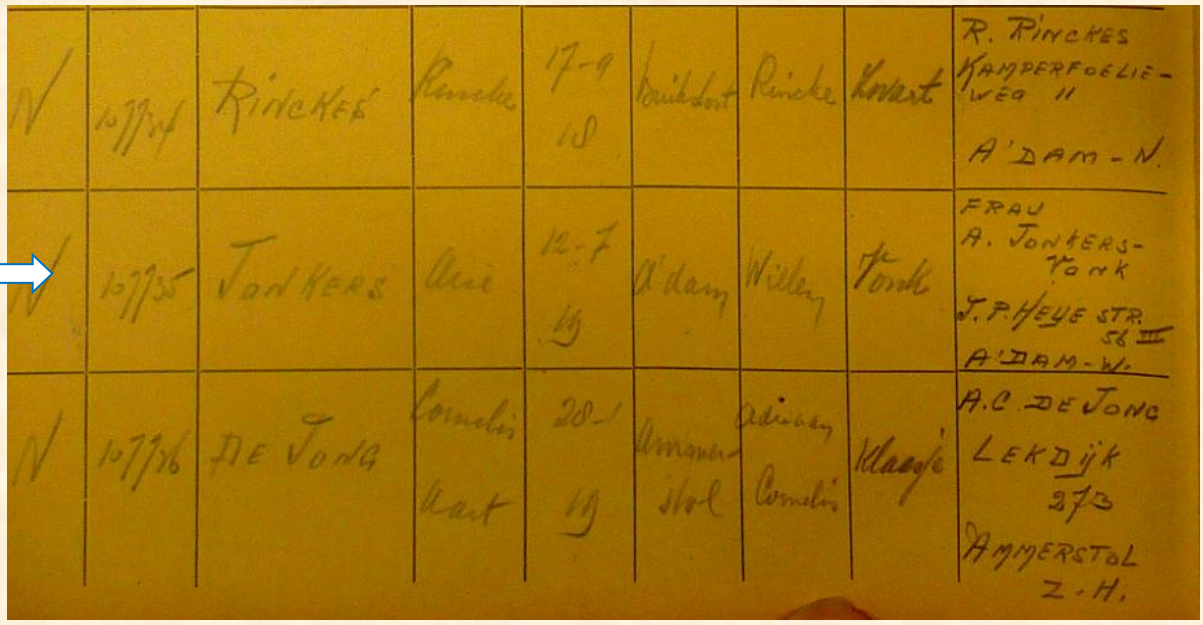

Nationaal Archief collectie 2.13.98 inventarisnummer 42, Zugang Stalag XI-a Altengrabow am 20-6-1943.

Uit de toegangsregistratie (Zugang) van Altengrabow blijkt dat Arie als correspondentieadres het adres van zijn moeder opgaf: Mevrouw A. Jonkers-Vonk, Jan Pieter Heijestraat 56 III Amsterdam-West.

’s Avonds houden enkele jongelui van de andere kant van het prikkeldraad een cabaretavond. Hoofdschotel: twee accordeonisten en zingen en voordragen van liedjes.

Maandag 21 juni 1943
Mooi zonnig weer, stralend zomerweer.
Langste dag. Vannacht luchtalarm geweest en luchtafweer gehoord. Berlijn, Maagdenburg? Zeer veel vliegtuigen. Tenue: gymschoenen, kampeerbroek, blauwe blouse. Het eten is slecht, zuurkoolsoep met augurken. Onze groep is vandaag ontluisd. Alles erg primitief. Daarna registratie. Ik krijg het krijgsgevangenummer Stalag XI-a Altengrabow nummer 107735.

Een soortgelijk zinken plaatje met nummer 106593.
(collectie E. van der Most)

Dinsdag 22 juni 1943
’s Ochtend zoals gewoonlijk weer koud. Later gaat het beter.
Het eten is weer slecht; slabonen, augurken en veel water. We moeten op de Sportplatz aanwezig zijn, terwijl intussen een kolonel de barak inspecteert.

Woensdag 23 juni 1943
’s Morgens marcheren op het exercitieveld. Muziek van de accordeonisten voorop. Verder vandaag weer baden. Het eten is gelukkig wat beter. ’s Avonds weer openlucht cabaret met accordeonisten en goede imitatie van juffrouw Snip en Snap met schimpscheuten op hetgeen er in het kamp voorvalt.

Donderdag 24 juni 1943
Vanmiddag luchtalarm. Veel luchtalarm in Den Haag, Amsterdam, enz.
Radio Scheveningen uitgebombardeerd.
Zeven Joodse Nederlandse krijgsgevangenen zijn in het kamp afgezonderd bij de Armeniërs. Roodborstjes nog in Vorlager. 18-25 jarigen in Holland alles opgeroepen voor arbeid in Duitsland, geen uitzonderingen! Mussert niet in Duitsland. Universiteiten gaan door, sommige proffen ontslag. Rode Kruis zorgde goed in Amersfoort voor hen! Wij hadden het anders! Nog geen represailles tegen mensen die ondergedoken waren, enz. Voel me iets beter. Hevige geruchten dat wij naar Holland teruggaan en als arbeiders ingezet worden.

Vrijdag 25 juni 1943
Het is ijskoud weer.
We moeten naar het sportveld om te exerceren, maar proberen zoveel mogelijk in het zand te blijven liggen. Een van de onze kameraden, Freddie Tolboom (kgf. 106130) is overleden na een maagperforatie tijdens de operatie in het hospitaaltje. Hij was verloofd. ’s Avonds aangetreden en een minuut stilte in acht genomen.

Zaterdag 26 juni 1943
De op 24 juni jl. overleden dienstplichtig sergeant Tolboom (kgf. 106130) van de Grenadiers en Jagers is vanmorgen met militaire eer op het kerkhof van het krijgsgevangenkamp Altengrabow ter aarde besteld. Er was een deputatie van 20 á 30 Nederlandse krijgsgevangenen bij tegenwoordig. Een vuurpeloton van de Duitse weermacht was bij de begrafenis aanwezig en twee grote kransen dekten de baar, waarover de Nederlandse driekleur. Aan het graf is gesproken door een Franse predikant, de majoor A. Voss (kgf. 104557) van de mariniers las een gedeelte voor uit de Bijbel. Verder waren nog aanwezig een Fransman, een Belg en een Pool. Zij hebben bloemen op het graf gelegd en hiermee was deze eenvoudige plechtigheid afgelopen en hadden de Nederlandse krijgsgevangenen hun eerste dode ter aarde besteld.

Zondag 27 juni 1943
Bonensoep. Zegers rekende uit: we krijgen 350 gr vaste stof per dag. Normale voeding is 600 gr. Van 350 gr kun je, zonder iets te doen, het leven behouden! Lange dag. Gekaart. Laten insmeren door de hospik met zwaveloplossing tegen de schurft. Stonk erg naar rotte eieren. Kon daardoor cabaret niet bijwonen.

Maandag 28 juni 1943
Er vertrekken 100 van de beroeps onder officieren. De bestemming is niet bekend.
's Avonds kerkdienst bijgewoond. Deze wordt door een christelijke onderwijzer gehouden.
Aankomst van 460 Nederlanders in Stalag XI-a Altengrabow [47]. Ze krijgen de nummers 108102 tot en met 108561.

Dinsdag 29 juni 1943 (verjaardag Prins Bernhard)
Nog steeds slecht weer.
100 man moeten klaar ingepakt aangetreden staan om te vertrekken. Na een paar uur komen ze terug. Het gaat voorlopig weer niet door.
Er vertrekt wel tenminste 75 man (100 man) van de beroeps onderofficieren naar het Stalag III-b Fürstenberg, Arbeitskommando Greibensee [48]).
's Avonds cabaretavond in verband met de verjaardag van Prins Bernhard. Door een onweersbui wordt dat voortijdig afgebroken.

Woensdag 30 juni 1943
Heden geen bijzonderheden.

Donderdag 1 juli 1943
Donker kil weer. Jassen aan als andere dagen.
Eten is vandaag beter, waarschijnlijk doordat de kok dronken is.

Vrijdag 2 juli 1943
Somber weer.
Geen ontbijt en we moeten met lege maag op het exercitieveld marcheren. Veel liggen. 180 man die bestemd zijn voor Dessau, meest onderwijzers, voor administratie in de Junckerfabrieken [49]), worden in oude Franse en Belgische uniformen gestoken.

Zaterdag 3 juli 1943
Kil weer.
Om 16.00 uur moeten we plotseling opbreken en wordt ons bekend gemaakt, dat we ons voor vertrek gereed moeten houden. Voor de nacht gaan we zolang in een andere barak.

---

47 Dit betreft 6, 8 en 20 R.I., en reserveofficieren Marine en Landmacht, die zich tussen 21 en 25 juni 1943 meldden.
48 Op 29 juni 1943 vertrokken in totaal 100 mannen (Korporaals, Sergeanten, Wachtmeesters) naar Stalag III-b Fürstenburg kdo Greibensee.
49 Dit betrof het Arbeitskommando 11/10 Junkers Motoren Werk in Aschersleben.

8. Stalag IV-b Mühlberg

Zondag 4 juli 1943
Koud.
Voor onze grote groep van ongeveer 2500 man die naar Stalag IV-b Mühlberg gaat is er om 05.30 uur appèl op het sportveld. Pas om 16.00 uur vertrekken we daadwerkelijk. Intussen hebben we op het sportveld soep gehad, die erg goed is, maar daarom krijgen we dan ook maar een halve portie.

Op 4 juli 1943 vertrok Arie per spoor in meerdere treinen naar het krijgsgevangenenkamp Stalag IV-b Mühlberg (Abgang Stalag XI-a Altengrabow am 4-7-1943 nach Stalag IV-b Mühlberg). Een dag later kwamen ze aan op het emplacement van Neuburxdorf-Mühlberg. Lopend ging het vervolgens naar het Stalag toe. (Zugang Stalag IV-b Mühlberg am 5-7-1943 von Stalag XI-a Altengrabow).

Maandag 5 juli 1943
De eerste Nederlandse krijgsgevangenen uit een groep van ongeveer 2.500 man arriveren om 06.00 uur vanuit Stalag XI-a Altengrabow. [50)]

Het overgroeide emplacement Neuburxdorf mei 2019 (foto Erwin Rossmeisl 2019).

50 Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98 inv. 43 en 173 meldingen **742** (1244 man), **743** (1079), **752** (170), **820** (1) en 2.13.98 inv 20 melding **4431** (35, waarvan 11 uit Stalag XI-a).

Emplacement Neuburxdorf in 1943
(Mühlberg foto nr. 80292).

Een (ongewapende) Duitser met krijgsgevangenen voor de hoofdpoort van Stalag IV-B Mühlberg
(Mühlberg foto zonder nummer, mogelijk na mei 1945).

In de loop van de dag worden onze koffers en kleren grondig geïnspecteerd, gaan we in bad, worden de kleren gegast tegen luizen en worden de koppen kaalgeknipt. Dat geeft veel hilariteit. Het kamp ziet er beter uit dan het vorige. Door het prikkeldraad zien we de korenvelden en wat dennenbossen. Het klimaat is aanmerkelijk beter.

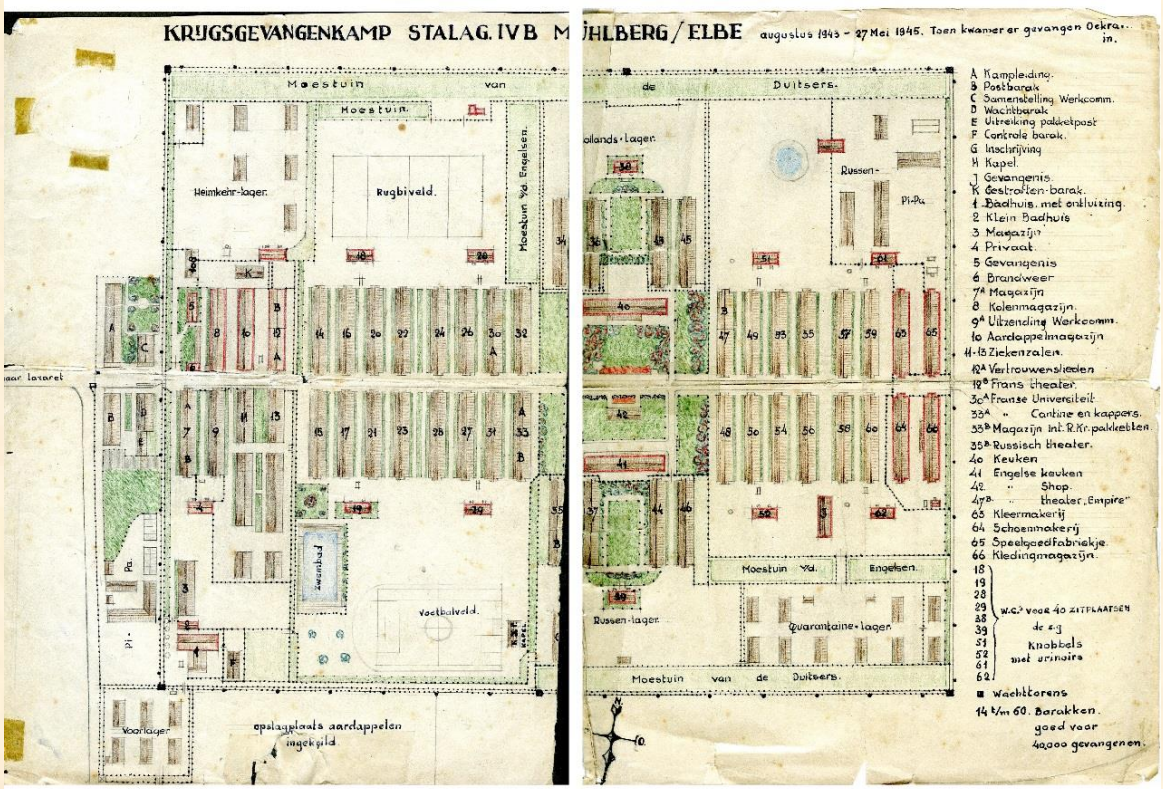

Plattegrond van Stalag IV-b Mühlberg (collectie Meeuwis).

Er zijn hier veel Fransen (circa 800) en eenzelfde hoeveelheid Serven, Tsjecho-Slowaken. Vooral de Fransen zijn buitengewoon goed voor ons, tot natuurlijk een boel stomme Hollanders de zaak gaan bederven. Ze schooieren overal om eten en staan soms in clubjes om de Fransen heen, die hun maal gebruiken. De Fransen hebben het hier nu goed. Toen ze hier drie jaar geleden kwamen, hebben ze ook erge honger geleden. Nu ontvangen ze veel pakketjes van thuis of van het Rode Kruis met spek, chocolade, sigaretten, cakes, enz. Je moet er van watertanden als je het ziet.

De barakken zijn van hout, er zijn er ongeveer dertig. Er is ook nog een deel waar Russen verblijven, maar we mogen geen contact met ze hebben. We liggen hier op zakken met houtwol en het doet ons werkelijk goed om eens wat zachter te kunnen liggen. We liggen hier twee aan twee, met drie boven elkaar. Er liggen er 200 in een barak.
Er is voldoende wasgelegenheid en oh wat een geluk, er zijn tafels en banken, zodat we niet op straat hoeven te gaan zitten.
Het eten is 100% beter dan in Altengrabow. De keuken staat hier onder toezicht van de Fransen. Alleen de hoeveelheid eten is dezelfde, te weinig voor ons om alleen op te leven. Met een enkel maaltje bruine bonen of kapucijners die we hier in de kantine kunnen laten koken, zal het hier best uit te houden zijn. Ook hier gaan we werkelijk onder de douche, terwijl er ook nog een zwembad is. Verder is er een behoorlijke latrine.
Bij het brood krijgen we dagelijks een klein stukje margarine en wat zure jam en een eetlepel suiker. Het brood gaat hier natuurlijk ook al om 04.00 of 05.00 uur op. Ik ben er nu al aan gewend om niet meer te ontbijten.

Af en toe krijgen we van de Fransen of de Serven weleens een sigaretje. Ook is de behandeling door de Duitsers hier veel en veel beter. Er wordt niet tegen ons geschreeuwd en gescholden zoals in Altengrabow, waar we geen behoorlijk woord tegen ons hebben horen zeggen.

Nu ben ik in de gelegenheid om eens met de Fransen en ook met de Serven (die hoofdzakelijk Duits spreken) te converseren. Van een paar krijg ik wat broodkorsten met jam en een bijzondere lekkernij, een kop surrogaatkoffie zonder melk. Ook ben ik bij het hospitaal om wat eten aan het schooieren geweest, maar dat kan ik niet meer doen, ik schaam mij er nog voor. Het eten is vandaag best; soep met aardappelen. De aardappelen krijgen we apart, in de schil gekookt. Eerst at ik ze met schil en al op, maar dat is me al gauw slecht bekomen. Ook zij er nog, die de aardappelschillen van anderen ook nog bij elkaar zoeken en opeten. Verder heb ik vandaag gezwommen en had ik voor het eerst weer zin, om me eens netjes aan te kleden.

Dinsdag 6 juli 1943
Vandaag worden onze dekens met een gele "L" beschilderd, wat betekent dat ze ons eigendom zijn. Het eten is weer goed; zuurkool met koolrabi en aardappelen.

Woensdag 7 juli 1943
Vandaag het ik kennis gemaakt met een jonge Fransman, Parijzenaar Constant Vandeweghe. Hij is onderdirecteur van de Parijse Metro (ondergrondse tram). Zijn vader is er directeur van. Hij trakteert me op wat groene erwten, die ik met mijn slapie Ouwendijk gekookt en gedeeld heb. Ook krijg ik van hem een stukje cake en chocolade. Hoe is het mogelijk!? De Fransen hebben hier onder anderen een bibliotheek, waar ik 's avonds een Franse les voor onontwikkelde Fransen heb bijgewoond.

Donderdag 8 juli 1943
Willie Ouwendijk (kgf. 105712) ligt ziek te bed. Er moet dus iemand zorgen dat hij zijn eten op tijd krijgt. Vandaag ben ik aangezocht om op het kantoor te komen werken, eenvoudige administratie, met nog 15 anderen. De tijd is nu zo om! Van een onbekende Fransman krijgen we in de kampstraat ¼ potje jam.

Vrijdag 9 juli 1943
Heden is een röntgenfoto gemaakt van onze longen. Verder heb ik vandaag weer op kantoor gewerkt. We eten beste erwtensoep, 1 diep bord, lekker. 's Avonds met Ouwendijk, die nog wat havermout bij zich had, een bordje waterpap gekookt; prima bijvoeding.

Zaterdag 10 juli 1943
Vanochtend onder de douche. Vanmiddag een Rode Kruisbrief naar huis geschreven. Vanmiddag een röntgenonderzoek gehad.

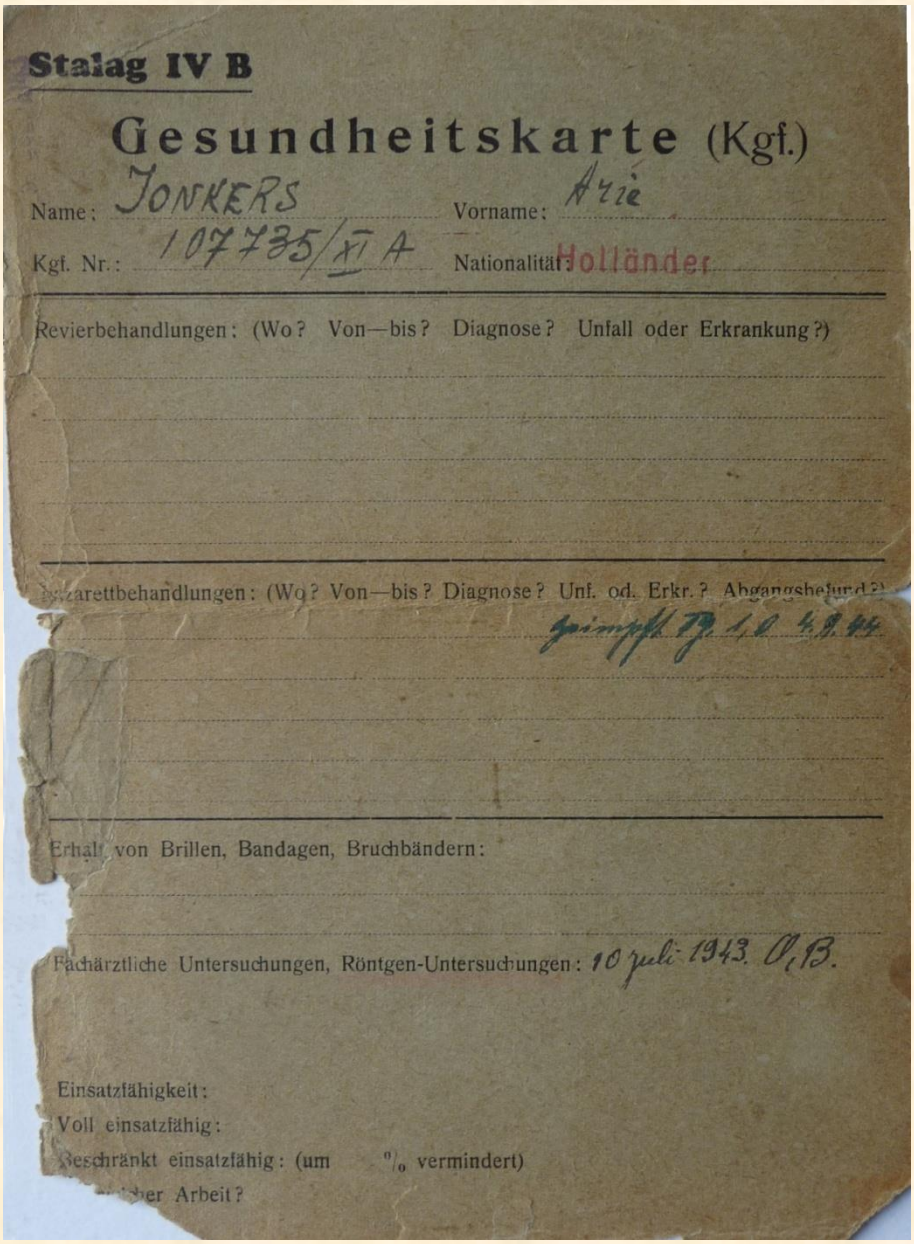

Stalag IV B

Gesundheitskarte (Kgf.)

Name: JONKERS Vorname: Arie

Kgf. Nr.: 107735/XI A Nationalität: Holländer

Revierbehandlungen: (Wo? Von—bis? Diagnose? Unfall oder Erkrankung?)

Lazarettbehandlungen: (Wo? Von—bis? Diagnose? Unf. od. Erkr.? Abgangsbefund?)

geimpft Tg. 1,0 4.9.44

Erhalt. von Brillen, Bandagen, Bruchbändern:

Fachärztliche Untersuchungen, Röntgen-Untersuchungen: 10 juli 1943 O.B.

Einsatzfähigkeit:

Voll einsatzfähig:

Beschränkt einsatzfähig: (um % vermindert)

über Arbeit?

Kaart van Stalag IV-b Mühlberg met de uitgevoerde inentingen en röntgenonderzoeken (collectie familie Jonkers).

Maandag 12 juli 1943

Er arriveert een groep van 343 man vanuit Holland. Ze ontvangen de nummers 96401 tot en met 96742. [51)]

Dinsdag 13 juli 1943

Veel regen en koude wind.

Op de Kartei vullen Russen de Personal kaarten in. Een groepje zit apart. Een oude Rus met een formidabele snor loenst over zijn bril naar de schrijvers en geeft aanwijzingen over het invullen van de kaarten. Er loopt ook een Franse krijgsgevangene die Russisch spreekt evenals Duits. Is soort verbindingsman. We denken dat het een

51 Dit betreft 13 en 14 R.I., en het Korps Motor Dienst (K.M.D.), die zich tussen 5 juli 1943 en 9 juli 1943 meldden.

Russische emigrant uit Frankrijk is. Het is een persoonlijkheid, dat kun je zo zien. Gaat kracht van uit.
Tijdens het avondeten komt er een Nederlandse onderofficier uit een naburige barak. Hij vraagt de barakcommandant even het woord te mogen doen en vertelt ons dat er Nederlanders in het Krankenrevier liggen. Enkelen met longontsteking. Het is gebleken dat deze mensen dezelfde voeding krijgen als wij allen. Het Rode Kruis kan in deze nog niets doen. Ook de Duitse kampcommandant niet: voorschriften.
De mensen hebben nog iets bijeen gebracht voor de zieken. Wij hebben allicht nog wat voorraad. Hij vraagt inzameling. Met handgeklap geven we allen onze instemming te kennen.
Er wordt verteld dat de Amerikanen en Engelsen Sicilië volledig hebben bezet en reeds op drie plaatsen in Italië zelf zijn geland: bij Rome, bij Napels en bij Brindisi.
Er schijnen hier in het kamp groepen te zijn die een ontvangstapparaat hebben. Of het waar is?

Woensdag, 14 juli 1943
Het weer is wat beter, zon en wind.
Keijzer is door de vaandrig reeds bijtijds gewekt en hij blaast buiten de barak de reveille, dat het schalt door het kamp. Na 08.00 uur aantreden met onze dekens.
Vandaag koolsoep en per man weer 7 à 8 aardappelen.

We krijgen ieder 1 brief en 2 briefkaarten (officieel model). De ene helft mogen we zelf beschrijven, de andere helft is antwoordkaart. Daarop vullen we wel alvast onze eigen gegevens in en bij Absender vullen we alvast de gegevens in van de mensen naar wie we de kaart gaan sturen. Dat is alles aan brieven voor de halve maand. Op de 16e krijgen we weer zo'n portie!

De onderofficieren uit onze barakhelft worden bijeengeroepen door de vaandrig.
De sergeant J.G. de Heer (kgf. 96555) die gewerkt heeft aan de Artillerie Inrichting te Hembrug en die gesproken heeft met een Franse onderofficier, heeft dingen die hij daar heeft gehoord, mee te delen. Over de aanvaarding van arbeid in de fabrieken, eventueel de aanvaarding van elke arbeid. De Fransman had gezegd dat zij hadden geweigerd elke arbeid te doen. Dat zij daarop drie dagen geen eten hadden gekregen en ongeveer elf dagen cachot. Daarna weer gewone behandeling. De Nederlandse beroepsonderofficieren hadden op enkele uitzonderingen na ook geweigerd.

Er wordt vandaag verteld dat de Amerikanen tot 280 km van Rome zijn genaderd.
Ook gaat er een gerucht dat in Nederland 50.000 man van de "Ausweis"-mensen worden opgeroepen.

Kriegsgefangenenpost
Correspondance des prisonniers de guerre
Antwort-Postkarte
Carte postale de réponse
An den Kriegsgefangenen
Au prisonnier
Stalag IVB
Gebührenfrei! Franc de port!
Absender:
Expéditeur:
Vor- und Zuname:
Nom et prénom
W. de Bruin
Ort:
Lieu
Amsterdam west
Straße:
Rue
Jan Pieterszoonstr 56 II
Kreis:
Département
Nederland.
Gefangenennummer:
No. du prisonnier
104735
Lager-Bezeichnung:
Nom du camp
M.-Stammlager IV B
Mühlberg / Elbe
Deutschland (Allemagne)

Door Arie zelf ingevulde Antwort-Postkarte (collectie familie Jonkers).

Donderdag 15 juli 1943
Vandaag prima middageten: erwtensoep. De smaak is ook voortreffelijk. Om de hoeveelheid wat aan te vullen brokkelen we er stukjes brood in en afgepelde aardappelen.

Vrijdag 16 juli 1943
Negen officieren, luitenants, een sergeant en een vaandrig (nummer 96401 tot en met 96411) gaan naar Stalag 371 Stanislau.[52] Onder hen bevindt zich Hermans.

Zaterdag 17 juli 1943
’s Middags moeten de tuinders en landbouwers zich opgeven. Voor uitzending bij boeren?
Een ander bericht is welkom: er is shag verkrijgbaar. Per man 2 pakjes van 20 gram en 2 pakjes vloeitjes. Shag uit de Balkan of Griekenland. Een onleesbaar taaltje. Die shag is scherp. Voor de pijp geschikt. Te betalen per man 1 mark 6 van kampgeld.
Iedere avond worden er voor de protestanten kerkdiensten gehouden in een barak, die door de Fransen is ingericht als bibliotheek en leeszaal. Voor de katholieke militairen is er een aparte kapel, gebouwd door de Fransen, waar ze iedere morgen om 06.15 uur een mis kunnen bijwonen. ’s Avonds een kort lof. Zondags een gezongen mis. Franse geestelijken. De protestanten zondagsmiddags een godsdienstoefening. Bij elke godsdienstoefening een andere spreker; onderwijzers, theologiestudenten, godsdienstonderwijs. Er gaat werkelijk binding van deze godsdienstoefeningen uit. De Fransen zijn zeer gastvrij, ze stellen alles beschikbaar.

Zondag 18 juli 1943
Op 18-7-1943 maakte Arie een schets op een Britse postkaart van een visser in een slootje.

52 Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98 inv. 20 melding 3853 van 16 juli 1943.

Potlood- of houtskooltekening op een Engelse post card (collectie familie Jonkers).

Na een paar uur verordenen de Duitsers al dat die "schöne" uniformen die we hebben, in de Lagerstraat twee aan twee moeten staan en niet meer bij de keuken. Deze post is om de Nederlanders, die niet verder voor in het Lager mogen komen, tegen te houden. Ieder moet vandaag op zijn zondags gekleed zijn. Gisteren liep er al een deputatie Franse officieren met een burger, begeleid door Duitse officieren. Die burger zou De Brinon, de Franse ambassadeur in Berlijn zijn. Het middageten gaat de meesten van ons tegenstaan. Veel water met schijven wortelen en zomerknollen. Enkele keer een sprietje vlees. Smaak is minder dan eerst. We moeten het innemen. We pellen wat aardappelen er in. De aardappelen zijn slecht, van de zeven zijn er vaak vijf zwart en waterig, kleverig. Om 17.00 uur zijn we al weer aan het brood eten.
Het nieuwe transport! En warempel, we zien ze gaan, ongeveer 400 m van de afrastering, over de stoffige grindwegen zeulen met hun koffers en pakken. Op de nek, op de rug gebonden. In shorts, in overjas, in uniform, met ontbloot bovenlijf. Groepen van 30 man. Wij stonden langs de draad, over en weer schreeuwen: "Uit Holland? Welk regiment?"

Maandag 19 juli 1943
Er arriveert een groep van 457 man vanuit Holland. Ze ontvangen de nummers 96743 tot en met 97199. [53)]
We horen dat Sicilië definitief gevallen is. Een ultimatum van twee dagen was gesteld. Ook is Orel gevallen en het Kubanbruggenhoofd. Amsterdam gebombardeerd. Het Carlton zou zijn verbrand. Alweer? B.P.M.-olie brandt.

Dinsdag 20 juli 1943
We gaan kijken in de Franse leeszaal, waar de Duitse krant Völkischer Beobachter altijd ligt in het "Deutsches Lesezimmer". Vanmiddag soep van een of andere kool (gedroogde groeten) met zes aardappelen. De aardappelen worden erg slecht. Nog oude. Als van de zes er twee goed zijn, mag je niet klagen. Rome is gebombardeerd.

53 Dit betreft 15 t/m 18 R.I., die zich tussen 12 juli 1943 en 16 juli 1943 moesten melden.

"Terrorangriff auf Rom". Zware afweergevechten op Sicilië. Redevoeringen in Italië. Zware afweergevechten in Rusland, bij Orel, bij Kuban. Russen vallen massaal aan.

Woensdag 21 juli 1943
Om 05.30 uur al reveille. Iedere morgen is Keijzer present en schettert zijn signaal. We vinden het ellendig vroeg. Waarom niet wat later? In Barak 23-B bevinden zich de reeds vroeger gearriveerde Hollanders waarvan de meesten eerst in Stalag XI-a Altengrabow bij Maagdenburg zijn geweest. Het middageten was vandaag veel beter. Een soort kool (Chinese kool?) Smaakt vrij goed. Een maggiblokje erin. Wat brood, wat boter en de drie van de zeven aardappelen die eetbaar zijn en nu maar eten. Om 21.00 uur komt het transport Engelsen over de grindlaag langs het kamp. Door de wolken van stof die ze opjagen, kunnen we er weinig van zien. Ze zijn gekleed in de Afrika tint. Goederenzakken bevatten hun bagage. Wij staan met honderden langs de afrastering toe te zien. Deze Engelsen komen van Sicilië, alwaar ze -na Tobroek waar ze gevangen genomen werden- veertien maanden in kampen zaten. Onder hen moet zich P.E. Norreys bevonden hebben, van wie later een eetketel door een Nederlandse krijgsgevangenen werd overgenomen. Vele Hollanders "bietsen". Misselijke praktijken. Er moeten wachters geplaatst worden bij Franse kantinekeuken en vreemde barakken.

Donderdag 22 juli 1943
Schitterend weer alle dagen.
Vanmiddag al om 10.30 uur middageten. Macaronisoep vandaag, zonder aardappelen. Smaakt uitstekend en behoorlijke portie. Hedenavond om 19.30 uur alle Nederlandse onderofficieren verzamelen in barak 15-A, alwaar de vertrouwensman zetelt. De mededelingen die hier gedaan worden, gaan in hoofdzaak over de verschillende posten die de onderofficieren bezetten ter handhaving van de orde, het tegengaan van het liggen op het gras bij het zwembassin en naast de barakken, het voorkomen dat Nederlandse militairen tijdens de etensuren staan te "bietsen", schooien in de Franse barakken (hetgeen schijnbaar veelvuldig voorkomt), toezicht op de keuken, toezicht op de houding van de Nederlandse militairen in de hoofdstraat, waar het o.a. is voorgekomen dat men stond te hangen tegen de barakken of daartegen zat terwijl de Lagercommandant er langs kwam en geen mens notitie van hem nam. Er vertrekken vijfentwintig man, m.u.v. een korporaal allen soldaten, naar een Arb.kdo van Stalag IV-g Oschatz. [54)]

Vrijdag 23 juli 1943
Het is warm en benauwd in de barak, hoewel de ramen wel openstaan.
Vanmiddag is het weer wortelsoep. Niet zo slecht als de vorige keer.
Voortdurend nog aanvallen van de Russen over geweldig front. Op Sicilië nog gevechten. Onduidelijke toestand aldaar.

Zaterdag 24 juli 1943
Er wordt een boek samengesteld door 4 man, waaronder één tekenaar. Een prijsvraag onder de jongens met als beloning tien shaggies, doet als titel verschijnen: "PRIKKEL-DRAAD", de Nederlandse krijgsgevangenen spreken. Een samenstelling van verhalen, schetsen enz. Er is een uitgever bij. Nu worden er lijsten opgesteld waarop al degenen

54 Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98 inv. 20 melding 3893 (25).

die interesse hebben voor dit boek, hun naam, adres, woonplaats vermelden en te zijner tijd in het vaderland een prospectus ontvangen. De intekening is algemeen. Ieder die een idee heeft of iets bijzonders beleeft, wordt verzocht dat mee te delen aan de redactie van PRIKKELDRAAD, die daartoe zitting houdt in barak 15A.

Onze eerste variétéavond. Nadat een Frans zestal tegen een Nederlands zestal volleybal had gespeeld, waarbij de Nederlanders tot twee maal toe glansrijk wonnen en waarbij een Serviër optrad als scheidsrechter die in het Frans de punten telde en daarbij spottend de neus dichtkneep om de uitspraak goed te doen zijn. "Wisselen" kon hij in het Nederlands zeggen. Aardige wedstrijd. 21.30 uur naar binnen.
We hebben vandaag een *(rode)* driehoek geschilderd gekregen op onze uniformen. Een op de tuniek, een op de rechter broekspijp en een op de rug van de overjas.

Nederlands manschappen uniformjasje met rode driehoek
(foto en collectie E. van der Most).

Er vertrekken 85 man naar een Arb.kdo van Stalag IV-g Oschatz. [55)]

Zondag 25 juli 1943
07.00 uur reveille. Evenwel lopen er om 06.00 uur al wat over de barak te ijsberen. Foeteren van alle kanten. Appèl duurt lang deze keer. Zijn er wat zoek? Even later horen we dat twee Nederlandse mariniers, die reeds eenmaal ontsnapt zijn en toen 100 km van de Nederlandse grens gepakt werden, weer een poging hebben gewaagd in de afgelopen nacht. Ze zijn echter reeds gepakt toen ze nog onder de prikkeldraadversperring lagen. Het was al dagen lang bekend dat ze weer levensmiddelen aan het inzamelen waren. Dit waren matroos P. van der Leeden (kgf. 107422) uit Vlaardingen en matroos M. Spijker (kgf. 107428) uit Notter bij Nijverdal.

55 Nationaal Archief collectie krijgsgevangenen 2.13.98 inv. 20 meldingen 3885 (60), 3889 (24), 3890 (1).

Om 09.30 uur is er groot appèl van alles wat in onze afdeling van het Lager ligt. Dat zijn Fransen, Serven, Polen, enkele Belgen en Nederlanders. Wij zijn verreweg de grootste groep. Ongeveer 2.000 Nederlanders zijn hier bijeen. Als alles opgesteld is in grote verscheidenheid van uniformen, alle kleuren, van lichtgrijs fantasiebroeken tot zwarte politie-uniformen, paraderen we langs de hoofdvertrouwensman van iedere natie en daarna voor de Feldwebel langs. Die neemt dus de parade van ongeveer 2.700 man af! Er wordt "Hoofd rechts!" gecommandeerd. Ja, ja! Wij slaan een goed figuur, vooraan onze compagnie! De groten onder ons voorop. Korporaal Fikken op de rechtervleugel. Onze compagniescommandant Sergeant De Haen vergeet het commando "Staat!".
Vanmiddag wortelsoep. Per dertig man een emmer! En dun! Dun! Veel "eau de kraan". Er zijn verschillende transporten Engelsen aangekomen.

Vandaag is hier aangekomen van het Nederlandse Rode Kruis een beroepsofficier van Gezondheid met twee verplegers (Repko en Mastop). Het blijkt dokter Van der Giessen kgf. 31978 / 97201 te zijn (in vredestijd Officier van Gezondheid Harderwijk). Hij vertelt dat per drie maanden doktoren (voornamelijk Officieren van Gezondheid) uit Nederland naar de Nederlandse krijgsgevangenkampen gaan. Daarna weer anderen. Mooie daad!

Maandag 26 juli 1943
Vanmorgen om 07.00 uur al aan het werk: burgerkleding inleveren! Wordt een pakje van gemaakt en het wordt naar huis gestuurd. Enkelen stoppen er een briefje in, in de hoop dat de vrouw dat krijgt.
Om 19.30 uur zal de voorstelling beginnen. Tafels zijn aangesleept, met dekens belegd: podiums. Op de voorste bankenrijen zitten de beroepsonderofficieren: de geïnviteerden. Allen keurig in uniform. Zelfs is er een in buitenmodel zwart! Sergeant De Heer opent de avond met allen een welkom toe te roepen, in het bijzonder onze gasten op deze avond, de beroeps. Eussie kondigt eerste nummer aan: ensemble van banjo en Hawaii-gitaar. Spelen enige nummertjes. Hierna beklimt Sergeant Van Amerongen het podium en zingt zijn lied. Groot applaus! Ter afwisseling een voordracht. Hierna komt Bert van Dongen aan de beurt, die springt jeugdig vlug er op. In plusfours met rode driehoek op rechterbeen (ze is iets afgezakt, zei hij!), gymschoentjes, polohemd met opgestroopte mouwen. Kale "neet" zoals hij het noemt. Zo zal nog wel niemand hem op het toneel gezien hebben. Hij vertelt moppen, o.a. van zijn Duitse collega, die elke avond in zijn zaak conferencier was. Op een keer zei hij iets teveel van een zekere plaats. Zoals wij hier zitten. Werd in de kraag gepakt. Zaak gesloten. Volgende avond weer terug. Zaak open. Hij op podium. Deelt mede: "Gestern waren wir zu, Heute sind wir offen. Wenn Ich Heute zu offen bin, sind wir Morgen wieder zu!" Hij zingt: O, mooie Westertoren. Applaus. Zonder begeleiding moeilijk zegt hij. Vertelt nog wat moppen. Accordeonisten arriveren. Bert zingt nu het mooie "Daddy" met accordeonbegeleiding. Doodstil. We genieten! Donderend applaus. Vervolgens de accordeonisten. Spelen op verzoek: Oriënt-Express. Hierna verschillende liedjes, waarbij we allen meezingen: Hei, hei, meisje lief…, Waar de blanke top der duinen, Wie heeft de suiker in de erwtensoep gedaan, Daar bij die molen, Ouwe taaie enz. De stemming is prachtig. We zien dat enkele

beroepsonderofficieren moeite hebben hun tranen van aandoening binnen te houden. Het Hawaii-ensemble speelt enkele nummers. Trio zingt: Kinderhand, eigen compositie.

Er arriveert een transport beroepsonderofficieren, groot 57 man, komende van Trier. Deze groep heeft iedere vorm van arbeid geweigerd in het Arbeitskommando Stegskopf. Is van Altengrabow toen gestuurd naar verschillende andere Lagers, waar ze steeds eerst goed werden behandeld, maar zodra ze als weigeraars bekend werden, een slechtere behandeling kregen met minder bewegingsvrijheid. Er arriveert een groep van 547 man vanuit Holland. Ze ontvingen de krijgsgevangenennummers 97200 tot en met 97747. [56)]
Er arriveert een groep van 169 (mogelijk 181) man vanuit Stalag XI-a Altengrabow. [57)]
Er vertrekken 93 of 94 man naar een Arb.kdo van Stalag IV-g Oschatz. [58)] Hun was kennelijk meegedeeld dat ze tewerkgesteld zouden worden in tuinderijen (Arb.kdo Naustadt). Een deel van deze 94 man kwam echter terecht in het Arb.kdo van Rudolf Sack in Leipzig.

Dinsdag 27 juli 1943
Middageten: koolsoep. Vrij goed te eten. En een nieuw lichtpunt aan de horizon: vandaag nieuwe aardappelen er bij. Per man drie en vier oude, waarvan er drie zeer slecht en oneetbaar en een slecht. Velen koken tegenwoordig zelf. Op een hout-vuurtje tussen wat grote stenen. Gaat best. Ze staan achter een privaat te bakken en te koken dat het een lust is. Blauwe rook stijgt op. Echter, hoe komen ze aan dat hout? Vandaag wordt dat opgelost in het verbod inventaris van de barakken, zoals kribplanken, te gebruiken als stookhout! Dat het echter zover moet komen, is het gevolg van een ongewenste toestand: de paar honderd Fransen hier zijn heer en meester over een eigen keuken, waar wij bij Gods gratie beurt krijgen kunnen.
Wij zijn toch met ongeveer 3.000 man.

We raken hier al een beetje gewend. Ik heb kennis gemaakt met een Franse bokser, Raymond Voissin, waar ik nu 's middags soep of ander eetbaars van krijg.
De stemming onder de jongens is optimistisch en over het algemeen denken zij weer spoedig thuis te zijn. Het is hier een zeer groot doorgangslager, van hieruit worden we naar andere kampen, fabrieken of werkobjecten doorgezonden.
In de krant het simpele, veelzeggende bericht: Mussolini afgetreden. Maarschalk Badoglio neemt militair bestuur over en koning-keizer Victor Emanuel het burgerlijk bestuur (dat in handen was van de Fascistische Raad). Wij zijn benieuwd hoe de zaak zich daar ontwikkelt. Wij zijn hoopvol gestemd. Hoop op de toekomst!
Er komt bericht binnen: nr 96418 in deze barak liggend, moet morgenvroeg om 08.00 uur volledig bepakt klaar staan voor vertrek. Het blijkt dat dit onze commandant Kees is. "Daar heb je het al" zeggen we tegen elkaar. Weg een van ons. Zo worden we uit

---

56 Dit betreft 21 en 22 R.I., 1 t/m 4 R.H., 1 R.W., 2 en 3 R.V.A., 1 en 2 Esk. pantser, die zich tussen 19 juli 1943 en 23 juli 1943 meldden. De groep was waarschijnlijk zondag 25-7-1943 al gearriveerd (zie Goosen Doornewaard).
57 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 43 melding zonder nummer en aantal, blad 1 ontbreekt (181 man op basis van 16 bladen, inclusief het waarschijnlijk ontbrekende blad 1).
58 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 melding 3892 (94 er is echter 1 man (Noppe 107929) twee maal op de lijst gezet).

elkaar getrokken. Met Kees, die als beroep landbouwer heeft opgegeven, gaan tevens 38 man uit het andere deel van onze barak. Nader bericht: Fros en Kragt, die zich ook als landbouwer hebben opgegeven, gaan ook weg. Morgen om 06.30 uur klaar staan. Totaal 600 man.

Vandaag is een groep van negen man vertrokken naar Oflag XXI-d/z. Naast deze negen reist ook officier van gezondheid Scheffelaar (97200) mee. Korporaal verpleger Donsen (97204) en sergeant verpleger Schop (97203) gaan naar Stalag XI-a Altengrabow. [59)]

Woensdag 28 juli 1943
Vandaag regen! Er dreigde onweer. Werd het heerlijk fris van.
Wij eten vandaag erwtensoep, geen aardappelen. Smaakt goed zeggen we. Ik geloof dat we langzamerhand alles lekker gaan vinden. Soep is erg dun.
Om 13.00 uur verzamelen voor aanwijzing nieuw transport. In grote kring op middenterrein. Afroepen van de nummers en namen. Rest blijft langer hier.
Hebben vandaag enige kleding gehad; een Franse broek en Duitse jas en muts, onze burgerkleding konden we terugsturen, waarvan druk gebruik gemaakt werd omdat er mogelijkheid was een brief tussen de kleding te verstoppen.
Soldaat F.W. Jansen, (kgf. 105920) is gestorven aan longontsteking. Vader van vijf kinderen en het zesde op komst.

Donderdag 29 juli 1943
Alle dagen zwoel, warm weer. Vandaag zitten er weer onweerkoppen. Drijven af. Zwoele wind strijkt over de vlakke landen. In de barak is het smoor heet!
Elke dag is als de voorgaande; gissingen en vooruitziende geruchten dat de oorlog spoedig afgelopen zal zijn. Koolsoep met gedroogde groeten en nieuwe aardappelen. En wel twaalf à veertien aardappelen. Hoe bestaat het! En geen rotte! We kunnen vandaag ons buikje weer voelen.
Vandaag droevig bericht. De barakcommandant springt op tafel en verzoekt allen op te staan en hoofd te ontbloten. " Ik heb een droeve mededeling te doen. De Grenadier Jansen, geboren 1905 in Den Haag, is in het Lazaret alhier overleden. Vader van zes kinderen". Leest officiële mededeling voor van de hoofdvertrouwensman. Verzoekt een minuut stilte in acht te nemen voor de gestorven kameraad. Rouwdienst zaterdag in de kapel. "Vreselijk hier te sterven" zeggen we. " Wie kent hem hier?". Een enkeling misschien. Morgen is het vergeten. Een kruis op het graf. Een maand of zo later de vrouw bericht! Het communiqué van hedenavond vermeldt: Hamburg zwaar gebombardeerd, Russische aanvallen duren voort. Op Sicilië (midden) verwoede gevechten. Japanners hebben Amerikaanse kruiser getorpedeerd.

Vrijdag 30 juli 1943
Om 05.00 uur reveille! I.v.m. keukenpersoneel dat afreist, om 06.00 uur appèl. Er blijken bij ons drieëntwintig zieken te zijn. Velen ervan zijn te lamlendig om op te

59 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 melding 3854 (echter is Oflag XXI-d/z op de kaft doorgehaald en verbeterd in Stalag IV-g Oschatz). Uit overige Ab- und Zuganglisten blijkt dat de mannen wel naar Oflag XXI-d/z zijn gegaan. Korporaal verpleger Donsen en Sergeant verpleger Schop zijn echter niet naar Oflag XXI-d/z gegaan, maar naar XI-a Altengrabow en daarna terug naar Nederland.

staan. Gevolg: om 12.00 uur weer appèl. Degenen die een Ausweis van de dokter hebben, mogen te bed blijven. Anders op appèl.

Een grote groep vertrekt vandaag naar Stalag IV-c Wistritz kdo Brüx. Onder hen bevindt zich Bijl (kgf. 96961). Om 03.00 uur op. Na uren lang wachten eindelijk op stap (naar het spoorwegemplacement) met 650 man (voor vertrek naar Brüx). Gezeul en gezwoeg met de koffers in de warmte. Schreeuwende Feldwebels, niet reagerende posten; velen verzwakt door het onvoldoende eten.

In het kamp: Het is elke dag broeierig warm en hebben veel zorg om het eten en hoe we daar het langst mee toe kunnen. Het voorraadje voedsel, meegenomen uit Holland, is al sinds enige dagen op en het wordt nu gewoon scharrelen voor het eten. Er gaan geruchten dat we spoedig te werk gesteld worden. Bijna alle jongens zijn al flink bruin geworden door de zon, welke onbarmhartig fel schijnt. We horen dat men in de andere barak last hebben van vlooien, wij hebben daar gelukkig nog geen last van!
Communiqué hedenavond: op Sicilië gevechten, in Rusland zware afweergevechten. Gerucht: wapenstilstand met Italië (??)

Zaterdag 31 juli 1943
Vanmorgen om 09.00 uur is de gestorven Grenadier Jansen begraven. En de deputatie van 25 man van de Nederlandse krijgsgevangenen, in uniform gekleed, mogen de begrafenis bijwonen. Er heen een uur marcheren. Jongens zijn moe. Niet meer gewoon. Friedhof Mühlberg. Een gedeelte van het kerkhof is gereserveerd voor de krijgsgevangenen. Er liggen reeds 300 Fransen, aan tbc gestorven zeggen ze hier. Op het kerkhof is reeds een vuurpeloton van 12 man aanwezig. De kist, getimmerd uit ruw grenenhout, staat klaar op enige schragen. Vier man van de barak van de gestorvene die hem kenden, dragen de kist met het stoffelijk overschot. Een Franse geestelijke, die deze morgen de plechtige, gezongen Requiemmis heeft geleid in de kapel in het kamp, waarbij evenveel protestantse militairen aanwezig waren als katholieke, leidt nu ook de plechtigheid. Na de kerkelijke ceremonie verricht te hebben, geeft hij het woord aan één van de onderofficieren van de Nederlandse krijgsgevangenen, die als volgt spreekt: “Ver boven aardse zorgen en pijn, daar waar geen droefheid meer zal zijn….”.
Het waren deze versregels, die zich van mij meester maakten, toen het bericht van de bevordering tot heerlijkheid van de Grenadier Johannes Wilhelmus Jansen mij bereikte. Een groot “waarom” rees voor mij op. Doch Hij is, wiens hand ons aller leven is, heeft met dit verscheiden ook weer zijn bedoeling. Wie weet voor welk een grote smart en ellende onze strijder bewaard is gebleven? Zijn leven was niet gemakkelijk. Zijn vertrouwensman in zijn barak heeft bij mij wel het een en ander verteld. Hij was vader van een groot gezin. Door dit verlies wordt de moeder met 5, misschien straks 6 kinderen achtergelaten. En moeilijke maatschappelijke omstandigheden maakten zijn leven moeizaam. Doch als fiere Hollander heeft hij alles doorstaan en overwonnen. Tevergeefs heeft hij nog getracht uit krijgsgevangenschap ontslagen te worden, doch dit is thans niet meer nodig.
“Staande bij deze geopende groeve, denken wij vol piëteit aan zijn geliefden, vrouw en kinderen. In de hoop dat zij met al hun smart en tranen zullen vlieden tot diens

Trooster, waarvan geschreven staat dat Hij is een man der weduwen en een Vader der wezen. Aan U geëerbiedigde dode, geven wij de verzekering dat wij als Nederlanders het onze ereplicht achten de zorgen voor moeder en kinderen te verlichten. Het is dan ook dat wij hier staan om U de laatste eer te bewijzen en te danken voor datgene wat ge gepresteerd hebt als soldaat van de Nederlandse weermacht. Een eresaluut wordt U door ons allen gebracht, namens de Nederlandse Regering en weermacht en bovendien door Uw lotgenoten, de Nederlandse krijgsgevangenen te Mühlberg. Uw trouw en volharding zij ons allen een voorbeeld. Dat gij ruste in vrede". Onder 3 saluutschoten zakt de kist in de groeve. Alle militairen salueren.
Boven elk graf een houten driehoekig bord, waarop de naam enz. van de dode. Op dit graf een krans van de Duitse weermacht uit groen samengesteld met lint, vermeldende "(hakenkruis) Deutsche Wehrmacht".

Begrafenis van soldaat Jansen (Mühlberg fotonr. 80369).

Barakkencommandant wijst groep onderofficieren aan om buiten het Lager, in het Duitse Lager, "bloemetjes te gaan gieten". Niet allen aanwezig. De Duitse soldaat die voor geleide meegaat, komt de barak in. Als het wat lang duurt, vraagt hij naar de barakkenchef. "Sie sind schon lange draussen". Nee, is niet zo. Hij wijst er enigen "willekeurig" bij. "Vooruit jongens, met Heinrich mee". Nog maar een paar dagen, dan wijzen jullie aan. Verschillende jongens van onze barak gaan werken bij boeren in de omgeving. Ongeveer een uur lopen ver. Hard werken, o.a. sjouwen met zakken graan. Maar goed eten; brood, boter, zelfs spek, vlees! Heel goed zeggen ze. De portie eten hier wordt evengoed voor hen bewaard; is dus extra.

Vandaag vroeg middageten. Gedroogde groeten en wortelsoep. We eten, vragen niet meer of het lekker is.
De Engelse krijgsgevangenen werken hier in het kamp aan het uitgraven van een zwembad, maar wij mogen de Engelsen echter niet benaderen of spreken. De Duitsers zijn verder heel erg soepel voor ons. De verveling onder de krijgsgevangenen is erg

groot en duidelijk te zien. Het Wehrmachtsbericht vermeldt vandaag naast de voortdurende zware afweergevechten in Rusland en op Sicilië, een zware terreuraanval op Hamburg.
Er vertrekken tien man naar een Arb.kdo van Stalag IV-g Oschatz. [60)]

Zondag 1 augustus 1943
Warm weer.
Om 07.00 uur reveille. We kleden ons voor het eerst weer sinds vorige zondag, weer in gala. Morgen-appèl 07.30 uur. Eten, wat rondlopen. Om 09.00 uur afmars voor de zondagse parade. Wij zijn de eersten op de paradeplaats. Tot even voor 10.00 uur staan we in de brandende zon te roosteren.
Vandaag vanaf 17.00 uur hebben de Engelsen in ons kamp een voetbalmatch gespeeld, we mochten nu wel spreken met hen. Vandaag wordt weer een transport gevangenen uit Amersfoort verwacht. Zij komen echter niet, het zal dus wel morgen worden. We zijn allen benieuwd wat voor nieuws zij uit Holland zullen meebrengen.
Het aantal Nederlanders in Mühlberg bedraagt momenteel 2312. [61)]
Aankomst elf Nederlanders uit een Arbeitskommando van Stalag IV-g Oschatz. [62)]

Mis in de buitenlucht, vermoedelijk Heimkehrlager in de noordwesthoek van het kamp (Mühlberg foto nr 80342).

Maandag 2 augustus 1943
Vandaag zijn we ingeënt tegen tyfus en pokken, er is ook van ons een röntgenfoto van de longen genomen. Vanmiddag zijn 312 Hollanders gearriveerd, het waren er

60 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 melding 3891.
61 Achim Kilian p. 106 op basis van Bundesarchiv Militärarchiv RW 6/v. 450-453.
62 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 28 melding 236 (17 waarvan er 11 op 1-8-1943 aankwamen).

niet zo veel als onze groep van ± 600 man. Ze kregen de nummers 97748 – 98058. [63)] Twee Nederlanders, soldaat Van der Heiden 106238 en Maul 106498 gaan terug naar Nederland. [64)]

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-b Mühlberg*** *(doorgehaald verbeterd "G")*
Poststempel Amsterdam C.S. 2(?)-8-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-b*** *(Prüfer 2)*
Met potlood (post nr.) ***221***
Beste Arie, Hiermede schrijf ik je even. Ons kindje is overleden. Het was een schat van een meisje. Cobi ligt in het ziekenhuis. Ik zal je nog wel een brief nasturen, zo gauw als ik tijd heb. Wij vinden het heel erg dat het zo gegaan is. Houd je maar goed, wij wensen je het beste en tot ziens. Brief volgt hoor! Dag, Arie, hartelijk gegroet Cobi en Joop.
Absender: J. Jonkers
Amsterdam-Zuid
Ruisdaelkade 85 II
Nederland

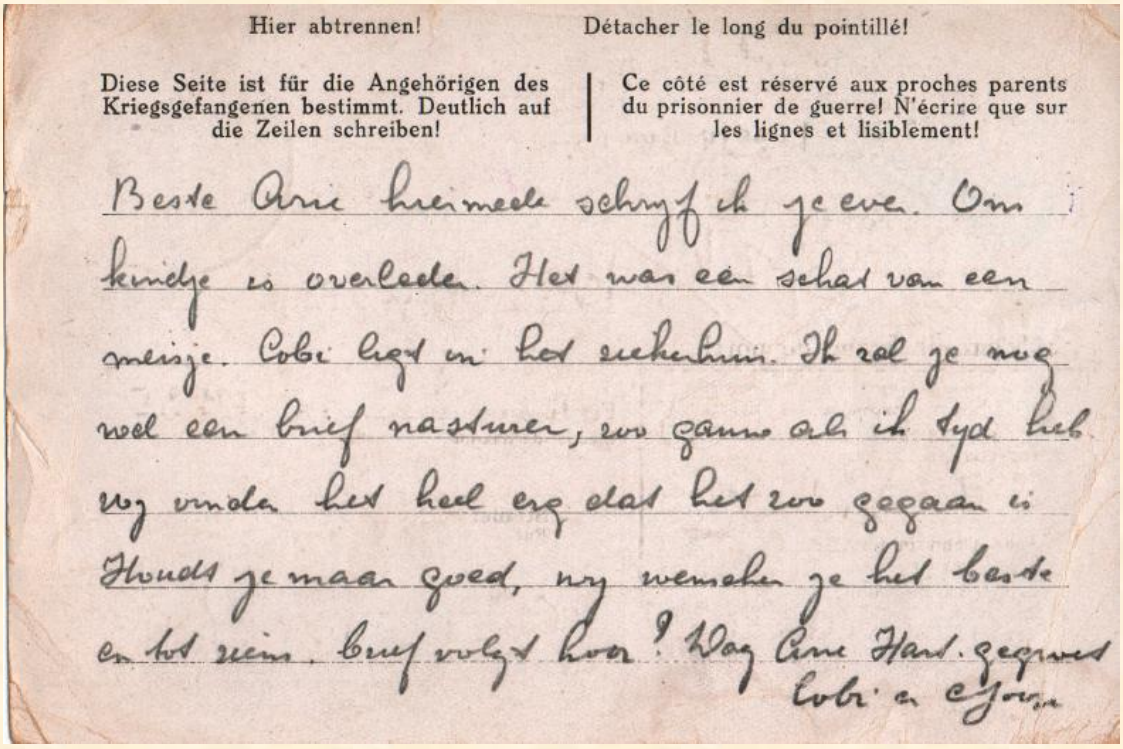
Hier abtrennen! Détacher le long du pointillé!

Diese Seite ist für die Angehörigen des Kriegsgefangenen bestimmt. Deutlich auf die Zeilen schreiben!

Ce côté est réservé aux proches parents du prisonnier de guerre! N'écrire que sur les lignes et lisiblement!

Beste Arie hiermede schrijf ik je even. Ons kindje is overleden. Het was een schat van een meisje. Cobi ligt in het ziekenhuis. Ik zal je nog wel een brief nasturen, zo gauw als ik tijd heb. Wij vinden het heel erg dat het zo gegaan is. Houd je maar goed, wij wensen je het beste en tot ziens. Brief volgt hoor! Dag Arie Hart. gegroet Cobi en Joop

63 Dit betreft 1, 2, 3 Genie, 6 R.V.A., 9-12 R.M.A, 1 R.Lu.A., Kust Art., 1 R.L.V.A., Spoorwegtroepen, Wegentroepen, Intendance, Landstorm, die zich tussen 26 juli 1943 en 30 juli 1943 meldden.
64 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 meldung 3894 van 21 september 1943.

Kriegsgefangenenpost
Correspondance des prisonniers de guerre
Antwort-Postkarte
Carte postale de réponse
An den Kriegsgefangenen
Au prisonnier
221 / Arie Jonkers
Gebührenfrei! Franc de port!
Absender:
Expéditeur:
Vor- und Zuname:
Nom et prénom
J. Jonkers
Ort: Amsterdam Zuid
Lieu
Straße: Prinsdaelkade 85 II
Rue
Kreis: Nederland
Département
Gefangenennummer: 107735
No. du prisonnier
Lager-Bezeichnung:
Nom du camp
M.-Stammlager IV B
Mühlberg / Elbe
Deutschland (Allemagne)
AFVALSTOFFEN BEWAREN IS GRONDSTOFFEN SPAREN
AMSTERDAM

Deze brief heeft er lang over gedaan om Arie te bereiken. Aanvankelijk werd de brief naar Stalag IV-b Mühlberg gestuurd, maar van daaruit doorgestuurd naar Stalag IV-g Oschatz en uiteindelijk bezorgd in postnr. 221 (Arb.kdo Moosheim) van Stalag IV-g Oschatz.

Dinsdag 3 augustus 1943
Weer heet vandaag. Ontzettend stoffig in gehele kamp.
Vandaag veel jongens op transport. Om 05.00 uur ’s morgens werden we al gewekt, want om 06.00 uur was het appèl. Verschillende jongens zijn door de inenting voor tyfus en pokken beroerd geworden, zij blijven een paar dagen te bed om op te knappen. Gister werden jongens gevraagd om te werken, wat verschillende deden, zij moesten een paar kolenwagons lossen en kregen daarvoor extra eten.
Om 13.30 uur breekt in zuidelijke richting bosbrand uit. Neemt grote omvang aan. Tot laat in de avond toe. Grote afstand. Vliegtuigen erom heen. Bij ons in het kamp vallen nog de asdeeltjes en gloeiende dennennaalden.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-b Mühlberg***
Poststempel Amsterdam Stadhouderskade 3-8-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-b*** *(Prüfer 28)*
Met potlood (brief nummer?) ***1***
Lieve Zoon, ik heb je brief ontvangen en weer zeer blij. Met mij gaat het heel goed. Geldzorgen heeft moeder niet, ik krijg een uitkering. Met mijn arm gaat het ook goed. Ik ga aanstaande zaterdag met Wim’s zus naar buiten, de hele week, dus ga ik er fijn een week tussenuit. Jongen, ik zal gauw een pakje voor je versturen. Wim zal dat wel

verzorgen. Hoe is het jongen? Werk je daar ook, mag je om de zes weken schrijven? Nu, je moet maar eens naar Henk schrijven en naar Moeder ook. Henk is weer naar Duitsland; vier dagen na jou vertrokken. We zullen je adres aan Henk opsturen, dan kan hij je schrijven. We hebben al bericht van Henk gehad. Hij maakt het gelukkig ook goed.
Zijn adres is Restaurant Reim, Berlinerstrasse 30
Hohen-Neuendorf bei Berlin Deutschland.
Jongen, je moet maar heel goed oppassen hoor, dan is moeder gerust. Ik denk veel aan jullie, maar over mij hoeft je geen zorg ten maken hoor. Alles is met mij in orde; geld, eten. Ik ga veel met Wim z'n zus uit.
Dag Arie, dag jongen, veel zoenen van Moeder.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-b Mühlberg***
Poststempel Amsterdam Stadhouderskade 3-8-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-b*** *(Prüfer 28)*
Met potlood (brief nummer) ***1***
Beste Arie, Kaart ontvangen. Was blij met bericht. Alles hier goed, ook met moeder. Dinie vraagt veel naar je, veel zoentjes van haar. Zullen pakje voor je verzorgen. Maak geen zorg over moeder, zorgen goed voor haar. Hou je goed Arie, misschien ben je weer gauw bij ons. Je moet van de zaak van allen de groeten hebben en sterkte.
Nou dag Arie, een stevige poot van je zwager en veel zoenen van je zuster.
W. de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 II
Nederland

Woensdag 4 augustus 1943
Het is warm.
De vele kook- en stooflustige Nederlanders dreigen de gang van zaken in de Franse keuken, waar oorspronkelijk alleen Fransen, Polen en Serven gebruik van maakten, maar die nu door drukte overstelpt wordt, in de war te sturen. Velen gaan op Arbeitskommando in de buurt en brengen aardappelen, tarwe, gerst enz. mee.
Over die Arbeitskommando's ondertussen dit: de jongens die iedere avond in het kamp terugkeren, vertellen dit: eten is goed, ruim voldoende. Je kunt je zat eten. Sommigen zelfs spek op brood. Maar hard werken, onder toezicht van Duits soldaat. Enkelen bij herenboer, die officier buiten dienst is. Scheldt bovendien nog van luie "Schweinhunde". Anderen komen terug na enige weken: werken van 05.00-21.00 uur daags.

Ook vandaag werden er jongens aangewezen om te werken. Een groepje oud-Roozendalers gaat op transport naar een plaatsje dicht bij de Tsjechische grens.
’s Avonds werd bekend gemaakt dat het transport nog niet weg zou gaan.
Ik moest met ongeveer veertig man doperwten plukken en waaraan ieder ongeveer een half pond erwten voor zichzelf overhield. Ik werd bij een Franse schrijver geroepen, die ook krijgsgevangene is en een boek aan het schrijven is over krijgsgevangenschap. Een groepje Hollanders is ook bezig om het boek “Prikkeldraad” te schrijven over het verblijf in het kamp.
De trainingsavonden worden nu druk bezocht door Fransen en Hollanders.
We hebben een brief mogen schrijven en hopen nu maar dat we spoedig bericht terug zullen ontvangen. Ik krijg nu verschillende porties extra eten, die ik met mijn vriend deel. Ben vanmiddag naar een cabaretrevue geweest. Hier in het kamp is een theater, waar ± 400 man in kunnen. Er werd een programma opgevoerd, in elkaar gezet door Hollanders. Elke avond is het in de barak een gezellige drukte, er wordt dan gepraat over de oorlogskansen en het leven thuis. Vandaag hebben we ook een half stukje scheerzeep en een stukje zeep gekregen.

Gezelschap O.K., dat wil zeggen “Opgesloten Knapen”, samengesteld uit Nederlanders geeft voorstelling voor de soldaten. Enkele barakken tegelijk, 350 à 400 man.
Als eerste nummer kondigt de conferencier en tevens leider van het gezelschap foerier 1e klasse Th. H. van Reijsen (kgf. 104073) bekend van de O en O uit de mobilisatie het optreden aan van een band die van de Fransen de beschikking heeft over de volgende instrumenten (ook enkele eigendom van de jongens): piano, slagwerk, saxofoon, schuiftrompet, fluit, accordeon. Zij geven enkele, meest Engelse, nummers ten beste, die met gul applaus werden beloond. Als tweede het lied “Prikkeldraad”, speciaal gecomponeerd. Laatste regel: “En dan weer thuis bij kind en vrouw en hoog in top het rood, wit, blauw!”. Geweldig applaus. Een zanger, Tonhuysen, zingt (tenor) Sancta Lucia en “Ik hou van Holland”. Vervolgens toneelclubje “ ’t Is maar voor één nacht” dat o.a. een parodie is op de levendige handel in het Lager. Ze spreken zelfs reeds over de notering van interlocks op de internationale beurs, die reeds is gestegen tot 19 cakes. Half gekleed op het toneel: alles versjacherd voor eetwaar. Vrouw die slaapwandelt komt binnen. Kleedt de gast uit tot op zwembroekje. Komt steeds terug en haalt weer kledingstuk. Eindelijk de gast zelf mee, die nog schreeuwt tegen de gastheer: “het is maar voor één nacht”, hetgeen de gastheer hem ook had gezegd, doelend op de ziekte van zijn vrouw waarbij hij de dokter had gehaald.
De pianist en accordeonist Theo Flemminks (kgf. 106954), bekend van de radio, speelt verschillende nummers die we meezingen kunnen en wat we ook doen! Een verdienstelijk imitator maakt ons aan het lachen, waarna een Hawaii-ensemble enige nummertjes ten beste geeft. Een clown ontbreekt niet op het programma. Een violist speelt: “Wien, Wien, nur du allein”. Een zanger *(mogelijk Arie Jonkers)* zingt het liedje: “Het meisje van de overhaal” op het refrein waarvan we, arm in arm, met de naakte, bezwete lijven, heen en weer golven met onze kale koppen. “Snip en Snap” zijn natuurlijk ook van de partij. “Mijn Adam is agent bij de Enschedeese politie juffrouw, ja juffrouw”. Juffrouw Snap d’r man zit op het ogenblik in Mühlberg. Ze zijn samen bang, dat hun mannen de gewoonte die ze zich in het kamp eigen gemaakt hebben, zullen aanwennen. “Ik zie Peck al met z’n overhemd naar De Ruyter lopen om wat

havermout. Onder bed water gooien en vegen met grote straatbezem". Al met al, in aanmerking genomen de krachten waarover men de beschikking had, een aardige middag.

De barakchef leest de namen af voor een nieuw Arbeitskommando. Eén naar "Mitteldeutsche Stahlwerke Gröditz". Hij wijst voor elk Kommando een commandant en een vertrouwensman aan.

De herdenkingsavond voor de overleden grenadier Jansen die op touw was gezet, mocht van de Lagerleiding niet doorgaan. Waarschijnlijk bang dat het zou ontaarden in demonstratie. Erheen. "Werk verricht. Alles georganiseerd". Toestemming voor concertavond. Stond onder leiding van Blokcommandant sergeant Boon. Ook een Duits onderofficier, die vrij goed Nederlands sprak, was aanwezig (toezicht). Op het podium een groot papieren kruis, om voet wat planten. Van elke barak vijfentwintig man. Medewerking van een protestants kerkkoor en een rooms-katholiek kerkkoor, violist en een kwintet. Allereerst speelde de violist "Wilt heden nu treden voor God den Here". Sergeant Boon deelde mee dat de oorspronkelijke herdenkingsavond door de Lagerleiding niet was toegestaan. In de plaats wel een soort concertavond van gewijde muziek. Violist speelt onder doodse stilte "Ases Tod" uit de Peer Gynt Suite. Protestants koor "Ik buig mij voor de macht der liefde". Kwintet "Avondbede". Rooms-katholiek koor onder leiding van Franse geestelijke "Psalm 189". Zingen in Latijn. Sergeant Boon zingt een lied. Protestants koor "O, Heer die daar des hemels tente spreidt". Koor terug op toneel. Zet in "Wilhelmus". Zaal rijst op en stemt in.

Donderdag 5 augustus 1943 (verjaardag Prinses Irene)
Weer een droge, warme dag.
Bijna elke dag eten we koolsoep en aardappelen in de schil, dat voor ons een vreemde kost is, maar het gaat erin al is het niet voldoende. We hebben gebaad in het badlokaal, waar 12 man onder de douche kunnen. We zullen wel gauw hier vandaan gaan nu er steeds transporten weggaan om elders te werken.

Vanavond is er een dagorder voorgelezen, door de kampcommandant van Mühlberg, ter gelegenheid van de verjaardag van Prinses Irene. Deze dagorder werd staande aangehoord:
Onderofficieren, korporaals en manschappen van het Nederlandse leger: Het is vandaag weer één van die dagen dat ons nationaal kloppend hart doorgloeiend is van Oranje-zon: Wij herdenken heden de geboortedag van één onzer prinsesjes en wel van prinses Irene. Zij leeft thans, evenals wij, ver verwijderd van het dierbare vaderland, ver buiten de landsgrenzen en al zijn wij door landen en oceanen gescheiden van onze Koninklijke Familie, op deze dag voelen wij ons meer dan anders opgenomen in die ene grote band, het symbool van eenheid: Oranje! Moge God ons Koninklijk Huis zegenen en de dagen onzer beproeving korten, opdat weldra de Oranjezon over een vrij Nederland zal opgaan. Leve onze kleine prinses, leve het Huis van Oranje, leve ons dierbaar vaderland.

Na afloop werd door alle Hollanders het Wilhelmus gezongen. Dat mag in Nederland niet, maar hier wel. Het is bekend dat onze vrouwen van het Rode Kruis bericht

hebben ontvangen dat ons pakketten gestuurd zullen worden, 2 per maand, met het verzoek per maand 7,25 gulden te willen storten.
Van de achttien man die vijf dagen geleden op Arbeitskommando vertrok 20 km hier vandaan, komen er nu negen terug. Ze zijn naar boeren geweest, werken van 05.00-21.00 uur. Vlug eten (goed, 5 x per dag) dan weer arbeiden. Meest ambtenaar. Moesten stal mesten (vee op stal, alle grond bouwgrond!), melken leren, met paarden omgaan en met ossen, helpen dorsen, oogsten enz. Om 21.00 uur als zak op de strozak. Ze konden het niet volhouden. Ongewoon werk. Mannen niet op de boerderijen. Alleen ouden en kinderen. Vrouwen werken als mannen, vertellen de jongens.

Orel is gevallen, we gaan vooruit.
De Hollanders mogen niet op het sportterrein komen, dit is gereserveerd voor de Tommy's. De Roosendalers hebben dysenterie. Morgen is er bioscoop, entree 30 pfennig, gespeeld wordt "Der Postmeister".

Vrijdag 6 augustus 1943
Felle wind vandaag. Jaagt het stof huizenhoog op over de vlakte. Zandstormen die je verblinden. Tot overmaat van ramp breekt er in oostelijke richting, niet veraf, een bosbrand uit. Zal niet te stuiten zijn zolang het vuur voedsel vindt (opmerkelijk: weer brand).
Elke morgen is er om 05.30 reveille en om 06.00 uur buiten appèl. Dat duurt meestal nogal vrij lang, doordat het aantal gevangenen totaal niet klopt, ziek zijn, werken of door andere oorzaken. Het is hier een ontzettend groot kamp, van alles kan je er vinden. Vandaag allen aantreden voor het maken van een groot transport.

We gaan om 21.30 uur naar de bioscoop waar we tegen betaling van 30 pfennig de film "Der Postmeister" kunnen zien. Hollands geld, wat wij bij ons hadden, konden we bij onze aankomst bij de registratie afgeven tegen een bewijs van ontvangst.
De omwisseling in Marken of z.g. "Kriegsgefangene Marken" gebeurt pas, als we van hieruit in ons vaste lager zijn geplaatst om te werken. Degenen die Duits geld bij zich hadden konden dat direct inwisselen tegen kampgeld, van wie wij 30 pfennig geleend hebben om de film te gaan zien. De barak waarin m'n zwager zit, is in z'n geheel aangewezen om te gaan werken. Antoon, m'n zwager, is daar vrij van daar hij sergeant is. Het is weer een droge, warme dag. Tegen de middag komt een flinke wind opzetten, die het kamp in vlagen van stof hult.
De film "Der Postmeister" werd in de Franse taal gesproken, zodat we er niet veel aan hebben gehad. Vanavond zijn we weer ingeënt tegen tyfus, dit moet drie keer gebeuren, de tweede keer is nu geschied. Heel wat jongens zijn beroerd en sommigen zijn er zelfs ziek van.
Een commissie van O. en O. opgericht (ontgassen en ontluizen). Scheidsrechter Metz (kgf. 104050) is ook hier aanwezig. Vandaag geven Duitse bladen officieel toe dat Orel is ontruimd. Reeds enige dagen was er sprake van gevechten ZW van Orel. Volgens geruchten zou Hamburg nagenoeg vernield zijn en zouden er 90.000 doden zijn. Ook zou Kiev gevallen zijn en zouden de Engelsen de onmiddellijke terugkeer van de Engelse krijgsgevangenen naar Italië eisen, anders Duitsers naar Siberië.

Zaterdag 7 augustus 1943
Het weer is omgedraaid en het regent nu, wat hard nodig was want alles was kurk-droog. Al in de vroegte gemarcheer door de kampstraat: transporten gaan weg. Elke dag gaat er nu een transport gevangenen weg, om hier of daar te gaan werken. Mijn vriend is ook ziek en naar de dokter. Een andere jongen van onze barak is gisteren naar het lazaret overgeplaatst, hij heeft astma, en denkt nu afgekeurd te worden en naar huis te kunnen. Van den heer Villeroy, de Franse schrijver, krijg ik een plak chocola. Een oud dienstkameraad brengt mij elke dag een kruikje echte thee, gezet voor de Engelsen in de keuken waar hij werkt. De Engelsen krijgen ontzettend veel in hun pakketten. Er worden steeds jongens afgekeurd en die wachten totdat een transport compleet is en gaan dan naar huis. Weer een avond waarbij we allen aan thuis denken. Vanmiddag koolsoep en gedroogde groentesoep.
Variétéavond gehad van O.K. (Opgesloten Knapen) gezelschap.
De beroepsonderofficieren komen vandaag in de barak bij de onderofficieren te liggen. Alles wat onderofficier is, ligt nu hier. Ten westen van Orel nieuwe stellingen betrokken. Catania op Sicilië is ontruimd. Een groep van 213 Nederlanders is vandaag of gisteren vertrokken naar Arb.kdo Gröditz van Stalag IV-a Hohnstein [65)]

Zondag 8 augustus 1943
Om 07.00 uur appèl. Om 09.00 uur groot appèl. Een Oberleutnant komt ter inspectie. Tegen de vertrouwensmannen gaat hij nogal te keer, horen we. Dan kunnen de Fransen en Serven plotseling inrukken en de Nederlanders moeten in carré opgesteld worden. Daarna om 10.00 uur parade voor de kampcommandant.
Er komt nu steeds post en hoop ook dat er eerstdaags voor mij een brief komt. Ik denk wel dat onze post nu thuis ontvangen zal zijn. Bij de parade vanmorgen, werd ons door de kampcommandant gezegd dat we ons als een goed soldaat moesten gedragen. Dit liet te wensen over, anders zou er straf volgen. Vanmiddag hebben de Franse- en Hollandse Kgf een voetbalmatch gespeeld, welke door de Fransen met 3-1 werd gewonnen. Vanavond hebben we om 18.00 uur een keer extra straf appèl gehad, daar er vannacht een gevangene onder het prikkeldraad (waarmee het gehele kamp met drie lagen is afgezet) was gekropen naar het Engelse kamp, welke met de Russen van de overige nationaliteiten gescheiden zijn. Uit menselijke overweging heeft de schildwacht niet geschoten, zodat de gevangene zich ongehinderd kon terugtrekken. De schildwacht heeft van het geval rapport gemaakt, maar werd danig op zijn nummer gezet en hij zou zwaar gestraft worden indien de dader zich niet zou melden. Een van de Hollandse gevangenen heeft zich toen gemeld, daar hij de bewuste persoon was.
Vandaag wortelsoep met opmerkelijk veel vleesdeeltjes. Smaakt beter dan we de laatste dagen gewoon zijn. Veel aardappelen. De barak hangt nu vol met rook, veroorzaakt door houtvuurtjes; gemaakt in het waslokaal tussen de 2 barakken in. Het hout halen de jongens uit de houten onderlagen van hun kribben. Als dat lang doorgaat, zakken er op een zekere nacht heel wat jongens door de kribben. Een geluk dat er in de barakken bijna geen controle van Duitsers is, anders was het gauw afgelopen. Barak A met ± 190 man en barak B met ± 170 man wordt gecommandeerd

---

65 Mojet in collectie Nationaal Militair Museum, hun Abgangslist vermeldt als datum van vertrek 15-9-1943. Door het enorme aantal mutaties liep de administratie waarschlijk erg ver achter en verschilt de administratieve datum met de werkelijke datum van vertrek.

door een sergeant, bij de Marine is het een korporaal, welke dus nu de taak van een compagniecommandant heeft. Vandaag is het slecht weer geweest, steeds regen en koud, zodat we de gehele dag in de barak moesten doorbrengen, waar veel gekaart en gepraat werd. Het is nu avond en buiten flitsen de zoeklichten van de wachtposten, die op een hoogte zijn geplaatst, over het veld en door de straten van de barakken. Op zoek naar eventuele vluchtelingen, wat een paar weken geleden nog gebeurd is. De vluchtelingen hebben de Hollandse grens niet kunnen bereiken en zijn ergens gepakt en weer teruggebracht. Van deze week wordt van onze barak ook een transport gevangenen gereed gemaakt, welke dan wel zullen vertrekken. Vandaag hadden wij weer een transport uit Amersfoort en Assen verwacht, maar hebben nog niets gezien, het transport komt misschien morgen. We hebben weer 30 pfennig moeten inleveren voor tabak, wat we dinsdag dan krijgen. Het vuurtjes maken in het waslokaal is nu door de sergeant verboden.
Om 19.30 uur Lof met rozenhoedje.
Drie beroeps die in Arb.kdo Stegskopf uit het Lager gevlucht waren en naar de mening hier wel in het vaderland zouden zitten, komen vandaag ineens weer op de proppen. Ze waren na 120 km gepakt, na verklapt te zijn door een bosbessen plukkende vrouw. Het waren de op 26 juni 1943 ontvluchte sergeant H. Timmer (kgf. 104060), sergeant W. Langendijk (kgf. 104030) en korporaal L. Beumer (kgf. 104025).

Maandag 9 augustus 1943
Het is slecht weer, veel regen en het is koud.
Vannacht om 02.00 uur weer transport aangewezen. Klaarmaken voor vertrek en direct!
Tegen 04.00 uur is een nieuw transport met 224 man uit Holland gearriveerd met goed oorlogsnieuws, volgens hen is de vrede nabij. Ze ontvingen de nummers 98059 tot en met 98281.[66)] L. Schuerman (kgf. 98129) is ook gearriveerd. Er zouden ook agenten uit Den Haag bij zijn.

Elke gevangene heeft vandaag 2 briefkaarten ontvangen, waarin ik en m'n vriend er één naar huis sturen.
Krijg een kruikje thee en portie eten. Er wordt verteld dat er Hollanders zijn, die een pakket van thuis hebben ontvangen en dat ongeveer twee weken onderweg is geweest. De post van thuis schijnt nu door te komen.

Het communiqué van vanavond meldt o.a.: als geruchten uit Nederland mede-gedeeld aan de sergeant majoor administrateur Bleeksma, de persman met de zeikstem, het volgende: terechtstellingen in verschillende plaatsen, o.a. Meppel, Amsterdam, 't Zand (sportbode). Geen represailles genomen. In de noordelijke provincies t/m Gelderland mogen geen mannelijke personen boven 16 jaar blijven vertoeven uit de overige provincies (in verband met moorden). Wrijving tussen N.S.B. en Nederlandse S.S. Buitenlands nieuws: Charkov gevallen? Engelsen en Amerikanen eisen van Italië: 1. Uitlevering van krijgsgevangenen, 2. Bezetting (militair) van het land. Turijn en Milaan gebombardeerd. Grote schade. Engelsen zouden hebben gedreigd Berlijn te bombarderen, zoals Hamburg, waarvan alleen puinhopen over zijn.

66 Dit betreft Pontoniers en Torpedisten, 7 R.V.A., 2 R.Lu.A. en restanten, die zich tussen 2 augustus 1943 en 6 augustus 1943 meldden.

Dinsdag 10 augustus 1943
Druilerig weer.
Vijftig onderofficieren moeten werken. Arbeitskommando naar Mühlberg, 20 man en een Arbeitskommando van veertig man in het kamp: werken aan het verdiepen van het bestaande zwembad. Wij besluiten na bespreking, met het werk te beginnen en dan te protesteren. Het zwembad was eerst door de Engelsen dieper gemaakt en omdat er steeds Engelsen op transport gaan, moet het werk nu door de Hollanders afgemaakt worden. Het zwembad zal wel niet meer in gebruik worden genomen, daar het al knap koud is geworden.
Om 05.00 uur reveille. 06.00 uur klaar voor afmars voor de tien onderofficieren die naar Mühlberg gaan. In Mühlberg moeten uit een schuur bij het Schützenhaus metalen bedden, matrassen en dekens worden gehaald en in een verhuiswagen moeten worden gestopt. Na beklag bij de Duitsers dat dit geen werk is voor onderofficieren, worden na een tijdje Russen aangevoerd om het werk over te nemen.

Onderofficieren moeten een schuilloopgraaf maken zonder schop, met houweel. Toen vier onderofficieren protest ingediend. Kwam voor oudere officier. Nog gevraagd keuze werk of niet. Consequenties aanvaarden. Twee terugtrekken, twee op transport Mühlberg met een ongewapende wachtman. Hier vier uur in de cel. Nu weer terug in het kamp.

Vannacht is een groep van de Marine op transport gegaan, wij zullen wel spoedig volgen. De manschappen gaan deze week waarschijnlijk op transport. Ik weet eigenlijk niet wat het beste zal zijn, hier blijven of op transport. Voor post en pakketten is het beter hier, maar als je dan weer de verhalen van de jongens hoort die bij boeren hebben gewerkt en waar zij goed te eten hebben gehad, brengt je dat weer aan het twijfelen.
’s Avonds de laatste onderofficieren naar de onderofficiersbarak overgeplaatst. Nu zitten alle onderofficieren bij elkaar. Lezing van scheidsrechter Metz (kgf. 104050).
We mogen Hollands geld ontvangen, tot Fl 4.000,- toe.
Straks krijgen we shag en de Lagermarken, waarvoor we hier bij aankomst Hollands geld hebben ingeleverd. Elke dag duurt ontzettend lang, van ’s morgens 05.30 tot ’s avonds 22.30 uur. Alle jongens verlangen er naar om op transport te gaan, zodat ze afleiding en werk hebben, het liefst worden ze bij de boeren te werk gesteld. Gisteren hoorden we een relaas van drie onderofficieren, ontsnapt uit krijgsgevangenschap uit een kamp in Trier, maar weer gepakt door eigen schuld op ± 15 km van de Hollandse grens. We zijn nu voor de derde keer ingeënt tegen tyfus, dit is wel de laatste keer zoals beweerd wordt, voor de tijd van een jaar. Het inenten gebeurt door Russische doktoren, evenals voor de röntgenfoto’s die van ons genomen zijn. Heel wat jongens hebben zich tijdens het inenten gedrukt wat volgens mij nadelig voor henzelf kan zijn. Mocht er een epidemie uitbreken dan zijn de gevaccineerde personen (enigszins) gevrijwaard tegen de tyfus. Ik heb onder de nieuw aangekomenen enige bekenden uit de bokswereld ontdekt; “Kid Smiling” (Emile Willy Ameerun kgf. 98232), Emile Pieter Ravensberg (kgf. 97768), Frans Romeijn (kgf. 97804) en nog wat anderen. Het plan is geopperd om, als we nog vóór zondag hier zijn, in het theater een sportmiddag te organiseren. Dit met medewerking van boksers, gewichtsheffers en een trapezeacrobaat. We hebben shag gehad, maar het geld nog niet. Ik heb weer één

van die buien, waarin ik in huilen zou kunnen uitbarsten, probeer me er zoveel mogelijk tegen te verzetten maar het komt steeds weer.
Vanavond ben ik naar de Franse barak geweest, waar Raymond Voissin ligt. We hebben wat gepraat over de oorlog en daarna heb ik buiten onze soep met aardappelen op een kleine metalen bus, waar we een kacheltje van maakten, opgewarmd en daarna opgegeten. Nu lig ik op m'n krib driehoog en schrijf dit, Rinus zit te kaarten. Ik ga nu maar slapen.
Aankomst twee Nederlanders (sergeant Hendriks kgf. 106513 en sergeant Den Otter kgf. 106522 uit Stalag IV-g Oschatz.[67)] Ze hadden 10 dagen gewerkt in het kdo 235 Rud. Sack te Leipzig en daar het werk geweigerd. [68)]

Woensdag 11 augustus 1943
We zien van Russen, die ongemerkt vanuit hun kamp naar onze keuken zijn gelopen, dat zij met twee handen rotte aardappelen, schillen of ander afval, van de zandgrond oprapen en dit alles opeten. We zien ook nog andere taferelen. 's Morgens op de poepdoos: "de knobbels", is het ook een drukte van belang. In ons kamp zijn vier knobbels met elk veertig zitplaatsen.

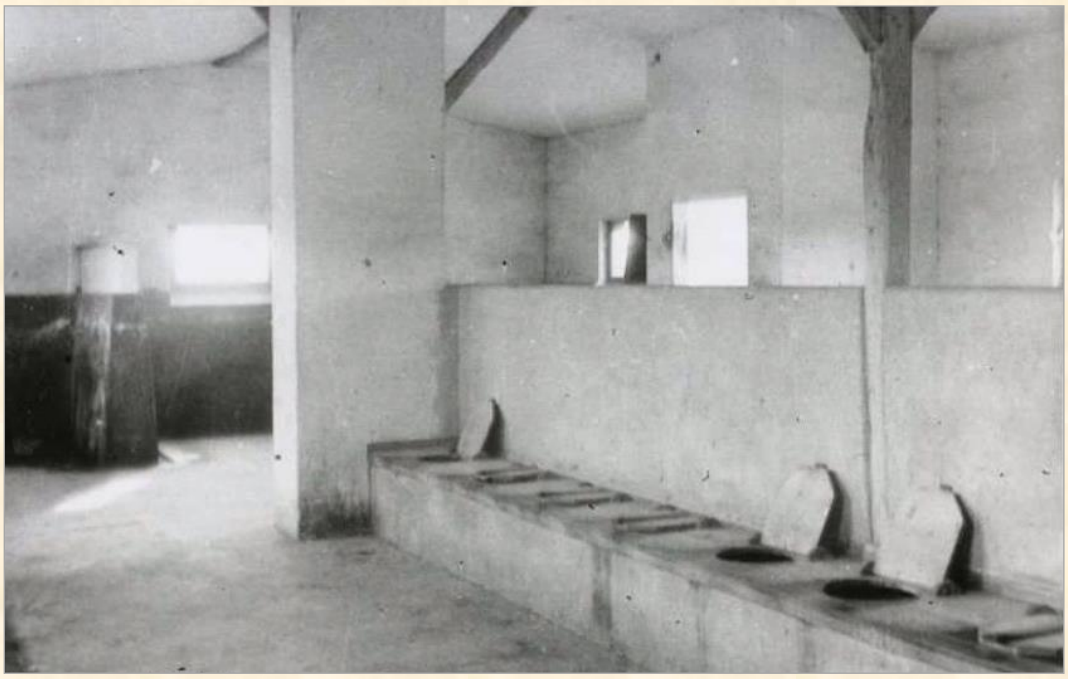

Knobbeltoilet, foto mogelijk na de bevrijding van het kamp
(Mühlberg foto zonder nummer).

Vandaag erwtenwater. Dun! En aardappelen. Velen eten geen aardappelen wegens de diarree. Vreselijk erg bij sommigen. Niet te stelpen. Het beste zou waarschijnlijk zijn om een paar dagen niet te eten. Maar dat durven we ook moeilijk. Iedere keer meer eten is een hoop, dat het nu goed gaat. Je wordt er zo slap en lusteloos van.

Rinus en ik hebben onze was gedaan, wel niet zoals thuis, maar toch tamelijk schoon. We hebben met koud water moeten wassen en het wasgoed buiten op het verdorde

67 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 28 melding 236.
68 www.krijgsgevangen.nl. dagboek Doornewaard p. 59.

gras gedroogd. Vandaag hebben we erwtensoep gegeten met aardappelen, welke tamelijk slecht waren. Vanmiddag naar een cabaretmiddag geweest, opgevoerd door het OK-Cabaret: "Opgesloten Knapen Cabaret", met medewerking van allemaal gevangenen. Het was een vlotte en amusante middag, waarbij we onze zorgen voor een ogenblik vergaten. Vanavond zijn er 130 man aangewezen, ikzelf op een aparte lijst van een man of tien, waarbij ook Rinus, Antoon m'n zwager, zodat er voor ons kans is dat we voorlopig even hier blijven en met elkaar op transport gaan. Liefst gaan we natuurlijk naar de boeren, met tien man is het dan behoorlijk. De 130 man die nu zijn aangewezen, gaan met 80 en 50 man naar de fabrieken. We hebben kaas gegeten, waar een flinke dosis lucht van afkwam. Heel wat jongens moesten de kaas niet hebben, zodat de liefhebbers een driedubbele portie hadden.
Hedenavond: gevechten ten westen van Wjasma (zal dus wel gevallen zijn) en Bjelgorod (idem). Gerucht: Gevallen zijn: Nowowossiest, Bjelgorod, Wjasma, Er wordt gevochten in Smolensk! Zou dus hard gaan.

Gewone brief 4 bladzijden in enveloppe
Aan de soldaat Arie Jonkers,
Krijgsgevangennummer 107735
M-Stammlager IV-b Mühlberg
Mühlberg / Elbe
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 1-9-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-b*** *(Prüfer 47)*
Met potlood IV-G en postnr. 221
Lieve Arie, Hoe gaat het met je? Hoop van goed. Met mij gaat het ook goed en met mijn arm ook. Ik word nog steeds bestraald en heb ook nog bijvoeding. Nu, Arie, ik heb vrijdag 6 augustus (1943) een klein pakje voor je gestuurd. Ik hoop als je deze brief ontvangt, dat het pakje er ook maar al is. Beste Jongen, het is niet zoveel, want je weet, Moeder is maar alleen en dan heb je al zo'n klein beetje. Maar er kan altijd nog wat voor jou af hoor jongen. Ik heb elke week 16 en 10 cent van jou en dat haal ik in de Handboogstraat van Militaire zaken. Dus Arie, zo kan ik mij er dan wel door slaan en hoop maar dat je flink bent jongen en niet over mij zult piekeren.
Beste Jongen, ik zal ook flink zijn. Jongen, laten wij hopen elkaar weer goed terug te zien. Ik heb onze Henk je adres geschreven. Nu hoop ik dat je gauw bericht van hem krijgt.
Ja Arie, het viel niet mee voor mij, in de tijd van vier dagen twee van die grote mannen uit huis. Donderdagmorgen was jij vertrokken en 's middags kreeg ik bericht voor Henk en toen bracht ik hem weer maandag 11.30 uur naar de trein. En wat ons zo erg speet, dat wij zaterdags jou niet meer mochten spreken, toen wij in Amersfoort waren. Ik wist geen tijd, ook niet dat je bezoek mocht hebben en in mijn zenuwen vergat ik nog het ergste, ik had 10 sigaretten voor je meegenomen. Dus broer, je kan wel indenken hoe ik zaterdagavond en zondag was. En toen moest ik nog op verjaarsvisite, want onze Wim was die zaterdag jarig en ook feliciteer ik jou nog met je verjaardag. Hoe gaat het met je ring jongen? Heb je die nog en wordt hij niet erg dun? Ik was erg blij Arie dat ik een brief van je kreeg, want je weet jongen, Moeder kan erg slecht buiten jullie.
Jij en Henk zijn ook altijd in mijn gedachten, waar ik ook ga of ben.

Ik heb onze Wim de brief laten lezen die je schreef, maar zijn gulle vrouw kon zeker niets missen bij mijn pakje voor jou. En van Joop hoor ik niets en van Coba nog niets vernomen. Groet van je Vader, maar kan zeker ook niets voor je missen, die schurk.
En van tante 1,50 voor jou en Henk. Want Arie, ik heb Henk ook een klein pakje gestuurd. Maar die heeft het gelukkig nogal goed op het ogenblik. Dat ik zit te schrijven is Zus en Wim met Dinie naar buiten op de tandem. Guus en Greet zijn mee.
Nu jongen, gisteren ben ik met Zus naar Rotterdam geweest. Zo je weet, heeft Wim de Bruijn vakantie (?) En Arie, Zus en Wim zijn erg goed voor mij.
Oh ja Arie, je moet de groeten hebben van Neeles, waar je vroeger mee om ging.
Ja jongen, die liep in Rotterdam te slenteren met nog een kameraad. Nu beste Arie, ik schei er mee uit jongen, want dat papier schrijft zo slecht, als je het op twee kanten doet. Denk om het slechte en pas op je zelf en als je soms ook zwemt jongen, zal je niet al te ver gaan jongen? Dan hoef ik niet angstig te zijn. Denk je goed om Moeders?
Maar jongen, niet piekeren hoor kind, eens hopen we weer dat de oorlog zal eindigen.
Dag mijn jongen, tot weerziens, groet van Zus en Wim, Dinie, tante Mijnheer Rietje Lowie, en groeten en veel kusjes ook van je liefhebbende Moeder. Dag hoor, lieve zoon, houd moed daar ....
Lieve zoon, vertrouw op God, ik zal veel voor jullie bidden.
Afz. Mevr. A. Jonkers-Vonk
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Amsterdam-West
Nederlandse taal

Donderdag 12 augustus 1943
Weer is wat opgeknapt. Weer zon en veel wind. De temperatuur blijft koud.
We moeten weer langer op appèl blijven, want er mankeert weer wat.
Vanmorgen werden de mensen die gister waren opgeschreven aangewezen en gaan morgen op transport; zij zijn vandaag samen met hun dekens ontluisd, zodat ons overgebleven groepje, met anderen die later opgekomen zijn, in een andere of dezelfde barak zal worden gehuisvest. Van de voor komende zondag in elkaar gezette sportmiddag, zal nu niet veel meer terecht komen daar alle jongens nu uit elkaar zijn. De 17 man, die over zijn van onze barak, gaan na het avondbrood naar een andere barak. Hedenavond een order dat vijftig onderofficieren weg moeten naar Oostenrijk, Stalag XVIII-c.[69)] Er komt schot in, volgende week zijn we allemaal weg.
Indien in het kamp een berichtje uit de buitenwereld de ronde doet, gaat dat als een lopend vuurtje rond, en wordt naar gelang de belangrijkheid, steeds sensationeler en vergroot. De overgebleven jongens van onze barak moesten vanavond naar een andere barak. Daar houden zij 's avonds een overzicht van de gebeurtenissen van de dag, huishoudelijk en politiek. Er is daar een marine korporaal, een plaatsvervangend barakkenchef, die alles plat uitlegt en alles durft te zeggen.

Communiqué: het nieuws vermeldt gevechten in westelijke richting in Rusland.
Opnieuw het gerucht: in Smolensk al gevechten. Sergeant Van Pelt komt om 21.30 uur met orders aan; had hij net even moeten halen: morgenvroeg om 06.50 uur moet 50 man met deken klaar staan. Vanmorgen moesten we weer aangetreden staan met

69 Het betrof hierbij niet alleen de onderofficieren, in deze groep bevonden zich ook de soldaten, zoals Alexander Merki en Abel van Zalen. Van beiden is een dagboek aanwezig op www.krijgsgevangen.nl.

dekens, er werden weer jongens aangewezen voor een transport. M'n zwager Antoon werd ook aangewezen. Rinus, ik en de andere jongens van ons groepje ook. Zoals gezegd werd, gaan we morgen of overmorgen naar een Stalag XVIII-c in Oostenrijk. Dat is dan weer een lange en vermoeiende treinreis van 2 á 3 dagen.

Vrijdag 13 augustus 1943
Weer al paar dagen slecht. Kouder. Vaak regen en veel wind.
Om 06.50 uur gaan de vijftig man met twee dekens aantreden. Twintig man komen terug. Dertig man weg naar Lager in Oostenrijk, voor Lager werkzaamheden is gezegd. Waar? Sergeant Van Pelt ook weg.

We zijn ontluisd, ook onze dekens en kleding; dat is fijn weer een flinke warme douche en daarna eten wat we vanmorgen niet hebben gedaan, omdat het nog te vroeg was. We schrijven een kaartje naar huis om onze verandering te laten weten. We hopen maar dat zij het spoedig weten en dat we in Oostenrijk er niet met alles op achteruit zullen gaan. We zouden beenkappen krijgen; niets gehad, lopen nog steeds met sokken over de broekspijpen. Het eten is vandaag goed geweest; gruttepap en groenten. Van een bevriende Fransman kregen we aardappelen, kaak en chocola. We zijn eens een kijkje wezen nemen in de Franse barakken, als het etenstijd is. Zij hebben absoluut geen klagen, doordat zij regelmatig pakketten ontvangen. Er staan altijd, als zij aan het eten zijn, jongens klaar met schaaltjes en pannetjes die krijgen wat er is overgebleven en dat valt altijd reuze mee. Op het laatst hebben m'n maat en ik daar ook even gestaan, maar ik vond het zo beroerd om te kijk te staan voor een hap eten, dat we maar zijn weggegaan; misschien praat ik later wel anders!
Een lezing gehad van een beroepsofficier over zijn ervaringen opgedaan bij een ontvluchtingspoging. Moeten om 21.15 uur al binnen zijn. Daar de censor met verlof gaat, wordt de post niet voor maandag uitgereikt. Strop, al zal er nog wel niets voor mij bij zijn. Maar wie weet.
Maïspap of kanariezaad pap, we weten niet wat het is. Grote portie. Ook nog groentesoep erbij. Nemen meesten niet. Pap lekker.

De barak naast ons is vergeven van de wandluizen. Onder de Heilige Mis gebeden voor thuis, opdat mijn moeder, vooral de moeilijkheden die nu op haar schouders alleen rusten, moedig zal dragen. Nieuwe gevangenen, Russen, Engelsen, Amerikanen waaronder vliegers en Fransen aangekomen. De Engelsen zijn vol goede moed en zeggen dat de oorlog met Kerstmis voorbij is. Eigenaardig dat juist de Engelsen zo vol goede moed zijn. De Fransen vertelden dat 1/3 van Berlijn plat lag. De Engelsen konden niet geloven dat wij nog niets van het Rode Kruis kregen. De Duitsers geloven maar niet dat wij krijgsgevangenen zijn. Ze houden ons voor politieke gevangenen. Wij hebben gestaakt zeggen ze en daarom zijn wij hier; de Duitse voorlichting.

Ter gelegenheid van het vertrek van de dertig onderofficieren naar kamp in Oostenrijk, vlakbij de Italiaanse grens (Pongau?) wordt door gezelschap O.K. onder leiding van Theo van Reijsen een avondje gegeven in onze barak. Oorspronkelijk in theater bedacht, maar mocht niet doorgaan, daar de Dolmetscher er niet was. Een plankiertje gemaakt in barak, wat banken bijeen gesleept en daar ging de zaak draaien. Verschillende aardige nummertjes ten beste gegeven, o.a. wachtmeester M.

Hulmer (kgf. 104040) van de beroeps zong enige oude soldatenliedjes. De Hawaii-band die versterkt was met een zanger. Javaans type met blinkende tand in lachende mond, zoals dat hierbij zo hoort, zingt bekende krontjongliedjes in zijn smerige soldatenpak. O.a. "Sarina" en "Hei-hei". Een ander aardig nummer was "Popeye, the sailor man". Aardige imitatie van deze sterke man met de spierballen aan de onderarmen. Gewichtheffer Theo Flemminks speelt bekende en minder bekende wijsjes, die we meezingen kunnen. Een conferencier, in Haagse onderofficierskringen wel bekend, korporaal L. (Lou) H.M. van der Mark (kgf. 97973) houdt ons enige tijd aangenaam aan de praat. Begint met zich te verontschuldigen, wanneer hij soms plotseling, schijnbaar zonder enige reden, van het toneel moet verdwijnen met een angstig gezicht. De oorzaak daarvan zal men moeten zoeken in de voeding hier. Hij vertelt o.a. de mop dat hij een vrouw uit Echt heeft. Toen ik in Echt in de echt werd verbonden, zei de ambtenaar tegen me: "Aangezien U als niet-Echtenaar met een vrouw uit Echt in de echt bent verbonden, is het gewoonte dat U een bepaald bedrag hier stort in een kas". Ik vroeg hoeveel dat dan ongeveer was. "Ja, zoveel als mijn moeder mij waard was". Ik in een royale bui op zo'n dag. Vind een ouderwets 2,50 gulden stuk. Geef hem dit. Bekijkt dit, kijkt mijn moeder aan en geeft mij uit eigen zak 1,50 gulden terug! Theo van Reijsen zingt liedjes, o.a. "Jan Oliebol". De krontjong-liedjes komen dan weer. Velen van ons zitten boven op de kribben of in de middelste krib. Aardig gezicht zo, van bovenaf. Het valse licht in je ogen. Van de liedjes word je wat weemoedig. Tenslotte wordt de vertrekkenden een goede reis, standvastigheid enz. toegewenst. En tot weerzien in het vaderland.

Hedenavond niet veel nieuws. Bij Ladogameer grote slag. Afgeslagen zeggen Duitsers. Andere fronten niet veel strijd. Op Sicilië nog gevechten. Luchtaanval op Turijn. Veel slachtoffers. 140 man vertrekken naar Arbeitskommandos van Stalag XVIII-c. [70)]

Zaterdag 14 augustus 1943
Weer is slecht. Regenbuien. Hele nacht regen.
De keuken in handen van de Fransen. Nu twee Nederlandse koks er in (de twee beroeps, die uit Stegskopf gevlucht waren en weer gepakt). Wat men te koken, bakken of braden heeft, voorin de kantine plaatsen met briefjes eraan met naam, barak en nummer. Kom over een paar uur maar eens kijken! Wordt hand aan gehouden. Is maar goed ook, want anders werd keuken overstroomd.

"Een Servische markt" nu in plaats van een Perzische markt, zoals een bekend muziekstuk heet. Vanavond is er zowaar muziek. Theo Flemminks met zijn accordeon. Brugmans en Bos zitten er met hun Poolse vrienden, die ook in deze barak liggen naast de accordeonist. Een groot aantal Nederlanders, Serven en Polen staat erom heen. De Nederlandse jongens zingen vaderlandse liederen. De Polen en Serven zien lachend toe. Onderwijl staan anderen wat achteraf te handelen. Men schreeuwt elkaar wat in het oor, om boven het zingen uit te komen, over de prijs van een paar wollen sokken. Neen, "fünfzehn" beduidt de Serviër met zijn vingers het aantal aanduidend. "Verstehen, Kamerad?". "Nein, zu wenig" brult de Nederlander. Een ander loopt met een stropdas achteloos in zijn hand. Al gauw lukt zijn toeleg en steekt een Serviër er

70 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 meldingen 3886 (wrsch 60), 3887 (20), 3888 (60), 3889 (60).

de hand naar uit. "Wieviel" is de stereotype vraag. "Brot?" "Kein Brot, nicht viel Brot, Kamerad". Enz.

Zondag 15 augustus 1943 (Maria Hemelvaart)
Vandaag wegens hevige regen geen defilé. Eén barak die op morgen-appèl te laat was, moet uur in de regen staan van 07.30 uur tot 08.30 uur. Doornat.
Plechtige Mis, bloemen op het altaar. Vanmorgen viel onder het appèl weer een onderofficier flauw van de zwakte. Ik voel me ook niet lekker, diarree, dat is een ziekte die hier veel heerst. In het Lazaret worden geen zieken meer opgenomen. Slecht weer, geen parade. Heel de dag sjouwen ze hier met eten.

Middageten: aardappelen en goulash, de Hongaarse kost. Dit laatste komt neer op: bouillon met wat vlees. Smaakt echter heel goed: als groentesoep. Aardappelen pellen en er doorheen kneden tot papje. Smaakt ons wel. Al gauw echter weer honger.

Kwam er maar gauw post. In het Lazaret stierf om 16.15 is sergeant J.R.H. Lewis (kgf. 105967) van de Grenadiers aan een hartverlamming.[71)] Dat is het vierde sterfgeval.
's Avonds om 19.00 uur plechtig lof en wijding van het nieuwe Lieve Vrouwen-beeldje, Onze Lieve Vrouwe met de prikkeldraad.

Onze Lieve Vrouwe met het prikkeldraad (foto uit De Pastorie van Mühlberg) en rechts het beeldje tegen een pilaar in de Franse kapel (foto internet).

Na het lof processie naar de kapel. 's Avonds maansverduistering. De Tommy's komen vannacht zei een grappenmaker, want de Duitsers verduisteren de maan ook al. Een goede tijding was dat we deze week tabak kregen.

71 Het betrof Lewis, J.R.H., (kgf. 105967) geboren 6 augustus 1915 te Rotterdam, overleden 15 augustus 1943 Mühlberg, begraven Neuburxdorf graf 423, later overgebracht naar het Ereveld Loenen, vak E 117.

Communiqué vermeldt zware bombardementen in Rome. Op Sicilië terugtocht tot achter de Etna. In Rusland zware strijd. Volgens Duitsers krijgt de Rus gebrek aan mensenmateriaal, aangezien hij de nadruk gaat leggen op de technische wapenen, waarvan hij ongekende hoeveelheden in de strijd werpt: artillerie, slagvliegtuigen, granaatwerpers, vlammenwerpers, pantserwagens. De Engelsen moeten al bier maken uit aardappelschillen!

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-b Mühlberg***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 17-8-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-b*** *(Prüfer 28)*
Met potlood (brief nummer) 22, 235 (beide doorgehaald) en 1
15 augustus 1943
Beste Arie, Hoe gaat het, alles goed? Wij hebben je brief ontvangen en je maakt het goed. Nu, met Moeder is het ook goed. Zeg Arie, heb je het pakje al ontvangen? Wij hopen van wel. En je haar, groeit ook al weer hé? Maar dat is het ergste niet. Zeg Arie, ik ben nu weer bij Moeder, dus schrijf ik even weer. Nu, met Henk gaat het ook goed. Zeg Arie, kijk niet naar mijn schrift, want die inkt is zo slecht. Nu met Moeder haar arm is het ook goed. Van Coba hebben wij nog niets gehoord. Met mij is het ook goed en met Corry ook. Ik werk nog steeds en ja, wij gaan maar voort. Het is te hopen dat de oorlog maar gauw afgelopen is. Zeg Arie, Moeder is nog uit geweest, want Willem en zus hebben een week vakantie gehad. Maar zij hebben niet zo'n mooi weer gehad. Zeg Arie, heb je nog bekenden gezien? Dat zal wel. Nu mijn adres heb je nu ook, want mijn vorige brief zal je wel ontvangen hebben hé? Dus ik hoop dat ik ook gauw bericht van je krijg. Maar ja, je kijkt maar hoor. Zeg Arie, je houdt je nu maar goed hé, hoor?
Hier is alles goed, dus maak je niet ongerust. Nu, ik ga je nu groeten. Het beste doe….
De groeten van Moeder en van Corry en de anderen. Dag Arie, tot ziens hoor, daaag, je broer Wim.
Absender Fam. Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Maandag 16 augustus 1943
Vanmorgen wakker geworden. Na een nacht vol dromen. Luchtalarm geweest.
M. van Hest (kgf. 98025) heden middag met nog tien man op werkkommando.
Vanmiddag hebben wij onze was gedaan met koud water, borsteltje en zeep. In de zon laten drogen. Tabak is op. Papsoep, krampen in mijn buik. M. van Hest met de rest terug; geen auto's. Morgen vertrekken. Om 21.30 binnenappèl. Reden? Men mompelt dat er een Fransman tussenuit is. Of in verband met de nu reeds vroeger invallende duisternis?
De pakjes en brieven die we vandaag dachten te krijgen laten op zich wachten. Tot onze grote teleurstelling kan de facteur slechts vijf kaarten uitreiken voor in ontvangst nemen van pakketten en er zijn geen brieven, want de Dolmetscher komt niet terug van verlof voor vrijdag a.s.!! Groot is onze verontwaardiging. Er zijn nota bene meer

dan honderd pakjes en er zullen er wel heel wat bijgekomen zijn, wellicht zijn er nu tweehonderd of meer en er mogen er maar zestig in totaal aan de Nederlanders uitgereikt worden. Waarvoor is dat dan? En waarom is er geen plaatsvervanger voor die Dolmetscher? Die vent kan wel nooit terugkomen. Er liggen duizenden brieven te wachten, nu al! Brief gekregen om naar huis te schrijven.

Communiqué vermeldt hevige strijd in Rusland, vooral W-Bjelgorod. Milaan weer zwaar gebombardeerd. Nog strijd op Sicilië. Sondermeldung: 170.000 BRT26 uit konvooi west van Gibraltar door torpedovliegtuigen tot zinken gebracht. Gerucht: Berlijn gebombardeerd. (vannacht luchtalarm hier in kamp).

Dinsdag 17 augustus 1943
Velen van ons maken er gewoonte van vlak voor morgen-appèl opstaan, gauw wat kleren aanschieten, naar appèl. Terug in barak, na kleine omwandeling over kamp, weer in bed en slapen tot uur op 10. Om tijd te doden.
Diarree en vannacht eruit gemoeten en vanmorgen allen zich bijna verslapen. Om 05.40 uur kwamen ze ons wekken. Vlug aangekleed en naar de WC. Van eten komt niets. Brood laten roosteren. Hevige krampen in mijn buik. Op bed liggen en WC bezoek. Tabak gekregen pakje van twintig gram pijptabak kost 30 pfennig. Brief geschreven naar huis. Lezing van een oud-gijzelaar (De Greef, kgf. 97868).

Door de gezamenlijke vertrouwensmannen en de hoofdvertrouwensman van de Nederlanders wordt een vergadering belegd in de kantine. Betreft bespreking van een eventueel verzoek aan de mogendheid waaraan onze belangen zijn toevertrouwd, om te willen doen bevorderen dat onze post en pakketten sneller doorkomen, met toelichting hoe de stand van zaken hier is. Tevens wijzen op de gevallen van mishandeling die zich voordoen. De rechten die ons volgens het Tractaat van Genève toekomen, daarop willen zij staan.

Vanmiddag weer goulash met aardappelen. De goulash ruikt en smaakt voortreffelijk als bordje soep. We pellen aardappelen en kneden die er door.

Hedenavond een zeer interessante voordracht van Sergeant W. de Greef (kgf. 97868) uit Rotterdam, die 15 maanden als gijzelaar in St. Michielsgestel zat, over “Mijn ervaringen als gijzelaar”. De sergeant zat daar o.a. met Jhr. Mr. Gustave A.M.J. Ruijs de Beerenbrouck, lid Tweede Kamer der Staten Generaal, wethouder Haantjes uit Enschede (Jan Haantjes, op 16 oktober 1942 gefusilleerd als represaille), directeur sterrenwacht Utrecht (de Vlaming M.G.J. Minnaert, tevens hoogleraar), Graaf O.E.G. graaf van Limburg Stirum, OvJ, op 15 augustus 1942 gefusilleerd als represaille), dominees, kapelaans, enz. Hij schildert op zeer onderhoudende wijze hun leven. Hun voortdurende angst in het begin, de gelatenheid later, het krachtige zich één voelen, ondanks alle verschillen in rang, stand, godsdienst. Allen Nederlanders, zich bewust dat als zij hun leven zouden moeten offeren, dit gebeurde in het belang van het vaderland en die daarom alle persoonlijke interesses en persoonlijk geluk geringer achtten. Hij verhaalde ook de vaak geraffineerde wijze, waarop de bewakers om de tuin geleid werden en hoe ze dan toch hun familie bezochten, bijvoorbeeld door specialistisch onderzoek in Den Bosch. Bezoek van Rauter, die o.a. tegen een gijzelaar

die in ondertrouw was en die vroeg te mogen huwen zei: "Waarom zouden we een weduwe meer maken?". Hoe ze, toen de 5 die later doodgeschoten zijn voor de springstofaanslag in Rotterdam, samen gebeden hadden en in de Bijbel gelezen. Hoe groot toen het saamhorigheidsgevoel was. Tot slot sprak hij een woord tot ons allen, er op wijzende, hoe veilig wij hier zitten in vergelijking daarmee. Laten ook wij voet bij stuk houden en tonen ware Nederlanders te zijn. Laten we een voorbeeld nemen aan die gijzelaars. En tot slot gedacht hij onze vrouwen, die het moeilijker hebben dan wij. Wij staan samen, helpen en steunen elkaar door de moeilijkheden heen. Onze vrouwen staan alleen, vaak met aardse zorgen opgescheept en zij denken en piekeren vaak zo veel. Een slotwoord werd gesproken door Smi Metz, die de aanwezigen verzocht voor de daar gevallen Nederlanders een minuut stilte in acht te nemen. En als één man rezen wij overeind, zelfs degenen die op de bedden zaten gingen staan. We zagen daar niets geks in. Wij waren in gedachten een ogenblik bij die 5 mannen, die daar hun bloed moesten laten vloeien en de meesten zullen toen aan thuis gedacht hebben.

Het communiqué vermeldt nog hevige strijd in Rusland over hele front. In Sicilië afweer-gevechten. Volgens bericht Duitse zender om 19.00 uur zou strijd op Sicilië gestaakt zijn. Milaan wordt weer zwaar gebombardeerd.

Woensdag 18 augustus 1943
Afgelopen nacht weer luchtalarm gegeven. Sommigen hebben ook ver verwijderd gedreun gehoord. Dat is tweede maal deze week.
Nog diarree en over moeten geven. Brief gepost. Heerlijk weer. Aardappelen gebakken in de keuken. Uitvaartdienst voor Sergeant Lewis van de Grenadiers die vandaag begraven wordt. Zeer warm weer. Enige beterschap in mijn diarree. Van 17.00 tot 19.00 uur wacht geklopt. Twee pakjes tabak ontvangen. Gebakken aardappelen mislukt. Sicilië ontruimd door de As.

Vandaag wordt onze tweede dode begraven. Het is de sergeant Justus J.R.H. Lewis (kgf. 105967), 27 jaar oud, afkomstig uit Rotterdam. Pas sinds 8 maanden getrouwd. Is op zondag jl. gestorven ten gevolge van ontzettende diarree, gevolgd door (volgens de Duitse dokter) hartverlamming. Vandaag wordt hij begraven in Neuburxdorf op zelfde kerkhof waar ook de grenadier Jansen rust.
Van onze groep gaat twee man mee en verder van alle aanwezige wapenen per barak een man. Totale groep 50 man. De Officier van Gezondheid 1e klasse Dr. Van der Giessen, die vrijwillig hier is, gaat met drie ziekenverplegers, eveneens vrijwilligers, ook mee. Bij ons Kip en Van Brummelen. Vier Duitse militairen moeten ons begeleiden. Om 08.00 uur marcheren we af. Onderweg rusten we nog even onder dennenbomen langs de weg. Langs een oud boerenhuis, waar veel ganzen lopen, gaan we door een laantje van lindeboompjes met laaghangende takken. Ze schijnen nooit gesnoeid te zijn. Door ijzeren hek op eigenlijke kerkhof. Kortste gedeelte wat geboomte, ongeveer 40 à 50 meter. Aan linkerzijde van het middenpad, dat naar een soort kapel loopt, waaraan een klok hangt en waarop een kruis staat, zijn de graven van de Duitse ingezetenen van het dorpje. Grote stenen, mooie en minder mooie, familiegraven. Meeste dragen onderschrift "Ruhe sanft". Ook "Für uns zu jung, aber es war Gottes Will". Rechts zijn de rijen kruisen te zien, ongeveer 450 man. Fransen meest, enkele

Engelsen, Serven. Geen Russen. Soms wat bloemen erop. Soms een marmeren plaatje met opschrift. Voor de kapel wachten we even. Dan komt door laantje een lage boerenwagen aanrijden, bespannen met twee zwarte paardjes en bestuurd door een Duitse soldaat. We stellen ons in twee gelederen op aan weerszijden van het laantje, met front naar elkaar toe. "Geeft Acht!". En zo rijdt de kist, waarop twee grote kransen van sparren- en dennengroen liggen, aan ons voorbij. Door toelopende Fransen, die hier alle dagen werken, graven verzorgen enz., wordt de kist op de klaargezette baar gezet. De kransen - waarvan één twee grote linten draagt, het ene met opschrift "Die Deutsche Wehrmacht", het andere met hakenkruis, en een krans zonder iets (van de kameraden?) - worden zorgvuldig op de baar geschikt en de Franse geestelijke, bijgestaan door twee misdienaars en enkele zangers, verricht de kerkelijke ceremoniën. Het wijwater, dat hij met een palmtakje sprenkelt, tikt op de linten en de kist, een ruw geschaafde naar Frans model. Wij staan allen erom heen geschaard, met ontbloot hoofd.

Begrafenis van sergeant Lewis. Links in zwart uniform vermoedelijk Goos Doornewaard.
(Mühlberg foto nr. 80393 door een Franse fotograaf).

De doordringende stem van de geestelijke, die gekleed is als de andere Franse krijgsgevangenen in bruin pak met lange pantalon, klinkt over het kerkhof dat met een stralende zon is overgoten. Het kruis op zijn borst schittert, het wierookvat zwaait en de doordringende geur dringt in onze neusgaten. Dan nemen 4 van ons de kist en dragen hem, onder klokgelui – een oude kreupele Duitser steunend op zijn stok trekt het klokkentouw – naar de geopende groeve. Wij allen volgen. Wij scharen ons om het graf, de rechthoekige kuil in de bruine lemige aarde. Een Duits vuurpeloton onder commando van een Feldwebel, staat langszij de kist. Opnieuw bidt de geestelijke zijn gebeden en de zangers antwoorden met hun eentonig dreunen van stemmen. *Een Frans fotograaf , die ook aanwezig is, neemt een foto.* De krans met het felgekleurde lint voor op de kist, één van ons houdt de andere krans in de hand. Hierna treedt

Sergeant Boon naar voren en spreekt enkele woorden ter nagedachtenis van onze overleden kameraad Justus Lewis, memorerende het jonge geluk dat zo ruw is verstoord. Het grote "waarom" treedt weer aan. "Maar laten we berusten in Gods altijd wijze raad, waarin het anders besloten was. Wij gedenken ook de jonge weduwe en bidden God om kracht in haar grote leed. Justus Lewis, kameraad, gij rust niet in vaderlandse bodem, dat heeft niet zo mogen zijn, evenwel kameraad, rust in vrede". De geweren van het vuurpeloton wijzen schuin omhoog. Op het korte, zacht uitgesproken commando, knetteren drie maal de salvo's, ver weg galmend over de velden, weerkaatsend tegen een dennenbos. Dan treden de Franse helpers naar voren en laten langzaam de kist zakken. De kransen liggen er naast, op het taluudje dat boven het laatste graf is gemaakt als een bloemperk zoals soms in ons vaderland. Dan marcheert het vuurpeloton af. De geestelijke treedt naar voren, tekent met het palmtakje in wijwater gedoopt een kruis boven de kist dan beneden en reikt het over aan de misdienaar; vervolgens maken wij allen hetzelfde gebaar in eerbiedige stilte. Sergeant Boon dankt vervolgens de aanwezigen namens de familie van de overledene voor de laatste eer hem bewezen. Wij brengen dan allen, één voor één voor het graf tredende, de militaire groet. De plechtigheid is hiermee afgelopen en we marcheren weer naar het Lager.

Koolsoep met havermout is vanmiddag de kost. Het is goed eten, maar erg dun.
De Feldwebel Eilitz is vanmorgen de barak door gesnuffeld en heeft alles wat aan de wand hing in het stof gesmeten. Eetketels, overalls, pannen enz.
Communiqué vermeldt: Sicilië volgens plan ontruimd. Monsterlijke overtocht over de straat van Messina, die 14 dagen duurde. Alle wapens en voorraden overgebracht, ondanks pogingen van de Engelsen met sterke luchtmacht en zeestrijdkrachten de Duitsers af te snijden. Hoe bestaat het! We zouden er veel voor willen geven het politieke weekbericht van de andere zijde eens te horen. Turijn zwaar gebombardeerd. Grote activiteiten in de lucht boven Italië en westelijke bezette gebieden.

Donderdag 19 augustus 1943
Laatste dagen is het stralend zomerweer.
Diarree. Voor het eerst middageten meegegeten. Een partij Serviërs moeten naar huis. Afscheid onderling door kussen. Kolonialen aangekomen. De soldatenmoeder M.A. Hiddink-de Haan is meegekomen. Ze heeft de 29 opgespaarde koekjes meegenomen naar Polen. Lezing over politiek. Er is sprake van, dat wij ook op Arbeitskommando gaan. Charkov gevallen, Smolensk omsingeld. Sommige onderofficieren gaan zich vrijwillig melden om te werken. Geen boter.

Het gebeurt tegenwoordig vaak, dat er in de loop van de morgen een Feldwebel de barak in komt draven die roept "Zwei Mann" of "Zwanzig Mann" naargelang hij nodig heeft. Hij wijst dan maar aan die hem voor de voeten lopen. 't Een of ander karweitje heeft hij dan weer op te knappen. O.a. gistermorgen moest er een barak uitgegast worden naast de onze. Ook voor harken, bloemen gieten, water op de grasstroken naast de barakken. Eén zegt tegen hem: "Wir sind Unteroffiziere, wir brauchen nicht zu arbeiten!" waarop hij zegt: "Was, nicht arbeiten? Menschenskind, du machst mir lachen! Du und du und du und ....., komm mit!".
Wij leren er van, dat we ons zoveel mogelijk "drukken" in de morgenuren.
Weg uit de barak, of achter de kribben waar je niet in het oog valt.

Communiqué: Italië luchtaanvallen. Grote luchtactiviteiten en van zeestrijdkrachten. Gerucht: landing bij Napels. Duitse krant vol over glorieuze overtocht over straat van Messina. Goebbels: "De verdiende eindoverwinning kan ons niet meer ontgaan. Ons moreel blijft standvastig". In Rusland duurt grote strijd voort. De 30 man van de koloniale reserve, die vandaag uit Nederland aankwam [72)], vertellen dat Charkov is gevallen en Smolensk omsingeld.

De Dolmetscher is vandaag van verlof teruggekeerd. Maar morgen moest meneer eerst gaan schieten! Vandaag wordt door Van Namen een protestbrief verstuurd:

Den Heer Gezant van het Koninkrijk, Zweden
Excellentie,
Geeft eerbiedig te kennen, Van Namen Jacobus, kgf. 107300, te Stalag IV B Mühlberg a.d. Elbe, vertrouwensman van de zich aldaar bevindende Nederlandse krijgsgevangenen, - dat zich verschillende symptomen van ondervoeding, diarree, duizelingen enz. voordoen, waardoor hij twijfelt, of wel voldaan wordt aan art 11 van het Verdrag van Genève van 27-7-1929, -dat ingevolge art 11 de gevangenen de gelegenheid moet worden geboden om zelf extra voorraden levensmiddelen toe te bereiden. De gelegenheid daartoe is onvoldoende, op sommige dagen zelfs geheel verboden,- dat ingevolge art 2 de krijgsgevangenen o.a. met menslievendheid moeten worden behandeld. Zulks is hier niet het geval: verschillende malen is het reeds voorgekomen, dat Duitse militairen tot mishandeling overgingen, o.a. slaan met gummistok, klap in het gezicht, bedlegerige krijgsgevangene met pistool bedreigd en gestoten,- dat ingevolgde art 40 de censuur van de correspondentie en de controle van de postzendingen in het kortst mogelijke bestek dient te geschieden, - dat de toestanden in het kamp IV B zodanig zijn, dat brieven dagenlang op het bureau blijven liggen en op censuur wachten, omdat de enige censor meerdere malen afwezig is uit hoofde van andere diensten of verlof, terwijl vele krijgsgevangenen reeds 2 à 3 maanden geen post hebben ontvangen,- dat aan onderofficieren werkzaamheden worden opgedragen, welke naar hun mening niet in overeenstemming zijn met het bepaalde in art 27, o.a. graafwerk, het reinigen van met ongedierte (wandluizen) besmette barakken, die niet door henzelf bewoond worden, - reden, waarom adressant Uwe Excellentie verzoekt, een onderzoek ter plaatse te willen doen instellen.
Hoogachtend,
w.g. Van Namen

Een groep van veertig man waaronder Frits Gielen (kgf. 97982), is vertrokken van Mühlberg naar Arb.kdo Königswartha, dat onder Stalag IV-a Hohnstein valt. Fijne reis per autobus; 200 km. Zijn nog door Bautzen gekomen. [73)]

19 augustus 1943
Brief in potlood die waarschijnlijk is meegestuurd met een pakje, of in een losse enveloppe (die verloren is gegaan).

---

72 Dit betreft personeel van het KNIL, dat zich 10 augustus 1943 meldde en dat volgens de Zugangsliste op 22-8-1943 arriveerde.
73 NA collectie 2.13.98 inv. 20 melding 4126 van 15 september 1943 Abgang Stalag IV-a Hohnstein.

Hallo Nanky Po,[74] hier met je tante Griet. Hoe gaat het jongen? Ben je al een beetje gewend aan je nieuwe omgeving? Het zal niet zo makkelijk gaan hé? Groeit je haar al weer wat? Het was wel erg jammer maar als dat het zwaarste was, kwam je er wel gauw overheen. Fijn zeg Arie, dat Moeder steeds post van je krijgt. Ze is er zo gelukkig mee, dus schrijf haar maar zo veel je kunt. Ons behoef je geen een van allen te schrijven, maar schrijf altijd maar aan onze Moeder. Ja Arie, ze is ook een beetje mijn Moeder. Moeder maakt het op het ogenblik nogal goed. Je weet ze zou onze Moeder niet zijn als ze niet altijd over jullie moest praten en denken, maar ze houdt zich toch tamelijk goed. Je bent natuurlijk dag en nacht in haar gedachten. Ja Arie, ze loopt zelfs met jouw poederdoekje in haar tas als iets heiligs. Zo is nu eenmaal ons Moeder hé? Daarom houden wij ook ondanks alle kleine onenigheidjes veel van haar.
Doe daarom ook maar je best en pas goed op. Laat je door niets en niemand beïnvloeden. Nee beste jongen, het valt niet mee, maar bedenk, de hele wereld bloedt uit duizenden wonden, ieder krijgt zijn last te dragen en jij ook op jouw manier. Daarom hopen wij maar dat God ons zal helpen en spoedig een einde aan deze gruwelijke oorlog zal komen. Dit verlangen zeker alle volkeren onverschillig ook wie, dan zal er veel smart zijn over hen die niet terug keren, maar ook weer veel dankbaarheid en vreugde voor hen die gespaard bleven. En wij hopen jullie beide weer gezond en wel terug te krijgen. Zoals Henk schrijft maakt hij het heel goed. Hij heeft een prettige baas en betrekkelijk goed eten, dus daarover verheugd Moeder zich natuurlijk. Bij jou daar is het eten ook niet zo bijzonder hé? Neen Arie, dat scheelt nog wel, de een of ander. Het valt niet mee hé? Te meer als je zo'n flinke eter bent als jij. Maar ja, wat doe je er aan? Je weet, wij hebben hier ook ons rantsoentje en clandestien kopen doen wij nooit iets. Dat weet je wel. Dus is het bij ons ook schraaltjes aan. Terwijl ik nu schrijf, het is donderdagavond half 8, gaat nog het luchtalarm. Het is hier gelukkig erg rustig de laatste tijd. Het is tenminste weer even vreemd dat die sirene gaat, maar ik hoor niets dus zal het zo erg niet zijn.

Beste Arie, mijn papier raakt al weer vol. Wij maken het goed. Ik heb kennis aan iemand. Misschien heeft Moeder er wel eens over gesproken. Hij was mijn eerste verloofde. Ik schrijf je dit omdat ook hij en ik verdriet hebben omdat ook de oorlog de oorzaak is dat wij niet bij elkander kunnen zijn en toch zo heel erg veel van elkaar houden. Hij woont en werkt in Zaandam en als hij dan eens bij Rietje komt zo zaterdagavond tot zondagmiddag en wij weer van elkaar moeten, huilen wij beiden soms als kinderen. Maar dan zegt hij altijd "Kop omhoog en tanden op elkaar en beheers je, want hij die zich weet te beheersen is sterker dan hij die een hele stad heeft veroverd". En als ik moedeloos ben of in de put, herhaal ik steeds zijn woorden en dat geeft kracht. Lieve jongen, ik schrijf je dit, opdat jij als ook jij eens zwak of moedeloos bent aan deze woorden moet denken en je zult zien, dan gaat alles beter. Beste jongen, ik schrijf je gauw weer hoor, houd goede moed en pas op jezelf. De hartelijke groeten van ons allemaal, je liefhebbende tante.

Vrijdag 20 augustus 1943
Zandstorm vanmiddag. Onweer, geen regen. Zand jaagt met grote wolken. Het belooft een zonnige dag. Zeer warm. 80 graden F in de zon. Iedere morgen zien we

74 Met Nanky Po wordt verwezen naar het liedje "Nanky Poo" waarin een Chinees een rol speelt. Arie Jonkers had Nanky Po als bijnaam, opmdat hij net zo snel was als deze Chinees.

tegenwoordig om goed 06.00 uur de gloeiende zonnebol snel rijzen boven de barak in het oosten.

In het Krankenrevier is, naar verluidt, een geval van de besmettelijke ziekte difteritis uitgebroken. Achtentwintig man zijn vervoerd naar het Lazarett. Diarree is over. Erwtensoep. Corvee. Geen boter.

Iedere dag vertrekken er groepjes Nederlandse Arbeitskommando's. Af en toe komt er een onderofficier terug, die het niet kon bolwerken en protesteerde. Ik en nog elf onderofficieren zijn aangewezen voor een transport. Gaat voorlopig nog niet door. M. van Hest (kgf. 98025) moet naar Brüx.
Een ploegje onderofficieren moet vandaag bloemengieten in het Duitse Lager buiten ons kamp. De bloemengieterij wordt ook een lijntrekkerij. In 1½ uur tijd doen ze met z'n drieën twee kleine perkjes. Dan gaan ze de rest van de tijd in de zon zitten en uit het oog. De oppassers zien ze niet. Het geeft je toch al weer een heel ander gevoel als je niet steeds dat prikkeldraad om je heen ziet. Anderen hebben een paar wagens steenkolen moeten vervoeren, weer anderen hebben de hoofdstraat moeten sproeien. Erwtensoep met kool is vanmiddag het menu. Overal zit tegenwoordig kool in. Er zijn geen aardappelen. 's Avonds lezing door de Greef (kgf. 97868) over: "De verhouding van het individu tot de samenleving". Wordt met interesse naar geluisterd. Is een onderhoudend spreker. Gisteravond over "politiek".

Zaterdag 21 augustus 1943
Zeer warm.
Vanmorgen om 04.00 uur moesten de beroepsonderofficieren de Franse burger-krijgsgevangenen naar station Neuburxdorf brengen. Hun bagage op grote wagens volgeladen, trekken. Van Brummelen gaat ook mee. De Fransen vertelden onderweg dat ze wel terug moesten. Velen van hun groep waren ondergedoken. Een sigaret leverde het nog op. Op de terugweg af en toe rusten. Bij voorkeur naast een aardappelveld. Quasi ervoor gaan zitten en achter je rug een aardappel pol plunderen. Alle beetjes helpen. Van Brummelen brengt weer maaltje mee. Om 07.30 uur terug in het Lager.
's Avonds cabaret. De zon gaat onder, groot en rood boven het vlakke, enigszins ademende land. En troep Serven zit in kleermakerszit op hun jassen. Eén heeft een banjo en tokkelt. Een ander zingt eentonige liedjes erbij. Ze luisteren aandachtig, met hun grote snorren.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-b Mühlberg** (doorgehaald verbeterd "G")*
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 21-8-1943
*Stempel Geprüft **Stalag IV-b** (Prüfer 2)*
*Met potlood postnr. **221***
2(1)-8-1943
Lieve zoon, Je brief eerst(daags) ontvangen. Met mij gaat het best, ook gelukkig met jou. Jongen, heb je al het pakje ontvangen? Ik hoop maar van wel. Op 6 augustus is (het)

gestuurd. Het andere (pakje) volgt als ik bericht uit Den Haag krijg. Nu, beste Arie, ik heb zo net je militaire steun gehaald. Mijn werk is klaar, ik zit even rustig te schrijven. (Het is) stil in huis Jongen, moet weer he broer. Ik zou je wel eens willen zien, zo bruin en ik vergelijk je op die kleine foto met je kale kop. Niet erg hoor Jongen, dat groeit wel weer. Wees voorzichtig als je zwemt, denk om je zelf. Houd je goed.
Henk maakt het best. Veel Kussen van je liefhebbende Moeder, tot ziens Arie.
Jij en Henk zijn altijd in mijn gedachten. Dag beste Arie, groet Wim. Corri niets van Coba gehoord, Groet zus Wim, diens tante, Mijnheer Lowi, Riet en de kleine Greetje loopt al. Veel kusjes Dinie. Dag mijn jongen.
(De brief is mogelijk pas in oktober 1943, in het Arbeitskommando van Stalag IV-g bezorgd).
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Zondag 22 augustus 1943
Zeer warm. Al vroeg in de morgen is het hier een temperatuur zoals we die in Nederland op de heetste dagen op het middaguur kennen. Geen wolkje, enkel windzuchtje, een wervelwindje dat over het land tolt. Stoffig!

Op het zondagsappèl om 09.30 uur werd kledinginspectie gehouden. Een groep onderofficieren is teruggekeerd uit Brüx, omdat ze niet wilden werken. Vanmiddag transport onderofficieren, groot 83 (een ander telde er 124) man, terug uit Brüx. O.a. sergeanten De Heer (kgf. 96555), Van Amerongen (kgf. 96451) en Willem Bijl (kgf. 96961). Dit is waarschijnlijk de groep van 95 Nederlanders die *administratief* pas op 11-9-1943 vanuit Stalag IV-c Wistritz aankwam. [75)] Bep van Dongen (sergeant daar) bij O en O, werkte mee in Frans cabaret, is in Brüx gebleven. Ze hadden tegen werk daar geprotesteerd. Enkelen waren als zogenoemde Kolonneführer reeds ingezet geweest. Taak om de jongens aan het werk te zetten. Dadelijk protesteren. Een Hauptmann vroeg hen nogmaals te kiezen. Niemand trad naar voren. Hij zei toen ook, dat ze het recht hadden te weigeren volgens het Verdrag van Genève. Blijkt weer uit, wat wij ook ervoeren in Mühlberg, dat de officieren over het algemeen wel reëel zijn.

Weinig koolsoep met veel aardappelen. Smaakt vrij goed vandaag. Om 10.30 uur al eten halen. Zo vroeg! De dag nog zo lang!

Communiqué: strijd in Rusland nog steeds voortgezet bij Isjoem, Staraja Roessa, Bjelgorod, Wjasma en zuidelijk van Ladogameer. Deze namen al weken in Wehrmachtsbericht. Italië: grote activiteit in de lucht en te water. Zal wel spoedig weer iets op volgen. Iedere dag artikelen in blad Völkischer Beobachter (strijdblad van de Nationaal Socialistische Beweging van Groot-Duitsland) (bovenschrift: "Vrijheid en Brood" waar de jongens vaak "Suppe" achter zetten) over het moreel van de Duitsers. De Engelsen en Amerikanen willen een oorlogspropaganda zonder weerga inzetten. Felle artikelen daartegen. Iedere dag nog nabeschouwing van de prestaties van de

75 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 23 melding 238 van 15 september 1943 Abgang Stalag IV-c Wistritz.

Duitsers op Sicilië. Herinnerd wordt aan 1918 en de beloften van de Engelsen en Amerikanen toen. "Een gewaarschuwd volk met zo'n voorbeeld voor ogen is niet vatbaar voor dergelijke propaganda".

Er zijn 97 man gearriveerd uit Holland. Ze kregen de nummers 98282 - 98378. [76)]
Dit betrof de laatste groep die zich via advertenties moest melden. Er zouden later nog kleine groepjes worden aangevoerd die waren opgepakt. Met het arriveren van de laatste grote groep startte het Stalag IV-b met het organiseren van de grootschalige afvoer naar de Arb.kdo's, die op 15 september 1943 zou plaatsvinden. Aankomst van tenminste 11 sergeanten en 1 wachtmeester vanuit een Arb.kdo van Stalag IV-c Wistritz. [77)]

Maandag 23 augustus 1943
Het weer is vannacht totaal omgeslagen. Frisse noordwestenwind. Hele dag regen. Onze groep (twintig man) vandaag corvee. Sprenkelen en vegen met de ongelukkige bezems, waslokaal schoonmaken, w.c. behandelen met chloorkalk.
Een andere groep is buiten het kamp geweest op corvee. Paaltjes uit de grond halen. Een stuk beschimmeld brood gehad waar ik blij mee was. Charkov gevallen.
Middagpot: kanariezaad (heet officieel Hirsche),koolrabisoep en aardappelen. Brood: 1/5 kuch, marmelade, thee.

Een ploegje onderofficieren is aangewezen om morgen naar Wittenberg te vertrekken. Onze jongens hebben wijselijk gevraagd, bij dit kleine Kommando van vijftig man ingedeeld te worden, daar ze anders over enkele dagen toch bij een groot Arbeitskommando zullen worden ingedeeld. Wachtmeester P.A. van Haastrecht (kgf. 96417) gaat met hen mee. Het altijd maar niets doen ligt hem helemaal niet. Of heeft hij andere plannen? Hij heeft het daar zo af en toe wel eens over. Volgens de Fransen is Wittenberg een goed Kommando.
Om 21.30 uur appèl. Toegegeven in communiqué: strijd bij Charkov. Reeds gevallen? Gerucht doet de ronde. Bij Italië lucht en vloot activiteit.

Dinsdag 24 augustus 1943
Vandaag weer zonnig.
Afgelopen nacht hebben sommigen veel vliegtuigen gehoord. Licht was uit in het kamp. Volgens gerucht dat al gauw de ronde doet: Leipzig!
We zien op het morgenappèl de onderofficieren naar Wittenberg vertrekken.
Eten: aardappelen, koolsoep. ¼ kuch, kaas, boter. De kaas zijn de meesten nu dol op. Zolang die tenminste niet in zó verregaande staat van ontbinding verkeert als we eens hadden.
Twee briefkaarten gekregen (om te versturen naar huis) waarvan één verzonden met een lijst wat ze niet in de pakjes mogen doen. Lezing van Scheffer (kgf. 106849), Nederlands kampioen zwemmer crawl, over de techniek van het zwemmen. Flink aantal belangstellenden. Speciaal vanavond over de techniek. Hij belooft nieuwe lezing over ervaringen tijdens wedstrijden.

---

76 Dit betreft personeel van het KNIL, dat zich 10 augustus 1943 meldde en een bonte verzameling restanten.
77 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 melding onbekend (voorblad ontbreekt).

Alle Nederlanders verzamelen op terrein voor de kapel. Er wordt wat geteld en nummers genoteerd. We snappen er niet veel van. Enfin, we zullen het eerdaags wel vernemen als weer Arbeitskommando's uit de bus komt.
Engelse krijgsgevangenen brachten het nieuws mee, dat Berlijn met 1800 vliegtuigen twee uur lang gebombardeerd is. Pakje tabak gekocht voor 10 pfennig. Aankomst vier Nederlanders uit Stalag IV-g Oschatz. [78)]

Woensdag 25 augustus 1943
Afgelopen nacht weer luchtalarm geweest. Sommigen hebben vliegtuigen horen overvliegen.
Middageten: erwtensoep. Heerlijk en niet zo dun. Daarbij: koolrabisoep, die de meesten maar niet aanraken om de vieze smaak na dit lekkere beetje. Geen aardappelen vandaag. Geld opgegeven voor kampmarken. Corvee gehad, perken en plein van papier zuiveren. Een bordje snert voor middagmaal. Om 14.45 uur moesten we op appèl voor Brüx. Er werden onze namen en nummers opgenomen, vervolgens vroeg de Fransman of we vrijwilligen waren. Hierop werd eenstemmig met nee geantwoord. Hierop konden wij gaan. Het transport van ons onderofficieren gaat niet door. 's Avonds om 18.30 uur weer appèl, nu van alle Hollanders. Weer werd een werk-kommando samengesteld met 25 onderofficieren.

Donderdag 26 augustus 1943
Afgelopen nacht weer luchtalarm en vliegtuigen.
Het transport voor Brüx is ontluisd, maar de onderofficieren zijn niet opgeroepen.
Een hemd en zakdoek gewassen. Corvee. Lezing van de Greef over de gijzelaars.
We kregen vanavond broodpap van beschimmeld brood. Voor morgenvroeg hebben we nu niets. Met mijn maat over onze familie gesproken. Hoe zouden zij zich houden?
Weer een partij onderofficieren erbij gekregen. Ze liggen nu met 167 man in de barak.
Eten: aardappelen, dikke pap, koolrabisoep, broodpap (kuch erg beschimmeld).
Gerucht Communiqué: courant van gisteren: de voorpagina getooid met 6 koppen.
Het binnenlands bestuur is gewijzigd. Von Neurach afgetreden als Rijksprotector van Bohemen en Moravië (op verzoek). Dr. Frick die tot heden minister van Binnenlandse Zaken was, neemt zijn plaats in. Himmler, leider van de SS en chef van de Duitse politie, wordt minister van Binnenlandse Zaken. De Reichs Arbeits Dienst (R.A.D.) wordt los van Binnenlandse Zaken en komt rechtstreeks met zijn leider Hierl, onder de Führer. Gerucht: De Turken zijn Bulgarije binnengevallen. Sofia reeds bezet.
Sebastopol op de Krim is gevallen. Ook Stalino (tegenwoordig Donetsk, Oekraïne) en Mariopol (tegenwoordig Mariupol, Oekraïne). In Rusland hevige gevechten. Overal afgeslagen (?). Luchtaanval op Berlijn. 60 toestellen neergeschoten. Bevolking leed verliezen.
Drie man vertrekken naar verschillende Arb.kdo's van Stalag IV-a Hohnstein. [79)]

Vrijdag 27 augustus 1943
Vanmorgen weer groot transport Nederlanders naar Arbeitskommando vertrokken.

---

78 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 28 melding 236.
79 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 melding 3895.

Tenminste 249 man vertrekken naar Arb.kdo 451 Brüx van Stalag IV-c Wistritz. [80)]
Onder hen bevinden zich Van Hest en Louis Schuerman (kgf. 98129). Er zijn ook jongens van Arbeitskommando teruggekomen die zeggen: "In Wittenberg slecht". Vannacht veel gedroomd en vlooien, dus slecht geslapen. Veel zieken in onze barak. Heel de dag honger. Laatste tabak gebruikt. Lezing over kamperen.
Veel praatjes in het kamp: we zouden allemaal naar huis gestuurd worden, omdat alles fout liep in Holland. Smolensk is gevallen, nog 25 km voor Minsk. De Turken zijn Sophia binnengetrokken. Opleven in het kamp. Eten: erwtensoep. Dun, dun, zoek de erwten! Aardappels veel. 's Avonds koude aardappelen gegeten.
Aankomst van een Nederlander, soldaat Houtman (kgf. 106271) uit Stalag IV-g Oschatz. [81)]

Zaterdag 28 augustus 1943
Op ziekenrapport geweest. Variété avond. Geruchten in het kamp over vrijlating van krijgsgevangenen voor ambtenaren. Er verschijnt geen Völkischer Beobachter meer. We gaan een tombola houden voor Koninginnefeest.
Eten: kanariezaad pap (*Hirsche*), aardappelen, kuch, boter en suiker. Koude aardappelen gegeten.

Cabaret "O.K." treedt hedenmiddag op in het theater. Ook Franse dokter en Nederlandse dokter uitgenodigd. Een Frans orkestje, waarin ook twee Nederlanders zitten, speelt keurig. Een daverend applaus geoogst. Een van de nummers die in de smaak vallen is: "De muzikale rechtszitting".
Koken in waslokaal is door cabaretavond wat verlaat, zodat om 21.00 uur het waslokaal nog vol rook hangt. We houden ons hart vast, dat Unteroffizier Lipschutz (de pijp) zal komen bij het avondappèl. Tot onze grote opluchting komt alleen een soldaat die er nu niet bepaald intelligent uitziet (openstaande mond, grote, dubbele brillenglazen). Merkt niets, althans zegt niets. Communiqué niets bijzonders. Over Turkije niets gehoord.

Zondag 29 augustus 1943
Heel de nacht gedroomd van feest, lekker eten en drinken. 's Morgens slecht weer. Geen groot appèl. Middageten peentjes met Pellkartoffeln. 's Middags diarree. Voor de Fransen sportfeest. Voorbereiding Koninginnefeest. Het Rode Kruis in Den Haag geeft naar het schijnt geen goede voorlichting. Ze mogen naar ons zoveel pakjes sturen als ze thuis willen en geen twee per maand. Koning Boris dood; hartverlamming, of vermoord?
Eten: wortelsoep en aardappelen. Smaakt ons. Kuch, boter, worst.
Communiqué: geen couranten aanwezig in de leeszaal vandaag. Geruchten: Koning Boris van Bulgarije vermoord! Russen hebben Smolensk omsingeld. 750.000 man ingesloten. Opgerukt tot Minsk. Morgen zal er een groep onderofficieren naar Falkenberg moeten om daar kolen te lossen.

---

80 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 meldingen 3907 (36), 3908 (36), 3909 (36), 3910 (36), 3911 (36), 3912 (36), 3913 (33).
81 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 28 melding 238.

Maandag 30 augustus 1943
Vanmorgen regen. Geen generaalappèl. Blij toe! Zo'n regendag knap je hier wat van op. Vanmorgen werden we, twintig man, aangewezen voor het corvee 07.00 uur aantreden. Met zeventien man melden we ons. We moesten buiten het kamp gaan graven met de Russen. We stonden eerst wat vreemd te kijken naar onze schoppen en naar de grond. Tenslotte moesten we dan gaan beginnen. Kiepkarren volladen, die dan door ossen werden weggebracht. Die ossen moesten al vlug weg en wij konden ze zelf wegduwen. Met de Russen hadden we al gauw contact door omwisseling van vloeitjes om tabak. Het vlotte met ons werk niet al te best, waardoor een van ons ingesperrt werd. Even later kreeg weer een ander een trap onder zijn broek, omdat hij niet vlug genoeg was. De eigen schildwachten vonden het verregaand en de Russen beduiden dat we hem omver moesten slaan. We zullen er rapport van indienen.
Na deze incidenten werd verder gewerkt. Tegen 11.00 uur moest het spoor verlegd worden en kwamen een paar Russen bij ons praten. Het bleken officieren te zijn, goed onderlegde lui. Ze waren bij Wiasmo gevangen genomen in 1941. Eerst hadden ze het over thuis, toen over de leerplicht. Van zeven tot vijftien jaar op school. Met hun achttiende jaar werken. De kerken in Rusland hadden 50.000.000 bij elkaar gebracht voor pantsers. Veel kerken in Rusland zeiden ze. De een tekende ons het verloop van het nu aan de gang zijnde offensief uit. Kiev zou volgens hen ingesloten zijn. Wat de Duitsers over Rusland schreven was allemaal propaganda zei hij. Om 12.00 uur weer naar het kamp en we moesten protesteren zei onze begeleider. Dat hebben we gedaan, maar het haalt niets uit. We moeten kampwerk doen, verder wordt er een kamp in Polen klaargemaakt voor onwerkwillige onderofficieren en een gedeelte gaat naar daar. Pakjes en brieven mogen van Generaal Christiansen in onbeperkte hoeveelheden worden gestuurd. Te biechten geweest bij Franse pater. Lezing van De Greef. De oude vertrouwensman is afgezet en een nieuwe is gekozen. Van de Hauptmann de 10 geboden gehad voor ons onderofficieren om ons aan het werk te krijgen, zo niet naar Polen.
Sergeant Hüsen (kgf. 106140) vertrekt naar Stalag III-d (Berlijn). [82)]
Aankomst van twee Nederlanders uit Stalag IV-c Wistritz. [83)]

Dinsdag 31 augustus 1943 (Koninginnedag)
Vanmorgen werden we gewekt door de vrolijke tonen van een harmonica. Het is vandaag Koninginnedag. Vlug wassen, schoenen poetsen en om 05.45 uur werd de dagorder voorgelezen door blokchef F. Boon en het Wilhelmus gezongen.
"Dagorder: Onderofficieren, korporaals en manschappen van de Nederlandse Land- en Zeemacht. Heden 31 augustus 1943, herdenken wij de geboortedag van H.M., onze geëerbiedigde vorstin Wilhelmina, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, Hertogin van Mecklenburg-Schwerin, enz., enz., enz. Onze hartelijke en bijzondere gelukwensen gaan uit tot haas, draagster van Oranje, waaraan ons hart is verpand. Zo gedenken wij in onze gelukwensen eveneens allen. Die haar lief en dierbaar zijn. Moge God onze Koningin Zijn hulp en trouw in rijke mate schenken. Haar in gezondheid en kracht bewaren, opdat Haar arbeid de vruchten moge dragen die zullen leiden tot de bevrijding van ons land en volk, zowel van het Moederland als van de

82 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 20 melding 4070 van 27-12-1943. Hij zou later doorgaan naar Christianstadt en Obertraubling.
83 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 23 melding 228.

gebiedsdelen in Oost en West. Groot is de afstand die Haar en ons gescheiden houdt, doch in de geest zijn wij vereend. Moge het ons gegeven zijn spoedig weder verenigd onze arbeid tot zegen van land en volk te mogen verrichten op vaderlandse bodem. Leve Koning Wilhelmina! Leve het Huis van Oranje! Leve ons Vaderland!"

Appèl, Mis en daarna douche. Aangewezen voor kampcorvee met mijn maat. Moesten stutten naast boompjes zetten in de hoofdstraat. Unteroffizier Liebschutz deed het leeuwen gedeelte. 's Avonds feestprogramma zoals ze het thans niet mogen doen. Daarna Lof, met Te Deum voor de Koningin. Na het lof kregen we bij de uitgang van de Franse pater een Engelse sigaret. Daarna appèl en tombola in de barak. Allen hadden we een prijs. Ik een doosje lucifers en een rolletje verband. Er werden ook nog prijzen beschikbaar gesteld voor na de oorlog, een colbert kostuum, japon van f 35,= , salonkleed, sigaren, sigaretten, druiven, fruit, taarten, enz., enz. Een heel gezellige avond.

Brief in potlood die waarschijnlijk is meegestuurd met een pakje, of in een losse enveloppe (die verloren is gegaan).
Stempel Geprüft ***Stalag IV-b*** *(Prüfer 47)*
31 augustus 1943
Lieve zoon, je brief weer in goede gezondheid ontvangen en vernam dat het met jou ook alles goed is. Nu beste Arie, met mijn arm gaat het ook goed. Ik heb nog steeds de bijvoeding en ik zie er al wat beter uit. Ik word nog steeds bestraald.
Nu wat anders broer, ik heb vanmorgen twee kleine pakjes naar je toegestuurd. Als je weer mag schrijven, vertel mij dan eens of je het pakje van 6 augustus hebt ontvangen. Dat heb ik toen gestuurd, maar ik wist niet of het mocht of niet, dus ik hoop maar dat je het hebt ontvangen jongen. Zo, ik heb vernomen dat je aan Joop hebt geschreven. Nu, jongen hij komt heel niet bij mij. Zaterdag werd ik van De Bruijn opgebeld en die vertelde mij dat hij aan de zaak was geweest, want zijn vrouw was bevallen van een dood kindje. Nu Arie, je kunt wel indenken hoe of ik schrok en de zenuwen. Had ik dat gedacht. Hij zou wel komen, maar nee hoor jongen. Nu kan je toch wel zien hoe min hij is, maar ja, dat geeft niets. Moeder heeft al zoveel meegemaakt, dat kan er ook nog wel bij. Jongen, het kwaad wat ze mij aandoen, wordt nog gestraft van een sterkere macht. Het was een heel lief meisje, want zus heeft het gezien en een erg flink kind ook, met een heel lief gezichtje. Dus Arie, hun wens was vervuld. Ze hebben er ook veel verdriet van, want onze Joop houdt erg veel van kinderen en het spijt me ook erg dat het zo is afgelopen. Nu hoop ik maar, dat Coba weer goed en gezond naar huis gaat, want ze ligt in het ziekenhuis en voor de rest zal ik er mij maar niet de zenuwen over maken.
Jongen, met Henk gaat het best gelukkig en die heeft het erg goed. Hij heeft ook een goede baas daar. Dat is fijn hé Arie? En daarom zal ik ook maar flink zijn jongens, want ik hoop dat ik Kan en je lieve broer maar weer goed en gezond terug mag krijgen en dat de oorlog eens zal eindigen. Nu beste Are, mijn hartelijke groeten en vele kussen van je liefhebbende Moeder. Dag mijn jongen, houd je goed en ook flink zijn hoor. Veel kusjes van Dinie, zus en Wim, onze Wim en Cori, tante en Rietje, mijnheer Lowi en kleine Greetje geen groeten meer geven voor die mooie jongen, dat is een laag mens, die ons steeds schande doet.
Dag kind, tot ziens hoor, Dag Arie.

Woensdag 1 september 1943
Vannacht werden we wakker van bominslagen en vliegtuiggeronk. Ergens is een luchtaanval geweest. Weer hetzelfde corvee. Vanmiddag een brief gekregen om te verzenden. Ik wacht ermee tot volgende week. Misschien heb ik dan wel post van thuis. Tevens twee pakjes Franse sigaretten gekocht van 60 pfennig per pakje. Daar wij nog steeds geen kampgeld gekregen hebben, hebben de Serviërs het meeste voorgeschoten. Een pakje voor ons en een voor hen. Zodoende roken we toch weer. Ook kregen we nog een stukje zeep, wel op tijd, want mijn zeep is juist op. De zeep die we kregen is niet zo slecht. De stemming onder ons onderofficieren is niet zo goed meer als dat hij geweest is. Veel gekanker en gepraat om niets.
Het aantal Nederlanders in Mühlberg is niet uit officiële rapporten bekend, maar zal rond 2696 hebben bedragen. [84)]

Donderdag 2 september 1943
Heel voormiddag kampcorvee. Deze bestond om met vijftien man een kar met zand te laden en deze voort te duwen en trekken naar de aangewezen plaatsen naast de barakken. Zwaar werk, vooral dat trekken. Vanmiddag een pannetje erwtensoep. Bij de post vanmiddag werd mijn naam afgeroepen. Blij, post van thuis. Toen ik de kaart in mijn handen kreeg zag ik dat het de kaarten waren die ik 11 augustus naar vader en moeder gestuurd had. De antwoordkaart was geprüft en daar stond niets op. Wat was dat een teleurstelling voor me. Dat is meer dan erg. Zo'n grote rotzooi. Drie weken, zo'n kaart hier laten liggen. Nu is mijn verlangen naar huis nog groter geworden. Lezing over een smid. Vanavond eindelijk kampgeld ontvangen. Eindelijk. Er mag geen post meer in de pakketjes mee verzonden worden. Wel in een apart pakketje. Woensdagnacht is Berlijn gebombardeerd. Ontvangen kampgeld 3,53 Mark.

Vrijdag 3 september 1943
Eerste vrijdag. Barakcorvee. Voor de eerste maal mijn haar laten knippen. De Russen in Kaukasus doorgebroken. Mijn kaart werd zo spoedig mogelijk doorgezonden. De vijfde Hollander, A.P. Bouwens is vandaag gestorven.[85)] Hij had het aan het hart. Er wordt flink gestolen in onze barak. Italië beneden Napels is in Engelse handen zeggen ze. Lezing van de heer Cooimans (kgf. ?) over wielrennen. Gerucht: Engelsen waren nog maar geland in Calabrië.

Zaterdag 4 september 1943
Kampcorvee weer met wagen met zand rijden, bestemming hoofdstraat.
Gevangen Britse Indiërs aangekomen.
Goed middageten. De Engelsen zouden geland zijn in Nederland. God en Onze Lieve Vrouw bescherme vrouw en kinderen en familie, opdat ze toch maar gespaard mogen blijven. Er zijn een paar jongens gepakt met koken in de knobbel en in de barak.

---

84 Achim Kilian p. 106 op basis van Bundesarchiv Militärarchiv RW 6/v. 450-453.
85 Het betrof Bouwens, A.P. (kgf. 98249) geboren 8 augustus 1907 te Eisendijke, overleden op 3 september 1943, begraven te Neuburxdorf graf 424, later overgebracht naar het Ereveld Loenen vak D nr. 422.

Een groep Brits-Indiërs (Mühlberg foto nr 80189).

Zondag 5 september 1943
Met het morgenappèl om 07.30 uur en met het appèl om 09.30 uur moesten wij uittreden om voor de Lagerkommandant te verschijnen. We krijgen biergist bij ons middageten om de diarree te bestrijden. Veel aardappelen en weinig soep. De gesnapte jongens zijn niet gestraft maar zijn een kachel toegezegd. Ik moet veel denken aan huis. Heb ook heel de dag honger. De Engelsen en Amerikanen winnen veld in Italië, Voetbal tussen Frankrijk en Nederland. Mijn ogen doen weer pijn.

Maandag 6 september 1943
Brief naar huis geschreven. Naar de film geweest "Kora Terry" kostte 30 pfennig. Amerikanen veertig kilometer boven Napels geland. Frankfurt am Main platgegooid. Brieven met te klein schrift en buiten de lijnen worden vernietigd. Dan heeft er mijn brief ook kans op. Broodplankje gemaakt.

Dinsdag 7 september 1943
Dagorder: *"Vandaag 6 september 1943, is het 45 jaar geleden dat H.M. Koningin Wilhelmina de regering aanvaardde.*
Stellig is het nu geen tijd om dit feit feestelijk te herdenken, maar evenmin mag het onze aandacht ontgaan. Het moederland is bezet, evenals ons grondgebied in de Oost, nochtans staan de gebiedsdelen in de West onder Haar directe regering. Moeilijk zijn de omstandigheden, waaronder Zij voor de bevrijding van de bezette gebiedsdelen werkt, maar wij geloven met Haar in de uiteindelijke overwinning op hen, die het vermochten ons land hier en in het verre Oosten te bezetten door middel van gewapende overmacht. Moge het Haar gegeven zijn de bevrijding te bewerken en al Haar onderdanen te voeren tot het belijden van en tot een daadwerkelijk streven naar een schone eenheid. Een eenheid die zal leiden tot hernieuwde glorie van ons vaderland. Een eenheid, die wij allen tezamen vinden in "Oranje". Moge dit onze gelukwensen zijn aan Hare Majesteit Koningin Wilhelmina."

Vanmorgen om 07.00 uur corvee: spitten in de leemkuil omgedoopt tot leeuwenkuil, dat duurde tot 11.00 uur. Voor middageten spinazie met Pellkartoffeln. Toen voor de middag kregen we weer corvee in een barak: de strozakken versjouwen en de vloer vegen met nog tien man. Moe als een hond, duizelig, hongerig.
's Avonds O.K. Daar moeten twintig man vrijwilligers naar de leemkuil. Veel gepraat, maar er gaan er. Principes gaan overboord voor post en een extra portie aard/appelen per dag. Mijn sigaretten zijn ook weer op. Broodplankje verder afmaken. Bouwens begraven.

Woensdag 8 september 1943
Heel de dag niets gedaan. 's Middags regen. Mariadag. Voor ons een dag van gebed voor de vrede. 's Morgens communie voor opgedragen, 's avonds Lof voor de vrede. Hergroepering groepen, veel gekanker.

Donderdag 9 september 1943
Corvee bij *(Feldwebel)* Kunde. Grond omspitten en mest aanbrengen. Italië gecapituleerd, door de Duitse zender bekend gemaakt. Wij, heel het kamp optimistisch. Eén briefkaart gehad in plaats van twee, omdat wij niet werken. Britse Indiërs werden ingespert omdat zij het nieuws te druk opnamen. Verhuisd naar barak 21-B. Zout gekregen.

Een begrafenis op 9-9-1943 (waarschijnlijk soldaat Bouwens die op 7-9-1943 werd begraven) (Mühlberg foto zonder nummer, uit Dick van Maarseveen Fotograaf in krijgsgevangenschap).

Vrijdag 10 september 1943
Duizend Russen aangekomen. Ze zeggen van werkkommando's in Italië. Is het werkelijk zoals ze het gisteren zeiden? Het staat in de kranten. Schelden op een reuze manier. Vanochtend barak corvee. Fijn een mooi boek gelezen: de Saint in New York. Een verfrissing voor den geest. Om 8.00 uur appèl in de barak, want om 8.30 uur spreekt de Führer.

Zaterdag 11 september 1943
’s Morgens pakken houtwol halen buiten het kamp. De wachtposten hadden niet naar de rede geluisterd en steken zelfs de gek met de OG. ’s Middags kwamen de eerste krijgsgevangen Italianen een paar honderd, binnen. Alpenjagers uit de Brennerregio’s. De Brits Indiërs en de Fransen hebben reuze lol; de Engelsen moesten hun kamp ontruimen. Wij hebben er dekens naar toe moeten brengen. Het gaat goed. Nog geen post ontvangen van de week.
Een groep van 95 Nederlanders komt vanuit Stalag IV-c Wistritz aan. [86)]
Er zijn 53 man gearriveerd uit Holland. Ze krijgen de nummers 98379 – 98431.

September 1943, aankomst van de Italianen in de noordwestelijke hoek van het kamp.
(Mühlberg foto zonder nummer, uit Achim Kilian, “Mühlberg 1939-1948”).

Zondag 12 september 1943
Bij het grootappèl werden de koppels afgenomen. We mogen het fornuis nu officieel gebruiken. Voetbalspel van de Fransen. ’s Avonds lezing over de artillerie. Eens naar de Italianen gaan kijken. Het zondagavond praatje met mijn maat over thuis. Bijna heel mijn rantsoen kuch opgegeten!

86 Nationaal Archief collectie 2.13.98 inv. 23 melding 238 van 15 september 1943 Abgang Stalag IV-c Wistritz.

Het grootappèl (Mühlberg foto 80303).

Maandag 13 september 1943
Geen corvee vandaag. Mijn was gedaan, sokken gestopt, knopen aangezet, was gedroogd. Nog een nieuwe broodplank gemaakt. Briefkaart verstuurd naar mijn moeder. We moesten weer verhuizen naar 16B. Veel vlooien in de nieuwe strozakken. Bij het slapen gaan ontdekken ze in de barak wandluizen.

9. Arbeitskommando Moosheim

Het is niet exact bekend wanneer Arie Jonkers het Stalag IV-b Mühlberg verliet. Grote delen van de kampadministratie zijn waarschijnlijk aan het einde van de oorlog verloren gegaan, of verdwenen in onbekende archieven.

Zeker is dat Arie de brief van zijn moeder van 31 augustus 1943 nog in Stalag IV-b Mühlberg ontving. Deze brief zal er bijna zeker minimaal een week over hebben gedaan, om rond 7 september 1943 bezorgd te worden. Arie ging *voor 14-9-1943* naar een Arbeitskommando van Stalag IV-g Oschatz en het is zeer waarschijnlijk dat dit het Arbeitskommando te Moosheim was. Op dat moment vertrok hij administratief van Stalag IV-b Mühlberg naar Stalag IV-g Oschatz, maar in de praktijk betekende het, dat hij tewerkgesteld werd in een Arbeitskommando, dat ressorteerde onder Stalag IV-g Oschatz. Aan de brieven die naar hem werden gestuurd is dit te zien aan het opschrift "Stalag IV-g Oschatz", de stempels van de censuur "Geprüft Stalag IV-g" en aan het stempeltje **"postnr. 221"**. Dit postnummer is een aanduiding voor het Arbeitskommando Moosheim. Later, wanneer Arie naar HASAG verhuisde, veranderde dit postnummer in **"postnr. 615"**.
Volgens zijn repatriëringsformulier uit 1945, werd hij eerst tewerkgesteld op het Arbeitskommando "Moolheim". Een plaats met een dergelijke naam is in Duitsland niet bekend. Moolheim is, gelet op de brief van 6-12-1943, met zekerheid een boeren Kommando geweest. Waarschijnlijk gaat het om het boeren gehucht Moosheim ten westen van Böhrigen, dat in Wehrkreis IV-g Oschatz ligt. Het Lager van dit Arbeitskommando bevond zich volgens het dagboek van Johannes Siskens (kgf. 105652) in een bewaakte schuur in het aangrenzende dorp Greifendorf. [87)]

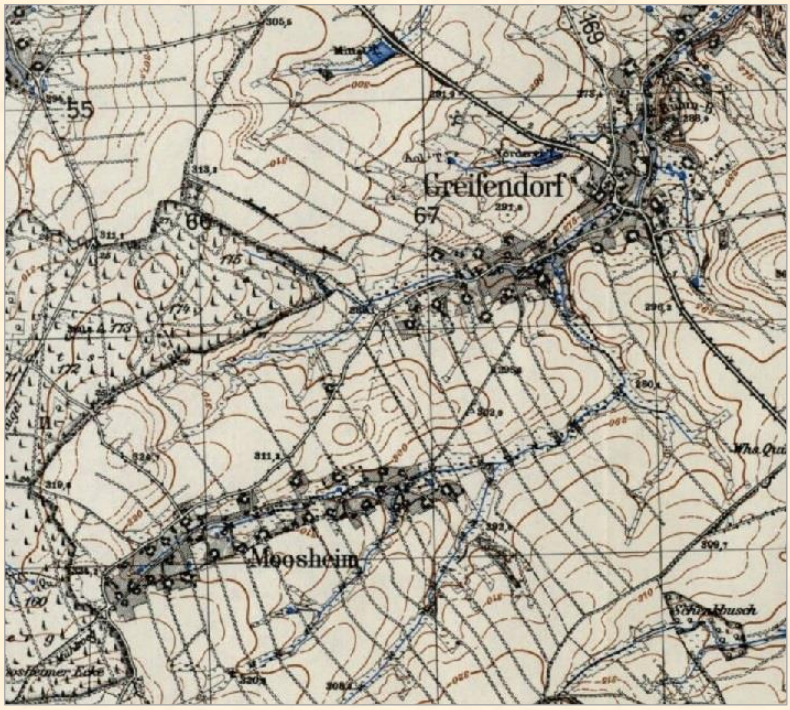

Topografische kaart "Messtischblatt" nr. 4944.

87 Dagboek J.Th. Siskens, NIOD collectie 244 Europese dagboeken en egodocumenten, inv. 1778.

Dinsdag 14 september 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 14-9-1943
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
*Stempel Postnr. **221***
14-9-1943
Lieve zoon, je brief weer in goede gezondheid ontvangen. Met mij gaat het ook best en met Jan gelukkig ook. Met onze Henk gaat het ook best, die heeft het erg goed en hij schrijft een fijne baas ook en verdient ook aardig. Nu jongen dat is de hoofdzaak als het jullie maar goed gaat hé? Ik heb de groeten van die mijnheer ontvangen, wat was ik toen blij Arie. Ja broer, ik zou je wel eens willen zien en onze Henk ook, maar ja jongen, dat gaat nu eenmaal niet. Ik verlang wel eens erg naar jullie maar laten we het beste hopen en bericht ontvangen en een pakje. De andere pakjes volgen. De groeten van allen, Nu mijn jongen ik moet weer eindigen. Veel kussen van je liefhebbende Moeder. Dag lieve Arie, tot ziens, hou je goed. Fijn hé Arie, op het land als (onleesbaar door stempel) voor je ziet.
Veel kusjes van Dinie. Vrijdag is ze jarig geweest, … jaar. Dag jongen, dag.
Afzender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 14-9-1943
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
*Stempel Postnr. **221***
14-9-1943
Lieve zoon, met ons alles best. Coba is uit het ziekenhuis. Wim en Cori goed. Zus en Wim ook tante alle goed. En het adres van Henk is Restaurant Reim, Berlinerstrasse 30, Hohen Neuendorf bei Berlin, Deutschland. [88)]
Dag Arie, het beste jong, tot weerziens, dag.
Afzender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

88 Meer gegevens over Restaurant Reim (Inhaber Heinrich Reim) in het landesarchief te Berlijn http://www.content.landesarchiv-berlin.de/php-bestand/arep250-03-02-pdf/arep250-03-02.pdf

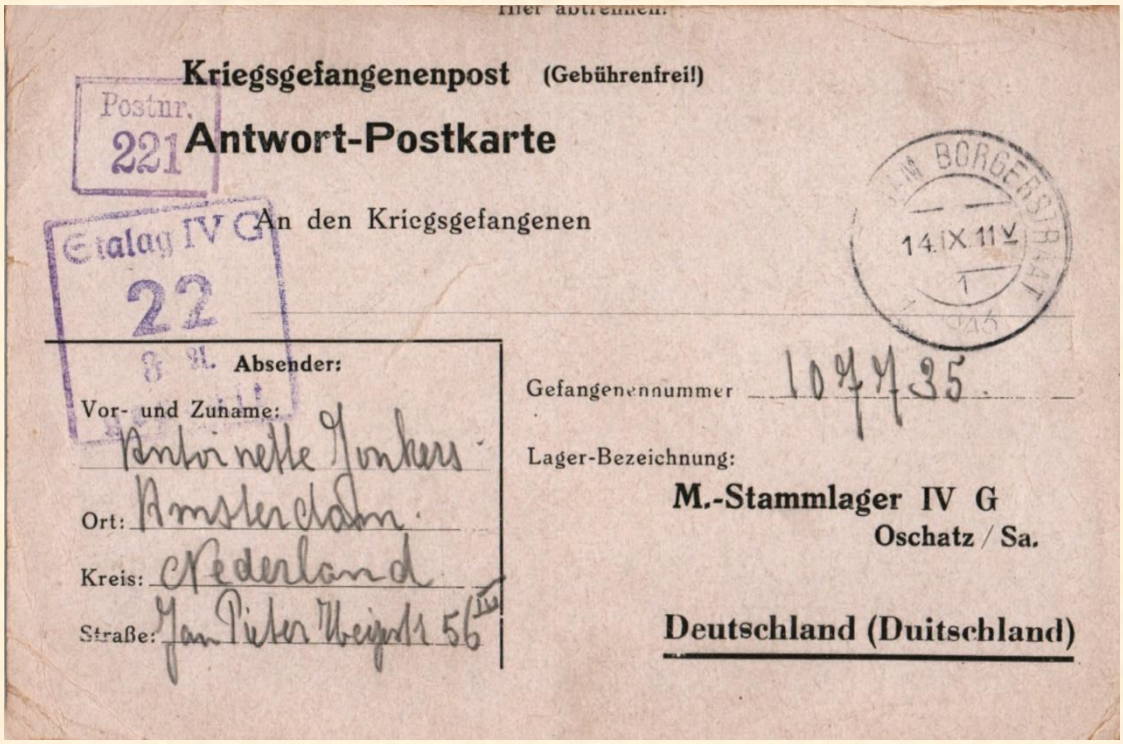
Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei!)

Postnr. 221

Antwort-Postkarte

Stalag IV G 22

An den Kriegsgefangenen

AM BORGERSTRAAT 14.IX.11V

Absender:

Vor- und Zuname: Antoinette Jonkers

Ort: Amsterdam

Kreis: Nederland

Straße: Jan Pieter Heijstraat 56 III

Gefangenennummer 107735

Lager-Bezeichnung:

M.-Stammlager IV G

Oschatz / Sa.

Deutschland (Duitschland)

NB. Uit deze brief en kaart blijkt dat deze zijn gestuurd naar het Stalag IV-g Oschatz en Arie Jonkers dus in de tussentijd vanuit Stalag IV-b Mühlberg moet zijn vetrokken en al vanuit het Arbeitskommando in Moosheim een brief met retourbrief naar huis heeft kunnen sturen. Hij blijkt te werken "op het land" (later blijkt het een boerderij te zijn) en hij zal dus zijn tewerkgesteld in een boeren Arbeitskommando.

Woensdag 22 september 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 22-9-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
22-9-1943
Lieve zoon, hoe gaat het met je? Ik hoop van goed. Met mij gaat het best en mijn arm ook. De wond is dicht maar ik wordt nog steeds bestraald en ook nog de bijvoeding. Ik weeg nu al weer 136 pond. Dus broer, al 10 pond bijgekomen, maar nog lang geen 164 hé. Maar dat komt wel hé jongen?
Nu wat anders, opoe Toos is dood [89] *en hij* [90] *zegt dat hij een lucht TBC heeft.*
Hij mag niet werken nu jongen, dat heeft hij toch nooit gedaan.
Al weer pakjes ontvangen Arie en ik ben erg gelukkig dat je het zo goed hebt mijn jongen. Van Wim en Cori en De Bruijn hoor je zeker nooit veel hé?
Maar dat geeft niet hoor Arie, die mensen denken alleen maar aan zich zelf.
Nu lieve jongen, ik moet weer eindigen, Veel kussen van je liefhebbende Moeder.

---

89 Met Toos is bedoeld: Catharina Jacoba Diederiks, overleden 21 september 1943.
90 Met Hij is bedoeld: Jan Frederik Bernardus Jonkers (geboren 23 juli 1870).

Jij en Henk zijn altijd in mijn gedachte. Dag mijn jongen tot weerziens en houd je goed. Heb je al iets van Henk gehoord? Hij maakt het best. Dag Arie, dag.
Zeg broer, zing je nog wel eens of niet? Moeder.
Afzender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 14-9-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
Lieve Broer, hier een paar regels van je zuster. Wij allen maken het goed. Dinie groeit ook hard, ze is een beetje erg brutaal. Je moet maar gauw weer over haar waken hoor, anders gaat het verkeerd. Toos is ook dood, hoe vindt je dat?
Niet veel hé? Hij is al weer vol de kaart. Vele kussen van Dinie en de hartelijke groeten van Zus en Wim.
Afzender Antoinette Jonkers (de brief geschreven door de zus van Arie)
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Zondag 26 september 1943
Brief zonder enveloppe
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Amsterdam, zondag 26-9-1943
Beste neef Arie,
Donderdagavond 23 dezer was je moeder bij ons op bezoek en hebben gezellig zitten keuvelen. We hebben aan je moeder gevraagd of zij meer wil komen, want ze zit anders toch maar alleen en het is voor haar toch een beetje afleiding. Ze heeft het beloofd dat ze het doen zal. Met het oog op de duisternis breng ik haar dan naar huis. Je moeder heeft ons de brieven welke ze van jou ontving, laten lezen en daaruit vernamen wij, dat je het nogal goed maakt en ook dat je zoveel brieven mag ontvangen als ze maar sturen. Van deze gelegenheid maak ik dan ook gauw gebruik, want bij mijn verblijf in Duitsland heb ik zelf ondervonden dat een brief van familie vrienden of kennissen uit Holland het enige lichtpunt was in het ellendige bestaan, welke wij moeten ondergaan. Wanneer er een dag voorbijging zonder brief, was je down en kreeg je er wel een, dan leefde je weer helemaal op en zo zal het bij jou ook wel gaan en daarom schrijf ik jou gauw een paar regeltjes.
Beste Arie, wanneer je deze brief dan ontvangt, hoop ik dat je je in goede gezondheid mag verheugen. Zoals ik uit je brieven vernam, werk je bij een boer en maakte je het goed. Daar ben ik blij om en vanzelfsprekend vooral je moeder. Arie, mocht je het ooit slecht krijgen, laat dit dan nooit teveel aan je moeder blijken, want een moeder trekt het zich altijd aan. Zoals je weet, heb ik 5½ maand in Duitsland gewerkt en kwam 15 april

jongstleden met verlof. Door ziekte ben ik nu nog steeds hier en voor drie weken terug heb ik zelfs mijn stamkaart teruggekregen, zodat ik nog een poosje uitstel heb. Maar voor hoelang, dat weet ik niet. Anders maak ik het goed en ook Trudie en onze dochter. Vooral de laatste, die nu acht maanden is. Ze kruipt, loopt langs de kanten, heeft twee tanden en een brutaaltje dat het is.
Hier in Amsterdam is het de laatste tijd gelukkig nogal rustig, alleen het eten, dat is slecht te krijgen. Vandaag was het een regenachtige dag en killig. De winter staat weer gauw voor onze neus en ook bij jullie. Hebben jullie daar nogal een behoorlijk onderkomen met stookgelegenheid, zodat jullie geen kou behoeven te lijden?
Arie, je behoeft mij niet terug te schrijven hoor. Schrijf maar aan je moeder of je mijn brief ontvangen hebt, dan verneem ik het wel van haar. Hoewel ik het leuk zal vinden een brief van jou te mogen ontvangen, moet je dit niet doen, daar ik gehoord heb dat jullie één brief per week mogen schrijven en die moet je aan je moeder schrijven.
Stuur je mij ééntje, dan doe je die je moeder tekort en die zit altijd in spanning naar een berichtje van jou. Dus afgesproken!
Arie, ik eindig en ik geloof wel, dat ik mijn best heb gedaan. Hou je taai en kop op. Laat nooit de moed zakken en denk maar "Alles sal reg kom".
Ontvang de hartelijke groeten van Trudie en onze dochter en in gedachten een stevige hand van je neef Joop.
PS. De volgende week, wanneer de nieuwe bonnen uitkomen, zullen we bij het pakketje, welke je moeder altijd stuurt, drie doosjes pepermunt bij insluiten in de hoop dat je het kunt gebruiken. Weinig, maar gemeend.
Joop.

Maandag 27 september 1943
Brief zonder enveloppe
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Amsterdam, 27-9-1943
Beste neef,
Eindelijk zal het er dan weer eens van komen je te schrijven. Ik schaam mij wel een beetje, dat ik je zo lang niets van ons heb laten horen, maar je weet hoe het gaat, men stelt uit van de ene dan in de andere. En dan komt ons Moedertje weer en dan zegt ze "Heb je al aan de jongens geschreven?" Dan zeg ik "Nog niet, maar vanavond schrijf ik echt". Maar dan kijkt ze mij zo verwijtend aan, dan zeg ik haar gauw "Ja heus, vandaag schrijf ik nog". Ach jongen, je weet hoe het gaat. Men is niet als in gewone tijd, hoewel het hier op het ogenblik buitengewoon rustig is, al... lang. Moeder was vandaag bij mij met tante Stien, echt gezellig. Gisteren dus zondag 26-9-1943 is Moeder de hele dag bij tante Stientje geweest en heeft ze ook een erg prettig dagje gehad. Je hoort dus Arie, ze heeft gelukkig nogal een beetje afleiding. Maar dat neemt niet weg dat jullie beiden toch dag en nacht, ja elk uur van de dag, in haar gedachten zijn en dat ze over jullie spreekt. Heerlijk zeg dat ze de groeten van jou kreeg, voor een paar weken geleden. Ze was zo gelukkig dat ze iemand had gesproken die jou zelf had gesproken, dat was weer een hele geruststelling voor haar. Temeer daar ze hoorde dat je het gelukkig nogal goed maakt en bovenal dat het eten nogal goed is. Ja jongen, dat is heel wat voor een Moeder. Gelukkig maakt Henk het ook nogal goed. Als alles is, zoals hij schrijft en dat zullen wij maar aannemen, dan heeft hij het ook gelukkig nogal goed getroffen.

De tijd gaat anders vlug hé? Misschien voor jullie echter niet zo vlug, maar kop maar op jongen en sterk zijn, dan zal alles, zo wij allen gespaard mogen blijven, weer in orde komen. Van Joop heb je misschien al gehoord hé, dat hun dochtertje dood is geboren. Ja beste Arie, dat is wel heel erg. Zo heeft ieder mens zijn deel, zowel van het goede als het kwade te aanvaarden. Ieder op haar of zijn beurt. Hij heeft ons Moeder lang niet mooi behandeld, voor nog na de geboorte. Hij heeft niet eens een boodschap gestuurd. Maar enfin, de mens wikt, maar God beschikt.
Zeg Nanki, nu heb ik nog een droevige (?) boodschap, maar schrik maar niet hoor, wij zijn er ook niet van geschrokken.
Je grootmoeder is ook dinsdag 21 september 1943 overleden. Ze was al ziek en zou naar het ziekenhuis en daarna naar het werkhuis over worden gebracht. Doch, zij heeft het zover niet meer gebracht. Nu jongen, daar is niets aan verbeurd. Iemand van zo'n laag en gemeen karakter, valt niet te betreuren en ik geloof dat Hij er zich ook niets van aantrekt. Hij is natuurlijk bij ons Moeder gekomen en heeft voor de zoveelste maal weer gevraagd en beloofd goed te zullen zijn, maar je weet van Moeder is daarvoor te knap om nog eens met zo'n minderwaardig mens te proberen. Ik kwam hem enige weken geleden met een ander wijf tegen. Zij had bloemen gekocht en duwde die onder zijn neus en zei "mooie bloemen hé?" Nu beste jongen, dat zag en hoorde ik en toch kon ik niets zeggen, want ik was bij Mijnheer Fontijn zijn zuster op visite met zusje en daar zat ik voor het open raam in de Helmerstraat en daar moest hij net toevallig met dat wijf voorbij komen. Hoe kan zoiets bestaan hé? En de volgende dag durfde hij ijskoud weer bij Moeder te komen smeken of hij alsjeblieft nog weer eens terug kon komen. Nu je begrijpt hij heeft voor vier duiten gehad. Die juffrouw heeft maar het liefst een man met tien kinderen, waaronder ook al getrouwde, maar ze kan hem er ook nog bij gebruiken. Ze vindt hem nog niet zo slecht en ze zal nog zoveel als het kan voor hem zorgen. Nou jongen, behoef je niet te vragen wat dat er ook voor een is. Maar hij kan gerust gaan hoor, ons Moeder heeft meer dan genoeg van hem. Ze heeft het nu heerlijk en rustig, wel geen weelde, dat kan je begrijpen, maar ze slaat zich er wel doorheen. Enkel nog maar het verlangen dat jullie het goed maken en dat ze jullie beiden weer gezond en wel terug zal krijgen. Dat zou de grootste rijkdom zij, maar we zullen hopen dat het niet zolang meer duurt. Allen hopen en verlangen naar vrede. Nu beste neef, heb ik je weer zo van alles een beetje verteld. Wij allen maken het goed. Ik ga nu aan Henk schrijven. Ontvang de hartelijke groeten van ons allen en in het bijzonder van je liefhebbende tante. Veel kusjes van kleine Greete en 't beste.

Brief zonder enveloppe
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
27 september 1943
Beste Arie, Eindelijk hoor je dan eens wat van je nicht hé. Heb je niet eens gedacht ze vergeten me daar in Amsterdam helemaal? Maar dat is niet zo hoor. We denken en praten dikwijls over je, Maar ja, je weet wel hoe dat gaat, het wordt uitgesteld van de ene dag in de andere. Vanmiddag is jouw moeder op visite geweest en toen zei ze wat je in al je brieven zo onze post … en.
En nu heb ik gedacht dan zal ik je ook eens schrijven. Ik ben wel maar je nichtje, dus weet ik niet zo heel erg veel te vertellen. Maar ik weet toch dat het welkom zal zijn. Hoe gaat het anders met je? Je schikt je zeker wel hé? Misschien komt er gauw een eind aan, dan kom je weer bij ons allen terug. Je Moeder maakt het best hoor. Ze vindt het

natuurlijk wel erg dat jullie weg zijn, maar ze is zo dankbaar dat ze zulke goede berichten van jullie krijgt en dat troost haar een heleboel. Ik weet natuurlijk niet of ze het je al geschreven heeft, maar schrik niet hoor Arie, Opoe Toos is dood.
Nu, aan haar zal de wereld niets verliezen. Zo'n vies en gemeen mens als dat was. Het is maar gelukkig, want zo lekker had ze het bij je vader nou ook niet, want die is en blijft toch ook zoals hij was. Nu het is tenminste maar gelukkig dat je moeder alleen is. Zij kan nu tenminste gaan en staan waar ze zelf wil en kan van haar paar centen zuinigjes aan rond komen en hoeft ten minste niet meer in angst te zitten.

Zondag 3 oktober 1943
Brief zonder enveloppe
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
3-10-1943
Beste Arie, Ik en ... hopen dat je deze brief in goede gezondheid mag ontvangen.
Met mij gaat het goed hoor en met jou. Van Moeder heb ik vernomen dat je het goed maakt, maar als je mij schrijft, schrijf dan eens precies aan mij hoe je het hebt daar Arie. Van Moeder heb je zeker wel gehoord dat het haar goed gaat hé? Dat is per slot van rekening de hoofdzaak. Wij zijn nog jong en zullen ons er wel doorheen slaan.
Ik werk hier in een aluminiumfabriek*. De hele dag platen walsen, geen onplezierig werk hoor, de dagen gaan nogal vlug voorbij. Bij jou daar ook toch*
hebben we zelf onze bonnen. De eerste keer was dat wel even naar, maar nu
ach jong, je moet me eens zien struinen voor mijn boodschappen.
Van de week gaat er een kameraad van mij naar huis, dan kan ik wat geld voor Moeder meegeven. Dat kan ze wel gebruiken. Het is te hopen dat we niet zo lang hier zitten, maar ik zal kijken of ik met de Kerstdagen naar huis mag. Mag dat niet, dan kom ik naar jou toe als het kan. Enfin, we zullen wel zien. Het is natuurlijk te hopen dat we dan al thuis zitten. Zeg Arie, het eerste wordt je hartelijke gefeliciteerd met Moeders verjaardag, want die is 7 oktober jarig en ze is erg blij dat het ons goed gaat ook. Toch goed af hé, ***op een boerderij nog wel****. Ze heeft geschreven dat ze flink zal zijn, dus doen wij dat ook. Het is wel jammer van je mooie haar, maar ja, dat groeit wel weer hoor. Moeder schreef dat je het pakje ook had ontvangen. Nu, ik ook hoor. Ik heb je al eens geschreven, maar die brief is zeker niet terecht gekomen. Het is te hopen dat deze terechtkomt en je schrijft me dan wel gauw hé?*
Het adres is
Restaurant Reim
Berlinerstrasse 30
Hohen Neuendorf
Bei-Berlin
Duitsland.
Nu Arie, dan schrijf je me wel hé en tot ziens.
Groeten van je Moeder en alle anderen van mij ook hoor. Daaag.
Hartelijke groeten, Afzender Je Broer Henk.

NB. uit deze brief blijkt dat Henk Jonkers was ondergebracht in het restaurant "Reim" van Heinrich Reim aan de Berlinerstrasse 30 te Hohen Neuendorf, maar dat hij tewerk-

gesteld was in een aluminiumfabriek. Henk werkte dus niet in het restaurant. Hij werkte waarschijnlijk bij een onderdeel van de Bergmann-Elektrizitätswerke AG. [91)] Bergmann had werknemers ondergebracht in het restaurant Reim.

Het huidige pand aan de Berlinerstrasse 30 te Hohen Neuendorf.

Dinsdag 5 oktober 1943
Brief zonder enveloppe
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
5-10-1943
Lieve zoon, hoe maak je het mijn jongen? Ik hoop maar van goed. Met mij gaat het best en met mijn arm ook en jongen nog steeds op de boerderij. Ik maar van wel, want dan hoef je niet ongerust te zijn over je eten. En heb je de pakjes al ontvangen?
Als je mag, moet je eens schrijven hoe veel of je er al ontvangen hebt. En broer, zaterdag heb ik goed ontvangen een lange jas, een vest en je grijze jasje en drie dassen. Dus broer, het andere moet je zeker dragen hé. Hoe is het met je sokken en je andere goed? Zeker slecht, hé jongen? Als je mag, schrijft het me dan eens.
Ja Arie, de zomer is al weer op zijn einde. Hier in Amsterdam regen en een beetje wind. En daar zeker ook al vries hé kind? Vandaag is de schoorsteen geveegd en nu zet Moeder de haard maar weer in de keukenkamer, want voor is het erg koud bij ons op dat hoekhuis.
Heb je al iets van Henk gehoord? Ik hoop maar van wel en schrijven Joop en Coba je ook? Van Wim en Cori hoor je zeker niet veel en ook zeker nooit een pakje. Nee jongen, dat zijn alleen mensen die om zichzelf denken, maar dat geeft niet. Als moeder kan, dan stuurt ze jou en Henk wel wat. Zeg Arie, als je kan schrijf dan eens aan oom Simon en tante Stien, die zijn erg lief voor mij en oom Simon heeft ook wat bij het pakje gedaan,

91 http://www.content.landesarchiv-berlin.de/php-bestand/arep250-03-02-pdf/arep250-03-02.pdf

dus jongen, bedank hen als je kunt, het adres is Baarsjesweg 254 huis. Je hebt zeker nog geen pakje van Willem Swart ontvangen hé? Nu, dat heeft hij al voor zes weken terug beloofd. Ja kind, zo zijn de mensen, maar moeder vergeet jou en Henk niet hoor, want jullie zijn altijd in mijn gedachten. En ik hoop dat ik jou en Henk maar weer eens goed en gezond terug mag zien. En niet over moeder piekeren hoor. Ik weet wel dat jij en Henk aan mij denken maar moeder zal flink zijn en ik heb een paar mooie boeken uit de bibliotheek en dan zit ik 's avonds te lezen. Het is erg stil in huis en ook erg rustig. Jongen, want ik ga nooit 's avonds op straat. Ik ben altijd bang voor het donker. En jongen, zal je ook voorzichtig zijn en pas goed op je zelf. Nu lieve jongen, ik ga je groeten, tot weerziens. Veel kussen van je liefhebbende moeder en de groeten van alle anderen en veel kusjes van Dinie. Dag mijn kind, houd je goed. Dag jongen, flink zijn hoor, ik zal altijd voor jullie bidden.

Brief zonder enveloppe
Stempel Geprüft Stalag IV-g (Prüfer 22)
5-10-1943
Lieve broer, hoe maak je het? Ik hoop van goed. Werk je nog steeds op de boerderij, of ben je al weer veranderd van werk? Ik hoop maar van niet hé, want zo als je schreef had je het erg goed op die boerderij. Je zei tenminste dat we je eens moesten zien tussen het vee op het land. Was het maar waar dat we je eens mochten zien, want ik ben erg verlangend naar je Arie en naar Henk ook, want het valt niet mee hoor, als je zo'n tijd je broers niet ziet. Want je weet, al zeg ik niet zo veel en zie je niet veel aan mij en ben ik een beetje stug en kort, toch zou ik heel graag willen dat jullie maar weer thuis waren hoor, want op den duur wordt het toch stil in huis. Maar Arie, er is nu eenmaal niets aan te doen. Misschien is de oorlog wel gauw afgelopen en zien we jullie weer gauw thuis. Maar Arie, nu eens wat anders. Ik heb een pakje naar je toegestuurd en ik hoop maar dat je het ontvangen mag. Er zit wel niet veel in, maar het is even goed bedoeld. Je weet het is een lastige tijd om wat te krijgen. Zeg Arie, je moet de groeten hebben van ene blonde Leni. Ik weet niet of je haar kent, ze woont vlak tegenover ons. Misschien wel een meisje van dansen van vroeger van je dansclub. Ze is getrouwd en heeft een zoontje van een jaar of drie. Je zal wel denken, wat heeft dat er nu mee te maken, maar ik bedoel maar zo, dan weet je misschien wie ik bedoel.
Dinie maak het best, ze gaat nog steeds naar school en gaat er erg graag naar toe. Ze gaat donderdag voor het eerst mee naar ballet. O nee, een donderdag nog niet, want dan is Moeder jarig. Ik feliciteer je met moeders verjaardag. Jammer dat jij en Henk er niet bij zijn hé? Maar misschien een volgend jaar beter. Je moet je maar goed houden en voorzichtig wezen hoor. Op het ogenblik dat ik schrijf, spelen ze net het liedje van "het gaat alles vorüber, het gaat alles voorbij". Dat zullen we dan maar hopen, want dan komen jullie misschien ook weer gauw thuis. Je zult wel denken, wat schrijft die zus raar, kris kras door elkaar, maar je weet, ik ben geen held in het brieven schrijven Arie. Zwitsersekasi meent het daarom wel goed en denkt ze toch altijd aan jullie hoor. Zeg Arie, moeder heeft van de week je goed thuis gekregen. Ze maakt het goed hoor en haar arm gaat ook goed vooruit. Heb daar maar geen zorgen over hoor. Zeg Arie, hoe is het weer bij jullie? Is het nog mooi bij jullie? Bij ons is het erg triestig. De winterdag nadert al weer hé. Zeg Arie, de groeten van Wim, hij maakt het ook goed en werkt nog steeds bij de Cleaning Service. De groeten van Zurich en de anderen. Wim zijn broer Guus werkt op het ogenblik in de wasserij. Zag Arie, als je de zaak eens zou zien, dan zou je je

ogen uitkijken, want die is zo veranderd. Helemaal vergroot, een granieten vloer en een andere wasserij in de Alexander Boersstraat, dus helemaal apart.
Misschien ontdek je wel een paar fouten in mijn brief Arie, maar dat moet je me maar niet kwalijk nemen. Van Zwitsersekasi hoor.
Zeg Arie, heb je al gehoord dat opoe Toos overleden is? Ze is 14 dagen geleden begraven. Een rommelige brief hé Arie? Alles door elkaar hé? De volgende hoop ik dat ie een beetje beter geschreven is, maar je hebt ten minste weer iets te lezen. Ik ga naar Henk ook een brief schrijven. Hopen dat ik daar wat van terecht breng.
Zeg Arie, ik ben nog steeds op het ballet. Ik heb toevallig een paar spitsschoenen aan laten meten. Je weet wel waar je mee op je tenen moet dansen, leuk. Goed, je moet maar weer gauw eens schrijven of je het pakje ontvangen hebt van ons.
Zeg Arie, ik heb er een foto van Dinie in gedaan, gekiekt uit Volendam. Ik hoop maar dat het mocht. Vind je het geen rare door elkaar gescrabbelde brief Arie? Niet erg vinden hoor. Ik heb verleden week voor het eerst een brief naar Henk geschreven. Dat was de eerste van mijn leven. Dus ben ik geen held hoor. De volgende zal beter gaan. Je weet, Wim heeft het nog al druk, daarom doe ik het maar. Zeg Arie, ontvang je wel eens bericht van Joop en onze Wim, zeker niet hé, want ze vragen haast niet eens naar jullie. Hartelijk hé Arie? Je moet maar denken, de pakjes die je ontvangt zijn allen van Moeder en van mij, verders laat maar gaan.
Zeg Arie, ik weet nu niet meer te schrijven. De volgende brief een beetje leuker. Ik krijg een beetje slaap en ik moet nog naar Henk ook schrijven. Dinie slaapt als een roos en Wim ligt op de stoel bij de haard te slapen. Moeder is weer de boel een beetje aan het schoonmaken, want ze is donderdag 7 oktober jarig. De schoorsteen is van de week geveegd. De kachel kan tenminste gezet worden en als het koud is kan hij branden, want we hebben onze brand (kolen) al ontvangen. Zeg Arie, hoe heb jij het daar? Ook koud of niet? Zoek de warmte maar zoveel mogelijk hoor. Arie, schrijf je nog eens naar ons hier je het maakt en voor werk je doet, of je nog steeds op de boerderij werkt, of ander werk hebt. Nou Arie, nu schei ik er toch heus mee uit, want het papier is vol. Hartelijke gegroet van je zuster, je zager en je liefhebbende nicht. Vele zoentjes van haar en een stevige pakkerd van je zuster Zwitsersekasi. Dag Arie, houd je maar goed hoor en met (de laatste zin is weggevallen) is goed. Daaaaag

Zondag 24 oktober 1943
Brief zonder enveloppe
Stempel Geprüft Stalag IV-g (Prüfer 22)
24-10-1943
Lieve zoon, Hoe maak je het? Ik hoop maar van goed. Met mij gaat het best.
Zeg broer, ik heb sinds de vijfde september niets meer van je ontvangen en hoop dat ik spoedig wat zal horen. Hoe gaat het met je werk? Nog steeds op de boerderij? Jongen ik mag hopen van wel. Vandaag een prettige dag voor mij, om rede dat ik weet dat Henk vandaag bij je kan zijn, want dat heeft hij mij geschreven. Ja jongen, ik was vanmorgen om 5 uur al wakker met de gedachte aan hou en ja lieve broer, Ja lieve Arie, hij is nog zo jong en heeft al steeds zijn best gedaan om jou te bereiken en nu is hem dat toegestaan. Ik ben er erg blij mee en ben de Duitse heren zeer dankbaar. Ook had ik je graag willen zien, maar ja, dat gaat nu eenmaal niet hé jongen. Maar laten we hopen dat de oorlog niet zo lang meer zal duren en dat wij elkaar goed en gezond terug mogen zien en vertrouwen op de Heer jongen, dat is het beste nog.

Heb je al wat van Joop en Coba gehoord en heb je al een pakje van hem ontvangen? Zij komen heel niet bij mij, maar dat geeft niet hoor. Arie, heb je al het pakje met de appels en het andere ontvangen en is het goed overgekomen? Jongen, als je mag, schrijf het mij dan eens. Wim en Cori hoor je zeker niets van. O ja Arie, je moet de groeten hebben van blonde Leni, daar praat ik wel eens mee. Je weet wel van Margo, die woont vlak (tegen)over mij. Ook de groeten van Mijnheer Rijneke en zijn vrouw. Je vader is op het ogenblik aan het werk en verdient 36 gulden. Het is een wachtbaan en (hij) komt steeds vragen of hij terug kan komen. Maar het is erg rustig en ook stil in mijn huis jongen. Moeder heeft een goede verjaardag gehad en vooral de groeten van oom Simon en tante Stien als je kunt, schrijf hen eens. Nu beste Arie, moet (ik) eindigen, het papier is vol. Veel kussen van je liefhebbende moeder. Dag mijn kind, tot weerziens, houdt je goed. Ik zal ook flink zijn. Dag jongen, groet van tante, vele kusjes van Dinie en Greetje, Rietje en Lowi en Mijnheer. Dag Arie, Moeder.
Jij en Henk zijn altijd in mijn gedachten hoor broer.

Woensdag 27 oktober 1943
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 27-10-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
Arie, wij spelen nog steeds in de operette. We geven met 21 en 28 november "Eva het fabrieksmeisje" van Frans Lehar. Ik zelf zit nog in het ballet. Ik heb van de week spitsjes, je weet wel, waar je mee op je tenen moet dansen, gekregen. We hopen dat je gauw weer mee kan doen. Vele groeten van Zus, Wim en Dinie, Daaaaag
Absender Wim de Bruijn
Amsterdam
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 27-10-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
Beste Arie, Je brief van 3 oktober in goede gezondheid ontvangen. Wij allen maken het goed en hopen van jou hetzelfde. Vele zoentjes van Dinie en ze vraagt dikwijls naar jou en Henk hoor. Is Henk nog bij je geweest op 24 oktober? Het zal wel hé.
Vele groeten van zus, Wim, en Dinie. Houd je goed Arie. Daaaaaag
Absender Wim de Bruijn
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 27-10-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
Beste Arie, wij hebben je kaart ontvangen. Cobi is weer thuis uit het ziekenhuis. Zij is weer helemaal in orde. Ik schrijf gauw een brief, met het een en ander. Ik moet je vooral van Coba ook de groeten doen. Alles is hier in orde hoor! Houd je goed en tot zien.
Brief volgt. Daaaaaag Joop.
Absender J. Jonkers
Amsterdam
Nederland
Ruisdaelkade 85

Vrijdag 29 oktober 1943
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 30-10-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
29-10-1943
Lieve zoon, bedankt voor de felicitatiekaart. Ik heb een goede verjaardag gehad en veel bloemen. Ik zal vragen of je neef Joop je nog eens schrijft. Wij maken het allen goed, Groeten van oom Simon en tante Stien en de anderen, buurvrouw en oom Jan, Dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56 III

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
Geen datum, mogelijk 29 oktober 1943
Beste Arie, Ik heb je kaart ontvangen en nu, je maakt het goed hoor ik.
Maar ik hoop dat wij weer gauw bij elkaar mogen zijn. Nu wat het weer aangaat, het is nog steeds zacht. Ik ben 14 dagen thuis geweest, want ik had het zo in mijn lenden.
Maar nu is het al weer over. Nu Arie, ik ga je groeten en het beste hoor.
Ook de groeten van Corrie, daaag, Wim
Absender Antoinette Jonkers

Amsterdam
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56 III

Zaterdag 30 oktober 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 30-10-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
(Datum onleesbaar)-10-1943
Lieve zoon. Al je brief in goede gezondheid ontvangen. Met mij gaat het best en met jou gelukkig ook. Ja Arie, ik was al ongerust om rede dat de post zo lang weg bleef. Vrijdag net je geld gehaald. Jongen, de haard brandt en het is erg stil in huis en ook rustig. Het is hier ook nog mooi weer en jij gelukkig nog op de boerderij hé Arie. Ik zou je zo graag eens willen zien op het land, maar ik kan je best voor me halen. En hebben die mensen ook kinderen waar je bent? Ik ben erg blij dat je het goed van eten hebt. Henk heeft het ook goed. Ik krijg veel brieven van hem en ik hoop maar op een spoedige thuiskomst van jullie. Nu beste Arie, ik ga je groeten. Veel kussen van je liefhebbende Moeder en Dinie. Dag mijn jongen, houd je goed kind.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Antoinette Jonkers-Vonk in de J.P. Heijestraat 56 III (collectie familie Jonkers).

Dinsdag 2 november 1943
Brief zonder enveloppe
Stempel Geprüft Stalag IV-g (Prüfer 22)
(wrsch. 2)-11-1943
Beste Arie, Hier een brief van je zuster. Ik hoop dat je hem In goede gezondheid mag ontvangen en mer…(een deel van de eerste bladzijde is vrijwel onleesbaar door een stempel dat later is aangebracht) nog steeds het….. die brief van Henk en die schrijft dat hij je op mocht zoeken. Zeg….
mag daar, of wist je dat al. Nou wij hopen maar dat Henk bij je is geweest want dat zou wel erg leuk voor je zijn geweest hé Arie? Zo'n tijd elkaar niet gezien en nu eens bij je op bezoek, nou fijn hé. Nu eens wat anders, zeg Arie, ik zit op het ogenblik met een bloeduitstorting in mijn enkel het is niet erg hoor maak je geen zorgen, maar weet je wat ik het ergste vind, ik kan op het ogenblik niet mee dansen. Ik hoop maar dat het met 21 en 22 november over is, want dan geven wij een operette-uitvoering in Krasnapolsky ("Eva het fabrieksmeisje"), een leuke operette Arie, er zou een invalster voor mij zolang uitgezocht worden. Ik hoop maar dat het niet hoeft, want ik kan er gewoon mee lopen, maar het is een beetje angstig met stappen. Wel ben ik bang dat het weer verzwikt. Je zal wel denken wat een onzinnige brief, maar je weet, ik ben geen held in het schrijven. Dinie ligt op het ogenblik te slapen. Ze is ook niet erg lekker, een beetje kou, ze heeft een drankje van de dokter gekregen. Zeg Arie, werk je nog op de boerderij? We hebben al je post in één keer ontvangen van de week. Moeder kreeg er wel zeven tegelijk en ik twee. Nou, we waren erg blij dat je het zo goed van eten en drinken hebt en je slapen ook goed.
Zeg, het zal je wel leuk staan, zo'n rijbroek en een paar laarzen. En wat fijn dat je haar ook weer groeit en er zowaar een golf in komt zeg, want dat is de hoofdzaak nietwaar? Die golven.
Zeg Arie, Wim de buur maakt het ook goed. We hebben verleden week zaterdag en zondag een klein revuetje gedraaid en een succes zeg. Wim kreeg mooie Chrysanten, twee grote bossen zeg. Je weet, zo'n revuetje wat Wim zelf in elkaar had gezet.
Het was erg leuk. Nu zijn we weer met eentje bezig voor de Kerstdagen. Het is maar te hopen, dat jullie er dan ook maar bij mogen zijn, want dat zou leuk zijn. Misschien kan jij dan ook nog een mooi schetsje geven. Zeg Arie, zing je daar ook veel? Het zal wel hé? Wat zullen die koeien aan je wennen zeg, met zo'n zanger bij zich.
Zeg Arie, ik heb een pakje opgestuurd met Dinie haar foto erin. Ik hoop maar dat je het ontvangen hebt. Lelijk geschreven hé Arie, maar ja, als er wat in mijn gedachten komt dan schrijf ik het maar gauw op voor ik het weer vergeet. En dan wil ik steeds vlugger schrijven Arie.
Zeg Arie, is het bij jullie ook zulk mooi weer? Bij ons is het erg mooi, een beetje koud, maar ja, dat is de tijd van het jaar.
Je moet de groeten hebben van de stomerij. Ik zal maar stomerij zetten, want ik ben bang dat ik het woord verkeerd zet. In de van Baerlestraat ik bedoel zou de broeder van de stomerij dat ooit zeggen van het personeel.
Arie wat schrijf ik toch onzinnig hé, van alles door elkaar schrijven het is goed gemeend hoor, ik doe mijn best maar het lukt niet anders. Zeg Arie, kan je daar niet eens een foto van jou laten maken? En hem dan opsturen naar ons? Of mag dat niet? Ik zou je wel eens tussen die koeien in willen zien zitten en tussen die paarden voel

je je eigen nou geen held met zoveel beesten om je heen. Beter als die beesten in Frankrijk hé, [92] want dat was wat anders. Ik zou best eens een kijkje willen nemen als het zo mooi is als in mijn gedachten nou, dan zal het wel gezellig zijn. Nou Arie, ik hoop dat je die brief lezen krijgt want ik heb een arm za.... op de kop getikt.... het zal wel gaan. Nou Arie, ik weet niet veel meer te schrijven en schei er mee uit. We hopen dat we jullie maar weer gauw bij ons mogen hebben, want we denken toch altijd aan jullie. Het is zo stil in huis en boven mijn hoofd. Nou Arie, vele zoentjes van Dinie, hier haar eigen handschrift: Dag oome Arie, komt u gauw weer thuis, daaaaag.
Nou Arie, volgende brief beetje mooier. Heus, neem me maar niet kwalijk hoor.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 3-11-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
2-11-1943
Lieve zoon, hier is Moeder dan weer met een praatje per brief.
Alles goed mijn jongen? Ik hoop maar van wel. Met mij ook best en met mijn
Arm gaat het goed. Nee Arie, ze komen heel niet bij me, Joop en Coba, maar dat geeft niets hoor. Ik ben er al aan gewoon. Ja kind, ik zal voorzichtig zijn met mijn arm en zal ook goed om de kou denken. En jij ook niet prakkiseren over mij hoor Arie.
Ik ga 's avonds nooit op straat en heb gelukkig brand en kan me wel redden hoor jongen. Vanmiddag was Wim van ons er nog. Hij was een paar dagen niet goed geweest onze Wim. Fijn hé kind, dat je goed eten hebt en goeie schoenen en broek. Ja jongen, dat is een hele troost voor mij. Nu beste Arie, ik groet je en veel kussen van je liefhebbende Moeder. Dag mijn kind, tot weerziens, Dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 30-10-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
2-11-1943
Lieve zoon, ik geloof dat er gauw een brief van Henk komt en dat hij veel goed van je weet. Allen maken het best en jij ook hé kind? Henk ook, alles goed.
Fijn dat je haar weer groeit. Ja, mijn jongen, jij en Henk (zijn) altijd bij me.
Nu weer eindigen. Dag mijn kind.

---

92 Hier wordt verwezen naar de Duitse bewakers op Guernsey.

Absender Antoinette Jonkers
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Amsterdam
Nederland

Zondag 7 november 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 8-11-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
Met potlood: "Kamer 5"
7-11-1943
Lieve zoon, de laatste brief van 24 oktober ook nog ontvangen.
Met mij gaat het best en met jou gelukkig ook mijn jongen.
Het is vandaag zondag, Wim is er geweest en nu zit ik weer rustig maar erg stil.
Geen mooi weer vandaag. Hé kind, regen en triestig en toch ben ik gelukkig om rede dat ik weet dat jij en Henk het goed hebben.
Ik was erg verlangend naar de brief van Henk, na zijn bezoek bij jou. En die kwam gauw en ik vernam uit zijn schrijven dat je alles zo fijn hebt. Nu kind, daarom hoop ik als het kan, dat je die mensen voor mij wil bedanken, want dat doet mij leven als er mensen zijn die lief voor mijn jongens zijn. Dat zal mijn ziekte verlichten. Lieve jongen nogmaals bedank de mensen voor de goede ontvangst voor Henk en tot ziens. Dag, veel kussen van je lieve Moeder.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Uit de bovenstaande brief kan worden geconcludeerd dat Henk Jonkers vanuit zijn werk in Hohen Neuendorf naar het Arbeitskommando in Moosheim is gereisd en Arie daar bezocht heeft. Daarmee is bevestigd dat Arie in oktober 1943 nog in Moosheim was.

Maandag 8 november 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 8-11-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
Met potlood: "5" (kamer 5)
8-11-1943

Lieve zoon, hier is Moeder nog even. Ik zit zojuist een brief voor Henk te schrijven en daar was de post met een gelukkige brief voor mij. Nu moet ik even huilen, een brief van twee zoons, hoe gelukkig zal je geweest zijn om je broer te zien en dan zo dicht bij elkaar. Wat een paar fijne dagen hé Arie. Ja lieve jongen, ik zou jullie ook graag eens willen zien, of met jullie spreken, maar ja, dat gaat nu eenmaal niet. Daar moet ik mij maar in troosten jongens. En flink zijn, want mijn jongen doet het ook en wat een gewicht hebben jullie hé? En daar ben ik trots op, want dat komt ook om rede dat jullie altijd rein op je lichaam zijn. Nu lieve jongen, ik groet je. Veel kussen van je liefhebbende Moeder en Dinie en de anderen. Dag mijn kind, tot ziens.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Maandag 15 november 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
15-11-1943
Lieve zoon, hier is Moeder dan weer met je brief. Hoe gaat het jongen?
Alles nog goed en gezond? Ik hoop maar van wel. Nu beste Arie, met mij ook alles best en met mijn arm ook. Nog steeds op de boerderij? Kind ik hoop maar van wel.
En gelukkig haast alle pakjes ontvangen. Er waren er met elkaar weg zeven. Van Moeder en een van Zus. En nu zijn er weer twee onderweg, een van Moeder en een van Zus, voor je Sint Nicolaas. Ik hoop maar dat je het vroeg of tijd krijgt.
Nu beste Arie, ik ga je weer groeten en veel kussen van je liefhebbende Moeder en zoentjes van Dinie. Groeten van alle anderen en tot ziens. Dag mijn kind, houd je goed. Dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Donderdag 18 november 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 19-11-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***

8-11-1943
Lieve zoon, al je brieven ontvang ik goed en hoe gaat het kind? Alles nog goed en gezond mijn jongen? Met mij gaat het best en met mijn arm ook. Nog steeds op je boerderij? Ik hoop het maar, want dan kan moeder rustig zijn, als het jullie goed gaat, beste Arie. Ik ben zo blij dat Henk die schoenen heeft, want och, hij is nog zo jong en dan zo op z'n eigen te moeten staan. Ik ben erg blij dat jullie elkaar kunnen schrijven, dat is voor mij een hele troost. En ik hoop maar, dat hij met de Kerstdagen naar je toe mag. Ik zal zijn winterjas oversturen, want het wordt al koud hé? Jongen, jij zit er gelukkig goed, hé Arie. Daar behoef ik mij geen zorgen te maken. Ik hoop maar lieve jongen, dat je het zo mag houden. Nu, dag mijn kind.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 19-11-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
18-11-1943
Lieve zoon, nog even. Je schrijft dat ik het niet kan missen (de levensmiddelen in het pakje dat Arie kreeg van zijn moeder). Ja beste Arie, je weet Moeder is altijd zuinig en wil alles voor jou en je lieve broer Henk doen. Als jullie thuis komen gaan jullie toch weer voor je moedertje werken, want anderen denken niet zoveel aan jullie, maar dat geeft niet hoor jongen. Moeder en zus vergeten je niet.
Absender Antoinette Jonkers
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Amsterdam
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 19-11-1943
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Stempel Postnr. ***221***
18-11-1943
Beste Arie, hier is Moeder nog even met een kaartje.
Gelukkig al de pakjes ontvangen. Nu is er een pakje van Moeder en een van Zus onderweg voor je Sint Nicolaas. Ik hoop maar dat het goed overkomt.

Nu dag, mijn jongen, houd je goed, tot weerziens.
Absender Antoinette Jonkers
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Amsterdam
Nederland

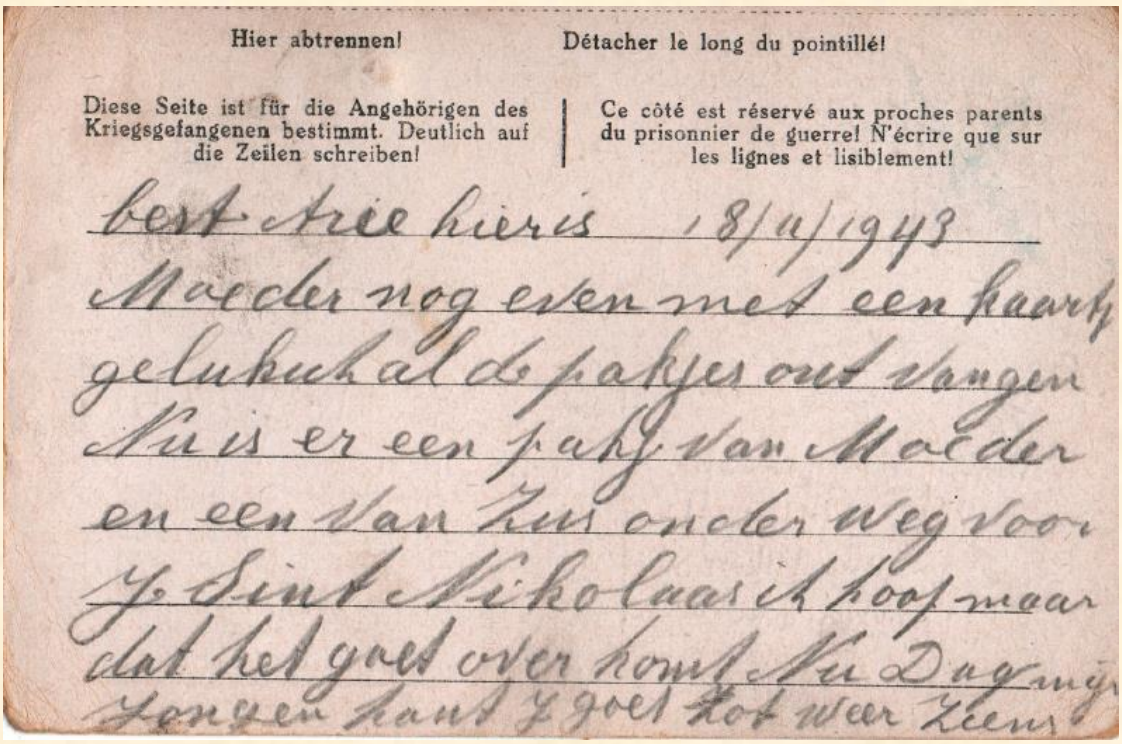

Hier abtrennen! | Détacher le long du pointillé!

Diese Seite ist für die Angehörigen des Kriegsgefangenen bestimmt. Deutlich auf die Zeilen schreiben!

Ce côté est réservé aux proches parents du prisonnier de guerre! N'écrire que sur les lignes et lisiblement!

best Trie hieris 18/11/1943
Moeder nog even met een hartj
gelukkig al de pakjes ont vangen
Nu is er een pakj van Moeder
en een van Zus onder weg voor
Je Sint Nikolaas ik hoop maar
dat het goed over komt Nu Dag mij
Jongen houd Je goed tot weer Zien

Kriegsgefangenenpost
Correspondance des prisonniers de guerre
Antwort-Postkarte
Carte postale de réponse
An den Kriegsgefangenen
Au prisonnier
Trie Jonkers

Postnr. 221
Stalag IV G
22
F. 21.

AMSTERDAM BORGERSTRAAT 13 XI 1943

Gebührenfrei! Franc de port!

Absender:
Expéditeur:
Vor- und Zuname:
Nom et prénom
Antoinette Jonkers
Straße: Jan Pieter Heijestr 56 III
Lieu
Ort: Amsterdam
Rue
Kreis: Nederland
Département

Gefangenennummer: 107735
No. du prisonnier

Lager-Bezeichnung:
Nom du camp
M.-Stammlager IV G
Oschatz / Sa.

Deutschland (Allemagne

10. Arbeitskommando HASAG Leipzig

In het onderstaande deel is, naast de brieven van Arie Jonkers, gebruik gemaakt van de beschrijvingen van korporaal Luuk Kuijk, mede-krijgsgevangene en bij HASAG kamergenoot van Arie Jonkers. Luuk Kuijk kwam echter pas op 15 januari 1944 naar HASAG, na eerder in een boeren kommando te Nerchau te hebben gewerkt.

Maandag 6-12-1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 7-12-1943
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: (postnr.)"615"
6-12-1943
*Lieve zoon, Je brief in goede gezondheid ontvangen. Met mij alles goed en ik hoop ook met jouw gezondheid. Ja, m'n jongen, dat heb ik wel gedacht dat je **niet meer op de boerderij** was. Want ik was verleden week al zo neergeslagen en triestig en sinds 7 november (1943) had ik niets meer van je gehoord. Vanmorgen op m'n nuchtere maag een klein briefje dat je was verhuisd en ook schreef Henk het mij en vanmiddag gelukkig een brief van Jan en **nu zit je in de fabriek**.*
Ja kind, dat valt niet mee om rede je dat altijd in de buitenlucht was. Maar ja, lieve jongen, ik hoop dat je flink zult zijn en moed houden en dat wij elkaar nog eens terug mogen zien.
Beste Arie lief, je pakje al van november ontvangen en Moeder zal zien wat ze kan sturen met zus. Het is jammer dat de post zo lang duurde, maar ik zal zien, je weet als Moeder even wat heeft is het voor Jou en Henk.
Nu dag beste Arie, tot ziens. Veel kussen van je liefhebbende Moeder, kusjes Dinie en groet van allen.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Uit de brief van 6-12-1943 blijkt dat Arie is gewisseld van het werk op een boerderij (Arb.kdo Moosheim) naar het Arb.kdo HASAG Leipzig (postnummer 615) en dat die wisseling heeft plaatsgevonden op of kort na 15 november 1943. Arie behoorde daarmee tot de eerste groep Nederlandse krijgsgevangenen die bij HASAG tewerkgesteld werden. Rond het eind van november 1943 werden uit meerdere Arbeitskommandos Nederlanders overgeplaatst naar het Arbeitskommando van HASAG in Leipzig. Ook Jacobus van den Berg, kgf. 97278 kwam in die periode naar HASAG. Bij HASAG verbleven de Nederlandse krijgsgevangenen in het Lager Amstel, dat zich bevond in de zuidoostelijke hoek van het HASAG-terrein. Dit onderkomen was met een prikkeldraadhek afgescheiden van het fabrieksterrein.

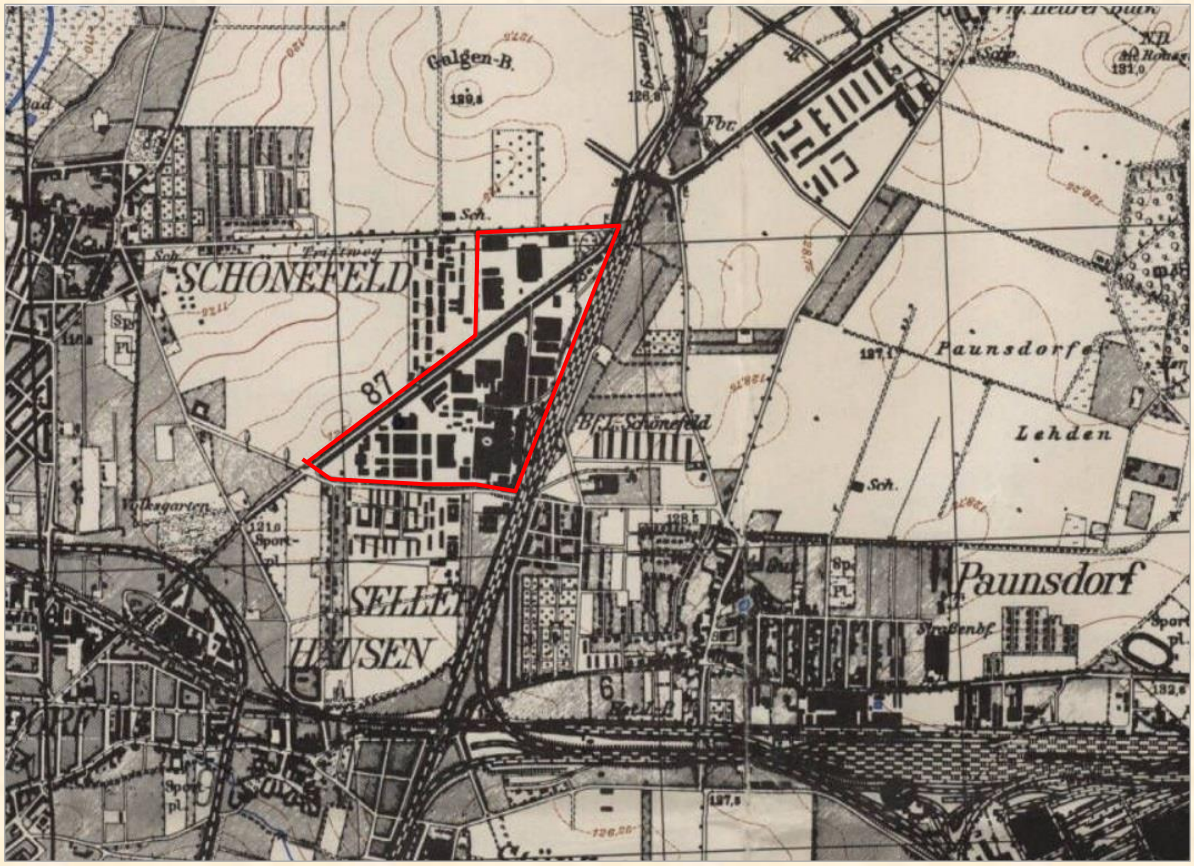

Messtischblatt 4640 met rood omlijnd het bedrijfsterrein van HASAG.

Luchtfoto van een gedeelte van HASAG met bij de pijl het “Gemeinschaftslager Amstel”.

Zondag 5 december 1943
Het weer is naargeestig, hard vriezen, grauw, donker en onaangenaam.

Woensdag 15 december 1943
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 15-12-1943
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Potlood (postnr.) "615"
Lieve broer, je brief van 21 november (1943) ontvangen. Gehoord dat je verplaatst bent. Erg jammer, niet zo goed als voorheen. Er zijn pakjes onderweg, hopende dat je ze ontvangt. Pas goed op, misschien is het weer gauw vrede, dat jullie weer gauw bij ons thuis bent. Geen zorgen over ons, alles is goed, met moeder ook.
Vele kussen van Dinie, zus en Wim en een voorspoedig (Nieuw) Jaar.
Absender Wim de Bruijn
Amsterdam
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56 II

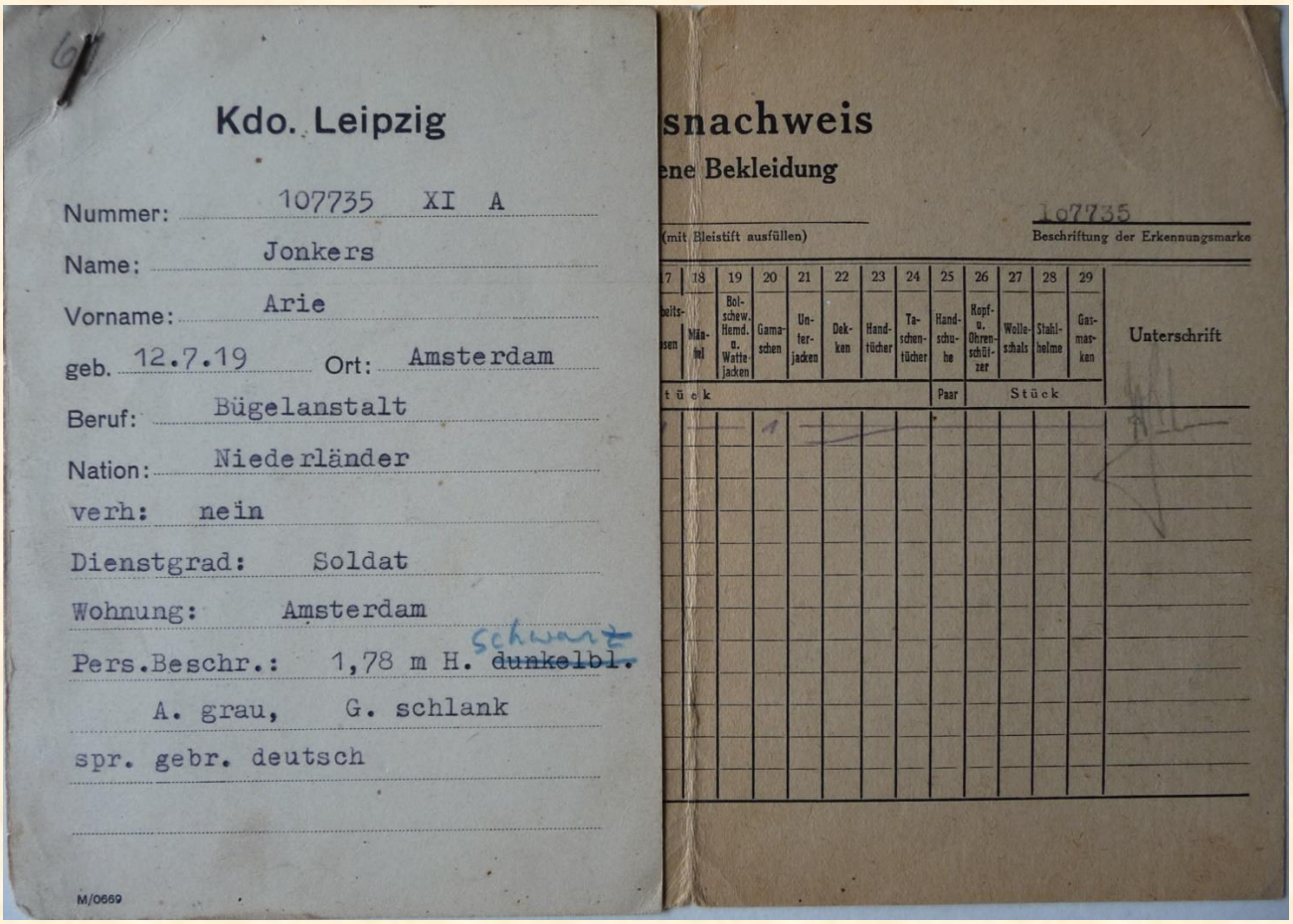
Kdo. Leipzig
Nummer: 107735 XI A
Name: Jonkers
Vorname: Arie
geb. 12.7.19 Ort: Amsterdam
Beruf: Bügelanstalt
Nation: Niederländer
verh: nein
Dienstgrad: Soldat
Wohnung: Amsterdam
Pers.Beschr.: 1,78 m H. ~~dunkelbl.~~ schwarz
A. grau, G. schlank
spr. gebr. deutsch
M/0669

snachweis
ene Bekleidung
(mit Bleistift ausfüllen)
107735
Beschriftung der Erkennungsmarke

17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	Unterschrift
beits-sen	Mäntel	Bolschew. Hemd. u. Wattejacken	Gamaschen	Unterjacken	Dekken	Handtücher	Taschentücher	Handschuhe	Kopf- u. Ohrenschützer	Wollschals	Stahlhelme	Gasmasken	
tück								Paar	Stück				
			1										

In dit document geeft Arie als beroep op: Bügelanstalt (stomerij medewerker).

Bekleidungsnachweis

a) über reichseigene Bekleidung

des Jonkers, A. Oflag / Stalag (mit Bleistift ausfüllen) 107735 Beschriftung der Erkennungsmarke

Empfangen am	1 Mützen	2 Tuch-Röcke	3 Tuch-Hosen	4 Mäntel	5 Halsbinden	6 Leder-Stiefel	7 Leder-Schuhe	8 Holzschuhe	9 Holzpantoffel	10 Strümpfe od. Fußlappen	11 Hemden	12 Unterhemd. u. Sporthemd.	13 Unterhosen	14 Drillich-Röcke	15 Drillich-Hosen	16 Arbeits-Röcke	17 Arbeits-Hosen	18 Arbeits-Mäntel	19 Bolschew. Hemd. u. Wattejacken	20 Gamaschen	21 Unterjacken	22 Decken	23 Handtücher	24 Taschentücher	25 Handschuhe	26 Kopf- u. Ohrenschützer	27 Wollschals	28 Stahlhelme	29 Gasmasken	Unterschrift
	Stück					Paar					Stück														Paar	Stück				
3.45	—	1	1	1	1	—	1	—	1	2	2	—	2	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	[illegible]

4072. 4.44. Kroll & Straus, Berlin SO 36

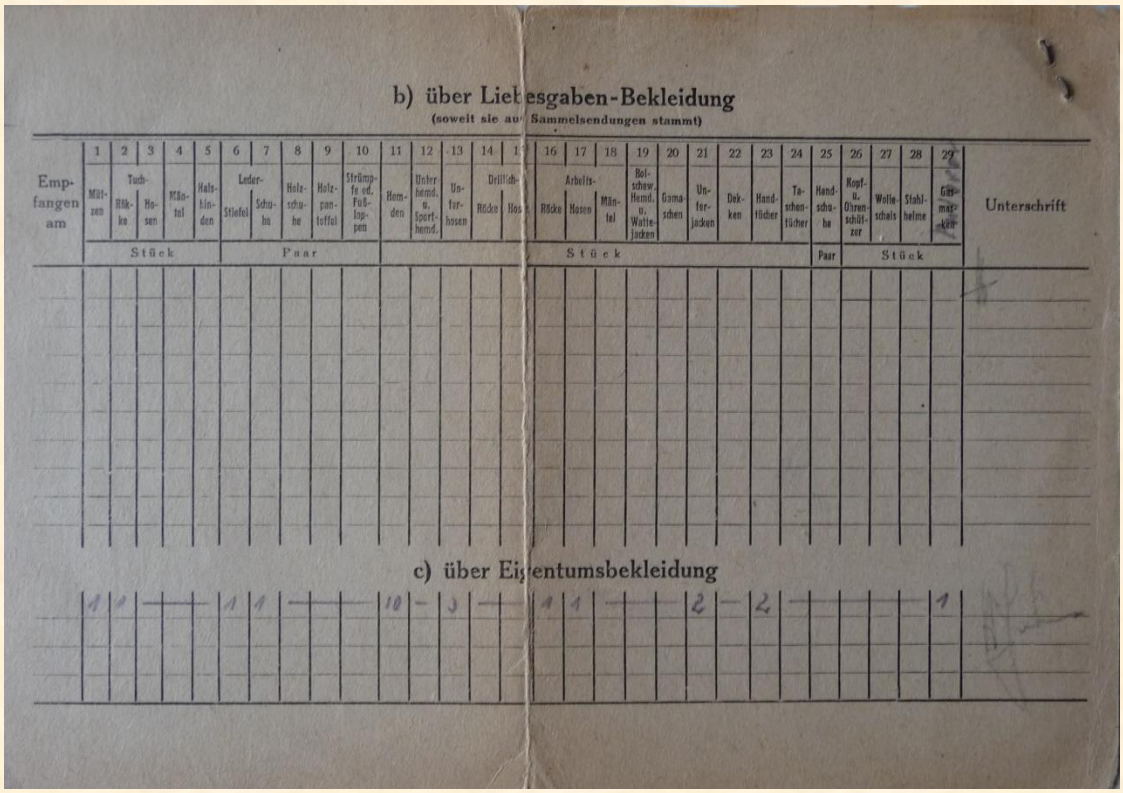

b) über Liebesgaben-Bekleidung

(soweit sie aus Sammelsendungen stammt)

Empfangen am	1 Mützen	2 Tuch-Röcke	3 Tuch-Hosen	4 Mäntel	5 Halsbinden	6 Leder-Stiefel	7 Leder-Schuhe	8 Holzschuhe	9 Holzpantoffel	10 Strümpfe od. Fußlappen	11 Hemden	12 Unterhemd. u. Sporthemd.	13 Unterhosen	14 Drillich-Röcke	15 Drillich-Hosen	16 Arbeits-Röcke	17 Arbeits-Hosen	18 Arbeits-Mäntel	19 Bolschew. Hemd. u. Wattejacken	20 Gamaschen	21 Unterjacken	22 Decken	23 Handtücher	24 Taschentücher	25 Handschuhe	26 Kopf- u. Ohrenschützer	27 Wollschals	28 Stahlhelme	29 Gasmasken	Unterschrift
	Stück					Paar					Stück														Paar	Stück				

c) über Eigentumsbekleidung

	1	1	—	—	—	1	1	—	—	—	10	—	3	—	—	1	1	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	1	—	[illegible]

Alleen op 1 maart 1945 kreeg Arie wat kleren en schoenen van de HASAG.

Dinsdag 28-12-1943
We hopen nog een Amerikaans pakket te krijgen. Ik heb met Kerstmis veel aan jullie gedacht. Hopelijk brengt 1944 ons een andere tijd.

Zaterdag 15 januari 1944
In het kamp van HASAG lagen reeds Russen, Italianen, Hollanders en Fransen, die ook op de fabriek werkzaam zijn. De eerste binnenkomst was evenals in Mühlberg zeer slecht. Het was er een grote rommel. We hoorden al gauw dat er dag- en nachtploegen zijn, dus behoorlijk veel werk en de Duitse leiding is hier bar slecht. We hebben het hier dus veel slechter getroffen en we hopen dan ook dat we hier niet lang zitten, maar daarvoor vrezen wij. Er werden al plannen gesmeed om een protest in te dienen tegen de werkzaamheden in de wapenindustrie. Wanneer we aan het werk moeten is nog niet bekend. We hadden verder de hele dag om uit te rusten met de zondag in het verschiet.

Zondag 16 januari 1944
Ik had de hele dag niets te doen. Er werd een protest opgesteld. 's Middags een bijeenkomst voor Rooms-katholieken, alwaar het Rozenhoedje en enkele andere gebeden werden gedaan. Het is een erg saaie dag geweest.
Van koude is hier weinig last in mij barak. Het weer is wat guur, maar binnen wordt je daar niet vies van. Daarbij is het al weer januari en een paar kwade en donkere maanden behoren weer tot het verleden.

Maandag 17 januari 1944
's Morgens naar de fabriek voor legitimatiebewijzen met foto, de zogenaamde "Ausweisen", verder was er niets te doen, alleen 's avonds, toen moesten we een wagon bedden gaan lossen. We zullen dinsdagmorgen om 06.00 uur op het werk moeten zijn en we nemen dus, onder protest, deel aan het werk in de Duitse oorlogsindustrie.

Dinsdag 18 januari 1944
's Morgens om 05.00 uur opstaan en om 06.00 uur in de fabriek aanwezig. Daar werd ik ingedeeld en ik moest met Jack Erkelens (kgf. 98514) tot 's middags 14.30 uur naar het Lager en zullen we werken tot 11.00 uur 's avonds. Bij deze ploeg is geen nachtdienst en volgens de anderen was het licht werk. Nog een paar uur op bed en daarna de kamer schoonmaken en toen heb ik een brief geschreven die we met civiele Hollanders trachten mee te geven. Zo zijn we dus een onderdeeltje van de Hugo Schneider Aktiengesellschaft: de HASAG, munitiefabrieken.
Er werken hier veel krijgsgevangenen en civiele arbeiders van allerlei nationaliteiten, waar onder veel Poolse en Oekraïense meisjes. We gingen 's middags op pad en we stonden al gauw achter een machine. We hoefden niets anders te doen dan te kijken of alles goed liep. Het was een machine waarin koperen hulsjes op maat werden gesneden. In die hulsjes worden dan weer loodpropjes gestopt en dan is de kogel tot stand gekomen. We werken dus voor de vernietiging van onze eigen bondgenoten en vrienden. Het is een vreselijk geestdodende arbeid, ik kan mij tenminste niet voorstellen dat iemand dit jarenlang zou kunnen uithouden.

Aan de propaganda van de Duitsers dat de oorlogsindustrie van Duitsland op volle toeren zou draaien wordt hier rap een eind gemaakt. Een voorbeeld: er staan hier negen dezelfde machines en daarvan werken er maar vier, de anderen zijn defect. De machines die wel draaien zijn om de haverklap kapot en van een zo groot mogelijke productie is dan ook geen sprake. De brief die wij geschreven hebben kan waarschijnlijk niet weg, dus dat is erg jammer. We zullen trachten de moed niet te laten zakken, alhoewel dat erg zwaar valt.
Woensdagmiddag naar de fabriek tot 11.00 uur. We mochten in de pauze niet naar huis, dus zonder eten tot 11.00 uur. 's Avonds onze portie brood gegeten en de extra soep tot de volgende avond bewaard.

Woensdag 19 januari 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 19-1-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
19-1-1944
Lieve zoon, tot mijn grootste blijdschap ontving ik vanmorgen je brief.
Ja beste Arie, ik was er erg blij mee. Met mij gaat het ook goed en met mijn arm ook. Zus en Wim ook. Dinie wordt groot.
Nog steeds in de fabriek hé jongen? Nu kindje, je weet dat ik altijd veel aan jou en je broer denk en ik zal voor je doen als wat ik maar kan. Onze Henk heeft het gelukkig nog goed en daar ben ik erg blij om. Op het ogenblik zijn 12 pakjes onderweg. Zes van december en zes van januari. Dus beste Arie, hoop ik dat je het maar krijgt. Nee lieve jongen, weken kan je wel daar. Daar ben ik niet bang voor, maar weinig eten, als je gezond bent valt niet mee. Ik zal je niet vergeten hoor kind en aan de anderen moeten vragen valt niet mee. Maar beste Arie, ik hoop dat je flink zult zijn en dat ben je toch hé? Ik zal het ook zijn. Veder groeten van allen en veel kussen van je liefhebbende Moeder. Dag mijn jongen, tot weerziens en kusjes van Dinie.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Kriegsgefangenenpost
Rückantwortbrief
Lettre de réponse
POST NR 615
AMSTERDAM-BORGERSTRAAT 19. I. 16. 7 1944
An den Kriegsgefangenen
Au prisonnier de guerre
Stalag IV G 22 F. P.
Gefangenennummer:
Numéro du prisonnier
Lager - Bezeichnung:
Designation du camp
M.-Stammlager IV G
Oschatz / Sa.
Gebührenfrei!
Franc de port!
Deutschland (Allemagne)

Donderdag 20 januari 1944
De dag begon evenals andere dagen. 's Middags weer op het werk. 's Avonds was er luchtalarm en we moesten de kelder in. Ik had daarbij gezelschap van een Oekraïens meisje dat zich stijf tegen mij aandrukte van angst. Na afloop ging ze naar haar kamp terug en bedankte mij met voor mij onverstaanbare woorden, maar uit haar handdruk sprak veel dank.

Vrijdag 21 januari 1944
's Morgens een pan pap gekookt, havermout met water, maar als men honger heeft smaakt alles. Na afloop van het werk, om 22.30 uur, nog luchtalarm geweest.

Zaterdag 22 januari 1944
Voor de jongens hier kwamen er een Amerikaans pakket en een Canadees pakket, maar wij kregen niets want wij hadden ze al gehad. Ook waren de Hollandse Rode Kruispakketten van de Victoriafabriek er, maar voor ons nog niet. We zouden van 13.30 uur tot 22.30 uur moeten werken, maar men kwam ons niet halen dus bleven we rustig thuis. Om 18.30 uur kwam iemand ons plotseling halen en het bleek dat er een fout was gemaakt, men was ons namelijk vergeten. Wij als krijgsgevangenen moesten toen de fout van de heren Duitsers goedmaken door de hele nacht door te werken tot de volgende morgen 06.00 uur. Dat was dus een dienst van 12 uur. Het was een vreselijke nacht met vreselijke arbeid.

Zondag 23 januari 1944
Ik heb tot 12.00 uur geslapen en heb daarna gegeten en gebaad. Daarna heb ik een civiele briefkaart geschreven en die gaat via een civiele arbeider op de fabriek naar Holland. Ik heb ook nog kapucijners gekookt en opgegeten.

Maandag 24 januari 1944
Ik had dienst van 06.00 uur tot 18.00 uur dienst. 's Middags was er luchtalarm van 11.30 uur tot 13.00 uur. Er waren goede frontberichten van de civiele arbeiders. Sommige daarvan hadden een clandestien radiootje.

Dinsdag 25 januari 1944
Het was wederom een lange dag, maar 's avonds was er een pakket voor mij van mijn moeder. Het is wel een vreselijke toestand hier als je zo 12 uur lang op je benen staat achter een machine die moordtuig fabriceert. Maandagavond moest er een gedeelte van ons nog "even" twee uur langer werken, dus 14 uur werken die dag, dat was vanwege het luchtalarm.
Af en toe kom je hier toch wel wat dingen tegen betreffende de "beschaving" van het Duitse volk. Zo was er een van de jongens in de nachtploeg die een ongelukje had gehad en hij moest daarom even naar de apotheek van de fabriek. Hij kwam daar en in het kamertje daar lag een verpleegster "uitnodigend" te wachten. In de schuilkelder zag ik persoonlijk een "dame" zitten die aan een andere "dame" naaktfoto's van zichzelf liet zien. De Duitse meisjes hoeven ook lang niet zo lang te werken als de Poolse of Oekraïense meisjes. Wederom goede berichten van het front gehoord. Het valt anders in deze rotzooi niet mee om de moed erin te houden.

Brief van 4 bladzijden, zonder enveloppe
Geen Prüfung stempel, wel een blauwe streep als teken van censuur
25-1-1944
Lieve zoon, hier is Moeder even met een brief. Je brief vanmorgen ontvangen.
Kind, ik was er gelukkig mee weer iets van je te horen. Ik heb ook weer een mooie brief van Henk ontvangen en vernomen dat het met jullie beiden goed en gezond is.
Nu jongens, met mij is ook alles goed en met mijn arm gelukkig ook. Ik zie er al heel wat beter uit broer en ik weeg op het ogenblik 142 pond, dus Arie, dat is geen 126 pond meer. Ik had steeds nog de bijvoeding, maar ik heb het deze maand voor het laatst. Dus dat is een goed teken. Kind, jij (werkt) nog steeds in de fabriek hé jongen? Ik hoop maar als de oorlog nog aanhoudt, dat je weer van het voorjaar naar de boerderij mag, of ken dat niet jongen? En met Henk zijn werk ook nog goed. Ja Arie, ik geloof best dat hij een flinke knaap is en dan met zijn snor. Ja kind, de tijd gaat hard, maar de oorlog duurt lang hé. Maar ja kind, we zullen maar het beste hopen en vertrouwen op een die sterker is dan wij allen kind. Nu wat anders, als je weer schrijft, vertel mij dan eens hoeveel pakjes je hebt ontvangen. Er zijn nu 12 onderweg en er zit ook nog een half ons spek bij. Dus Arie, niet vergeten hoor! Je hebt zeker ook een pakje van Joop ontvangen hé?
Want dat vertelde hij aan De Bruin en je vraagt of hij al is geweest. Niks hoor Arie, maar dat geeft niet. Moeder vind al lang goed als ze maar aan jullie wat doen, maar dat is ook al niet veel. Je moet het van je eigen niet hebben kind, dat is het eerste pakje in de zeven maanden en van onze Wim en haar ook al een pakje, van nog geen vier pond. Ook in een tijd van zeven maanden nog nooit iets aan Henk gestuurd.
Joop een pakje nou Arie en tante ook een pakje van drie pond en 250 in zeven maanden. Ja jong, ze hebben zelf het nog goed en weten nog niet wat kinderenverdriet is. Die van ons Wim is na mijn verjaardag niet meer terug geweest, maar Wim komt zondags altijd als het niet regen. Anders zie ik hem nooit eens in de week en ik heb ze voor niets te bedanken hoor broer.

Nu je dit pakje van hun hebt ontvangen, heb ik nog eerst zus gestuurd naar hun, maar niet laat. Weet dat ik het vroeg en bij tante moet ik eerst huilen en bidden en smeken, of ze een brief aan jullie schrijft, want ze hebben het veel te druk met hun zelf. Maar ja jongens, jullie weten Moeder vergeet jullie toch niet en geeft zus nog wel een wat voor jou en Henk, maar het meeste is van Moeder hoor Arie en Henk. Ook tante Stien en oom Simon geven wel aardig. Daar heb ik ook nog anderhalf mud brand (kolen) van gehad en die komen 's avonds ook nog wel eens veel en ik ben ook nog wel eens bij hun en dan brengen ze me altijd 's avonds naar huis. Want jullie weten, Moeder gaat nooit in het donker alleen op straat. En je weet Arie, ik heb nog steeds jouw geld. Het is wel niet zo veel in deze tijd, maar ja jongen, je weet Moeder is altijd erg zuinig en als ik iets heb ik het voor jou hoofdzakelijk om rede dat het eten niet zo veel is voor jou. Maar ik vergeet Henk toch ook niet hoor. Arie al stuur ik hem maar eens een beetje snoep.
Ja kind, ik geloof dat ik jou nog niet eens Nieuw Jaar heb gewenst. Maar dat moet je mij maar niet kwalijk nemen hoor. En hopen dat jullie van dit jaar maar thuis zullen zijn. Het is in Holland nogal rustig, gelukkig jongen en hoe is het hier kind en met de rantsoenen, nog net als toen jullie er nog waren. We hebben wel nog steeds tamelijk aardappels op de bon gehad. Zeg Arie, wat zal je dat fijn gevonden hebben, toen Henk op Oud Jaar kwam. En hebben jullie nog samen even naar de maan, of de lucht gekeken? Want dat had ik met Henk afgesproken. Ik was die avond bij Rietje en ik stond om 12 uur alleen op de veranda en met jou en Henk in mijn gedachten, want niemand voelt het zo goed als een Moeder. Nu beste Arie, ik ga je groeten. Je weet, jij en Henk zijn altijd in mijn gedachten, waar ik ga of ben. Ik hoop jullie nog eens goed en gezond terug te zien.
Dag lieve zoon, tot weerziens. Als je Henk schrijft, zal je hem voor mij groeten en veel kusjes in de brief doen. Vele kussen van je liefhebbende Moeder, dag mijn kind. Ik zal flink zijn, dag.
Groet van allen, tante Stien, oom Simon, buurman en buurvrouw, Zus, Wim en veel kusjes van Dinie en in februari stuur ik weer havermout, gort, suiker en wat ik heb. Dag kind, houd je goed.

Woensdag 26 januari 1944
Het was een lange rustige dag.

Donderdag 27 januari 1944
Eveneens een rustige dag met 's avonds luchtalarm.

Vrijdag 28 januari 1944
Ik had een zeer vermoeiende dag, ik kon 's avonds niet meer op mijn benen staan en ging dan ook snel naar bed. Mijn huidige vriend Jack Erkelens (kgf. 98514) ligt sinds woensdagmiddag met koorts op bed, dat is niks gedaan hoor. Ik denk vandaag weer erg veel aan huis en duizenden gedachten gaan door mijn hoofd, vooral omdat het optimisme hier beneden het nulpunt daalt. Ik wacht met groot ongeduld op een bericht van thuis en ik houdt het haast niet meer uit.

Zaterdag 29 januari 1944
Ik ben vandaag vier maanden van huis weg. Verder was het een gewone dag met werken tot 18.00 uur.

Zondag 30 januari 1944
Het is hier regenachtig, niet koud, maar kil en verlaten.
Ik moest werken van 6.00 uur tot 12.00 uur. Kerk of God is hier niet te vinden, het is een vreselijke dag. Ik denk ontzettend veel aan huis en ik heb veel herinneringen aan voorheen. Toekomstbeelden durf ik hier niet meer te maken, want al het optimisme wat een mens heeft gaat hier kapot. Veel eten heb ik niet meer dus ik hoop snel een pakket te ontvangen en ook een bericht. Ik wacht er met smart op. Nogmaals, het is hopeloos hier, er is geen enkel lichtpuntje te zien. Vandaag vuile was in het water gezet, voor de eerste maal zelf wassen, een hopeloze boel. Het is bijna niet te beschrijven wat je hier meemaakt. Maandagavond moet ik de nachtdienst in van 's avonds 18.00 uur tot 's morgens 6.00 uur, bij elkaar 12 uren werken. Ik zie er een slechte week in. Zondagmiddag en avond alarm.

Maandag 31 januari 1944
's Avonds 18.00 uur moest ik de nachtdienst in. Een vreselijke en lange nacht met verschrikkelijk werk. 's Avonds was er een pakketje van thuis. Reuze fijn!

Dinsdag 1 februari 1944
Ik heb eerst tot 12.00 uur geslapen en daarna gegeten en mijn broek genaaid.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 4-2-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Potlood (postnr.) "615"
1-2-1944
Lieve broer, je brief ontvangen. Allen maken het goed en hopen van jou hetzelfde. En wij zijn blij dat je je pakketjes ontvangen hebt en hopen dat die bonen ook van pas komen. Wij hopen maar dat je er gelegenheid voor hebt om ze te koken. Vele groeten van ons allen en vele kusjes van Dinie. En maar hopen dat jullie gauw thuis mogen komen. Wim werkt nu in Haarlem. Nou Arie, vele groeten hoor, Zus.
Absender Wim de Bruijn
Amsterdam
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 4-2-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Potlood (postnr.) "615"
1-2-1944

Lieve zoon, al je brief en kaart van januari ontvangen. Met mij gaat het best en met jou ook. Alles goed hé kind en Henk ook. Wim en zus Dinie, allen groeten onze Wim ook. Hij komt iedere week. Van deze maand zal ik weer sturen hoor Kind. Verder veel kussen van je lieve Moeder. Dag mijn kind, tot weerziens.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Woensdag 2 februari 1944
Ik moest om 2.30 uur beginnen en ik was om 10.30 uur klaar en ik had dus weer eens een dienst van 8 uur. Ik ontving drie pakketjes en brief met foto. Dit was de allermooiste dag van krijgsgevangenschap. Donderdag en vrijdag weer als gewoon werken.

Donderdag 3 februari 1944

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 3-2-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Potlood (postnr.) "615"
3-2-1944
Beste Arie, Hoe maakt je het? Hier is alles best hoor. Met je Moeder is het ook goed. Als wij wat voor je kunnen doen, zullen wij je niet vergeten. Wij hopen je weer gezond terug te zien, dus heb vertrouwen, Je bent nog jong en wees sterk.
Hartelijke Groeten van tante Stien en ome Simon en Ma.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56 III

Zaterdag 5 februari 1944
Er valt hier op het ogenblik een natte sneeuw, echter het is onverdraaglijk koud geweest.

Zondag 6 februari 1944
Ik had een vrije dag en ik heb erwtjes gekookt. Ik heb een heerlijke lange brief geschreven aan mijn moeder. 's Middags was er een Rooms-katholieke bijeenkomst.

Maandag 7 februari 1944
Het was een heerlijke avond, want er waren twee pakketten van mijn moeder. Wat zorgt zij toch goed voor mij. Dinsdag en woensdag geen bijzonderheden.

Woensdag 9 februari 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 10-2-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "(postnr.) 615"
9-2-1944
Lieve zoon, je brief weer in goede gezondheid ontvangen en vernomen dat het met jou ook alles goed en gezond is. Nu kind, daar ben ik erg blij mee en met onze Henk ook alles best. Ik heb nu zaterdag weer een brief van hem ontvangen en vernomen dat het met zijn werk ook goed is. En jij jongen, ook al wat gewend in de fabriek? En de pakketjes ontvangen (met) je goed en kan je je nu nogal redden broer, met dat eten? En wat ik stuur er is een pakje in de maand van Zus bij en het andere meest van Moeder. Maar kind, ik ben blij dat ik het kan sturen. Pakjes van februari onderweg. Zal ik ook nog eens van dat brood sturen wat je hebt gehad? Schrijf het dan eens hé Arie? Nu mijn kind, ik ga je weer groeten. Vele kussen van je liefhebbende Moeder. Groeten van alle anderen en zoentjes van Dinie, Zus, Wim onze Wim, buuf en buurman en nogmaals je Moeder. Dag mijn jongen, tot weerziens.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Donderdag 10 februari 1944
's Middags om 12.00 uur een kwartier alarm. 's Avonds een pakket uien van mijn moeder. Heerlijk zeg!

Vrijdag 11 februari
We kregen 's middags 11 kaarten en 5 brieven om te schrijven. Dat was een rantsoen voor ongeveer maanden. Ik kreeg ook weer eens een brief van mijn moeder. Dat was wel lang geleden, hoor.

Zaterdag 12 februari 1944
Het sneeuwt hier danig.
's Middags naar huis geschreven per K.F.G.-post.

Zondag 13 februari 1944
Ik had dienst tot 12.00 uur. 's Middags was er een Rooms-katholieke bijeenkomst en ik heb ook nog twee brieven geschreven. De heerlijke bonen met potvlees gegeten. Het leven op de fabriek is nog steeds hopeloos. Ik zit nu weer in de acht-uren schicht. Als je niet oppast hier krijg je zo een klap in je gezicht of een schop onder je zitvlak. Dat is hier het "nieuwe Europa". We worden hier met de nek aangekeken, want de Duitsers zijn van mening dat wij hier zijn omdat in Holland een Putsch zou zijn voorbereid

tegen het Hitler-regime. Het is belachelijk, maar intussen zitten we hier maar en voorlopig is er geen uitzicht op een einde. Vandaag hoorden we het gerucht dat er Engelse en Amerikaanse troepen in Spanje zouden zijn geland. Ik heb ook nog twee brieven naar huis geschreven.

Brief van 2 bladzijden, zonder enveloppe
Geen Prüfung stempel
13 februari 1944
Beste Arie, Ik hoop dat je deze brief (in) goede gezondheid mag ontvangen.
Hoe gaat het anders met je jongen? Nu, niet alles behalve rooskleurig hé?
Arie, het valt niet mee jongen, maar ja, er valt nu eenmaal niets aan te doen.
Ik heb gehoord dat Henk weer bij je is geweest. Nu, dat was wel even er wat afleiding voor je hé? Wat zal je gekeken hebben. Ja Henk ziet er goed uit hé? Tenminste aan zijn schrijven te horen en hij heeft het geloof ik niet zo kwaad. Alleen zijn wij wel altijd bevreesd als er weer een aanval gedaan is. Dan ben ik altijd weer blij als wij dan weer bericht van hem krijgen. Dan kijk ik het eerste maar naar de datum. Nu Arie, met Moeder gaat het ook goed. Haar arm gaat goed vooruit. Zij moet nu als ik het goed heb, maar eens per maand naar de bestraling en dat is toch twee keer per week geweest. Zij woog toen zij ziek was 126 pond en nu weegt ze weer 148 pond. Zoiets dus je ziet een beetje beter is het toch weer. Nu Arie, ik ben nog steeds hier, maar ja, ik moet ook hard werken in die stomerij. Met mij is het ook schraaltjes hoor, tenminste een beetje vetter zou ik wel wat kunnen worden, maar je hard werken en dan op je zenuwen, dat valt niet mee. Nee, toen wij voor acht jaar geleden bij Vana werkten, zag ik er beter uit. Maar och, dat komt misschien wel weer na de oorlog als wij maar gezond blijven.
Wat onze Vader betreft, die kerel, dat is niets hoor. Ik was voor 2,50 gulden aangewezen om voor hem te betalen, maar ik denk er niet aan hoor. Hij heeft nog nooit voor ons gewerkt, laat staan dat hij aan ons gedacht heeft. Nu zou ik voor hem moeten betalen, nu er moet gebeuren wat gebeurt, maar betalen doe ik niet. Nooit eens wat voor zijn kinderen geven, wie (die) daar (in Duitsland) zitten en zo iemand zou nu nog eens goed willen (doen). Nu moet hij weer zo'n vies wijf aan de hand hebben. Nu, hij doet maar. Maar hij zou ongelukkig wezen als ik hem eens met dat wijf tegenkwam. Maar enfin, laat maar gaan.
Zeg Arie, het is nu al acht maanden, dat jullie weg gingen. Ik zie je nog gaan, weet je wel, maar wie weet hoe gauw jullie weer terug zijn, want er moet nu toch eindelijk eens een eind aan komen aan die oorlog. Ik zal Henk ook meteen even een brief schrijven, ja, want ook ik ga ook nergens nooit heen. Ik heb er ook geen aardigheid in. 's Avonds maar vroeg naar bed en 's morgens maar vroeg op. Net als de boeren. Nou Arie, ik weer nu niet veel meer te schrijven en ik hoop dat het je verder goed zal gaan en dat wij elkaar weer gauw mogen terugzien. Ook de groeten van Corrie.
Arie, de groeten hoor en hou je maar goed en tot ziens. Daaag,
Je Broer Wim
Anjeliersdwarsstraat 13
Amsterdam-Centrum

Je kunt toch niet naar mij schrijven,
ik hoor het van Moeder wel of je de brief ontvangen hebt.
Dag Arie. Hou je maar sterk.

Maandag 14 februari 1944
's Morgens heb ik de kachel weer eens in orde gemaakt, want er was steeds ruzie over het koken. Daarna heb ik pannenkoeken gebakken van roggemeel om 's avonds op de fabriek op te smullen. Deze week heb ik dienst van 14.30 tot 23.00 uur. Ik kan nu ook extra post versturen omdat ik een broer in Duitsland heb, namelijk een kaart en een brief. De hele week alles gewoon en iedere dag naar die vreselijke fabriek.
Donderdag kregen we 110 Poolse sigaretten.

Woensdag 16 februari 1944
Nog een goede maand en dan breekt de lente weer aan.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Hohen Neuendorf (b. Berlin) 18-2-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Potlood (postnr.) "615"
16-2-1944
Beste Arie, foto onderweg. Zal dikwijls schrijven. Zal Moeder groeten van je.
Zal zaterdag pakje opsturen. Mag hopen dat je het gauw ontvangt. Stuur van mij ook foto. Hartelijke groeten en kussen van Moeder en anderen. Dag Arie, Moed houden hoor, tot gauw. Dag Arie.
Absender Henk Jonkers
Restaurant Reim
Hohen Neuendorf
Berlinerstrasse 30
Bei Berlin
Deutschland

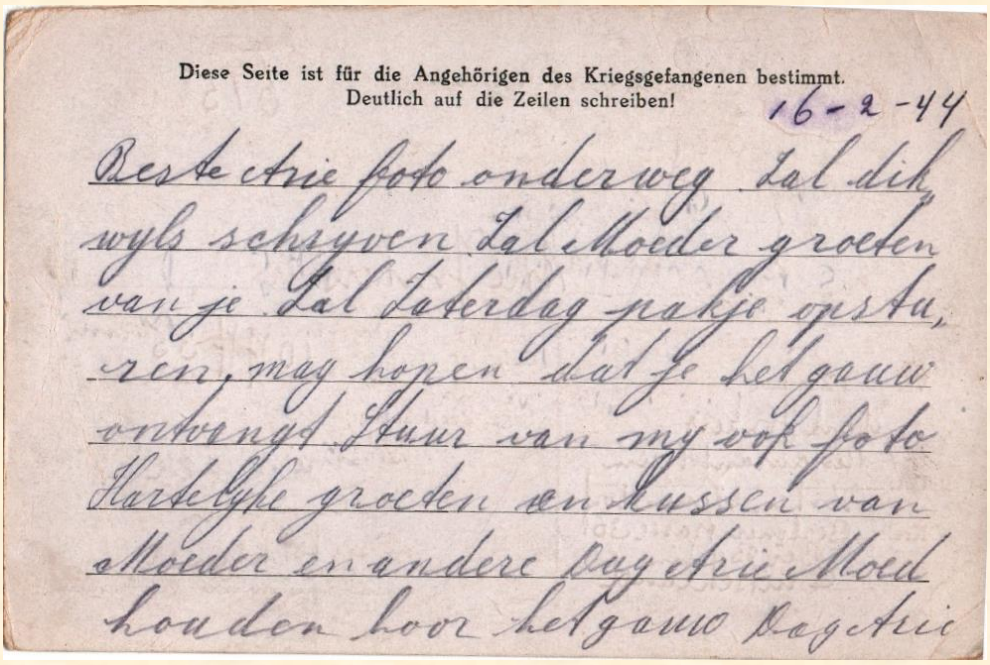
Diese Seite ist für die Angehörigen des Kriegsgefangenen bestimmt.
Deutlich auf die Zeilen schreiben!
16-2-44
Beste Arie foto onderweg Zal dik
wyls schryven Zal Moeder groeten
van je Zal Zaterdag pakje opstu,
ren, mag hopen dat je het gauw
ontvangt Stuur van my ook foto
Hartelyke groeten en kussen van
Moeder en andere Dag Arie Moed
houden hoor tot gauw Dag Arie

Hier abtrennen!

Kriegsgefangenenpost (Gebührenfrei!)

Antwort-Postkarte

An den Kriegsgefangenen

Absender:

Vor- und Zuname:

Ort:

Kreis:

Straße:

Gefangenennummer:

Lager-Bezeichnung:

M.-Stammlager IV G

Oschatz / Sa.

Deutschland (Duitschland)

Vrijdag 18 februari 1944
Ik kreeg een civiele brief van mijn moeder. Ik zit deze week met smart op een pakketje te wachten, want er is de hele week al een hongerig gevoel in mijn maag. Voor zaterdag en zondag hebben we nog erwtjes en dan is het op, dus ik hoop snel wat te ontvangen, anders zullen we wel veel honger krijgen. Ook zaterdag geen pakketje.

Zondag 20 februari 1944
Om 03.00 uur 's nachts was er luchtalarm en Leipzig werd zwaar gebombardeerd, het brandde als een hel. 's Morgens ontving ik weer een brief van mijn moeder, fijn zeg! Om 12.30 uur 's middags wederom een zwaar bombardement. Alles brandde dus ik had een drukke dag. Ik heb ook nog drie kaarten naar huis geschreven en de laatste bonen opgesmuld. Maandag begon weer een nieuwe week met heel erge honger. Het waren vreselijke dagen en de pakketten kwamen maar niet. Het bombardement op Leipzig was verschrikkelijk geweest, dagenlang woedde de brand nog na.

Donderdag 24 februari 1944
Ik kreeg nog een kaart van mijn moeder, maar nog steeds geen pakket. Af en toe moet ik zelfs even op een kist gaan zitten om niet door mijn benen te gaan van de honger. Het eten is hier van de week niet te eten, maar als iemand soms wat laat staan eten we het graag op. We hadden zo gevlast op de Engelse pakketten, maar de twintig "nieuwen" kregen niets. Een groot schandaal was dat, want in Oschatz weten ze nu reeds lang dat we hier zijn. Evenzo is dat het geval met de Hollandse Rode-Kruis-kerstpakketten, die we nu nog steeds niet hebben. Gelukkig kregen we van verschillende jongens een paar Engelse sigaretten zodat we toch nog iets hebben. Voor de rest had ik er danig de pest in. Het is iedere dag alarm en vele malen vooralarm, dus er wordt flink gebombardeerd.

Vrijdag 25 februari 1944
Er was nog steeds geen pakket en geen brief! Er heerst een hopeloze stemming en we hebben veel honger. 's Avonds weer een clandestiene brief gekregen.

Zaterdag 26 februari
Wederom heb ik niets ontvangen.

Zondag 27 februari 1944
Ik kreeg vier brieven, van mijn moeder en anderen, wat een rijkdom.
Ik had gewerkt tot 12.00 uur en had door de post een goede thuiskomst. 's Middags een brief geschreven naar mijn broer en mijn moeder, weer een fijne brief. Maandag was er nog steeds geen pakket, maar de moed is weer opgeleefd, want er zijn er veel onderweg, dus steeds hopen. 's Avonds om 19.00 uur de nachtploeg in.

Dinsdag 29 februari 1944
Ik had een pakketje verwacht, maar er was helaas niets.
Ik kreeg wel een fijne brief, waardoor mijn sombere stemming weer een beetje verdween. Ik had 's morgens niet veel geslapen en tot overmaat van ramp moesten we om 11.00 uur ons bed weer uit omdat er luchtalarm was. Ik gaf alle jongens een bietje en ging daarna heerlijk baden, waarna ik een ons bruine bonen en een aardappel en een ui heb gekookt en dat is dan ook nog de etenspot voor twee man. Gisteren heb ik een pannetje bruine bonen gekookt met vlees dat iemand zuur had laten worden. Ik heb het toch opgegeten omdat ik zo'n honger had. Het is hier een verschrikkelijke tijd. Ik heb er gelukkig maar een keer dun van gekakt, maar ik had de voeding toch maar mooi binnen. Ik hoop dat het vandaag weer de laatste dag zal zijn van honger lijden. Ik ben ook nog een brief gaan schrijven voor mijn moeder.
's Avonds om 19.00 uur weer de nachtploeg in.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Hohen Neuendorf (b. Berlin) 2-3-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Potlood (postnr.) "615"
29-2-1944
Beste Arie, neem het me niet kwalijk dat ik zo laat terugschrijf. Ik kon de kaart niet vinden. Fijn dat je zoveel pakketjes ontvangt hé?
Met Moeder alles goed. Vele kussen en groeten van haar. Dag Arie, tot ziens.
Kussen van Dinie. Flink zijn hoor.
Absender Henk Jonkers
Restaurant Reim
Hohen Neuendorf
Berlinerstrasse 30
Bei Berlin
Deutschland

Woensdag 1 maart 1944
Het was een vreugdevolle dag, want ik kreeg twee pakketjes.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 1-3-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "(postnr.) 615"
1-3-1944
Lieve broer, je brief in goede gezondheid ontvangen en hopen dat het met jou ook goed is. Wij zijn blij dat je zoveel pakketje ontvangt. Van deze keer zal ik er weer een sturen. Met Dinie alles goed. Ze verlangt wel naar jullie hoor, het is maar te hopen dat de oorlog maar gauw afgelopen is. Henk maakt het ook goed, leuk dat jullie elkaar kunnen schrijven. Dat is wel prettig voor jullie (om) van elkaar op de hoogte te blijven hé?
Wim werkt nu in Haarlem en maakt het goed. Ikzelf maak het ook goed en Moeder ook. Daar geen zorgen over. Wij hebben zondag 27 februari een revue gedraaid in Krasnapolsky. Wij hebben veel succes gehad hoor en de zaal was helemaal uitverkocht. 4½ honderd mensen konden er in. Ik heb ook succes gehad met mijn liedjes zingen.
Nu Arie, hij is weer vol. Tot de volgende keer. Gegroet van Wim, Zus en Dinie.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 1-3-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "(postnr.) 615"
1-3-1944
Lieve zoon, hier ben ik weer even met je brief. Met mij alles goed mijn kind.
En met jou gelukkig ook alles gezond en dat is de hoofdzaak hé jongen?
En de pakketjes ontvang je goed hé? Fijn hé Arie, dat je je nu zo'n beetje kan redden met het eten. Ja kind, nu ben ik ook weer wat rustiger als ik weet dat het met jou en Henk goed is. Henk gelukkig ook nog alles goed. Hé Arie, hier in Holland gelukkig nogal rustig kind. Met mijn arm ook goed. En van deze maand hoop ik weer te kunnen sturen.
Zeg broer, geen dank aan je broers hoor, want er is nooit iets van hun bij. Joop en Coba en Cori zie ik nooit. Maar dat geeft niet hoor. Jongen je weet wat Moeder kan doen, krijg je. Nu, beste Arie, ik groet je en veel kussen van je liefhebbende Moeder. Groeten van allen, zoentjes van Dinie. Dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam

Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 1-3-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "(postnr.) 615"
1-3-1944
Lieve broer, je brief in goede gezondheid ontvangen en hopen dat het met jou ook goed is. Wij zijn blij dat je zoveel pakketje ontvangt. Van deze keer zal ik er weer een sturen. Met Dinie alles goed. Ze verlangt wel naar jullie hoor, het is maar te hopen dat de oorlog maar gauw afgelopen is. Henk maakt het ook goed, leuk dat jullie elkaar kunnen schrijven. Dat is wel prettig voor jullie (om) van elkaar op de hoogte te blijven hé?
Wim werkt nu in Haarlem en maakt het goed. Ikzelf maak het ook goed en Moeder ook. Daar geen zorgen over. Wij hebben zondag 27 februari een revue gedraaid in Krasnapolsky. Wij hebben veel succes gehad hoor en de zaal was helemaal uitverkocht. 4½ honderd mensen konden er in. Ik heb ook succes gehad met mijn liedjes zingen.
Nu Arie, hij is weer vol. Tot de volgende keer. Gegroet van Wim, Zus en Dinie.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Donderdag 2 maart 1944
Er was vandaag weer een pakket en we kunnen nu goddank weer genoeg eten. We hebben nu ook op de fabriek geen honger meer, de nachten komen we nu beter door en slapen gaat ook beter: de volgende morgen veel beter als voorheen. Wat scheelt dat veel. De pakketten waren ook nu van rijke inhoud. Mijn moeder zorgt goed voor mij hoor! We hebben hier gehoord dat er een derde pakket van het Rode Kruis is verzonden, maar we hebben nog niets gezien.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 3-3-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
2-3-1944

Lieve zoon, je brief weer in goede gezondheid ontvangen en alles gelukkig goed met jou. En met mij ook alles best hoor kind. En met Henk gelukkig ook.
Hé Arie, ik zit nu weer op zijn brief te wachten, om rede dat hij nu maar twee brieven in de maand mag schrijven. Ja Arie, al weer acht maanden dat jullie weg zijn. De tijd gaat hard en de oorlog duurt zo lang hé jongen. Maar ja broer, wij zullen maar het beste hopen en vertrouwen jongen. Fijn hé, met die pakjes. Van de Hoofdweg ken ik niemand, waar dat pakket van was, maar die andere twee pakketjes komen van een familie uit de Schubertstraat 72, Bijleveld-Dake ik ben zelfs bij die dame geweest, een heel lief mens Arie.
Je moet eens op die blauwe kaartjes letten. Als er blokletters in de hoek van dat kaartjes staan, dan is het van die mensen, 1 van zus en het andere van Moeder.
Nu beste Arie, het is weer vol en ga ik je weer groeten. Vele kussen van je lief(hebbende) Moeder. Groeten van allen, Dag kind, tot ziens.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 2-3-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Potlood "postnr. 615"
2-3-1944
Beste Arie, je briefkaart ontvangen en vernomen dat je het goed maakt.
Daar zijn wij blij om. Je moeder maakt het ook goed en ziet er veel beter uit.
En dat is een grote geruststelling voor jou. Ook de Hartelijke Groeten van haar.
Jammer dat Joop en zijn vrouw en Corrie van Wim niet meer komen. Ook tante Griet en Marietje zijn kwaad. Wel erg hé, maar wij beuren je moeder wel op. Hartelijke Groeten.
Absender Simon Vonk
Amsterdam-West
Nederland
Baarsjesweg 254

Vrijdag 3 maart 1944
Er waren geruchten over de capitulatie van Finland tegenover de U.S.S.R. Dit zou dan een begin kunnen zijn van de lang verwachte vrede, of zou het maar een praatje zijn dat gerucht.

Zaterdag 4 maart 1944
Ik heb gewerkt van 14.30 uur tot 22.30 uur, de nachtdienst was gelukkig voorbij.
's Middags om 13.30 uur was er alarm evenals de volgende nacht om 04.00 uur en dat ging zo vier dagen achtereen. De capitulatie van Finland is bevestigd.

Zondag 5 maart 1944
Op het ogenblik zeer koude sneeuw en donkere wolken.
Het was vandaag een rustige dag.

Maandag 6 maart 1944
Wederom een rustige dag. Er was een postpakket op de fabriek, dik in orde.
Weer alarm gehad.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Prins.....kade 7-3-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Potlood (postnr.) "615"
6-3-1944
Beste Jonkers, Dank voor schrijven, dat 6 maart in mijn bezit kwam. Het pakket was afkomstig van stuurlieden van de kweekschool van de Zeevaart. We zullen trachten er nog een te verzorgen. Hier in Holland is alles wel. De winter heerst nog even, na ons volkomen gespaard te hebben. Nogmaals dank voor de kaart.
Houd goede moed, het einde kan niet lang meer duren. Holland leeft mee! Smeets.
Absender Hr. H. Eijsink Smeets
Amsterdam-Centrum
Reguliersgracht 140

Dinsdag 7 maart 1944
Net als gisteren een postpakket op de fabriek, en wederom luchtalarm, dat is nu al de zevende dag achtereen. Woensdag, donderdag en vrijdag was alles normaal.

Donderdag 9 maart 1943
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 10-3-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
9-3-1944
Lieve zoon, hier ben ik dan weer even met je brief en met jou alles gelukkig alles goed. En met mij ook best en met onze Henk ook hé Arie. En dat is de hoofdzaak hé jongens. Je schrijft over de pakjes van het vorige jaar. Nu beste Arie, dat weet ik heus niet meer. Ik heb het van januari af opgeschreven en dat zijn er met elkaar tot nu maart mee 18 pakjes en van 11 november tot 18 december ook 8 pakjes en voor die tijd ik ook nog wel aardig gestuurd, maar ik weet heus niet hoeveel jongen, want ik heb het niet bijgehouden. Kind, ik hoop maar dat je alles hebt ontvangen. Zeg Arie. Is het daar erg koud? Hier ook nogal en is het met je werk goed? Hier gelukkig nog al rustig kind, en

daar ook Arie de foto ontvangen. Fijn hé Arie. Kan je Moeder niet eens een sturen met je werkpak aan, dat zou ik leuk vonden en dat heb ik aan Henk ook gevraagd. Nu beste Arie, ik groet je en veel kussen van je liefhebbende Moeder. Groet Henk en tot weerzien. Dag kind.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland, Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 10-3-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Potlood "postnr. 615"
9-3-1944
Lieve zoon, je kaart weer in goede gezondheid ontvangen en met jou gelukkig ook alles goed en met Henk ook hé Arie. En vernomen van het geld. Nu jongen, ging dat nu wel? Kon je het daar niet beter gebruiken jongen? Maar ik ben er toch wel erg blij mee hoor en vriendelijk bedankt. Dag Arie.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Zaterdag 11 maart 1944
Het was een buitengewone dag. Er was een brief van 5 maart van mijn moeder en ik zit dik in het eten. Er zat een blik konijn in het postpakket van maandag, dat is voor de zondag. Zaterdag was dus een heerlijke dag.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 11-3-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
Lieve broer, je kaart ontvangen. Alles goed, vele zoentjes van Dinie. Blij dat je alle pakketjes ontvangt. Wim maakt het goed. Ik ook en Dinie verlangt erg naar jullie hoor. Henk ook alles goed gelukkig. Gauw maar vrede worden hé, want het duurt te lang Arie. Nu Arie, weer vol en pas op en vertrouwen. Dag Arie zoentjes van Dinie.
W. de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 II
Nederland

Zondag 12 maart 1944
De dag begon niet zo goed, want ik moest werken terwijl zaterdag gezegd was dat ik niet hoefde te werken. Maar er was niets aan te helpen dus werken. Zaterdagochtend zijn we naar de ontluizing geweest, want er was iemand op de kamer die er last van had. Bij de ontluizing liepen we in ons nakie rond voor "dames", het is hier wel een beschaafd land zeg! Zondagmiddag heb ik het konijn gebraden met een beetje vet, de bouillon werd met een soepblokje gepromoveerd en het werd toen konijnensoep. Het was een heerlijke maaltijd. Ook vandaag waren er geen pakketten en post, voor niemand. De pakketten zijn als steeds van rijke inhoud en daarvoor hoop ik mijn moeder eenmaal te bedanken, als ik toch weer eens thuis zou zijn. De komende week zit ik weer in de nachtploeg en het belooft dus een prettige week te worden!
's Middags heb ik wederom veel geschreven aan m'n moeder.

Maandag 13 maart 1944
's Avonds om 19.00 uur de nachtdienst in, maar om 06.00 uur werden we reeds door de baas gehaald. Op de fabriek bleek dat deze zich had vergist, wij protesteerden dus heftig maar de volgende morgen kwam er een chef en moesten we voor straf, omdat we geprotesteerd hadden, de hele week om 6.00 uur beginnen. De rest van de week waren er geen bijzonderheden en er was ook geen alarm. Helaas waren er ook geen pakketjes, wel kreeg ik weer een aantal brieven.

Vrijdag 17 maart 1944
Zondag kwam ik uit de nachtdienst en schreef ik behalve aan mijn vader ook aan mijn moeder een brief. De komende week heb ik gelukkig weer dagdienst.
Enkele Nederlanders zijn op het ogenblik bezig met graven. Waterleidingen aanleggen op 2 meter diepte in de grond.

Maandag 20 maart 1944
Ik heb een brood en een worst van mijn broer ontvangen en heerlijk opgegeten.
Donderdag kreeg ik een brief van Wim.
Dit Commando hier is ongeveer 150 man sterk. In geheel Leipzig misschien 1.000 Hollanders.

Woensdag 22 maart 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam CS 22-3-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
Beste Arie, ik heb je kaart ontvangen. Hier alles nog gelukkig goed, ook met Moeder.
Ik hoop dat ook van jou. Wij hebben van Henk een foto gehad, maar die ziet er goed uit.
Zeg Arie, jij moet van jou ook een foto sturen. Nu Arie, de lente is weer begonnen.
Ik hoop maar dat de oorlog gauw over is en dat wij allemaal weer bij elkaar zijn.
Nu, dag Arie, groeten van Corry, houd je goed hoor. Wim.
Absender W. Jonkers

Amsterdam-Centrum
Nederland
1e Anjeliersdwarsstraat 13

Donderdag 23 maart 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
23-3-1944
Lieve zoon, je brief weer in goede gezondheid ontvangen en alles gelukkig goed met jou en Henk. Nu Arie, dat is de hoofdzaak hé. En heb je de pakjes van maart ook goed ontvangen? Drie van mij, één van Zus en twee uit de Schubertstraat 72. Die dame stuurt er twee in de maand. Ik zal er nu een kam, tandpasta en wat zeep bij doen voor de maand april. En met je werk ook goed hé jongen. De foto ontvangen, fijn hé. Zeg Arie, ik kreeg van Henk een pasfoto gestuurd in de brief. Ik was er erg blij mee, met z'n snor. Zeg Arie, wat ziet hij er goed uit hé? Wat een kerel. Ja Arie ik zal hopen dat jullie gauw weer thuis mogen zijn. De tijd gaat wel hard, maar de oorlog duurt lang jongens.
Ja maar moed houden en vertrouwen. Kind, ik groet je weer. Beste Arie, jij en Henk zijn altijd in mijn gedachten. Groet van Wim en Zus, zoentjes van Dinie onze Wim, buurman, buurvrouw en tante en oom Simon.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
23-3-1944
Lieve zoon, hier ben ik dan weer even, met je brief en met jou alles gelukkig goed en met Henk ook en met mij best hoor Arie. Ik was vanmiddag weer bij de dokter geweest en mijn arm gaat best. Ik moet wel onder controle blijven, een keer per maand, maar de bijvoeding is opgehouden. Dus jongen dat is een goed teken hé.
Nu ik zit te schrijven ligt Dinie te slapen en Zus en Wim zijn naar Nol. Ja Arie, de tijd gaat hard. Ik moet even lachen over je grapjes die heb je nog niet afgeleerd. En je bent

uitgerekend dus nu maar hopen wat het wordt en naar wie heet het? Ik denk naar het oude wijfje, of naar Jan uit het gangetje.
Nu Arie, dan maar het beste en beterschap. En de pakjes van maart ontvangen. Jongen, en dan maar weer voor april hopen hé, of liever naar huis hé.
Nu beste Arie, ik groet je en vele kussen van je liefhebbende Moeder. Groeten aan Henk. Dag jongen, tot weerziens. Groeten van Zus en Wim, onze Wim. Dag kerel.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Vrijdag 24 maart 1944
Ik heb vandaag een Amerikaans pakket ontvangen als vergoeding voor het Engelse en Hollandse pak. Ook kreeg ik de 100 Engelse sigaretten. We waren er wel blij mee, het kwam reuze van pas, maar toch kregen we rechtens nog veel te weinig. Ik heb gauw een pan pap gekookt met volle melk en rozijnen. Het was zoveel dat het niet in eens op ging. Mijn maat had deze week een pakket ontvangen op de fabriek met aardappelen, wortelen en uien en daarmee hebben we zondag hutspot gemaakt met een blikje vlees.
Er gaan deze week weer geruchten over vrijlating. Zeker net als toen in januari, maar optimisme heerst toch wel hier.

Zaterdag 25 maart 1944
Het was vandaag een gewone dag.

Zondag 26 maart 1944
Ik moest vandaag weer eens werken zonder dat het mij vooraf gezegd was.
's Middags kwam er in het kamp een nieuwe aalmoezenier, kapelaan C. Baas (kgf. 98948) uit Zwolle, die naar Oschatz in vrijwillige krijgsgevangenschap is gekomen.
Hij had nog wel geen toestemming om de Heilige Mis op te dragen.
De komende week heb ik avonddienst, van 14.30 uur tot 22.30 uur dus. Het wordt dus een makkelijke week. Woensdag kwam er weer een Amerikaans pakket en in de loop van de week ontving ik post van thuis en van vader. Deze komende week komt er weer een Amerikaans pakket. Wanneer je nuchter denkt, dan zul je je kunnen begrijpen dat deze pakketten niet voor niets gegeven worden.

Dinsdag 28 maart 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 30 (?)-3-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
28-3-1944

Lieve zoon, ik ontvang steeds goed je brieven en met jou alles goed en nog steeds in de fabriek hé jongen en met Henk ook goed en met mij ook best hoor jongens. En dat is natuurlijk de hoofdzaak hé kinderen.
En Arie, vier pakjes van februari, maar je moet er zes ontvangen. Drie van Moeder, een van Zus en twee van de Schubertstraat 72, Mevrouw Bijleveld-Dake. Ik zal volgende week nog eens zelf naar die dame toegaan of ze het nog stuurt, want je moet nu voor maart ook weer zes pakjes ontvangen. En de foto van Henk was mooi hé. Ja Arie, ik heb er ook een ontvangen, fijn hé. En Arie, ik heb nog niets van die 50 Mark gehoord broer, maar het zal wel komen hoor jongen, even geduld. En jij ook maar tevreden zijn m'n kind en vertrouwen. Ik hoop jullie weer eens gauw terug te zien. Ja broer, al weer in de tiende maand. En zondag was het mooi weer. Ja Kind, dan gaat er veel in mij om en toch moet ik flink zijn en wil ik graag ter wille voor jou en Henk. Dag lieve jongen.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 4-4-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
28-3-1944
Lieve broer, weer bericht van je ontvangen. Alles goed hoor. Ja gauw thuis komen hoor en dan maar weer meedoen in de operette en of hij hem opzet Arie. Vond je dat briefje leuk van Dinie, ja hé? Houd je goed Arie en tot ziens. Vele kussen van Zus en Dinie en een stevige poot van Wim, Dag.
Willem de Bruijn
Amsterdam-West
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56

Zaterdag 1 april 1944
Ik heb vandaag een brief verstuurd aan mijn moeder.

Zondag 2 april 1944
De afgelopen week hebben wij weer een Amerikaans pakket ontvangen. Daar zat weer van alles in.
Het is een tamelijk gezellige dag geweest. Dat komt waarschijnlijk door de optimistische berichten van de laatste dagen. Ik ontving een brief van mijn broer.
's Middags maakte een Duits soldaat nog een foto van ons, dus waarschijnlijk zal ik nog een foto hebben van mijn krijgsgevangenschap.

De bovenstaande foto betreft een groep Nederlanders die tewerkgesteld was bij HASAG (kamer niet bekend), gefotografeerd voor een barak waarvan de locatie niet bekend is. Opschrift op de barak "2-4-1944 Leipzig". De foto is dus bijna zeker op die datum gemaakt, wat overeenkomt met de beschrijving in het dagboek. Deze foto bevindt zich in de collectie van Eric Augusteijn.

De onderstaande tweede foto betreft eveneens een groep Nederlanders die tewerkgesteld was bij HASAG en ondergebracht waren in kamer 4, gefotografeerd voor dezelfde barak als boven, waarvan de locatie niet bekend is (HASAG Lager kamer 4, 15-1-1944 tot 20-10-1944). De foto maakte oorspronkelijk deel uit van de collectie van de familie Kuijk en bevindt zich tegenwoordig in de collectie van de Gendenkstätte für Zwangsarbeit Leipzig.
Op de achterkant van deze tweede foto bevinden zich de handtekeningen van Nederlandse krijgsgevangenen die bijna zeker op de foto zijn afgebeeld.

Luuk Kuijk is volgens de familie Kuijk de tweede van links staand (met stropdas). Volgens Tony Jonkers is de tweede man rechts onder zittend op een knie Arie Jonkers (met wit overhemd).

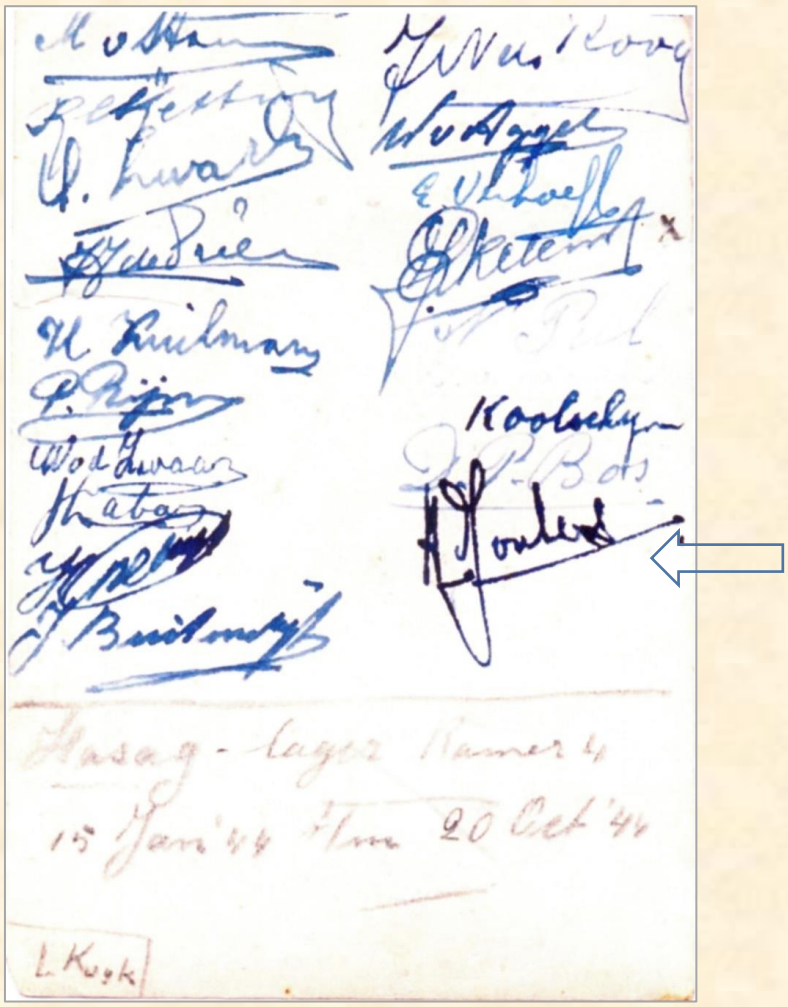

De handtekening van Arie Jonkers op de achterkant van de foto
Van HASAG kamer 4 (collectie Gendenkstätte für Zwangsarbeit Leipzig).

Linker rij:
M. van Staveren, kgf 106258
Kleis Ketting, kgf 97281 †
H. Zwarts, kgf. 105670
P.J. de Bruin, kgf 105887
H. Kuilman, kgf 98534 †
P. Rijns, kgf 97219
W. v.d. Zwaan, kgf 105749
J. Laban, kgf 105828
J.L. Verwijs, kgf 107930
J. Buitendijk, kgf 107497

Rechter rij:
J.N. de Rooij, kgf 97246
W. van Aggelen, kgf 106710
E. Verhoeff, kgf 105747
J.G. Ketelaar, kgf 106519
N. Pul, kgf 98532 †
J. Koolschijn, kgf 106778
D.P. Bos, kgf 106312 †
A. Jonkers, kgf 107735

De namen met † zijn overleden tijdens het bombardement op 6 april 1945.

Donderdag 6 april 1944
Deze week een pakket uit Holland van 5 kilo en een pakket van U en een pakket weer uit Holland van het Rode Kruis van 2 kilo, dus drie pakketten deze week. Alles was compleet. Interlokjes, mandarijntjes, brief, alles.
Ik zit hier alleen aan tafel, alles slaapt al van vermoeienis. De dagen zijn ook te lang.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 20-4-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
6-4-1944
Lieve zoon, hier is Moeder dan weer even met je brief. Met mij gaat het best en jou en Henk gelukkig ook mijn jongens en dat is een hele troost voor mij. Ja m'n kind, dat weet ik dat je maar niet zo vrij bent om naar de fotograaf te gaan. Ik begrijp het, maar je weet, Moeders is nu eenmaal zo. Ik zou graag eens om een hoekje willen kijken als jij of Henk naar je werk loopt en dat gaat natuurlijk niet. En toch maar flink zijn kinderen en hopen en vertrouwen. En Arie, heeft Henk jou ook over zijn meisje geschreven? Als je hem weer schrijft, zeg dan dat hij een flinke verstandige jongen moet blijven. Je begrijpt Moeder wel, en dat hij uitkijkt hé jongen. Zus en Wim en Dinie alles goed en veel

zoentjes. Ja kind, wij verlangen ook erg naar jullie. Nu beste Arie, vele kussen van je liefhebbende Moeder, groeten aan Henk en van alle bekenden, tante Stien, oom Simon en tot ziens mijn jong. Houd je goed, dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Woensdag 12 april 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 13-4-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
12-4-1944
Lieve broer, je kaart weer ontvangen. Blij dat je het goed maakt. Wij allen ook alles goed en Moeder ook. De operette schitterend geslaagd. Moeder ook mee geweest. Dinie maakt het ook goed, Vele kussen van haar 22 april weer de nieuwe revue in Krasnapolsky. Kom maar weer gauw thuis Arie.
Nu jongen, hij is al weer vol. Maar toch weer bericht van ons. Dag Arie, Zus, Wim en Dinie.
Willem de Bruijn
Amsterdam-West
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 13-4-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Potlood "postnr. 615"
12-4-1944
Lieve zoon, kaart ontvangen. Met mij alles best en jij en Henk ook, fijn jongens. Paar dagen alweer voorbij, gelukkig en goed weer geweest hé Arie. Maar niet gezellig hé jongens. Voor april zes pakjes en de groeten uit de Schubertstraat van die mevrouw. Ik ben er gisteren even geweest om te zeggen dat je het goed ontvangt de pakjes.
Dag kind, Moeder
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 13-4-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Potlood "postnr. 615"
12-4-1944
Lieve zoon, nog even verder gaan. Ik kwam uit die straat en wie zag me: Joop en hij kwam achter mij aan hollen. Nu, dat begrijp je, hij vloog op mij af. Dag moeder, hoe gaat het en wat ziet u er goed uit. Hij pakte mijn hand en zoende me en ik kom gauw weer naar u toe. Nu beste Arie, ik groet je. Veel kussen. Dag jongen.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Donderdag 13 april 1944
Vandaag is Aat (soldaat Aart Jan Hendrik Advokaat (kgf. 106320), geboren 13-4-1098 te Rotterdam) jarig. Ik heb hem 1 (zegge één) Amerikaanse sigaret geschonken. Dit is voor ons een hele waarde. Vandaag weer een pakket van vijf kilo uit Holland gekregen. Ik zit op het ogenblik op de fabriek, nachtdienst heb ik gelukkig niet meer.

Vrijdag 14 april 1944
Vandaag moest ik weer aan het werk, maar door een fout van de Duitsers stond ik opgeschreven voor binnendienst tot en met zaterdag. Ik ging dus niet aan het werk, maar bleef rustig thuis. Op die manier kwam ik mooi van de hele nachtdienst af. Zaterdag ontving ik weer een aantal brieven.

Zondag 16 april 1944
Vandaag weer een aantal brieven. Zondagmiddag werd ik weer eens plots gehaald om te werken. . Ik werk nog steeds iedere dag van 06.00 tot 18.00 uur, wat vanzelf een lange tijd is. Maar ja, er zijn nogal veel mensen op die fabriek, dat geeft ook nog wat afleiding. Om half negen kwam ik terug en toen waren er twee gevlucht. Er was een grote opschudding in het kamp en alles was in touw. Veel geschreeuw van de heren, maar ze waren echt weg.

Maandag 17 april 1944
Ik ging wederom gewoon aan het werk, de twee gevluchte waren reeds gegrepen. 's Avonds kwam de controleofficier en die begon flink uit te pakken. Wij hebben ons behoorlijk vermaakt daarom, vooral omdat hij beweerde dat van alle naties, waarvan hier krijgsgevangenen waren, de Hollanders het meest lastig waren. Ons Hollands hart groeide, want het geringe aantal Hollanders is dan toch maar in staat om die grote Duitse weermacht te dwarsbomen. Echt Hollands. 's Avonds weer een brief verstuurd. Verder de hele week werken en geen bijzonderheden.

Donderdag 20 april 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 20-4-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
20-4-1944
Lieve broer, je kaart ontvangen. Alles goed, met Moeder ook. Pakketje weer ontvangen hé, fijn hé? Ja het moet maar gauw vrede worden hé. En dan maar weer thuis komen hé. Dan kunnen we weer eens lachen Arie. Mooie foto van Henk hé Arie. En hoe vind je zijn snor, een kerel hé. En een grietje heeft hij ook. Met Dinie ook alles goed en Wim ook. Dag Arie, tot ziens. Daaaag
Willem de Bruijn
Amsterdam-West
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56

Vrijdag 28 april 1944
Om 16.15 uur is er een optreden van de Duitser zanger Wilhelm Strienz in het "Haus der Gefolgschaft".

Eintrittskarte
Am Freitag, dem 28. April 1944, 16,15 Uhr
WILHELM STRIENZ,
den jeder vom DEUTSCHEN RUNDFUNK her kennt,
singt in der
HASAG
„HAUS DER GEFOLGSCHAFT"
Diese Karte ist beim Eintritt in das „Haus der Gefolgschaft" mit dem Werksausweis unaufgefordert vorzuzeigen.
Die Plätze sind bis spätestens 16,00 Uhr einzunehmen.

Papieren entreekaartje voor het optreden van Wilhelm Strienz (collectie familie Jonkers).

Wilhelm Strienz (foto internet).

Het "Haus der Gefolgschaft" op het terrein van HASAG in Leipzig.

Maandag 1 mei 1944

Ik heb nu dagdienst. Deze week twee pakketjes van thuis ontvangen en ook nog een half Amerikaans en een half Hollands pakket. Jack had een pakket van 12 kg en van 6 kg op de fabriek, dus we hebben voorlopig weer te eten. Er zijn veel geruchten over invasies, maar nog steeds geen waarheid.

Woensdag 3 mei 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 4-5-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
3-5-1944
Lieve zoon, Hier is Moeder weer even met je brief. Erg blij weer iets van je te horen en jullie nog alles goed. Met mij ook best. Arie, pakjes van mei zijn onderweg. En heb je de andere goed ontvangen? Steeds nog zes pakjes per maand, dus ik hoop dat je het goed ontvangt. En pakje van oom Simon. Daar zat wat tabak in. En heb je die suiker kip ook ontvangen? Dat moet je eens schrijven Arie. Hier nog gelukkig rustig alles. Ook schraal en kan niets krijgen, enkel ook dat kleine rantsoentje. Nou dan weer je het wel hé jongen? Het zal mij benieuwen of Henk nog met verlof komt Arie. Het is al haast een jaar. Jongen hoe lang nog? Ik verlang zo erg naar jullie kinderen en toch maar hopen. Veel zoentje van Dinie (....). Dag jongens en vertrouwen jongens.
50 Mark nog niet ontvangen. Ja Kind, dat valt niet mee steeds koolraap.
En ook naar de bioscoop geweest. Ja Arie, het was fijner om hier te gaan en dan in je eigen bed, hé jongens. Ja kinderen, ik denk altijd aan jullie.
Nu beste Arie, ik groet je. Veel kussen ook Henk. Dag mijn kind, tot weerziens.
Groeten van allemaal.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 4-5-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
3-5-1944
Lieve broer, je kaart weer ontvangen. Een pakketje weer onderweg hoor. Er zit een pak havermout van onze Joop bij hoor. En dat andere van mij. Wij allen maken het goed hoor. Dinie wordt erg groot en ziet er goed uit en brutaal. Wim maakt het ook goed en wij hopen van jou ook Arie. Nou broer, hij is weer vol. Komen jullie maar weer gauw thuis hoor. Dag Arie, de groeten van Zus, Wim en Dinie.
Willem de Bruijn
Amsterdam-West
Nederland
Jan Pieter Heijestraat 56

Zondag 7 mei 1944
Ik heb vrij vandaag. Maandagavond wederom nachtdienst. Op de fabriek is er een pakketje aangekomen.

Donderdag 11 mei 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
11-5-1944
Lieve broer, je kaart van 1 mei ontvangen. Alles goed en met Moeder ook. Dinie maakt het ook best. Het is weer zomer Arie, is het daar ook mooi weer Arie? Nu wanneer komt er eens een tijd aan die oorlog en dat jullie dan weer gauw thuis komen. Nu Arie, hij is weer vol. Houd je goed Arie en vele groeten van Zus, Wim, Dinie en Moeder. Dag Arie.
Willem de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56

Zaterdag 13 mei 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
11 mei (1944)
Beste Arie, ik zit op het ogenblik bij Moeder. Zij heeft vanavond je brieven ontvangen. Hoe gaat het anders met je jongen? Ik hoop maar van goed. Zeg Arie, wat is het anders een prettig weer hé. Daar ook? Ja, het is maar te hopen dat het maar gauw afgelopen is. Henk maakt het gelukkig ook goed hé. Ja Arie, het is haast al weer een jaar. Ik zie me je nog wegbrengen met die oude stukke koffer. Ja, de tijd gaat snel. Maar ja, maar moed houden hoor. Het is wel makkelijk gezegd, maar ja, toch moeten wij er doorheen. Morgen is het Moederdag. Ik heb Moeder een bosje bloemen gebracht en Zus ook. Ze maakt het goed hoor. Bullie uit het sigarenwinkeltje, waar moeder heeft gewerkt, is ook dood. Ja, zo gaat een ieder op zijn tijd. Nu Arie, ik ga je groeten hoor. Houd je maar goed, doe de groeten aan Henk en wij zien misschien moeder weer gauw.
Dag Arie, tot ziens hoor, Daag, je broer Wim.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland

Vrijdag 12-5-1944
Sinds 19 en 21 februari is hier niets meer gepasseerd, dus Moe, maak je daaromtrent geen zorgen. Volgende week krijgen wij weer twee buitenlandse pakketten. Fijn hé? Deze pakketten komen nu vrij regelmatig door.

Zondag 14 mei 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
14-5-1944
Lieve zoon, hier is Moeder weer even met je brief. Met mij alles goed en jou en Henk ook mijn kinderen. En dat is de hoofdzaak hé jongens. Ja Arie, vandaag is het Moederdag en ik denk nog even terug aan het vorige jaar, dat wij nog bij elkaar waren. Ik heb zojuist de radio weer afgezet, want ik zet hem hele ochtend even aan voor de kerkdienst, anders speelt hij nooit meer. Maar vanmorgen was het een uur erg mooi en dat ging over de Moeder. Nu en over de kinderen, dus beste jongen, kan je je denken dat er wel wat tranen voor mij waren. Ja Arie, van dit jaar geen bloemen van jou en Henk, maar ik heb toch nog wel bloemen van jullie, de Geraniums van verleden jaar en die zijn weer aardig aan het bloeien en verders moed houden en vertrouwen. En nu moet ik weer eindigen beste Arie, het papier is weer vol. Veel kussen van je lieve Moeder. Groet Henk van mij. Groeten van allen en tot weerziens. Dag mijn kinderen, zoentje van Dinie. Dag, Moeder.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Maandag 15 mei 1944
Weer dagdiensten.

Zondag 21 mei 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 22-5-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
21-5-1944

Lieve zoon, hier is Moeder weer even met je brief. Met mij alles goed en jou en Henk gelukkig ook. En de pakjes goed ontvangen. Nog niets van die 50 Mark gehoord kind en nog in de fabriek hé jongen. En het eten, ja kind, ik geloof je mijn jong, het valt niet mee. Hier ook alles slecht, alleen mensen die zwart kunnen kopen. Maar voor ons, zonder geld, is het erg moeilijk m'n kind. Geen kleren, geen kousen of sokken, alleen houten schoenen. En weet je wat hier veel is in Holland Arie; bloemen. En als je suiker en roomboter hebt, staan ze op rijtjes bij de koekenbakkers. En ik zal met Zus zien of ik een paar hemden kan krijgen hoor, of overhemden. Ik heb een nieuwe en een paar sokken voor je liggen, maar dat is zo duur, het was (voor) bij je pak bedoeld.
Nu lief kind, ik moet weer ophouden. Dag mijn jongens, veel kussen. Je liefhebbende Moeder. Groet Henk en van alle anderen, Zoentje van Dinie. Dag jong, dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Maandag 22 mei 1944
Ik ga nu weer de nachtdienst in. Ik kreeg na lange tijd weer een kaart van mijn broer. Tevens was er weer een pakketje van mijn moeder.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 22-5-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Potlood "postnr. 615"
Lieve broer, je kaart weer ontvangen. Alle goed hoor. Ik zal een stelletje ondergoed van Wim en een paar overhemdjes opsturen. Het is wel niet nieuw, maar ik zal mijn best doen. Jammer dat jullie niet thuis zijn op mijn verjaardag. Weet je nog Arie, toen je uit Duitsland kwam, net op mijn verjaardag op die vrijdagmiddag. [93)]
Nou Arie, hij is weer vol.
Vele zoentjes van Dinie, Zus, Wim, daaag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Dinsdag 23 mei 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 23 (?)-5-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*

93 Hier wordt de terugkomst uit Gelsenkirchen in mei 1942 bedoeld.

Potlood "postnr. 615"
Beste Arie, wij zijn blij dat je het pakje hebt ontvangen en dat je het goed maakt. Alles is hier ook hetzelfde. Weer slecht met de groent, alle dagen koud weer en dat werkt een boel tegen. Toen je kaart kwam waren wij bij Stientje. Met Pinksteren gaan wij ook naar haar toe. Het is daar zo mooi en rustig.
Nee beste Arie, laten wij maar hopen op een betere wereld. Hartelijke groeten.
Absender S(imon) Vonk
Amsterdam-West
Nederland
Baarsjesweg 254

Vrijdag 26 mei 1944
Beide Pinksterdagen 28 en 29 mei zijn we vrij van werk. Zondag was er een Heilige Mis in het kamp. Het was zeer mooi weer. In de nacht van zaterdag op zondag vooralarm, maar voordat we in de kelder waren was het al over. Zondag steeds Bereitschaft en 's middags in de kelder voor luchtalarm. Ik voelde een drukkende stilte.

Zondag 28 mei 1944 (Eerste Pinksterdag)
Uit de brieven van 6-6-1944 en 9-6-1944 blijkt dat Henk met de Pinksterdagen vanuit Hohen Neuendorf naar Leipzig is gekomen en bij Arie op visite is geweest. Waarschijnlijk heeft hij overnacht en is op Tweede Pinksterdag weer teruggegaan.

Maandag 29 mei 1944 (Eerste Pinksterdag)
Vandaag van 12.10 tot 13.15 uur een bombardement meegemaakt. Paunsdorf en de HASAG zijn geraak. Afdeling P, warm-walsen, is geraakt. Jan Put kwam onder het puin terecht en het heeft even geduurd voordat ze hem daaronder vandaan hadden gehaald.

Resultaat van een bombardement op HASAG (foto Gedenkstätte für Zwangsarbeit Leipzig).

Ook vandaag weer een prachtige dag wat het weer betreft. We zijn naar de bioscoop geweest en er draaide een mooi Franse film. Om ongeveer 11.00 uur was er alarm en moesten we de kelder in. Ik was erg stil en het leek wel of ik iets voelde. Zeer langzaam liep ik er heen. Na enige tijd in de kelder te hebben gezeten kwam het. Een enorme slag gevolgd door schuddende muren en kraken van de zolder. Veel stoven weg, maar wij kropen tegen de muren en bleven daar rustig zitten. De schrik die we hadden was zeer groot en ons hart stond nagenoeg stil. Na korte tijd weer een slag en gedreun. Al spoedig hoorden we dat er een flinke brand was. Om 13.30 uur klonk het signaal "veilig" en konden we naar buiten. De dingen die we daar zagen waren verschrikkelijk. Een zware bom was vlak naast onze kelder terecht gekomen en we waren door het oog van de naald gekropen. Op het nippertje ontsnapt aan een groot gevaar. We hoorden dat er veel slachtoffers waren gevallen. We gingen eerst naar ons lager terug en daar werden vrijwilligers gevraagd voor hulp aan de civiele Hollanders, waarvan er nog (waaronder Jan Put) in een kelder zaten die door puin was afgesloten. Direct ging ik mee. Op de fabriek was het een ontzettende ravage. Het hoofdgedeelte met de elektracentrale, die beide het onmisbare gedeelte van de fabriek zijn, was totaal vernield.
Ook het Haus der Gefolgschaft voor toneel en muziek was een totale puinhoop. Daaronder lag het Franse lager en daar waren veel slachtoffers gevallen onder hen die buiten stonden op de trap of stoep. Degene die wel binnen waren zijn korte tijd ingesloten geweest, maar konden toch ongedeerd worden bevrijd. Al gauw zag ik vreselijke dingen. Voor het genoemde gebouw zag ik drie zwaar verminkten liggen. Een ervan, een jonge man schijnbaar, zonder hoofd, een tweede zonder ledematen en ingedeukt en een derde lijk alleen hoofd en halve romp, waarop de borsten uitwezen dat het een vrouw moest zijn geweest. Iets verder trapte ik op iets zachts en zag een hoofd met een bloederig iets er onder aan. Ook dit was een mens geweest. Spoedig spraken we nog enkele Hollanders maar onder hen waren ogenschijnlijk niet veel slachtoffers. Het opruimingswerk was in de eerste uren nog niet goed geregeld, zodat we maar weinig konden doen. Ik zag nog twee vrouwen die krankzinnig geworden waren. Plotseling moest het bergingswerk gestaakt worden, er waren namelijk nog verschillende bommen niet ontploft.
De indrukken die je dan krijgt zijn vreselijk. Een oorlog is iets onmenselijks. Door dit alles staat onze civiele verbinding met thuis opeens stil en zijn we aangewezen op de K.G.F.-post. 's Avonds heb ik gauw naar huis geschreven om hen gerust te stellen.
Na onze terugkomst van het werk hebben we heerlijk gegeten net als zondag.

Aardappelen met groente uit blik en vlees met jus. Dat smaakte prima. Ik had helemaal geen last van zenuwen, wel had ik angst gehad. De laatste brief die ik ontving was nr. 44 van 18 mei. Wanneer zal ik er weer eens een brief ontvangen? Ik heb (*Albert*) van den Bosch (kgf. 98243) nog niet gezien, maar mogelijk was hij in de stad. In het lager was geen water en elektra meer in de namiddag. Om ongeveer 18.00 uur waren er 81 doden geborgen waaronder 65 van het Russisch-Poolse lager dat ook door een bom was getroffen. Gewonden waren er ook veel maar daar was nog niet veel over bekend. De fabriek is in elk geval voorlopig buiten werking, datgene waar alles om draait is precies stukgegooid. Het is natuurlijk vreselijk voor de slachtoffers, maar de Anglo-Amerikanen hebben vanuit militair oogpunt natuurlijk prima werk geleverd. De HASAG is gebombardeerd. Dat was waar we zo dikwijls naar verlangd hebben, maar men weet

niet wat men zegt, want zoiets meemaken is iets verschrikkelijks. Vooral wanneer men er nog letsel mee moet oplopen ook, of het zelfs met de dood moeten bekopen. Onze jongens waren in een kelder waar nog dertien Franse jongens in zaten, ze konden die jongens zien door een gat in de muur, maar konden er niet bij komen doordat er een bom lag van ongeveer 250 cm, dat was dus een geweldenaar. Die jongens konden door dat gat die bom zien liggen en je kunt je de doodsangsten van die mensen dus wel voorstellen. Ikzelf ben ook nog in een kelder geweest, waar ik tot mijn enkels in het water stond. Helaas konden we van daaruit ook niets bereiken, er lag daar namelijk ook een bom in de buurt. De brand is geblust en 's avonds hoopten we te horen dat de reddingswerkzaamheden weer met succes zouden worden voortgezet, want om er mee te stoppen terwijl men nog levende mensen ziet is iets verschrikkelijks. En voor de slachtoffers is dat natuurlijk nog veel erger. 's Avonds nog net voor het donker de post geschreven, want er is geen licht meer. In afwachting wat de nieuwe dag ons zal brengen gaan we slapen.

Dinsdag 30 mei 1944
's Morgens normaal aan het werk. Om ongeveer 11.00 uur was er weer alarm en we zijn gauw van de fabriek weggevlucht naar het Lager. Daarachter is een schuilloopgraaf waar we in kruipen, veel veiliger dan de fabriekskelders. 's Avonds een pakketje van thuis en ik heb toch nog een civiele brief weg kunnen sturen. De gehele verdere week werkten we op de fabriek de aanwezige voorraad op. De laatste twee dagen was er niet meer en werkten we acht uren. Ik heb weer post ontvangen van thuis en zaterdag weer een brief weggestuurd.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
30-5-1944
Lieve zoon, hier is Moeder weer met je brief. Met mij alles goed en jou en Henk ook. En gelukkig de pinksterdagen weer om. Blij Arie, want dat is wat zulk prachtig weer en Moeder zoveel denken aan jullie. Nu nog wat kind, Zus had je wat goed beloofd, maar tot haar grote spijt is het zo oud en stuk, dat ik het niet kan sturen. Nu ben ik naar het Rode Kruis geweest om te vragen hoe ik daarmee aan moest en toen heeft die dame mij gezegd dat je het moet aanvragen aan je vertrouwensman. Dus beste Arie, ik hoop dat je het zo mag krijgen, want er waren daar meer aanvragen van mensen en die moeten dat ook doen. Ja jong, het is hier ook alles erg slecht. En broer, waarom vraag je een foto van jou, kan je Moeder dat eens schrijven?
En verlof van Henk niks hoor Arie, dat valt ook tegen. Maar toch moed houden.
Dag lieve jongens, tot Ziens. Zoentje van Dinie en Moeder. Dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III

Noord-Holland
Nederland

Woensdag 31 mei 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 31-5-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
31-5-1944
Lieve broer, je kaart weer ontvangen. Alles nog goed hoor. En me jullie ook gelukkig. Zeg Arie, ik had nog gekeken naar wat goed van Wim voor je, maar het is zo verschrikkelijk oud, dat ik je het niet op durf te sturen. Maar nu zijn wij naar het Rode Kruis geweest en daar zei die dame, dat je het maar aan je vertrouwensman van het kamp moest vragen. Dan zou het wel in orde komen.
Daag Arie, gegroet, Zus.
Willem de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Zondag 4 juni 1944
Het was een rustige dag. Niet werken en dan maar kaarten.

Dinsdag 6 juni 1944
De grote invasie is begonnen in Frankrijk. De Anglo-Amerikaanse troepen zijn geland. Le Havre en Cherbourg. Het optimisme laait op. Veel hoop op thuiskomst dit jaar. De gehele week loopt verder rustig.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
6-6-1944
Lieve zoon, vandaag je kaart ontvangen. Met mij gaat het best en jou en Henk ook hé jongens. Henk bij je geweest, fijn hé. Foto in de maak en pakjes onderweg kind. Coba van ochtend naar het ziekenhuis, geopereerd. Alle anderen maken het goed. Zoentje van Dinie en veel kussen van je lief(hebbende) Moeder. Dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Woensdag 7 juni 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Centraal Station 7-6-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood (post nr.) "615"
6-6-1944
M. uw briefkaart ontvangen en daaruit de ontvangst van het pakketje vernomen.
Ik vind dit prettig en kan u melden, dat ik wederom een pakket voor u heb gereedgemaakt. Ik hoop dat ook dit goed arriveert en dat de inhoud naar genoegen zal zijn. Eet t.z.t. smakelijk. Houdt goede moed en tot spoedig thuiskomst in het vaderland.
Hartelijk gegroet, hoogachtend J.A. Viergever.
Absender J.A. Viergever
Amsterdam
Nederland
Hoofdweg 89

Vrijdag 9 juni 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
9-6-1944 (?)
Lieve zoon, hier ben ik weer met je brief. Met mij gaat alles best en jou en Henk ook hé jongens. Vanmorgen bericht van jou en Henk gelijk. Kinderen erg blij ermee hoor en gelezen van de tweede Pinksterdag, dat valt niet mee hé jongen. Ja Arie, dat vind ik fijn om te vertrouwen en hoop te hebben, mijn kind.
Zeg broer, vandaag het laatste pakje van juni gestuurd en als je de foto hebt ontvangen, laat je het Moeder dan weten? Henk bij je geweest en je ziet er goed uit hé Arie. Henk ook hé, gelukkig jongens en al weer een jaar geweest zaterdag. Van Henk woensdag 1 jaar. Ook jullie gefeliciteerd met je broer. Nog gelukkig stil in Holland. Coba nog in het ziekenhuis, maar al iets beter.
Dinie heeft mazelen gehad maar knapt weer op. Groet van allen en zoentjes van Dinie en vele kussen van je liefhebbende Moeder. Dag mijn jongens tot weerzien. Altijd in mijn gedachten hoor lieve jongens. Ik vergeet jullie nooit. Dag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Zondag 11 juni 1944
Het was een rustige dag. Vandaag weer een brief weg. De volgende week alles rustig. Er zijn wat schaarse berichten over het verloop van de invasie.

Woensdag 14 juni 1944
Een pakketje van thuis. Donderdag werden er wandluizen in onze barakken geconstateerd, wel prettig hoor. De stemming is nog steeds optimistisch, maar een heel spoedig einde zien we nog niet.

Zondag 18 juni 1944
Ik moest werken tot 12.00 uur.

Maandag 19 juni 1944
Ik ga nu de nachtdienst weer in. Afgelopen zaterdag heb ik weer een brief van mijn vrouw ontvangen. Vandaag weer een brief verstuurd naar huis. Twee pakketjes ontvangen van thuis en ook nog veel brieven gekregen.

Vrijdag 23 juni 1944
Er kwamen twee brieven aan. Zaterdag kwamen er ook nog twee brieven van moeder. Daarbij kwam nog dat ik zaterdag twee pakketjes kreeg. Zondagmiddag werken en 's avonds een gezellige avond.

Maandag 26 juni 1944
Een nieuwe week van dagdienst. Dinsdag kwamen de eerste politieke gevangenen (vrouwen) werken, met bewaking van de S.S. soldaten en vrouwen. Ze komen uit een concentratiekamp dat al enige tijd naast ons kamp is gevestigd. Het kamp is omgeven met onder elektrische stroom staande draden. Over die S.S. is niet veel goeds te zeggen, vreselijke mensen zijn dat.

Woensdag 28 juni 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 28-6-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
31-5-1944
Lieve broer, alles goed hoor. Je kaart weer ontvangen. Ik feliciteer je maar vast met je verjaardag. Ik weet niet of je hem te vroeg of later ontvangt. En met Henk ook gefeliciteerd hoor. Gehoord van de Tweede Pinksterdag. Gelukkig goed afgekomen Arie en je kameraden ook. [94)] *Hier alles nog rustig. Neles gesproken en zou een pakje voor je maken. Dag Arie, tot ziens. Dag. Zus, Wim, Dinie.*
Willem de Bruijn
Amsterdam-West

---

94 Arie heeft kennelijk in een brief naar huis geschreven over het bombardement op de HASAG op 29 mei 1944, Tweede Pinksterdag.

Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

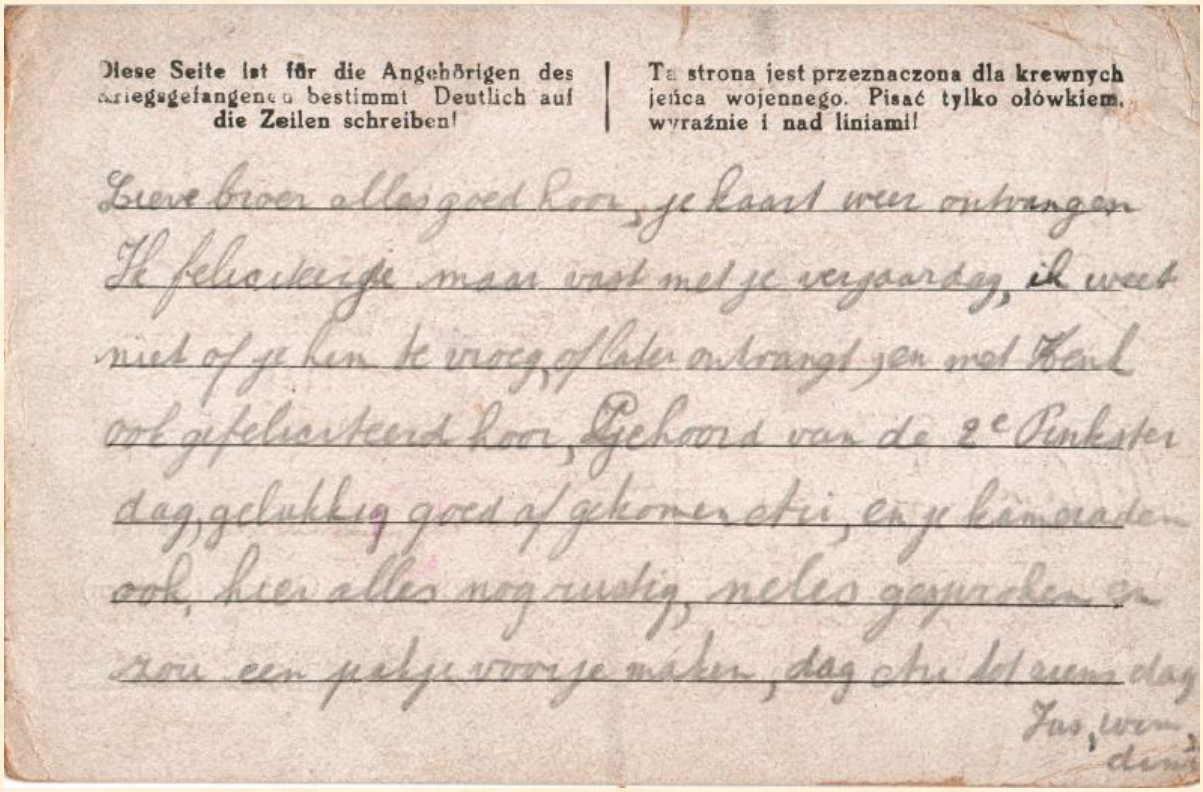
Diese Seite ist für die Angehörigen des Kriegsgefangenen bestimmt. Deutlich auf die Zeilen schreiben!

Ta strona jest przeznaczona dla krewnych jeńca wojennego. Pisać tylko ołówkiem, wyraźnie i nad liniami!

Lieve broer alles goed hoor, je kaart weer ontvangen
Ik feliciteerde maar vast met je verjaardag, ik weet
niet of je hier te vroeg of later ontvangt, zen met Henk
ook gefeliciteerd hoor, Gehoord van de 2e Pinksterdag, gelukkig goed af gekomen etc, en je kameraden
ook, hier alles nog rustig, neles gesprekken en
zou een pakje voor je maken, dag etc tot ziens dag
Jas, wim
dens

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 28-6-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
6-6-1944
Beste Arie, ik zit bij Moeder. Hoek maak je het, goed? Nu, hier ook toen Henk is bij je geweest hé. Dit vind ik fijn. Zeg Arie, ik feliciteer je alvast met je verjaardag hoor. Hopelijk ben je volgende keer thuis en Henk ook. Nu Arie, moed houden hoor. Misschien is de oorlog gauw afgelopen. Met Moeder ook alles goed hoor. Zeg Arie, ik heb je broek gereinigd hoor. Ik hoop dat het je verder goed mag gaan. Nu Arie, tot ziens en gegroet van ons. Je broer Wim.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Zondag 2 juli 1944
De gehele week is rustig verlopen.

Vrijdag 7 juli 1944
Vrijdagmorgen alarm en toen kwamen er heel veel vliegtuigen over. De hele omtrek hier werd duchtig gebombardeerd door een hoeveelheid vliegtuigen die ik nog nooit bij elkaar had gezien. De west kant van het hoofdstation van Leipzig werd precies getroffen. Er waren op dat moment net veel mensen aanwezig met als gevolg dat er 2000 doden vielen.

Maandag 10 juli 1944
Het was een rustige dag. Door het bombardement op het station gaan er voorlopig geen civiele brieven weg, dat is pech. Maandag is de dagdienst weer begonnen.
's Nachts was er alarm. Verder was het de hele week rustig en ontving ik nog twee brieven van mijn moeder en van mijn familie.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 10-7-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
10-7-1944
Lieve zoon, brieven ontvangen en alles nog goed met jullie. Met mij ook alles best kinderen. Eerst nog feliciteer ik je me jong en ook met Henk nog het geld ontvangen kind en nog bedankt. Ik was er erg blij mee.
Pakketjes veranders hé Arie, maar ik zal het gauw opsturen broer. Ik hoop dat je de foto al hebt en Moeders foto na laten maken. Fijn hoor, ik heb in de brief van Henk een mooie foto gehad van zijn meisje. Arie, ze heet Metcica en hij meent het zeker ernst met haar, want hij wil haar mee naar Holland nemen. [95)]
Hé Arie, hier nog alles rustig jong.
En ook mooi weer op het ogenblik. Ja mijn kinderen, dat hoop ik maar op een spoedig thuis zijn, want wij allen verlangen erg naar jullie. Nu lieve kinderen, ik groet jullie en veel kussen van je liefhebbende Moeder. Groeten van allen, tot ziens. Dag Arie.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 10-7-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*

---

95 Henk Jonkers zou deze Joegoslavische Metcica na de oorlog inderdaad mee nemen naar Nederland en met haar trouwen. Het gezin zou drie kinderen krijgen.

Met potlood "post nr. 615"
10-7-1944
Beste Arie, Moeder zit op het ogenblik bij ons en zij vroeg of ik je even wou schrijven.
Alles is hier best in orde. Allen gezond. Co(ba) is weer thuis uit het ziekenhuis.
Ik moet je van Moeder de hartelijke groeten (doen). Wij hopen maar dat je gauw thuis komt. Houd je maar taai, alles komt weer terecht. Hierbij dan de hartelijke groeten,
Co en je broer Joop, Daaaag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Woensdag 12 juli 1944
Vandaag vier ik mijn verjaardag.

Maandag 17 juli 1944
Er kwam een bericht dat er woensdag Hollandse pakketten worden gehaald in Oschatz. Het leven in het lager is de laatste tijd tamelijk gezellig en we kunnen dikwijls nog eens lachen. Het gebeurt namelijk wel eens dat er met het appèl een onderofficier mee komt die door ons als "Jan Zander" aangeduid wordt. Dan kunnen we lachen hoor. Het geschreeuw om een luciferhoutje of over een tafel die niet afgeruimd is en meer van dat soort lullige dingen. Het kwaadst wordt hij als hij bemerkt dat hij geen spatje indruk maakt en wij brullen van de lach als hij weggaat, hetgeen hij natuurlijk hoort. Onder elkaar is het natuurlijk ook wel eens bal met plagen en pesten. Elkaar uitmaken voor allerlei rare dingen en originele gezegden. Dat is wel niet altijd even mooi.
Ik ga weer de nachtdienst in. Alles ging normaal. Alleen veel luchtalarm en veel bombarderen. Aan het front schijnt het overal goed te gaan.

Dinsdag 18 juli 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 19-7-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
18-7-1944
Lieve broer, Je kaart weer ontvangen. Met ons alles goed en hopen voor jou hetzelfde.
Met Moeder ook alles goed en Dinie ook. Wim werkt niet meer in Haarlem hoor, maar hij werkt nu in Amsterdam bij Excelsior en niet meer bij de Cleaning Service.
Nu Arie, hij is al weer vol. Vele groeten en kussen van ons allen. Zus.
W(illem) de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Woensdag 19 juli 1944
We ontvingen vandaag weer een Hollands Rode Kruis pakket, een prachtig pakket.

Donderdag 20 juli 1944
's Avonds kwam het bericht over de aanslag op Hitler. Hij was gewond en enige generaals gedood of gewond. Dat duidt niet op een goede toestand in Duitsland en de hoop vlamt weer op. De verdere week normaal afgewerkt. Zondag een rustige dag.

Zondag 23 juli 1944
We hebben 's avonds veel herrie en vrolijkheid gemaakt. Om ongeveer 01.00 uur was alles eindelijk wat rustig en ging het licht uit. Maar toen kwamen de wandluizen te voorschijn die zich de laatste tijd ontzettend vermenigvuldigd bleken te hebben en niemand kon slapen. Allemaal werden we vreselijk gebeten en we zaten onder de bulten. Tot overmaat van ramp kwam er alarm en om 00.45 uur moesten we er uit. Daarna ben ik nog om ongeveer 02.00 uur op de grond gaan slapen, maar de vloer was hard en ik sliep dus weinig. De volgende dag heeft de ploeg die 's avonds de nachtdienst in moest de hele kamer uitgemest en gezuiverd. Alles ging eruit, de strozakken werden verbrand en de kribben uitgebrand. De hele kamer werd van boven tot onder met chloorwater schoongemaakt. Ongelogen werden er hele nesten luizen uitgeroeid, honderden en honderden bij elkaar. Het was een vreselijk karwei geweest, maar we waren er van af, gelukkig.

Maandag 24 juli 1944
Er was weer een Amerikaans pakket. Vrijdag en zaterdag alarm en veel bommen in de omgeving.

Woensdag 26 juli 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 26-7-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
26 juli 1944
Beste Arie, Ik schrijf je even deze brief. Moeder is op het ogenblik bij ons. Ze vroeg of ik deze brief even wou schrijven voor haar. Zoals je schreef maak je het goed. Alles is hier ook goed hoor. Moeder haar arm is weer in orde, de wond is nu helemaal dicht. Moeder heeft een foto van Henk zijn meisje ontvangen. Een aardig grietje zeg! Ik sprak onze Wim vanmorgen nog, die heeft vakantie van deze week. Ik moet je vooral de groeten van hem doen. Ik ga nu vanavond met Co, voor het eerst naar N.O.U. toneelspelen. Nu Arie, wij hopen dat je maar gauw thuis komt. Wij hebben hier in de buurt allemaal hardloopwedstrijden op straat, moord zeg! Ik heb verleden week een halve fles jenever gewonnen met een pond suiker en een mooi sportbeeld. Co die won twee broden. Nu Arie, het papier is al weer vol, dus moet ik eindigen. Houd je taai en

spoedig weer zien. Vele groeten van Moeder en ons allemaal. Ook van Dientje veel zoentjes.
Dag hoor, je broer Joop.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

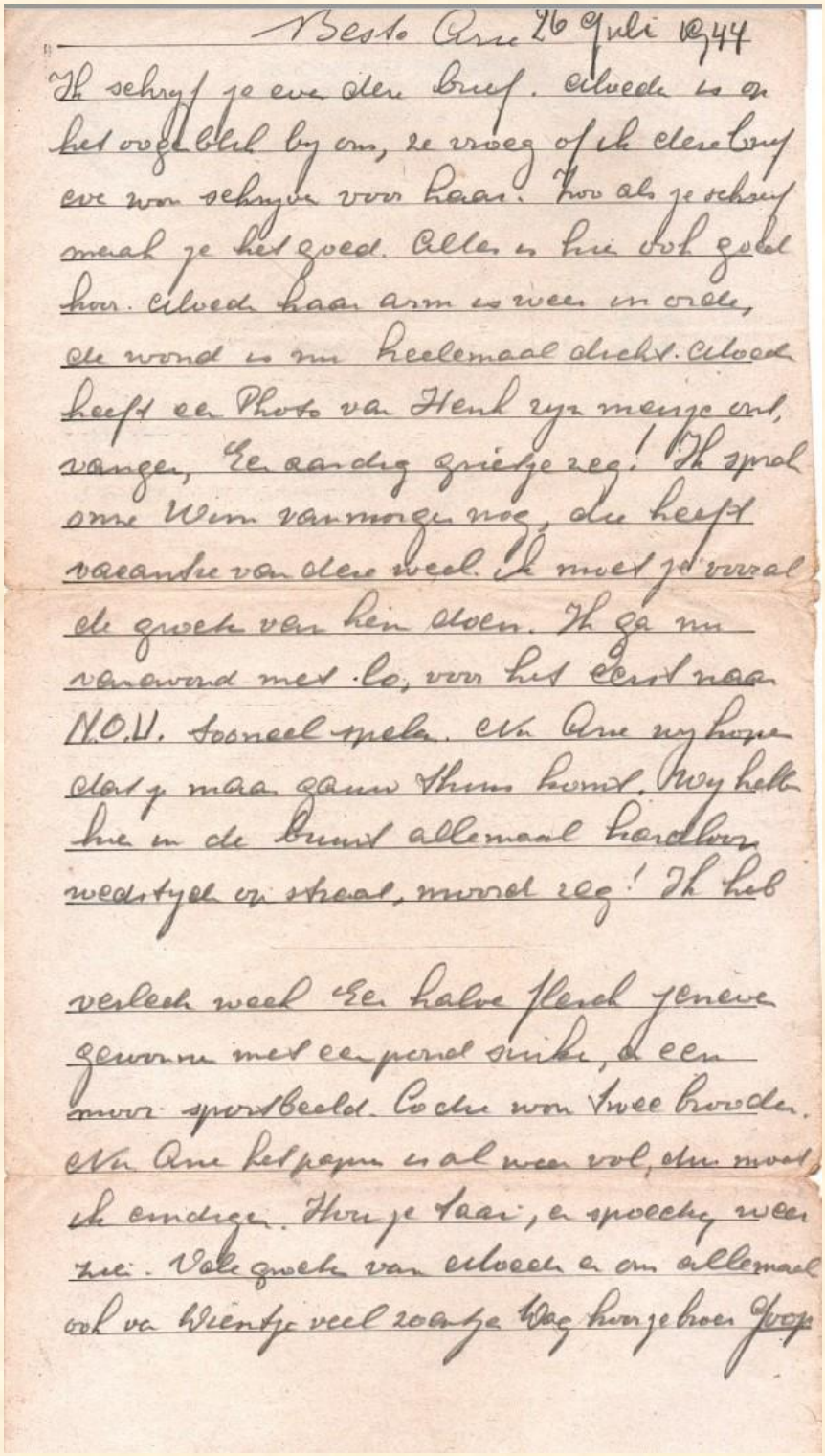

Beste Ans 26 Juli 1944

Ik schrijf je eve dien brief. Alweer is er het vogeltje bij om, ze vroeg of ik dien brief eve wou schrijven voor haar. Nou als je schrijf maak je het goed. Alles is hier tot goed hoor. Alweer haar arm is weer in orde, die wond is nu heelemaal dicht. Alweer heeft een Photo van Henk zijn meisje ontvangen, Ze aardig grietje zeg! Ik spreek onze Wim vanmorgen nog, die heeft vacantie van dien week. Ik moet je nog al die groeten van hem doen. Ik ga nu vanavond met Lo, voor het eerst naar N.O.V. toneel spelen. Als Ans nu hoopt dat je maar gauw thuis komt. Wij hebben hier in de buurt allemaal hardloop wedstrijden in steeg, moorel zeg! Ik heb verleden week ook een halve fleck jeneve gewonnen met een pond suiker, d een mooi sportbeeld. Lo die nou twee broodjes. Als Ans het papier is al weer vol, dan moet ik eindigen. Nou je taai, en spoedig weer zie. Vele groeten van alweer en ons allemaal ook van Dientje veel zoentjes Dag hoor je broer Joop

Zaterdag 29 juli 1944
Een pakketje weggestuurd voor mijn broer. Drie brieven ontvangen.

Zondag 30 juli 1944
Ik hoefde niet te werken. Het is een neerslachtige dag geweest. Ik heb veel geprak-kiseerd.

Maandag 31 juli 1944
Ik heb weer een brief naar huis geschreven. De geruchten over de vorderingen aan het front komen slecht door. Men zegt dat Warschau is gevallen.
Er was hier eens een Feldwebel die rake klappen uitdeelde, maar eens krijgt hij ze terug. Ik ben de nachtdienst weer ingegaan. Verder geen bijzonderheden deze week.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 31-7-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
31-7-1944
Lieve zoon, je brief en kaart ontvangen. Alles goed en best met mij, ook jij en Henk.
In Holland is alles rustig.
Arie, hoe is het hier mijn jong, nog steeds in de fabriek hé kind.
Pakje van juli is onderweg. Beste Arie, allen maken het goed. En veel groeten.
Dag mijn jong, tot ziens.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West, Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 31-7-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
31-7-1944
Beste Arie, ik schrijf je nog even. Hoe gaat het met je Arie, goed?
Nu, met ons ook hoor. Ik heb een week vakantie gehad. Niet zo erg mooi weer gehad, maar ik ben weg geweest. Hoe gaat het daar Arie, goed? Nu, misschien zijn jullie wel gauw thuis hé? Met Henk is ook alles goed. Zeg Arie, heb je al van de hardloopwedstrijd gehoord in de straten? Nu Arie, ik ga je nu groeten van Moeder. De kaart is vol.
Dag Arie, tot ziens, je broer Wim.
W(illem) de Bruijn
Amsterdam-West, Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Zaterdag 5 augustus 1944
We werden voor 10.00 uur weer wakker gemaakt. De barak werd uitgegast en we moesten alle etenswaren eruit halen. Dat was een heel karwei hoor. Daarna probeerden we weer te slapen, maar de zon was al te heet geworden. Van 12.30 uur tot 13.15 uur was er alarm. We waren nog aan het eten en het volgende alarm was alweer geblazen. Die avond de laatste nacht werken.

Zondag 6 augustus 1944
Mee geweest naar de bioscoop en een tamelijk goede film gezien. Op de terugweg alarm en iedereen rende weg een andere kant op.

Maandag 7 augustus 1944
Weer een brief verstuurd. De hele week rustig en weer enkele brieven ontvangen. Aan het einde van de week 's nachts alarm wat zich voortzette tot in de loop van volgende week.

Donderdag 10 augustus 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 15-8-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
10-8-1944
Lieve zoon, hier is Moeder weer. Met mij alles best en met jou en Henk ook. Fijn Jongens. Vandaag voor het laatst bij de dokter geweest en heeft afscheid van mij genomen, met de arm klaar. (Ik) hoef niet meer terug te komen. Gelukkig hé Arie?
Heb je het pakket al hé jongen en de tabak? Ik had voor jou en Henk een half ons samen voor jullie verjaardag. Er duur broer.
Nog in de fabriek hé jongen?
Hier in Holland nog gelukkig rustig. Hoe is het daar m'n jongen? Hoor je nog wat van Henk? Ik (heb) gisteren een en vandaag jouw brief gelezen van die paarden. Fijn ja, die streken nog van Dik Trom. Ik en Zus moeten dikwijls lachen als wij over jullie praten. Mooi jongens hoor! Nu kind, ik moet weer je groeten en veel kussen van je lieve Moeder. Dag mijn jongen, groeten aan Henk, zoentjes van Dinie. Groeten van zus, Wim, onze Wim, Joop en Coba. Dag beste Arie, tot ziens. Moed houden.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Woensdag 16 augustus 1944
Er was een lang alarm waarbij enorm veel vliegtuigen hier de omtrek bombardeerden. Het aantal overtrof de tot nog toe verschenen toestellen en het leverde een fantastisch schouwspel op. We kwamen er weer goed af.

Donderdag 17 augustus 1944
Een Amerikaans pakket ontvangen plus 100 extra sigaretten, tevens weer een pakket van mijn vrouw. Vrijdagmorgen weer eens naar de dokter voor een paar dagen vrij en maandag weer werken.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 17-8-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
31-7-1944
Lieve broer, je kaart weer ontvangen. Alles nog goed met ons hoor en met Moeder ook. Nou Dinie wordt erg groot hoor. Zeg komen jullie nog niet thuis? We verlangen erg naar jullie hoor en Dinie zou ook graag willen dat jullie er waren, maar enfin, misschien nog maar een kort poosje zullen wij hopen, Arie. We zijn werksters op de NOV. Moeder en ik en lachen wel eens om jou als we het over je hebben. Gegroet Arie, tot ziens.
W(illem) de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Vrijdag 18 augustus 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 18-8-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
19-8-1944 (op basis van het poststempel 18-8-1944 kan die brief niet later dan 18-8-1944 zijn geschreven),
Lieve zoon, je brief en kaarten weer ontvangen en met jou en Henk alles goed.
Nu beste Arie, met mij ook alles best. Nu al weer veertien maanden, jongen, dat jullie weg zijn. En kom je nu gauw thuis kind? Ik verlang erg naar jou en Henk. Zoals Henk schrijft, brengt hij zijn meisje mee, tenminste, als het mag. Arie, ik heb twee leuke foto's van haar. Het is een lief meisje hoor en ze is erg lief voor Henk, zoals hij schrijft. Ja jongens, als het maar eerst zover is hé kinderen, dan zet Moeder de bloemetjes buiten hoor. Vandaag (is het) vrijdag, het werk is klaar. Nu ga ik weer geld halen jongen.

Op het ogenblik (is het) half 10. Krijg je nog bericht van Henk en geen bericht ontvangen. Van het Rode Kruis voor een pakket gehad jongen.
Nu beste Arie, ik groet je. Veel kussen van je liefhebbende Moeder. Dag kind, tot ziens en moed houden. Groeten van allen en zoentjes van Dinie. Dag mijn jongens.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Zondag 20 augustus 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 21-8-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
20-8-1944
Lieve zoon, vandaag is het zondag. Het weer is een beetje triestig, maar het zal wel weer opklaren. Het is erg stil in huis. Wim en Zus zijn naar de wielerbaan met Dinie.
Met mij alles best. Jullie ook hé jongens?
Groet van allen. Zoentje van Dinie. Veel kussen van je liefhebbende Moeder.
Groeten aan Henk. Dag kinderen.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Maandag 21 augustus 1944
Weer gaan werken en alles weer normaal. Op de fabriek weer dezelfde rotzooi en een verschrikkelijk leven.

Woensdag 23 augustus 1944
Een lang alarm en honderden vliegtuigen gezien. Enkele werden neergeschoten. De verdere week bleef het rustig. Die dag een kort briefje naar huis kunnen sturen.

Donderdag 24 augustus 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam C.S. 24-8-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
Beste vriend Jonkers, Het deed mij veel genoegen persoonlijk iets van U te horen.
Ook verheugde het mij, dat het gezondene goed gebruikt kan worden.

Niet lang geleden is Uw Moeder nog bij mij geweest. Zij was gezond en wel en ze houdt zich goed. Met hartelijke groeten. M. Bijleveld-Dake.
Absender Margaretha Bijleveld-Dake
Amsterdam Zuid
Schubertstraat 72

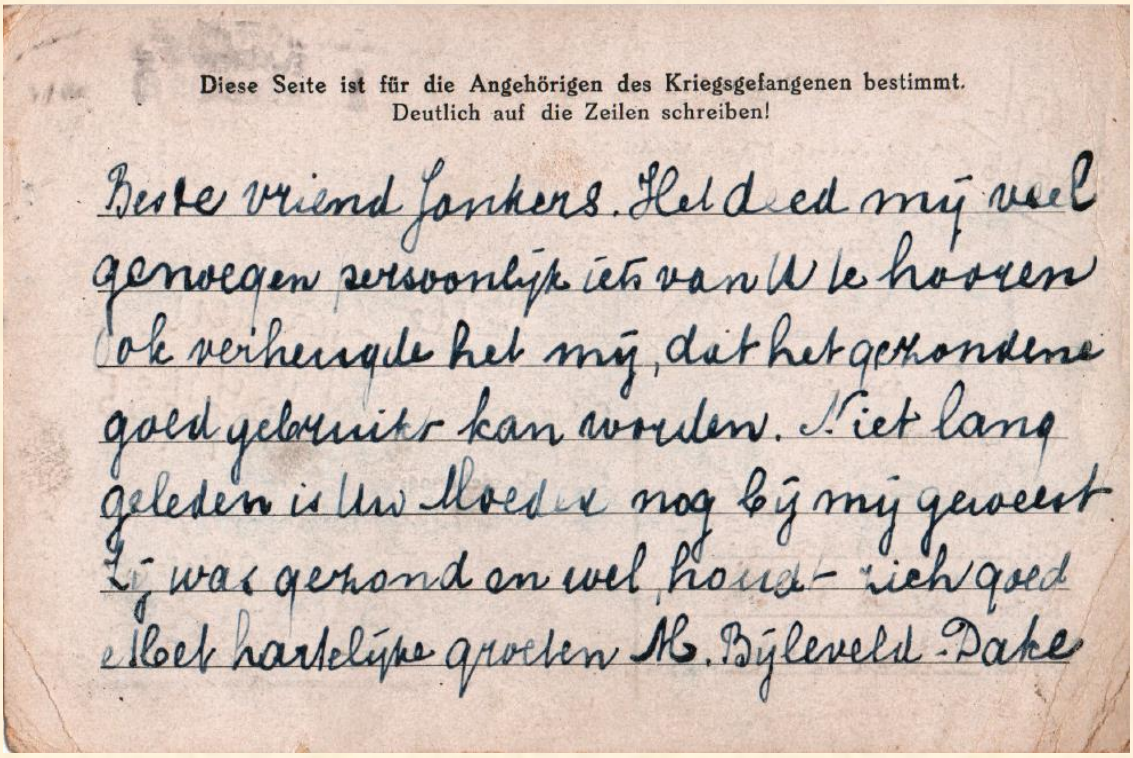
Diese Seite ist für die Angehörigen des Kriegsgefangenen bestimmt.
Deutlich auf die Zeilen schreiben!

Beste vriend Jankers. Het deed mij veel genoegen persoonlijk iets van U te hooren. Ook verheugde het mij, dat het gezondene goed gebruikt kan worden. Niet lang geleden is Uw Moeder nog bij mij geweest. Zij was gezond en wel, houdt zich goed. Met hartelijke groeten M. Bijleveld-Dake

Zondag 27 augustus 1944
Werken tot 12.00 uur en 's middags gekaart.
's Avonds op bed liggen lezen en in slaap gevallen.

Maandag 28 augustus 1944
Om 10.00 uur een kaart van mijn vrouw en 's avonds de nachtdienst in. De hele week rustig. Vrijdag een bericht dat er slagers gezocht worden om te gaan werken als K.G.F. in een particuliere slagerij, dat is wat voor Luuk Kuijk.

Zondag 3 september 1944
Een gezellige kaartmiddag en -avond.

Maandag 4 september 1944
De dagdienst in. 's Avonds was er het bericht dat Engelse en Amerikaanse troepen België en Nederland bereikt hebben. De opmars gaat zeer snel, er zijn vier plaatsen in Nederland heroverd, namelijk Bergen op Zoom, Breda, Tilburg, Den Bosch. Prins Bernhard moet bij de Nederlandse troepen aanwezig zijn. Vele berichten en geruchten kwamen binnen.

Dinsdag 5 september 1944
In Nederland zou deze dag bekend staan als "Dolle Dinsdag".

Donderdag 9 september 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 7-9-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
20-8-1944
Lieve zoon, je kaart ontvangen en met jou en Henk alles gelukkig nog goed.
Mijn jongens, met mij en de anderen alles best. Veel zoentjes van Dinie en wij allen verlangen erg naar jullie. Hopen op een spoedig weerzien.
Dag lieve zoon, houd je goed. Veel kussen, je liefhebbende Moeder. Dag Arie.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Vrijdag 8 september 1944
Het bericht deed de ronde dat Rotterdam en Den Haag waren gebombardeerd. Dit was echter wel onofficieel. Vanuit Oschatz weer een Amerikaans en een Hollands pakket. Ik heb ook een pakket van thuis ontvangen. Deze morgen weer naar de dokter geweest en binnendienst gekregen tot maandagavond, dus rusten maar.
Op de fabriek wordt de stemming onder de Duitsers steeds ernstiger.

Zondag 10 september 1944
Naar de bioscoop geweest. 's Middags een briefje meegegeven voor mijn broer aan bezoek die hier in het lager waren vanuit Berlijn.

Maandag 11 september 1944
Om 11.30 uur vooralarm gevolgd door alarm. Het duurde tot bijna 13.30 uur. Zeer veel vliegtuigen kwamen over. 's Avonds weer de nachtdienst in. 's Nachts weer alarm. Dinsdagmorgen en woensdagmorgen eveneens. Veel vliegtuigen. Officiële berichten van de bevrijding van Maastricht en Eindhoven en Nederlandse kuststrook.

Donderdag 14 september 1944
Bericht over de bevrijding van Aken. Zondag had ik in de loterij een paar schoenen gewonnen (Amerikaanse). Maandag kreeg ik ze en ik loop nu op een paar prachtige schoenen. Woensdagmorgen gingen er drie van onze kamer voor drie dagen naar het straflager (*mogelijk Döblitz*), omdat ze op een zondag in de stad waren wezen wandelen. Ze moeten daar in een kolenmijn werken.
Een nieuwe order op de fabriek is gegeven. De Ausländer moeten allemaal blijven werken tot er alarm wordt gegeven en dus niet meer met vooralarm weg. Het geldt tot nog toe alleen voor die afdelingen waar de vrouwelijke politieke gevangenen werken.
De verdere week rustig.

Zondag 17 september 1944
Van de laatste nachtdienst terug en tot 16.00 uur op bed gelegen van moeheid. Zondagavond laat gaan slapen van het prakkiseren. Zo bang dat met de bombardementen in Nederland misschien wel alles weggevaagd wordt wat mij zo heel erg lief is.

Maandag 18 september 1944
Weer in de dagdienst begonnen. De geruchten over Holland gaan steeds maar door, zodat we nog steeds niet weten wat er eigenlijk aan de hand is. Officiële berichten van de Duitse radio zijn die van de val van Eindhoven en parachutisten bij Nijmegen, Arnhem en Maastricht. Ook worden zware gevechten in de omgeving van Culemborg gemeld.
Vandaag is ook vertrouwensman Kees Krijger (kgf. 96689) jarig. Deze heeft zeer veel voor ons gedaan en daarom werd hij reeds 's morgens om 05.15 uur voor het weggaan van de werkploegen met aanwezigheid van het hele lager met volle muziek uit bed gehaald. Er werden enige toepasselijke cadeaus gegeven en verzen werden opgezegd. Een aardig intermezzo in ons bestaan hier. ‘s Avonds op zijn kamer muziek en zang en vrij bier met de aanwezige Lagerbewoners.

Dinsdag 19 september 1944
Er kwam uit Oschatz weer een lading conserven en per man 100 sigaretten. Uit Nederland ontvang ik momenteel in het geheel geen post meer, maar ik laat toch de moed niet zakken. Dat valt helaas niet mee aangezien ik de laatste tijd erg veel pieker en soms heel erg bang ben.

Donderdag 21 september 1944
De conserven werden uitgedeeld en we hadden weer vlees, melk, veel boter, jam, een blikje hutspot met vlees.

Zaterdag 23 september 1944
We kregen zes grote plakken chocolade en we krijgen nog meer.

Zondag 24 september 1944
Ik moest werken tot 16.00 uur. Wel was het een prettige zondag. Ik was geheel alleen, want mijn maat had binnendienst. Hij had namelijk een ongelukje gehad met een machine. 's Avonds werd er voor de tweede maal een lezing gehouden over scheepvaart door de heer Bill de Rooy (kgf. 97246). Het was op de kamer, een klein gehoor dus, maar een aardige afwisseling.

Maandag 25 september 1944
Ik moest weer de nachtdienst in en ik kreeg buiten verwachting nog een brief van mijn moeder en toen was alles weer goed. Het was wel 15 dagen oud maar zoiets is toch wel geruststellend voor mijn zenuwen.

Dinsdag 26 september 1944
Er gaan berichten over landingen voor IJmuiden tot Hoek van Holland en lucht-landingen bij Arnhem en Nijmegen, ook over de val van Kleef; de geruchten gaan steeds door. De verdere week rustig verlopen.

Zondag 1 oktober 1944
Einde van de nachtdienst. 's Avonds heb ik weer een lezing gegeven over een aantal machines in de slagerij en worstmakerij. Dat is wel een aangename afwisseling op de dagelijks sleur.

Maandag 2 oktober 1944
Ik heb vandaag weer 2 kaarten ontvangen en nog een brief van mijn moeder. De gehele week prachtig weer. Dagdienst gehad vandaag. Vele malen vooralarm.

Vrijdag 6 oktober 1944
De vertrouwensman (Kees Krijger) was naar Oschatz geweest, maar had geen sigaretten en geen pakketten meegenomen, dus de stemming gaat dalen en het kankeren stijgt.

Zaterdag 7 oktober 1944
Alarm van 11.30 uur tot 13.30 uur. Lang alarm en veel bommen.

Zondag 8 oktober 1944
Ik moest werken tot 12.00 uur.

Maandag 9 oktober 1944
Ik ben weer de nachtdienst ingegaan. De hele week als normaal. De berichten over de toestand in Nederland zeggen ons niet veel goeds. Honger en oorlogsellende, geen gas in sommige plaatsen en dus geen eten koken. Vreselijke toestanden dus. Ik hoop in Godsnaam dat het gauw over is.

Vrijdag 13 oktober 1944
Er kwamen hier in het lager 25 Hollanders uit de Junkers fabriek (*Stalag XI-a kdo Bernburg en Aschersleben*). Deze waren wegens bombardementen uitgewerkt en zouden nu hier in Leipzig te werk worden gesteld. Ze blijven daarom enkele dagen als gast hier. Zo kwamen er vijf man op onze kamer die in het bed moesten slapen van de nachtdiensten. In ieder geval weer een afwisseling.

Zondag 15 oktober 1944
De laatste nachtdienst zit er op. 's Avonds hadden we weer een erg gezellige en echt originele cabaretavond met aanwezigheid van de nieuwe Feldwebel. Het was een fijne avond. Maandag weer de dagdienst begonnen.

Maandag 16 oktober 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735

*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 16-10-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
16-10-1944
Lieve boer, je kaart weer ontvangen. Alles is hier nog goed hoor en met Moeder ook.
Met jou gelukkig ook hé? Zeg Arie, we hebben een paar foto's van je ontvangen. Ze zijn niet zo erg duidelijk, maar we kunnen jou er wel goed uithalen hoor.
Met Moeder is alles goed hoor.
Nou, vele kussen van Dinie, gegroet van Zus, Wim, onze Wim en de anderen.
Daaaag
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 16-10-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
16-10-1944
Lieve Ome Arie, ik heb uw kaart ontvangen en bedankt hoor.
U vroeg of ik heb zelf wou schrijven, maar aangezien ik alleen met een zwart potlood schrijf en mama niet anders had dan een groen, ging het niet.
Ik feliciteer u met Ome haar verjaardag, ook Ome Henk.
Nou Ome Arie, hij is weer vol. Vele kussen hoor van mij. Dag.
Dinie de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 II
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 16-10-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
16-10-1944
Lieve zoon, hier is Moeder met je kaart.
Met mij alles nog goed en jou en Henk ook. Kan je hem nog schrijven?
En zal je Henk de groeten van mij geven en veel kussen in de brief doen?
En flink zijn hoor lieve jongens en moed houden.
Dag mijn kinderen, tot weerziens. Dag, Moeder.

Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56

Dinsdag 17 oktober 1944
's Morgens voor de aanvang van het werk een ruzietje met de heer Lippold (de grootste boef van de HASAG). Het ging namelijk over de rode driehoek van de krijgsgevangenen. De meesten hadden die niet meer op hun kleren. Dat was iets waar men op de fabriek niets mee te maken had, want dit was een zorg voor het Lager. Er vielen dan ook enige harde woorden en we werden uitgemaakt voor spionnen. Daarover hebben we een bezwaarschrift geschreven. 's Avonds bij het appèl werd mij en mijn vriend Charles medegedeeld dat we de volgende morgen naar de tandarts konden gaan.

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam (rest onleesbaar)
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
17-10-1944
Lieve zoon, alles nog goed hé kind. Met Henk ook nog. Arie, vanaf augustus niets meer van Henk ontvangen. Krijg jij nog bericht van hem en hoor je nog iets over zijn meisje? Ik hoop dat het nog alles goed met hun is. Zal je hun van Moeder groeten?
Met mij alles goed. Dag, moeder.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 17-10-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
17-10-1944
Lieve zoon, hier ben ik weer even. Met mij alles best en jullie ook nog alles goed hé. Jongens alle anderen, ook Joop en Co zijn erg lief voor mij. Wim heeft zondag hout voor me gezaagd op de zolder. Ja broer, een beetje moeilijk met het eten en licht en gas, maar dat komt wel weer. Moeder zal flink zijn. Dag kind.
W. de Bruijn (kennelijk heeft Arie zijn moeder een kaart geleend van Willem de Bruijn)
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Woensdag 18 oktober 1944
We konden nu een uurtje langer uitslapen en daarna: klaar voor de start. Juist zouden we weggaan toen de baas aan kwam stuiven en ons aan het werk wilde zetten. De wachtpost had order om ons mee te nemen, omdat de negen machines van mij alleen stonden, aangezien mijn baas er niet was. We moesten dus, ondanks de tandarts gaan werken. Dinsdagavond moest ik plotseling bij de controleofficier komen en hoorde ik hem vertellen dat er slagers nodig waren. Luuk Kuijk heeft er wel belangstelling voor.

Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 18-10-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
Geen datum
Beste Arie, Moeder heeft je brief in gezondheid ontvangen. Je schreef dat je het goed maakt, nu daar zijn wij erg blij om. Alles is hier nog in orde hoor. De oorlog woedt nu in ons land, maar hier in Amsterdam is alles nog rustig hoor. Wij moeten volgende week naar de gaarkeuken voor eten. Je hoeft je niet ongerust te maken, want wij zullen ons eigen er trachten doorheen te slaan. Wij zijn vol vertrouwen en wij hopen dat spoedig de vrede weder zal keren. Ik hoop dat je deze brief krijgt, want er komen op het ogenblik niet veel brieven over. Mocht je Henk nog kunnen schrijven, zeg dan dat alles hier goed is en zeg hem gedag van ons allen en vooral van Moeder. Wees voorzichtig en heb vertrouwen, wij hebben het ook. Alles zal weer in orde komen.
Hierbij ook wat zoentjes van Dientje. Nu Arie, hier moet ik eindigen. Van allemaal hartelijk gegroet, van Moeder een heleboel zoenen, tot ziens, houd je taai.
Hartelijke groeten van je broer Joop. Daaaaaag.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 III
Noord-Holland
Nederland

Woensdag 1 november 1944
Vandaag weer brief en kaarten ontvangen. Direct, zoals Moeder gevraagd had, een brief naar Henk in Hohen Neuendorf gestuurd. Ben benieuwd of hij aankomt.
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Geen Poststempel
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
Geen datum, vermoedelijk 1-11-1944

Beste Arie, (een gedeelte is onleesbaar)
Brief en met jullie alles goed. Ja lieve jongen, met mij ook best en de anderen ook. Wim en Joop zijn nog hier. De Bruijn ook. Met Zus gaat het goed en Dinie wordt groot. Wij verlangen erg naar jullie en vooral Moeder. Hoe is het met Henk zijn meisje? Sinds september niets van hem gehoord en ik verlang zo erg naar een brief van hem. Beste Arie, mag jij Moeder eens wat van Henk schrijven? Zal je hem de groeten geven en veel kussen in je brief doen? En ik hoop dat wij gezond blijven. Ander werk, hé jongen? Ik hoop maar dat het bij jullie goed gaat. In Holland is het niet zo best, maar Moeder red het wel, lieve jongens. De militaire steun is verhoogd. Heb geen zorg over Moeder hoor. Dag mijn jongens, houd moed en vertrouwen. Jullie zijn altijd in mijn gedachte. Dag lieve Arie, veel kussen, ook Henk en zijn meisje. Dag jongen.
Absender Hendrik Johannes Jonkers
Hohen Neuendorf bei Berlin
Berlinerstrasse 30
Restaurant Reim
Deutschland

Dinsdag 14 november 1944
Rückantwortbrief
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam Borgerstraat 15-11-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Geen Postnr. stempel
Met potlood: "postnr. 615"
14-11-1944
Beste Arie, je brief van 1 november in goede gezondheid ontvangen.
Ja Arie, gelijk heb je. Ik moest me eigen schamen om je zolang met schrijven op je te laten wachten. Er is helemaal met mij niks aan de hand en gaat alles goed. Ja Arie, bezoeken kan ik je niet meer. Ik heb het gevraagd, maar het is verboden te reizen voor ons, dus daar is niks aan te doen hé. Ja Arie, met Moeder gaat ook nog alles goed en gezond. Ik heb een brief gehad die was van 17 oktober en in Amsterdam was nog alles goed. Maar ja, je kan niet weten wat er nog gebeurt, dus daarom maar kop op en moed houden. Ik moest je veel kussen geven van je liefhebbende Moeder en je groeten van de anderen, ook van Dinie. Nou Arie, het gaat je goed verders, hoop ik. Het valt wel niet mee, maar het moet. Dag Arie, een stevige hand van je broer en vele groeten van Moeder, Dag Arie, tot ziens.
Absender Hendrik Johannes Jonkers
Hohen Neuendorf bei Berlin
Berlinerstrasse 30
Restaurant Reim
Deutschland

Zondag 19 november 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,

Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam-West 20-11-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
19-11-1944
Beste Arie, wij hebben je kaarten ontvangen. Hier is alles nog gelukkig goed.
Met jou ook gelukkig en Henk hopen wij eveneens. Nu, wij moeten en zullen ons er wel doorheen slaan Arie. Het is hier niet zo rooskleurig, maar moed (houden).
Als jullie maar gezond terugkeren. Maak je niet ongerust, Moeder is goed. Joop, Zus en alle anderen. Moed (houden) Arie, tot een spoedig weerzien, je broer Wim.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Maandag 20 november 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam-West 20-11-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-g** (Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
20-11-1944
Lieve zoon, (ik ben) blij met je kaart en alles nog goed mijn kinderen ook, hoop ik.
Met Henk van september af niets meer van hem vernomen. Wil je Moeder eens wat van hem schrijven, als je bericht van hem krijgt? Of komt hij nog wel eens bij je?
Met ons allen goed, Nu lieve jongen, veel kussen en groeten, je liefhebbende Moeder.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
*Lager-Bezeichnung **M-Stammlager IV-f Hartmannsdorf** (met potlood doorgehaald en verbeterd in IV-g)*
Poststempel Amsterdam-West 20-11-1944
*Stempel Geprüft **Stalag IV-f Hartmannsdorf** (Prüfer 9) (deze kaart is dus eerst naar IV-f Hartmannsdorf geweest maar bleek daar niet te bezorgen)*
Met resten van een papieren sticker met opschrift "Voir IV-f…" en "Nicht S…"
Met potlood "post nr. 615"
17-10-1944

Beste Arie, je kaart weer ontvangen en alles nog goed. Met ons ook alles goed hoor en met Moeder ook. We hopen dat de oorlog maar gauw afgelopen is en dat jullie maar weer gauw thuis komen, want we verlangen erg naar jullie hoor. En Dinie ook. Ze wordt erg groot en vele zoentjes van Dinie, Moeder, Zus en Wim. Nou dag Arie, gegroet.
Willem de Bruijn
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56 II
Nederland

Het is niet duidelijk waarom Arie gebruik maakt van een standaardbrief van Stalag IV-f Hartmannsdorf. Het is bijna uit te sluiten dat hij op enig moment in dit Stalag, of een van de Arbeitskommando's van dit Stalag is geweest. Mogelijk heeft hij de standaardbrief van iemand overgenomen bij gebrek aan eigen postpapier.

Maandag 18 december 1944
Antwort-Postkarte
Aan Arie Jonkers,
Gefangennummer 107735
Lager-Bezeichnung ***M-Stammlager IV-g Oschatz***
Poststempel Amsterdam-West 18-12-1944
Stempel Geprüft ***Stalag IV-g*** *(Prüfer 22)*
Met potlood "post nr. 615"
20-11-1944
Lieve broer, je kaart weer ontvangen en alles nog steeds goed hoor met ons en met jullie gelukkig ook. Met Moeder ook alles goed. Al weer een jaar voorbij Arie. Nu maar hopen dat het nu het laatste jaar is dat jullie met Kerst en Nieuw Jaar weg zijn. Nu Arie, wij wensen jullie een gezond Nieuw Jaar en Kerstdagen, want anders kunnen we jullie niet wensen. Vele zoenen van Dinie en Moeder en ons.
Absender Antoinette Jonkers
Amsterdam-West
Jan Pieter Heijestraat 56
Nederland

Maandag 25 december 1944
Eerste Kerstdag. Om 07.00 uur de Heilige Mis bijgewoond. Dus toch een zalige Kerst. Ik voelde mij weer in een echte Kerststemming maar de vrede voor alle mensen is nog niet daar. Om 11.30 uur nog alarm en nog wel op zo'n dag. Om 13.30 uur stapten we op de trein naar de HASAG. Daar waren we weer onder de jongens. Gezamenlijk gingen we naar de fabriek en daar begon om 14.45 uur de feestmiddag. Het programma van de krijgsgevangenen onder de naam van "De prikkeldraadbijters" en onder leiding van H.J. Goossens (kgf. 96845) was 100 % af en veel beter dan dat van de civiele arbeiders. Arie Jonkers (kgf. 107735) was in vorm in de Parijse potpourri en in een samenzang met Gerard Meevers Scholte (kgf. 105701). Deze laatste was ziek en had nog 38 graden koorts. Toch heeft hij gespeeld en gezongen en hij had geweldig succes. De cowboys, een trio, zong prachtig enkele songs. Richard Torenvliet (kgf. 96952) speelde solo enkele liedjes op de piano. Van Schendel (kgf. ?) op de viool en

Arie ook nog enkele losse liedjes. Het was enorm en we hadden een reuze leuke dag. Om 21.00 uur waren we terug in het lager en sliepen gauw van moeheid.

Foto van Nederlandse en Franse krijgsgevangenen, mogelijk gemaakt in de Zoo van Leipzig
Jan Somers (kgf 107649), tweede rij rechts naast de man met sigaret.
(collectie Burgmeijer).

Foto van Nederlandse krijgsgevangenen, voor hetzelfde gebouw, mogelijk in de Zoo van Leipzig
(NIMH collectie Mojet en NMM Soesterberg).

Bij de pijl, waarschijnlijk Joop Zwart (kgf. 105852). Deze foto is door Joop Zwart aan Jan Mojet gestuurd die op dat moment in het Arb.kdo Brüx verbleef. De foto zou aan de achterzijde gestempeld zijn met Stalag IV-g Oschatz (waarschijnlijk het Prüfungstempel

van Prüfer 22), maar omdat de foto tegenwoordig is vastgeplakt, valt dit niet meer na te gaan. Het is zeker dat Joop Zwart in HASAG tewerkgesteld is geweest. Het is dus aannemelijk dat ook de anderen op de foto in dit Arb.kdo zijn geweest.
De foto is mogelijk gemaakt in de Zoo van Leipzig. Het afgebeelde houten gebouw met overhangend dak, gelegen op een verhoging en nabij een waterpartij zou een paviljoen of restaurant op het terrein van de Zoo geweest kunnen zijn. Omdat de krijgs-gevangenen waren gekleed in uniformen van andere naties kan aan de afgebeelde alpinopetten en de Franse uniformen niets worden afgeleid omtrent de werkelijke nationaliteit van de afgebeelde mannen. Wel kan worden verondersteld dat het gaat om krijgsgevangenen en niet om civiele tewerkgestelden.

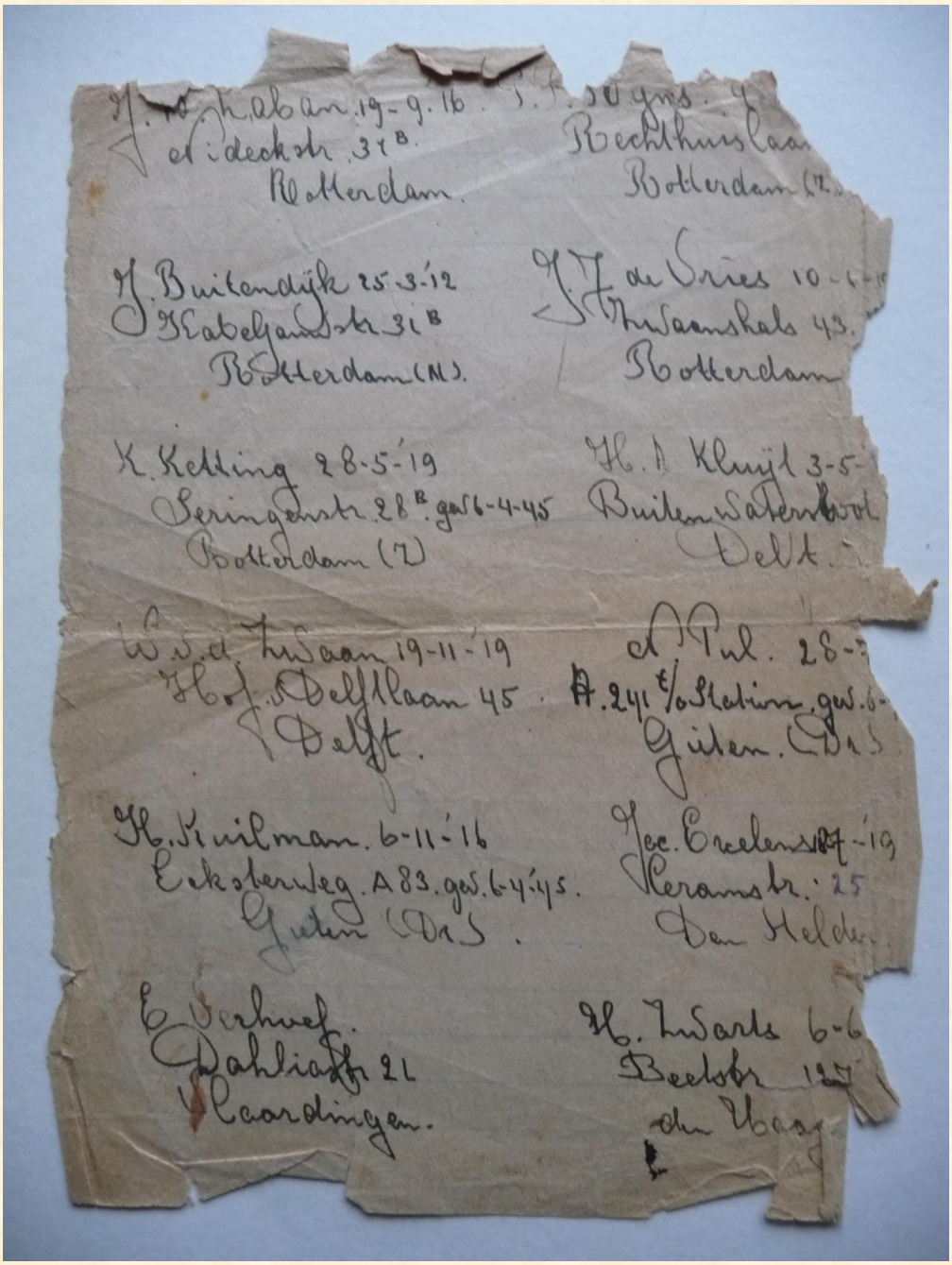

Lijstje met namen van mede krijgsgevangenen van Arie Jonkers bij HASAG
(collectie familie Jonkers).

Op het lijstje staan de namen van de volgende krijgsgevangenen die allen in het Arbeitskommando HASAG zijn geweest:
J.A. Laban (kgf. 105828)
J.H. Buitendijk (kgf. 107497)
K. Ketting (kgf. 97281)
W.B. van der Zwaan (kgf. 105749)
Haijo Kuilman (kgf. 98534)
E.K. Verhoeff (kgf. 105747)
P.F. Rijns (kgf. 97219)
J.J. de Vries (kgf. 97340)
H.A. Kluijt (kgf. 106777)
N. Pul (kgf. 98532)
Jac. Erkelens (kgf. 98514)
H.B. Zwarts (kgf. 105670)

Vrijdag 6 april 1945
Over de periode tussen 20 oktober 1944 en 6 april 1945 zijn geen specifieke gegevens van krijgsgevangenen bij HASAG bekend. De luchtalarmen nemen toe en de eentonige dagen van lang werken volgen elkaar op. Omdat HASAG begin 1945 vrijwel stil lag als gevolg van de schade van bombardementen, werden de Nederlandse krijgsgevangenen van dit Arbeitskommando ingezet bij het ruimen van puin in de stad. Een groep krijgsgevangenen van HASAG werkte daarom op 6 april 1945 in de stad nabij het Bayerischer Bahnhof. Toen er luchtalarm werd gegeven vluchtten ze in een schuilkelder op de hoek van Liebigstrasse 10 en de Nürnbergerstrasse 55-57. Een bom trof het blok van het "Pharmakologische Institut" waar de schuilkelder zich onder (of achter) bevond. Het pand en de schuilkelder stortten daarop grotendeels in en mensen in de kelder werden bedolven onder het puin. De meesten Nederlanders zijn er niet meer levend uitgekomen (na de oorlog meldde zich één Nederlandse getuige die uit de kelder had weten te ontkomen). Arie Jonkers zou zich ergens schuilgehouden hebben onder een trap. Of dat ook in het gebouw aan de Nürnbergerstrasse 55-57 was, is niet bekend.
De omgekomen Nederlanders zijn:

1. Dik Bos (kgf. 106312),
2. Johannes George ten Bosch (kgf 271639),
3. Reindert van Dijk (kgf. 98512),
4. Johannes Petrus (Jo) Groen (kgf. 107790),
5. A.J. (Nol) Hagendoorn (kgf. 106084),
6. Klaas Ketting (kgf. 97281),
7. Haijo Kuilman (kgf. 98534),
8. Gerard Meevers Scholte (kgf. 105701),
9. H.A. Minnema (kgf. 271627),
10. Jan Platteel (kgf. 106260),
11. Leo Pleeging (kgf. 98462),
12. Nanno Pul (kgf. 98532).
13. v.d. Broek (onbekend als kgf. en onbekend bij Oorlogsgraven Stichting, dus mogelijk civiele arbeider),

14. v. Heusden (onbekend als kgf. en onbekend bij Oorlogsgraven Stichting, dus mogelijk civiele arbeider),
15. C.Th. de Leur (civiele arbeider en omgekomen aan de Kaiser Maximilianstrasse 29 te Leipzig).

Ten minste tien mensen van andere nationaliteiten kwamen hier eveneens om het leven (bron Gedenk- und Totenbuch Leipzig):
1. Eugene Anthimon (civiele arbeider, Fransman, geboren 24-2-1918 te Noe Blanche),
2. Pawel Charikow (dwangarbeider, Rus, geboren 1905),
3. Antoni Kozdrowski (dwangarbeider, Pool, geboren 24-2-1911 te Bargez),
4. Nikolaj Lopuszanski (dwangarbeider, Ukraïner, geboren 2-5-1912 te Browari),
5. Josef Rudzits (civiele arbeider, Rus, geboren 14-2-1902 Letland),
6. Julio Satori of Sartori (civiel arbeider, Italiaan, geboren 5-9-1901 te Roana / Vicenza),
7. Wladyslaw Siwinski (dwangarbeider, Pool, geboren 1901 te Lodz),
8. Marian Sobotkiewicz (dwangarbeidster, Poolse, geboren 15-12-1916 te Korschowa),
9. Onbekende man.
10. Onbekende man.

Veel ex-krijgsgevangenen beschrijven op hun repatriëringsformulier de overlijdensgevallen van 6 april 1945 in Leipzig. Het heeft op alle overlevenden een onuitwisbare indruk gemaakt. De gebeurtenis vindt daar echter op verschillende data plaats en het aantal gesneuvelde krijgsgevangenen is niet overal hetzelfde, soms 11, soms 12. De omgekomen civiele arbeiders zijn daarbij niet meegeteld.

Niemand noemt de exacte plaats van het voorval. Slechts drie man geven daaromtrent een aanwijzing. Volgens het repatriëringsverslag van H. Cornelisse (kgf. 107615) kwamen op 3-4-1945 (bedoeld is 6-4-1945) elf Hollanders om bij een bombardement, waarbij nabij het Bayerischer Bahnhof en in de buurt van de Liebigstrasse en de Nürnbergerstrasse (zie verklaring kgf. 105670 en tevens het verhaal over Jo Groen op OGS) te Leipzig, een schuilkelder werd getroffen en de daarin aanwezige Hollanders werden bedolven. De Bayerischer Bahnhof was inderdaad gelegen aan het eind van de Nürnbergerstrasse, zodat er van uitgegaan mag worden dat de plaats van het gebeurde daarmee globaal is vastgesteld. Uit informatie van de familie van Reinder van Dijk is gebleken dat het gaat op het pand op de hoek van de Liebigstrasse 10 en de Nürnbergerstrasse 55-57, waarin zich het Pharmakologische Instituut bevond.

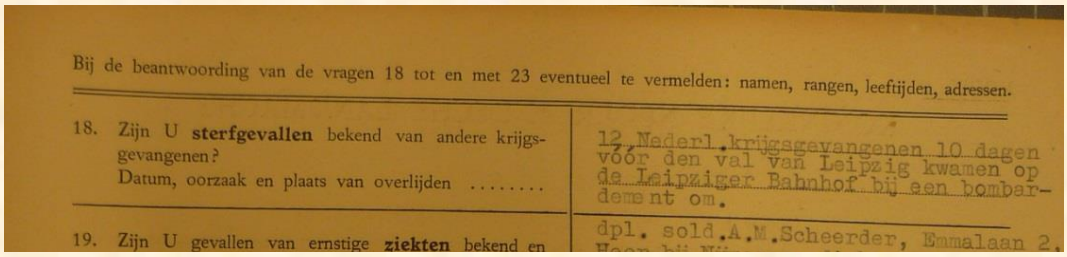
Bij de beantwoording van de vragen 18 tot en met 23 eventueel te vermelden: namen, rangen, leeftijden, adressen.

18. Zijn U **sterfgevallen** bekend van andere krijgsgevangenen? Datum, oorzaak en plaats van overlijden	12 Nederl.krijgsgevangenen 10 dagen vóór den val van Leipzig kwamen op de Leipziger Bahnhof bij een bombardement om.
19. Zijn U gevallen van ernstige **ziekten** bekend en	dpl. sold.A.M.Scheerder, Emmalaan 2.

Verklaring Gerard van den Hoek (kgf. 96822).

Bij de beantwoording van de vragen 18 t/m. 23 te vermelden: namen, rangen, leeftijden, adressen.

18. Zijn U sterfgevallen bekend van andere krijgsgevangenen? : Ja, 12 krijgsgevangen gedood door bomaanval.

Datum, oorzaak en plaats van overlijden : 6.4."45 bomaanval Nurnbergstrasze Leipzig.

Verklaring Hendrik Zwarts (kgf. 105670).

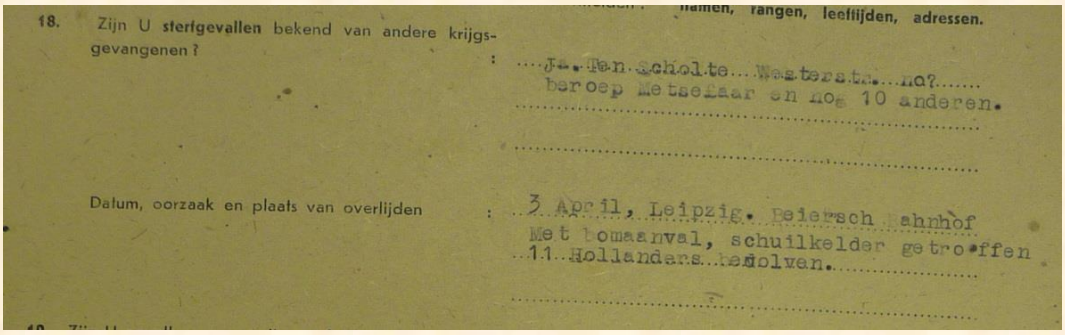

18. Zijn U sterfgevallen bekend van andere krijgsgevangenen? : Ja. Ten Scholte Westerstr. no? beroep Metselaar en nog 10 anderen.

Datum, oorzaak en plaats van overlijden : 3 April, Leipzig. Peiersch bahnhof Met bomaanval, schuilkelder getroffen 11 Hollanders verdolven.

Verklaring Hendricus Cornelisse (kgf. 107615).

Plattegrond Leipzig 1938 met in de cirkel het gebouw van het Pharmakologische Institut.

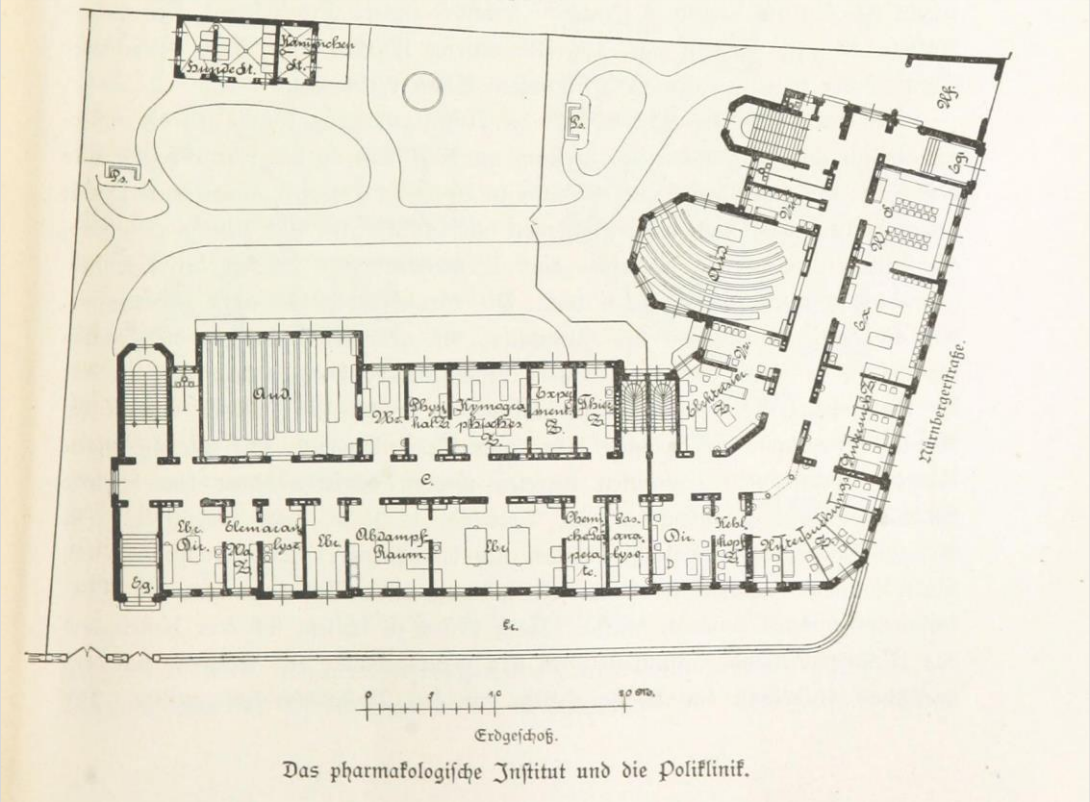

Tekening van de begane grond van het Pharmakologische Institut met rechts de Nürnbergerstrasse 55 met de ingang aan de Liebigstrasse 10 uiterst links en die aan de Nürnbergerstrasse 55 uiterst rechts boven. Nürnbergerstrasse 57 is het gebouw in de linker bovenhoek.

Het Pharmakologische Institut met links de vleugel in de Liebigstrasse en rechts de vleugel in de Nürnbergerstrasse 55 (foto ruim voor 1940).

Door het hoogteverschil tussen Nürnbergerstrasse en Liebigstrasse was er aan de zijde van de Nürnbergerstrasse geen souterrain. Aan de kant van de Liebigstrasse was wel sprake van een souterrain, de eerste drie ramen van deze verdieping zijn op de bovenstaande foto nog net zichtbaar. Op basis van de plattegrondtekening mag er van uitgegaan worden dat er zich onder het gehele pand een zeer grote kelder heeft bevonden met tenminste drie ingangen ter plaatse van de drie trappenhuizen en mogelijk extra ingangen aan de zijde van het souterrain in de Liebigstrasse. Vaak werden dergelijke grote kelders in compartimenten onderverdeeld, ten einde bij een bomtreffen te voorkomen dat de gehele kelder werd verwoest. Of dat ook hier het geval was, is echter niet bekend.
Het kan eveneens niet uitgesloten worden dat er in het park direct achter het gebouw (ook) een schuilkelder was aangelegd.

De verwoesting van het Pharmakologische Institut, de vleugel in de Liebigstrasse 10.

Een woon- en winkelblok op de andere hoek van de Liebigstrasse en de Nürnbergerstrasse 54 na de oorlog.

De Nederlandse slachtoffers van het bombardement werden in eerste instantie begraven op de begraafplaats Ostfriedhof van Leipzig. De graven bevonden zich daar in het vak voor oorlogsslachtoffers, vak X9 en de graven lagen in de rijen L en M.
Hier bevindt zich ook nu nog een algemeen monument voor de oorlogsslachtoffers.

Vroegere grafligging in vak X9 in de zuidoostelijke hoek van de Ostfriedhof in Leipzig (ondergrond Google Earth 2019).

Het is buitengewoon triest dat slechts enkele dagen voor de bevrijding van Leipzig, deze slachtoffers zijn gevallen. Voor de meeste mede-krijgsgevangenen die de oorlog wel overleefden, is het overlijden van hun kameraden een traumatische gebeurtenis geweest. Er werd na de oorlog niet of nauwelijks over gepraat.

Zondag 8 april 1945
's Morgens ter kerke evenals 's middags de Heilige Mis voor onze vrienden.
Er was weer lang alarm, het front nadert.

Maandag 9 april 1945
Het was een rustige dag.

Dinsdag 10 april 1945
Om 16.00 uur was ik klaar met mijn werk. Om ongeveer 17.00 uur was er weer een alarm en we kregen een hier zeer zwaar bombardement. Bij de spoorwegwerkplaats werden veel Nederlanders gedood.

Foto van het rangeerterrein "Engelsdorf" bij Mölkau, na het bombardement van 10 april 1945.

Bij de Oorlogsgraven Stichting zijn 6 gevallen bekend:
In Leipzig, Daniël Petrus Gerardus Volleman,
In Mölkau: Hendrick van Engen, Adrian van de Driest, Adriaan Leppens,
In Engelsdorf : Hendrika Schepers-van den Ende, Hendrik Lubbelinkhof
Wij hier hadden geen schade en ontkwamen weer aan de dood. Donderdagavond kregen we een grote krans, die we besteld hadden voor onze gevallen vrienden van de HASAG.

Vrijdag 13 april 1945
Vandaag zou de begrafenis van onze vrienden zijn, maar die is uitgesteld. De fronten komen naderbij, ze zijn reeds tot vlak voor Leipzig gekomen met de pantsers. Alles is hier in wanorde. Hakenkruisen en portretten van de Führer verdwijnen. In de nacht van vrijdag op zaterdag vertrok plotseling de Duitse bewaking voor de krijgsgevangenen met medeneming van 2.000 gevangenen uit Leipzig. Onze wachtposten vonden het schijnbaar te lastig om ons mee te nemen en zij zijn vertrokken. Toevallig werden we in de nacht wakker en wisten we het, anders hadden we niets geweten. Ze hebben ons moederziel alleen gelaten, dus zijn we praktisch gesproken geen gevangenen meer, we zijn **vrij**. Misschien is het wel het beste, want in zo'n grote colonne mee sjouwen met zware koffers valt ook niet mee. We hebben veel conserven nog bewaard en van de chef erbij gekregen dus zullen we niet zo gauw van de honger om komen.

Zaterdag 14 april 1945
De Amerikanen trekken rond Leipzig. De stad is als "Lazarettstadt" verklaard en zal dus niet verdedigd worden. Ons plan is om met z'n zevenen te wachten op de Amerikanen en dan naar huis zien te komen. Hopelijk duurt dat niet lang. Het artillerievuur is sterk en zwaar aan de westelijke zijde van de stad, waar de pantsers, naar de geruchten, deze avond binnenkwamen. De magazijnen van HASAG worden nu streng bewaakt. De bewakers nemen zelf veel spullen mee. We hebben hedenmiddag onze koffers reisvaardig gemaakt voor de afvaart naar Nederland.

Zondag 15 april 1945
's Morgens naar de kerk. Een grote rust heerst overal vandaag. We gaan maar een beetje wandelen, want het is mooi weer vandaag. Op de HASAG hebben Polen een magazijn opengebroken. Er werd geschoten door de Grüne Polizei.
We ontvingen in de loop van de week een bus vet en een bus vlees van de baas voor noodrantsoen. Vanavond gaan we naar de bioscoop.
’s Avonds heeft directeur Bodin van de HASAG zich met zijn familie van het leven beroofd.

Maandag 16 april 1945
Het is een tamelijk rustige dag. Er zijn veel fantastische berichten. Vandaag twee bussen vlees en twee bussen appelmoes ontvangen voor noodrantsoen.
Leipzig is nu geheel omsingeld, wachten is slechts op het binnentrekken van de pantsers. We hebben veel visite nu de wachtposten weg zijn.

11. De bevrijding

Dinsdag 17 april 1945
's Morgens 02.30 uur pantseralarm, de Amerikanen naderen. Er kan voorlopig niet gewerkt worden, er is geen licht en geen materiaal aanwezig. Alles is in spannende afwachting van de Amerikanen. 's Middags waren ze reeds in het veld te zien. Overal kwamen uit de huizen de witte vlaggen voor de overgave. Dat deed ons veel plezier. Er was nog wat werk op de fabriek, om 16.00 uur waren we klaar.
We gingen naar het lager en we wachten op onze bevrijding. Plotseling om 19.00 uur een roep: "**De Amerikanen komen**" en ja hoor, daar kwamen ze. Een half uur later was de voorlopige bezetting een feit. Ik sprak met de bezetter van het gemeentehuis.
We mogen niet meer werken en gaan heel gauw naar huis. Er heerst grote vreugde, **we zijn bevrijd**. 's Avonds op ons kamertje met 12 man een feestmaal met wijn, sigaretten, brood, worst en vlees. Het was tot 23.00 uur.

Bord aan de Riesaerstrasse Leipzig april 1945.

Woensdag 18 april 1945
We hoeven niet te werken. De fabriek is door de Amerikanen bezet. 's Middags een gezellig uurtje in het café en een wandeling. Verder gekeken naar de bewegingen van het Amerikaanse leger. Alles is tot in de puntjes modern. Onderweg werd Herman door de Yankees opgepikt, omdat ze dachten dat hij bij de S.S. was in zijn uniform.
Hij moest een tijd wachten tot er een officier was, we kregen veel sigaretten van een Hollandse Amerikaan. Verschillende bakkerswinkels en andere winkels werden geplunderd door buitenlanders. Dat is niet juist, maar men staat machteloos.

Woensdag 18 april 1945 tot en met 27 april 1945
Het is niet bekend wanneer de Nederlandse slachtoffers van het bombardement precies zijn begraven. Dat is in ieder geval na 13 april 1945 geweest en zeer waarschijnlijk pas na de bevrijding door de Amerikanen op 18 april 1945.
Voordat de Nederlandse krijgsgevangenen uit Leipzig werden geëvacueerd naar Naumburg, zijn door Arie Jonkers grafkruisen gemaakt die op de graven van de krijgsgevangenen op het Ostfriedhof zijn geplaatst. Op de graven werden ook viooltjes

gepland. Van de graven zijn vervolgens foto's gemaakt, die in een klein album bewaard gebleven zijn.

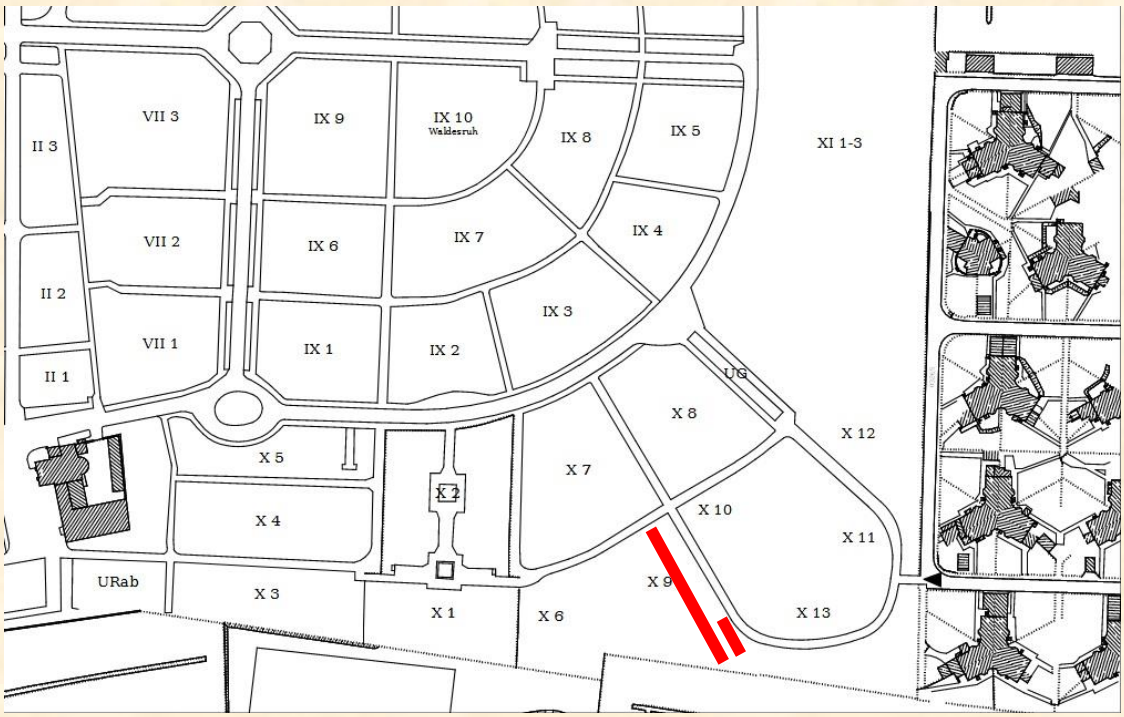

Plattegrond van een deel van de begraafplaats Ostfriedhof, met de plek waar de Nederlandse krijgsgevangenen zijn begraven [96)] met rechts de stervormige huizen aan de Sulzbacherstrasse.

De omgekomen Nederlanders werden als volgt begraven:

- Dik Bos (kgf. 106312), vak X9, graf L14,
- Johannes George ten Bosch (kgf 271639), vak X9, graf L12,
- Reindert van Dijk (kgf. 98512), vak X9, graf L11,
- Johannes Petrus (Jo) Groen (kgf. 107790), vak X9, graf L18,
- A.J. (Nol) Hagendoorn (kgf. 106084), vak X9, graf L15,
- Klaas Ketting (kgf. 97281), vak X9, graf M4,
- Haijo Kuilman (kgf. 98534), vak X9, graf L10,
- Gerard Meevers Scholte (kgf. 105701), vak X9, graf M10,
- H.A. Minnema (kgf. 271627), vak X9, graf M9,
- Jan Platteel (kgf. 106260), vak X9, graf L13,
- Leo Pleeging (kgf. 98462), vak X9, graf L16,
- Nanno Pul (kgf. 98532), vak X9, graf L17.

In vak X9, graven M5, M6 en M7 werden Amerikaanse krijgsgevangenen begraven. Wie in graf M8 lag is niet bekend. De afgezonderde ligging van het graf van Klaas Ketting doet vermoeden dat zijn stoffelijk overschot later ter aarde is besteld, dan de stoffelijke overschotten van de overige Nederlandse krijgsgevangenen.
De omgekomen civiele arbeiders werden in een ander vak van de begraafplaats begraven.

96 De Nederlandse civiele arbeiders werden in een ander vak, mogelijk X8, begraven.

Het fotoalbum met de foto's van de graven en de omgekomen mannen (collectie familie Jonkers).

Van links naar recht het graf van Jo Groen vak X9 graf L18, Nanno Pul, Leo Pleeging en A. Hagendoorn.
In de achtergrond de huizen aan de Sulzbacherstrasse.

Van links naar rechts het graf van A. Hagendoorn vak X9 graf L15, Dirk Bos, Johannes Platteel en Johannes ten Bosch.

Geheel rechts achter in rij M van rechts naar links het graf van H. Minnema vak X9 graf M9 en daarnaast dat van G. Meevers Scholte vak X9 graf M10. Rechts voor het graf van Haijo Kuilman en midden voor het graf van Reinder van Dijk en links voor het graf van Johannes ten Bosch.

D.P. Bos, vak X9 graf L14.

Bos, Dirk Pieter *(kgf. 106312)*, geboren 13-9-1917 te Den Haag, Soldaat R.Grenadiers, overleden 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf L14, overgebracht naar het Ereveld Loenen E432.

J. ten Bosch, vak X9 graf L12.

Bosch, Johannes George ten *(kgf. 271639)*, geboren 26-10-1919 te Amsterdam, Soldaat bij 7 R.I., overleden op 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf L12, overgebracht naar Oosterbegraafplaats Amsterdam, 58 193.

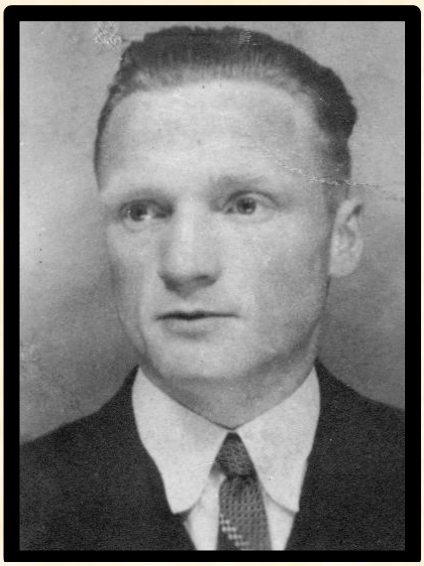
Reinder van Dijk, vak X9 graf L11.

Dijk, Reinder van *(kgf. 98512)*, geboren 11-1-1913 te Appingedam, Soldaat bij 1 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf L11, overgebracht begraafplaats Haren, vak 2 02G 05.

Johannes Petrus Groen vak X9 graf L18.

Groen, Johannes Petrus *(kgf. 107790)*, geboren 24-10-1919 te Amsterdam, Soldaat bij 5 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf L18, overgebracht naar Ereveld Loenen, vak A1028.
Johannes Petrus Groen werd aanvankelijk vermist. Na de oorlog is om zijn opsporing verzocht en pas in 1947 werd in Leipzig een Sterbeurkunde opgesteld waaruit blijkt dat hij ook op begraafplaats Ostfriedhof vak X9 L18 werd begraven. Op deze

oorkonde wordt zijn plaats van overlijden aangeduid als Leipzig-Paunsdorf. Hij is echter overleden in de schuilkelder aan de Nürnbergerstrasse 55-57 te Leipzig.

A. Hagendoorn, vak X9 graf L15.

Hagendoorn, A.H. *(kgf. 106084)*, geboren 6-5-1914 te Den Haag, Korporaal bij R.Grenadiers, overleden 6-4-1945 te Leipzig, , begraven Ostfriedhof vak X9 graf L15, herbegraven op het Ereveld Loenen, vak E215.

K. Ketting, vak X9 graf M4.

Ketting, Klaas of Kleis *(kgf. 97281)*, geboren 28-5-1919 te Brielle, Soldaat bij 22 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, , begraven Ostfriedhof vak X9 graf M4, herbegraven op begraafplaats Crooswijk Rotterdam P2 110.

Haijo Kuilman, vak X9 graf L10.

Kuilman, Haijo *(kgf. 98534)*, geboren 6-11-1916 te Delfzijl, Soldaat bij 5 R.V.A., overleden 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf L10, overgebracht naar begraafplaats Gieten, vak 1398.

Gerard Meevers Scholte, vak X9 graf M10.

Meevers-Scholte, Gerardus *(kgf. 105701)*, geboren 16-8-1920 te Den Haag, Soldaat bij R.Grenadiers, overleden op 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf M10, overgebracht naar Ereveld Loenen, vak E217.

H.A. Minnema, vak X9 graf M9.

Minnema, Hendrik Antonius *(kgf. 271627)*, geboren 2-4-1918 te Helmond, Soldaat bij Regiment Jagers, overleden op 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf M9, overgebracht Nationaal Ereveld Loenen, vak E213.

Johannes Platteel, vak X9 graf L13.

Platteel, Johannes *(kgf. 106260)*, geboren 16-7-1916 te Den Haag, Soldaat bij R.Grenadiers, overleden 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf L13, overgebracht naar Ereveld Loenen, vak E211.

Nanno Pul, vak X9 graf L17.

Pul, Nanno *(kgf. 98532),* geboren 28-7-1919 te Gieten, Soldaat bij 1 R.I., overleden op 6-4-1945 te Leipzig, begraven Ostfriedhof vak X9 graf L17, overgebracht naar begraafplaats Gieten, vak 1399.
Van het graf van Nanno Pul in Leipzig is ook een foto bekend in het boek "*Gieten, namen op de steen*", H.Kuik en W. van der Neut-Legemaat, 1994, uitgave Stichting Het Drentse Boek, Zuidwolde. Die foto is hieronder weergegeven. De foto toont het graf met daarop een krans, zoals door Luuk Kuijk in zijn dagboek werd beschreven.

Leo Pleeging, vak X9 L16.

Pleeging, Leenderd *(kgf. 98462)*, geboren 2-7-1908 te Velsen, Soldaat bij 21 R.I., overleden 6-4-1945 te Leipzig, begraven vak X9 graf L16, overgebracht Ereveld Loenen, vak E128.

Rond 1948 werden de meeste Nederlandse graven vanaf het Ostfriedhof in Leipzig tijdelijk overgebracht naar het Britse kerkhof aan de Heerstrasse in Berlijn. Van daaruit werden ze later overgebracht, deels naar het Ereveld in Loenen en deels naar verschillende begraafplaatsen verspreid over Nederland.

Van de onderstaande foto zijn de namen niet bekend. Het gaat hier vrijwel zeker ook om foto´s van Nederlanders die bij het bombardement zijn omgekomen. Ook deze foto's zijn afkomstig uit het fotoalbum van Arie Jonkers.

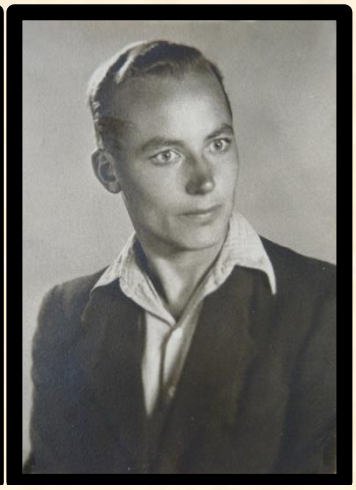
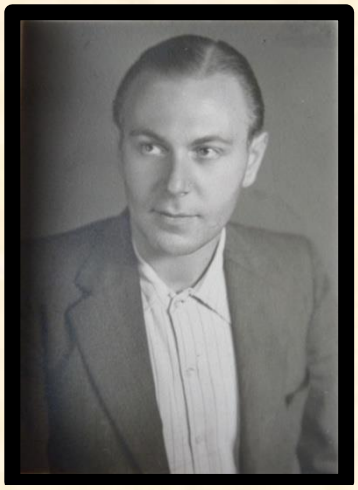

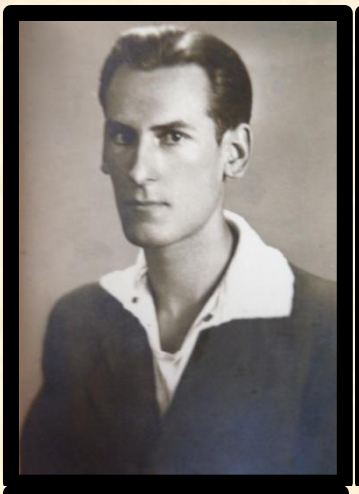
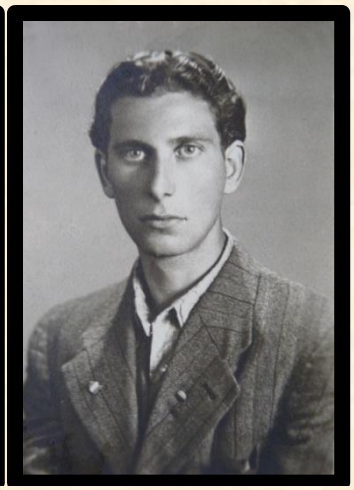

Donderdag 19 april 1945
Er werd wederom een aanvang gemaakt om te gaan plunderen, maar al spoedig kwamen de Amerikanen en bezetten de fabriek en alles werd eruit getrommeld.
We kregen een best ontbijt van de baas en om 11.00 uur kwam er een borrel.
Ik heb de laatste dagen kennis gemaakt met Dini v.d. Meulen.[97)]
Zij was ook in Engelsdorf en bij ons in het Lager. Zij dronk een borrel te veel en werd dronken. Ik heb haar maar in de tuin gelegd waar zij haar roes een beetje uitsliep. Cor en Theo lagen daar ook als varkens zo dronken. 's Avonds in het Lager en later slapen. 's Nacht om beurten wacht gehouden.

Vrijdag 20 april 1945
Ik ben vandaag gaan informeren of we naar huis konden. Wij hadden een grote vrachtwagen met benzine en met een chauffeur tot aan Frankfurt. Ik ging naar de Amerikaanse commandant in Engelsdorf, voor een rijvergunning, van daar werd ik gestuurd naar de M.P. in Leipzig, maar geen resultaten. Ik loop steeds maar heen en weer, 's avonds speel ik dan ook nog tolk. Ik ben 's avonds erg moe.

97 Waarschijnlijk de Amsterdamse Alberdina Van der Meulen-Louwaard, die als civiele arbeidster bij HASAG tewerkgesteld was (bron Stadsarchief Amsterdam).

Zaterdag 21 april 1945
Met de auto van de baas ging ik weer naar de M.P. in Leipzig. Daar sprak ik van Neck, die stuurde mij naar Captain Webster voor inlichtingen. Ook daar weer geen resultaten. 's Middags heb ik heel Leipzig rondgereden voor een auto voor ons Hollanders. Helaas weer niets. Het is nu verboden weg te gaan met de auto. We drinken iedere dag borrels en leven in een feestroes. Van de Fransen hoorde ik dat de Messplatz een verzamelplaats voor transport naar huis is. 's Avonds ging ik naar Dini op de HASAG en sliep die nacht met Gerard bij Regina.

Zondag 22 april 1945
Om 8.00 uur heb ik een fiets bij de Polizei gehaald en ben met de Fransen naar Leipzig gegaan. Onderweg raakte ik de Fransen kwijt en ben ik alleen verder gegaan. Er stond veel wind zodat ik hard trappen moest. Hier en daar werd ik aangehouden door wachtposten en ik moest dan gelijk tolk spelen. Zonder resultaten ging ik terug naar de HASAG, daar sprak ik op de RAD Gervasini; ik krijg champagne van hem.
's Avonds weer naar de HASAG voor de champagne en gelijk nieuwe schoenen. Het was nog niet in orde en ik zou de volgende morgen gaan. De Fransen moeten een lijst inleveren op de Messplatz. Ik zou meegaan, ook met een lijst.

Maandag 23 april 1945
Weer naar Leipzig met regen en wind. Op het Amerikaanse Commando geïnformeerd, maar geen resultaat. Ik heb de lijst meegegeven aan de Fransen, die daar zouden vragen. Ik ging terug naar de HASAG. Erg leuk wel zo, maar een mens is dol in deze dagen. Hier hoorde ik plotseling, dat de Hollandse krijgsgevangenen zich moesten melden aan de Flakkazerne vlak achter de HASAG. Ik ging erheen en heb geïnformeerd. De betreffende persoon was niet aanwezig. Ik ben eerst gaan eten.
's Middags ging ik weer terug, maar het was voor de Engelsen en Amerikanen. Ik ging naar de HASAG en ontmoet onderweg een Hollander, die naar de kazerne ging. We moeten ons eerst melden op het Militair Gouvernement in Leipzig; toen ontmoette ik Jillischul (kgf. ?) en Bertus Mooy (kgf. 107654), die op het Gouvernement geweest waren en ook naar de Flakkazerne gestuurd zijn.
Ik ga naar van Neck, maar het bureau is gesloten. Geen nood, wij gaan ook. Op de terugweg de champagne opgehaald. Daar hebben we met zijn vijven het afscheid gevierd. Wel een reuze avond gehad.

Dinsdag 24 april 1945
Alles gereed gemaakt voor het vertrek. We werden door Edmund met de auto weggebracht en kwamen zo in de kazerne aan. Alles afgeladen en hier en daar geïnformeerd. Er werd ons verteld dat we om 13.00 uur naar Holland gingen. We schrokken ervan en waren gek van vreugde. Om 12.00 uur kregen we in de eetzaal van de kantine een best middagmaal. Om 14.00 uur kwam er maar één wagen in plaats van drie en moesten de Hollanders een dag wachten. In de kazerne was overal wat te vinden en sommige staken zich goed in de kleren. Er werd een 2½ liter fles goede cognac gevonden en het was maar eten en drinken. Gerard, Cor en ik zouden nog even naar de HASAG lopen en toevallig was er een ambulanceauto die naar het HASAG lager moest en we konden gelijk meerijden om het aan te wijzen.

Op de HASAG was alles gepakt en gezakt en werd alle civiele arbeiders naar Schönau gebracht met Amerikaanse auto's. We kwamen net op tijd voor het afscheid. Onze auto bracht ons weer terug en de twee soldaten wilden een borrel. Ze dronken zich vol en ook bij ons was het feest. Het werd op den duur te erg en ik ging maar weg. Hier en daar een beetje rondgescharreld en om 21.30 uur een eens naar boven gekeken. Dat was daar hopeloos, zakjes zand door de ramen geslingerd en de boel aan stukken.
Jan lag op zijn bed en had gekotst, Janus ook, Wim Zwaan (W.B. van der Zwaan (kgf. 105749)) ook en Theo was ook als een tol zo dronken.
De twee Amerikaanse soldaten kwamen naar mij toe en ze wilden een paar vrouwen hebben. Gerard, Cor en ik gingen met ze mee naar de HASAG en hebben ze bij een stel grieten gebracht. Nog even terug cognac halen en naar de grieten. Wij met drieën naar het Poolse Lager, daar was het vreselijk warm zodat ik duizelig werd en een poosje ging slapen. Om 24.00 uur zijn we weggegaan en hebben we de Amerikanen opgezocht. Die brachten ons weer terug naar de kazerne met een pistool in de hand want er werd geschoten. 's Nacht om 01.00 uur weer terug, gegeten en op een andere kamer geslapen, want bij ons stonk het teveel.

Woensdag 25 april 1945
Het was een rustige dag. De hele dag hebben we gewacht op transport. Er komen hier veel civiele Polen, Russen, Tsjechen enz. Het een aardige rommel hier. Jan en Theo hadden ieder een grietje aan de hand.

Donderdag 26 april 1945
Evenals de vorige dag alleen een nog grotere rommel. Nog steeds geen transport, maar vrijdag gaan we richting Holland. Herman en Cor ook met een grietje vandaag. Hier ook drie Hollandse meisjes uit een concentratiekamp aangekomen. Vreselijke verhalen vertellen ze daarover.

Vrijdag 27 april 1945
Weer de hele dag in afwachting van transport. Vandaag gaan we zeker weg. Om 17.00 uur kwam er een wagen, gauw de bagage klaargezet en op de volgende wagen wachten. Om 21.30 uur gingen we weg. Om 24.00 uur kwamen we aan in de Bismarck-kazerne te Naumburg, 50 km ten westen van Leipzig.

Zaterdag 28 april 1945
Na een poosje op de planken te hebben geslapen zijn we opgestaan en eens gekeken wat hier aan de hand was. Dat leek niet slecht, drie keer per dag een pakketje voor eten, bioscoop en nog wat sigaretten. We waren al blij, maar om 11.00 uur werden we gewoon op straat gezet en moesten we maar zien waar we konden eten en slapen. Dat was nu niet bepaald een fijne behandeling door de Amerikanen. Er was voor ons geen plaats werd er gezegd. Toen moesten we eruit en daar gingen we dan met onze spullen. We maakten dat niet lang zo. We gingen een huis binnen en namen twee kamers in beslag om te wonen en te slapen met twaalf man. Eenvoudig hoor. Toen op pad naar het Militair Gouvernement om plaats te vragen. We werden naar de Barbarakazerne gestuurd. Daar was alles een grote rotzooi. Dat leek ons niets en we gingen weer terug naar de Bismarck om het daar nog eens te proberen, maar alles was te vergeefs. Toen gegeten in onze villa en 's avonds toch maar naar de Barbara.

Gezocht en gezocht naar een plaatsje om te slapen. We sliepen slecht en ontzettend koud.

Zondag 29 april 1945
In afwachting voor een plaatsje in de Bismarckkazerne. 's Middags kregen we hier een kamertje waar we heel wat beter liggen. We krijgen nu kaarten om zelf voor eten te zorgen. 's Avonds gingen we nog in onze oude villa koffie drinken. We sliepen fijn.

Maandag 30 april 1945
Lang geslapen, gewassen en geschoren. Er kwamen hier een heer en een dame van het Hollandse Rode Kruis voor afvoering van de krijgsgevangenen. Misschien gaat het nu beter. Vanuit Engeland gaan nu zeer vele vliegtuigen met duizenden pakketten levensmiddelen naar Holland en worden daar afgeworpen. Honderden mensen zijn daar al van de honger omgekomen, dus dat was wel nodig. Deze berichten kwamen gisteren van de radio. Ook Göring is dood, Hitler op sterven en capitulatie, voorwaarden Engelsen en Amerikanen? Naar de commandant van de Bismarckkazerne om plaats te vragen, er was nog geen plaats. Vanmiddag was er een autobus die met Hollandse krijgsgevangenen naar Holland ging. Wij probeerden mee te komen, maar door kameraadschap van de inzittenden gingen we niet mee. Er was een Rode Kruis zuster bij die bij mij in de Driebergenstraat in de zaak kwam. Niet vergeten.

Dinsdag 1 mei 1945
Er zijn hier wat geruchten over de inzet van Japan na een korte rust thuis, dit hield ons bezig. We zijn nog steeds in de Barbarakazerne. 's Middags een wandeling in de naaste omgeving van het stadje Naumburg gemaakt. Prachtig mooi was dat.

Heden overleed, na een langdurig en smartelijk doen lijden van de gansche beschaafde wereld, de Führer aller Germanen

ADOLF HITLER
Oud Schilder
Drager van het Eikenloof met de briljanten
der Grootorde van Beroepsmisdadigers
Uitvinder van
Wereldoorlogen - Massamoorden - Concentratiekampen
Groothandelaar in
Verdelgings-attributen en Martelwerktuigen.
Eere-Directeur der Fabrieken van Hoera-petten
Stichter van W.il H.et V.emen en GESTAPO.
Gediplomeerd bestrijder van Militärische Idioten.

De crematie had plaats in zijn Hoofdbunker aan de Wilhelmstrasse te Berlijn, na een aanvankelijk bloedig afgeslagen penetratie, in de hitte van Russische mortierbommen en vlammenwerpende tanks, onder het spelen van het volkslied

Duitschland, Duitschland, waar bleef alles
Wat ik roofde met geweld!

Wegens desolate toestand van den bunker geen rouwbezoek.

GEEN EERBETOON GEEN BLOEMEN

BERLIJN, 1 Mei 1945.

Grapje over Hitler (collectie familie Jonkers).

Woensdag 2 mei 1945
Val van Berlijn. Hitler is dood. Steeds meer aanvoer van levensmiddelen in Holland door de lucht, te water en over land over neutrale wegen, door de Duitse bezetting in Holland aangewezen.

Donderdag 3 mei 1945
Wat aardappels geschooid en 's avonds bij twee Hollandse meisjes gegeten op de kamer. Die avond in de danszaal muziek door Hollanders. Wij zijn erheen gegaan en ik ontmoette daar een Française, waar ik de hele avond mee danste.

Vrijdag 4 mei 1945
's Middags om 13.30 uur wandelen met de Française en 's avonds weer gedanst. We zorgen nu zelf voor ons eten en meestal is Herman de kok. In de stad boodschappen doen en scharrelen om wat bij elkaar te krijgen. Plannen voor een andere woning.

Zaterdag 5 mei 1945
Op pad met Frans voor kamers, het liep op niets uit. Slecht weer vandaag. In Holland is de oorlog nu ook afgelopen, ze zijn **vrij.**
Koningin en prinses zijn in Holland. Professor Gerbrandy voor de radio. We hopen spoedig naar huis te gaan. 's Avonds gedanst. Foto's waren klaar, die ik had laten maken. Als herinnering aan Jeanette.

Zondag 6 mei 1945
Vroeg op en in de stad naar de kerk. Heilige Mis met de communie. God gedankt voor de goede afloop in Holland. 's Avonds met drie man naar de Napolakazerne voor betere ligging en onderdak. Wij besloten er maandag heen te gaan.

De Napola-kazerne in Naumburg (Google Earth 2018).

Maandag 7 mei 1945
Verhuizen naar de Napola *(Nationalpolitische Erziehungsanstalt)* kazerne *(tegenwoordig Kadettenanstalt Kösener Straße 50 Naumburg).* We vonden daar een huis apart voor ons, twee slaapkamers, een eetkamer, een keuken, een W.C., alles is prima, prima. We slapen nu dik in het stro en eten is er in overvloed, ook rokerij. We leven in een villa.

Dinsdag 8 mei 1945
Dag van de overwinning. Grote feesten in Amsterdam. Mussert gevangen. Prachtig mooi weer. Hier een prachtomgeving, bos en heuvels, schitterend.

Woensdag 9 mei 1945
's Morgens om zes uur op voor een ochtendwandeling door bos en veld. Om 7.30 uur ontbijt, om 8.00 uur op stap met Cor. De hele ochtend gewandeld door prachtige bossen en heuvels. 's Middags een brief van Jeanette. 's Middags in de zon gelegen en geslapen. Nu hebben we werkelijk vakantie, rust en eten. Ons rest alleen nog naar huis te gaan.

Donderdag 10 mei 1945
Om zes uur een ochtendwandeling. Om 08.30 uur naar de kerk, Hemelvaartsdag. 's Middags op zoek naar de jongens van kamer 4, die ook in Naumburg zijn, niet gevonden. 's Middags naar de bioscoop. Een Amerikaanse film met een prachtige band van Benny Goodman. 's Avonds laat kwam plotseling het bericht dat we de volgende dag zouden vertrekken. Een opgeruimde stemming.

Vrijdag 11 mei 1945
De grote dag voor het vertrek in westelijke richting. Om 8.00 uur vertrek uit de kazerne. De twee Gerards waren afwezig. Alles was de vorige avond geregeld. We zaten een poosje in de wagen en toen kwam de Franse kapitein zeggen dat hij ons niet mee kon nemen. Over en weer gepraat met de Amerikanen, die het wel goed vonden, maar uiteindelijk keerden we terug naar de Napola kazerne. 's Middags bespreking met de Amerikaanse en Franse officieren. Het resultaat was dat we niet mee konden met het Franse transport.

Zaterdag 12 mei 1945
We zouden om 7.00 uur met een Hollands transport vertrekken naar een verzamelplaats, dus maakten we alles klaar. De hele dag wachten in spanning. Het ging niet door, ook de volgende dag niet, zei men. 's Avonds laat het bericht dat we misschien de volgende morgen om 07.00 uur zouden vertrekken.

Zondag 13 mei 1945
Weer in spanning op de komende dingen. Er kwam niets. Plotseling het bericht dat we ons moesten klaarmaken, want we vertrokken over een half uur, er waren drie man afwezig. We vertrokken om ongeveer 6.00 uur in de richting Leipzig, wat we niet zo leuk vonden. We reden door Leipzig en passeerden weer Engelsdorf. We werden naar een groot vliegveld (*Wald-Polenz*) gebracht bij Brandis en daar in een kazerne

ondergebracht. We troffen daar nagenoeg alle krijgsgevangenen uit het HASAG lager aan, wat grote vreugde gaf en veel lange verhalen.

Pfc. Alan H. Murphey,van het 3. Bataljon 273. I.R. 69 Inf. Div., dat de repatriëringskampen in Altenhain, Waldpolenz und Grimma organiseerde (Foto: collectie Altenhainer Heimatverein e.V., Arbeitsgruppe Ortsgeschichte).

Maandag 14 mei 1945
De omgeving is hier prachtig. De vele kazernegebouwen liggen in een groot bos. Het vliegveld ligt vol met vernielde toestellen, net als in het bos. Ik ontmoette hier ook Rein Bosch (wrsch. Reinier F. Bos, kgf. 98937). We gingen naar de Amerikaanse badinrichting. Voort het baden het wasgoed afgeven en na het baden kregen we het schoon en droog terug. Dat is echt Amerikaans. Alles krijgen we rauw en moeten we zelf koken, echt romantisch.
Dinsdag 15 mei 1945
Overal gewandeld en vrienden opgezocht. Hoofdzaak hier is wachten op transport. Dat geeft veel gedachten aan Holland. 's Avonds het bericht van een transport.

Woensdag 16 mei 1945
's Morgens 5.00 uur vertrek van 250 Hollanders naar Brussel. 's Middags bericht dat alle Hollanders de volgende morgen weggaan. 's Avonds werd dat weer afgelast. Onzekere dagen en uren.

12. De terugreis

Donderdag 17 mei 1945
's Middags baden en zwemmen. Bericht dat we morgen per vrachtwagen zullen vertrekken vanuit het voormalige vliegveld Wald-Polenz Brandis, alles wordt weer klaargemaakt en het werd officieel. 's Avonds muziek en alles klaarmaken, morgen om 04.45 uur aantreden.

Vrijdag 18 mei 1945
Nauwelijks geslapen. Alles klaarmaken en om 04.45 uur aantreden en een tijd gewacht. Daarna vanuit de kazernes naar het eigenlijke vliegveld. Daar kwamen 54 trucks, ieder voor 50 man. Niet alles kon erop en we moesten wachten tot er 27 andere terug kwamen. Er zouden vandaag twee treinen naar Nederland vertrekken.

De krijgsgevangenen en de geestelijken staan aangetreden voor vertrek op het vliegveld van Wald-Polenz (foto zonder nummer, mogelijk gemaakt door Dick van Maarseveen).

Om 09.00 uur vertrokken we van het vliegveld (Wald-)Polenz te Brandis naar het station Leipzig-Plagwitz, waar we in de trein werden geladen. Om 11.00 vertrek.
Via Leipzig, Zeitz, Naumburg, Bad Kösen, Groszheringen, Kölleda, Sömmerda naar Erfurt. De hele nacht (10 uur) gestaan. Zeer slecht geslapen.

Zaterdag 19 mei 1945
Naar Gotha, Eisenach, Bebra, Fulda, Hanau en toen overnachten.

Zondag 20 mei 1945
Eerste pinksterdag. 's Morgens eens lekker wassen en scheren. Een stukje muziek in de wagen. De omgeving waar we de laatste dag doorkwamen was prachtig. In Fulda is het station met de grond gelijk gemaakt. Vertrek om 12.00 uur. We moesten zeer veel

wachten, uren lang soms en overal. We reisden verder naar Offenbach en daar kregen we te eten en we kregen sigaretten. Weer uren verder naar Frankfurt, richting Mainz.

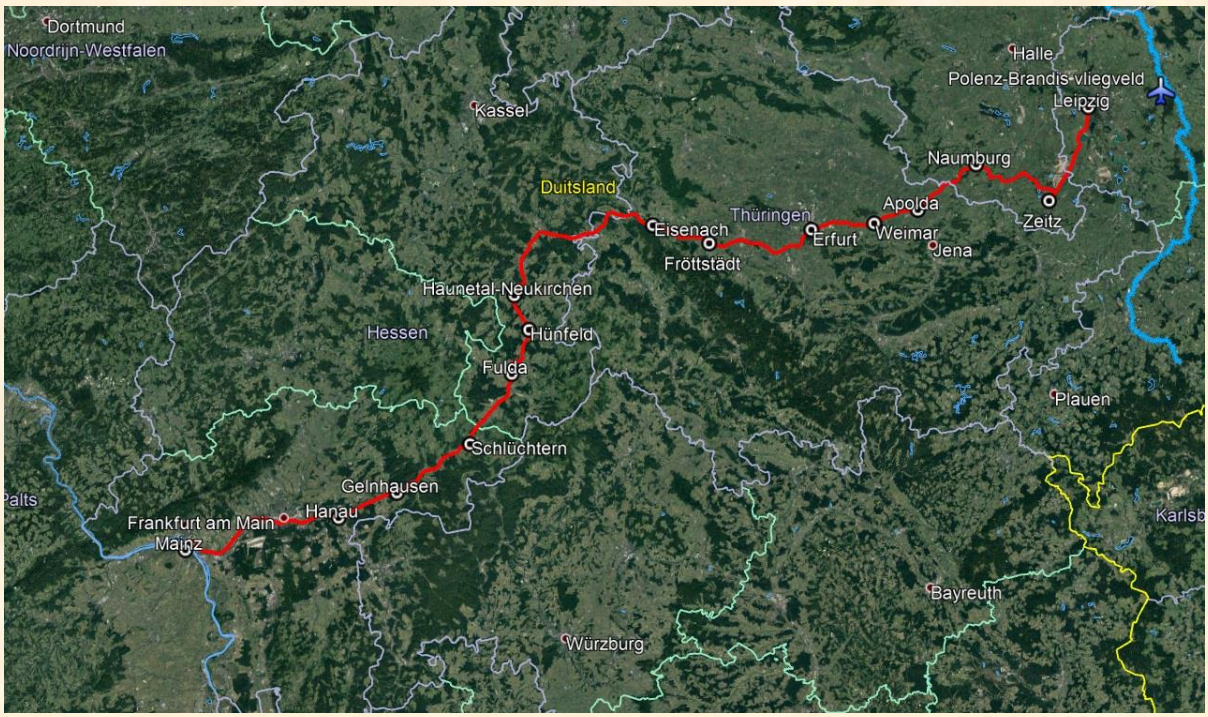

De treinreis van Leipzig naar Mainz
(reconstructie van de route E. van der Most, op ondergrond van Google Earth 2018).

De Franklin D. Roosevelt Memorial nood-spoorbrug over de Rijn bij Mainz.

Maandag 21 mei 1945

Het is tweede Pinksterdag. Weer lang wachten, we kregen 's nachts brood. De Duitse civielen moesten uit de trein. Een Belg werd zwaargewond bij het zetten van koffie. Er zaten namelijk twee dynamietstaven in het vuur. Verder ging het naar Mainz, daarna

Oppenheim. Overal veel verwoestingen, Worms, Ludwigshafen. 's Avonds verder gereisd en de hele nacht door gereden. Deze nacht eens goed geslapen.

Dinsdag 22 mei 1945
Ik ben om 08.00 uur opgestaan. We zijn volgens zeggen op Frans grondgebied aangekomen. Even voor 09.00 uur weer vertrokken. Om 13.00 uur aankomst in Sarrebourg. Daar naar een kamp. We werden geregistreerd en gingen naar de dokter. We kregen eten en een pakket.
's Avonds om 23.30 uur weer vertrokken.

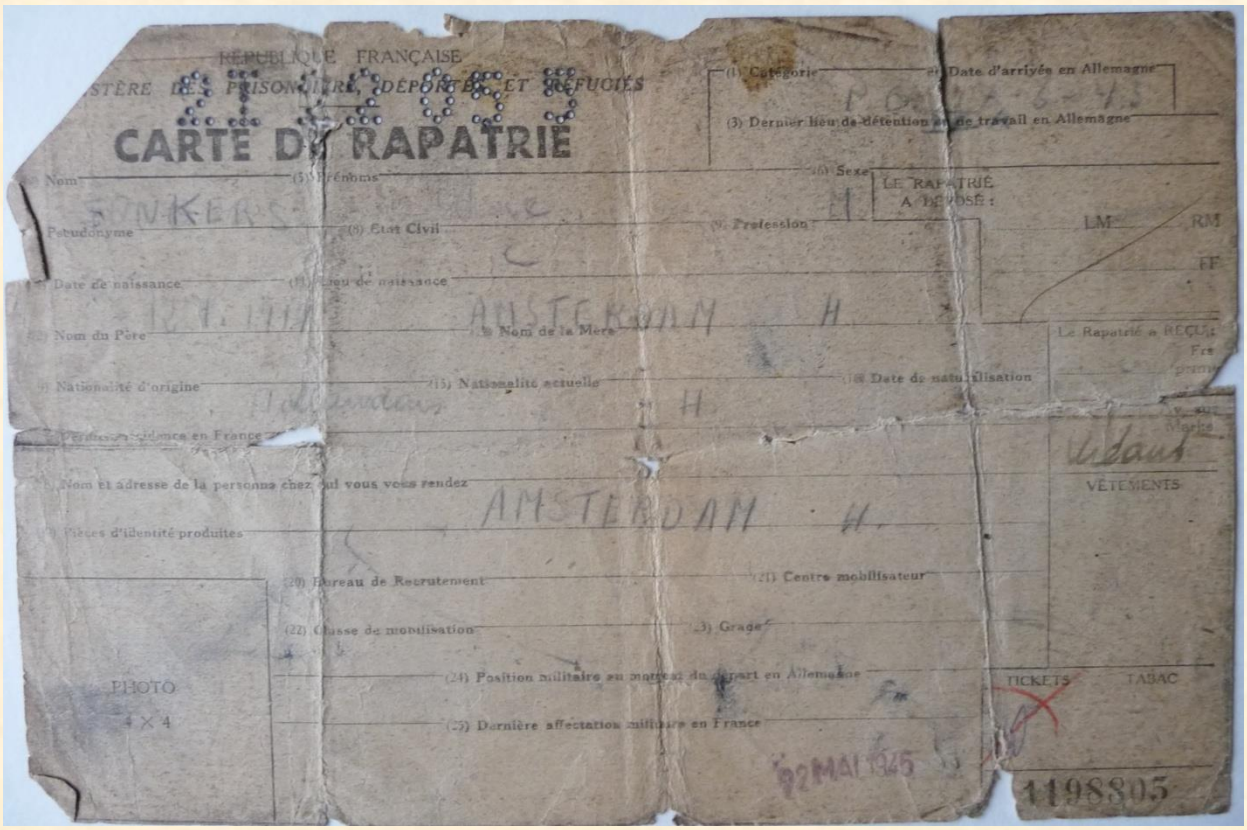
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
CARTE DU RAPATRIÉ
(1) Catégorie
(2) Date d'arrivée en Allemagne
(3) Dernier lieu de détention ou de travail en Allemagne
(4) Nom
(5) Prénoms
(6) Sexe
LE RAPATRIÉ A DÉPOSÉ :
LM
RM
FF
(7) Pseudonyme
(8) État Civil
(9) Profession
(10) Date de naissance
(11) Lieu de naissance
(12) Nom du Père
(13) Nom de la Mère
(14) Nationalité d'origine
(15) Nationalité actuelle
(16) Date de naturalisation
(17) Dernière résidence en France
(18) Nom et adresse de la personne chez qui vous vous rendez
(19) Pièces d'identité produites
(20) Bureau de Recrutement
(21) Centre mobilisateur
(22) Classe de mobilisation
(23) Grade
(24) Position militaire au moment du départ en Allemagne
(25) Dernière affectation militaire en France
PHOTO
4 × 4
VÊTEMENTS
TICKETS
TABAC
22 MAI 1945
1198805

Registratiekaart van Arie Jonkers gestempeld 22-5-1945 (waarschijnlijk in Sarrebourg) (collectie familie Jonkers).

Woensdag 23 mei 1945
De gehele nacht gereden in enigszins noordwestelijke richting naar België. Om 21.30 uur reden we langs de Belgische grens. Enigszins westelijk. Om 22.00 uur in Sedan. De tocht gaat door de Ardennen en is schitterend mooi. Laatste plaats op Frans grondgebied.
Om ongeveer 1.30 uur bouillon en brood. Verder gereden. Om 3.15 de Belgische grens gepasseerd bij Heer-Agimont. Dinant voorbij.

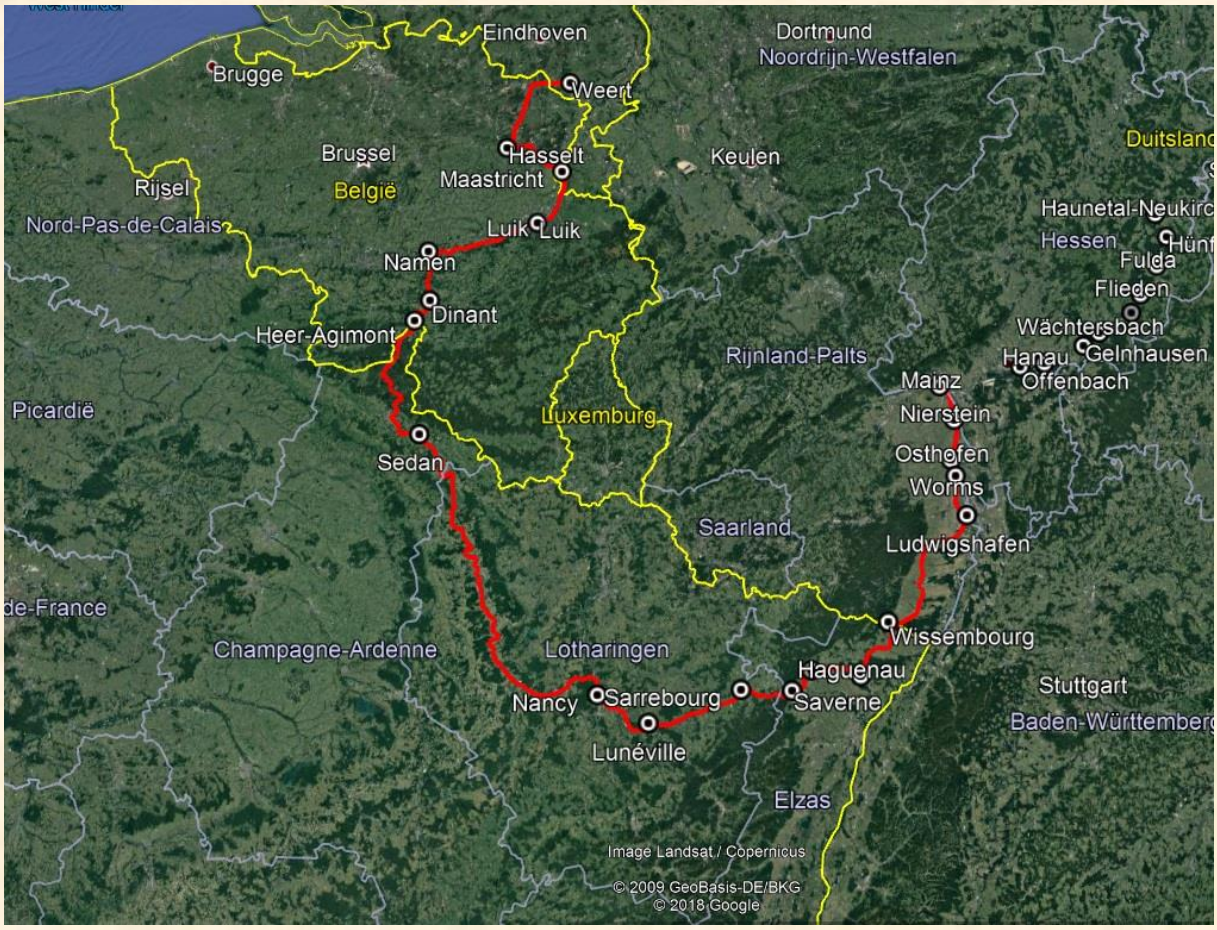

Van Mainz over Nancy, Sedan, Namen, Luik, Maastricht, Hasselt naar Weert
(reconstructie van de route E. van der Most, op ondergrond van Google Earth 2018).

In Namen ontvangst voor de Belgen met muziek en hoge omes. We kregen van het Rode Kruis een maaltijd aangeboden die ons goed smaakte. Het was er gezellig.
Er kwam nog een trein met Nederlanders *(waarschijnlijk een trein die via Luxemburg naar Namen was gereden)* en gezamenlijk ging het naar Maastricht.
We kwamen daar om 1.00 uur aan. **Terug in Nederland!**

Donderdag 24 mei 1945
Om 03.00 uur 's morgens weer verder door België over Hasselt naar Eindhoven.
Om 08.00 uur weer op Hollands gebied, Valkenswaard. Om 09.15 station Eindhoven.
Wat we terugvonden was lang niet wat we verwacht hadden. De tocht door België was een ware zegetocht en een prima verzorging, maar in Holland was dat maar koeltjes, het viel bar tegen. Geen muziek op het station, geen belangstelling, niets, geen organisatie voor verdere verzorging. Na een poos wachten werden we getransporteerd naar Weert, waar we in het repatriëringcentrum voor krijgsgevangenen kwamen.

De Van Horne Kazerne in Weert, repatriëringcentrum voor ex-krijgsgevangenen.

Daar werden we goddank zéér goed ontvangen, we werden naar provincie ingedeeld en kregen eten en onderdak. Het eten was zeer goed en het slapen eveneens.
We sliepen op een krib met fijne strozak. We werden bij aankomst toegesproken door de kampleider, die deed dat hartelijk en met rake woorden. Hij vertelde ons dat de ontvangst van de bevolking niet fijn zou zijn. We zullen zo ongeveer als landverraders en lafaards aangezien worden, dat is dus niet prettig.[98)] Het was een zwaard in ons hart en dat in ons eigen land. De provincies Noord- en Zuid Holland en Utrecht zijn nog niet open, zodat de personen van daar nog even hier moeten blijven. Er was reeds voor verschillende mensen post hier gekomen en dus wacht ik ook in spanning op bericht. 's Avonds ging ik slapen en hoorde niets meer tot de volgende morgen 9.00 uur.

In Weert gaf Arie op zijn repatriëringsformulier aan in de volgende kampen en Arb.kdo. te zijn geweest: Stalag XI-a, IV-b, IV-g kdo Moolheim boerenarbeid, Leipzig munitiefabriek (HASAG), metselaar.
In Weert werd Arie direct op 3 maanden verlof gestuurd. Die termijn zou op 30 augustus nog eens worden verlengd.

98 De aanleiding voor deze mededeling was een incident op de kermis te Weert, waarbij ex-krijgsgevangenen voor landverraders uitgemaakt werden.

Ontvangst-Centrum Gerepatrieerde Krijgsgevangenen
WEERT

3824

1.	Datum aankomst in Centrum	24 Mei 1945
2.	Naam en Voornamen	Jonkers Arie.
2a.	Wanneer en waar gemeld of gearresteerd?	17 Juni 1943 Weermachtskazerne Amersfoort
3.	Geboorteplaats en -datum	12-7-'19 te Amsterdam.
4.	Beroeps, Reserve of Dienstplichtig	Dienstplichtig.
5.	Rang en Wapen	Soldaat Infantrie
6.	Datum laatste bevordering	
7.	Onderdeel, waarbij ingedeeld op 15 Mei 1940	21e reserve grenscompagnie
8.	Functie op **dien** datum	soldaat
9.	Stamboeknummer	
9a.	Diploma's, talenkennis en beroep	17
10.	Datum van aanvang krijgsgevangenschap	17 Juni 1943
11.	Krijgsgevangenkampen, waarin achtereenvolgens verblijf werd gehouden	Altengrabow Mühlberg Moolheim Leipzig.
12.	Krijgsgevangennummer	107735
13.	Naam en adres naaste familie	Jonkers Jan Pieter Heijerstr. 56 I Amsterdam (West)
14.	Adres tijdens het buitengewoon verlof	Amsterdam.
15.	Uitbetaald voorschot	
16.	Was de **verzorging** gedurende de krijgsgevangenschap: **goed, middelmatig** of **slecht!**	bar slecht.
17.	Welke **werkzaamheden** werden aan U opgedragen?	munitiefabriek- boerderij metselaar.

(Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inventarisnummer 134).

Bij de beantwoording van de vragen **18 t/m. 23** te vermelden : **namen, rangen, leeftijden, adressen.**

18. Zijn U **sterfgevallen** bekend van andere krijgsgevangenen ? : 12 kameraden

Datum, oorzaak en plaats van overlijden : 6 April bombardement te Leipzig.

19. Zijn U gevallen van **ernstige ziekten** bekend en hoe was de behandeling ? : goed.

20. Zijn U gevallen bekend van **ontvluchting** uit krijgsgevangenschap ? nee.

21. Zijn U namen bekend van **ziek achtergebleven** krijgsgevangenen en zoo ja, waar ? :

22. Zijn U namen bekend van **door den vijand vrijgelaten** krijgsgevangenen, uit hoofde van hunne politieke gevoelens ?

23. Zijn U namen bekend van krijsgevangenen, die **in vijandelijken dienst** zijn getreden ? :

24. Zijn U gevallen bekend van **oorlogsmisdaden** en **overtredingen** van de Conventie van Genève ?

Zoo ja, dan wordt U verzocht, met het oog op de bestraffing van oorlogsmisdadigers een afzonderlijk uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding van tijd, plaats en omstandigheden der misdaad en de namen, adressen, enz. van de verantwoordelijke personen.

Onder zware protesten moesten wij arbeiden op munitiefabriek, bedreigd met wapens.

25. Hebt U ernstige klachten, omtrent de gedragingen van Uwe **mede-krijgsgevangenen** ? :

Zoo ja, dan wordt U verzocht een afzonderlijk uitvoerig verslag bij te voegen, onder vermelding van namen, rangen en adressen.

Weert, 25 Mei 1945.

De soldaat (rang)

w.g. A. Jonkers (handteekening)

Datum van vertrek uit ontvangstcentrum :

30 Mei 1945.

(Nationaal Archief, collectie 2.13.98, inventarisnummer 134).

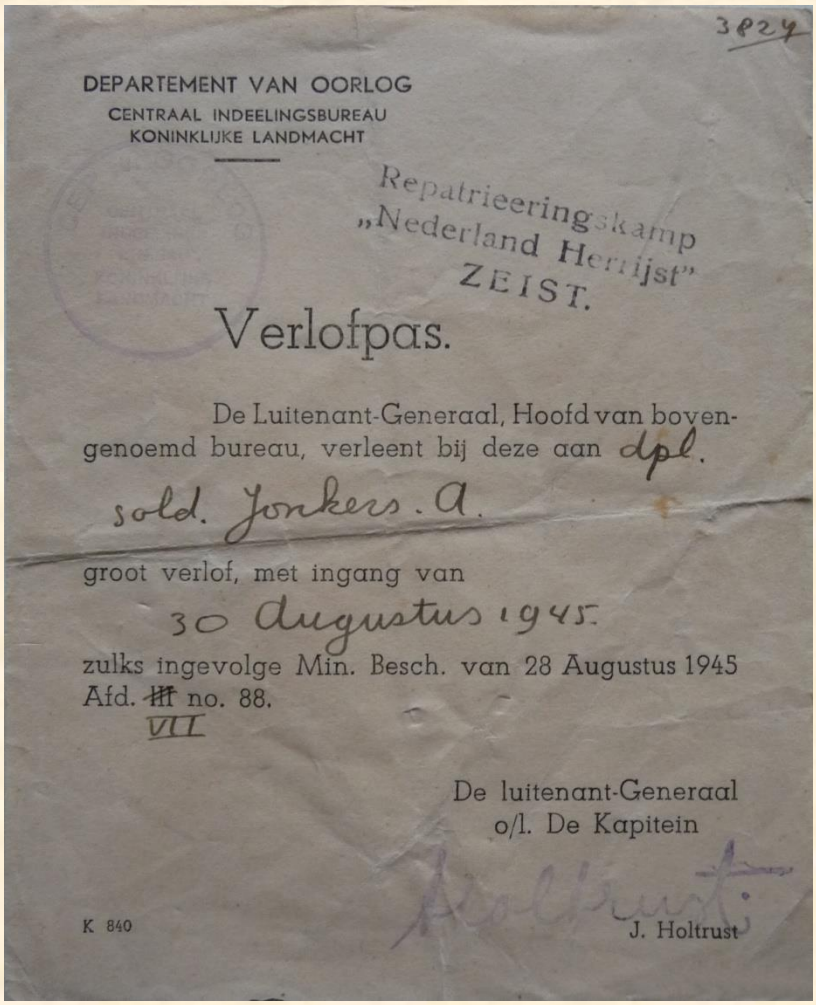

3824

DEPARTEMENT VAN OORLOG
CENTRAAL INDEELINGSBUREAU
KONINKLIJKE LANDMACHT

Repatrieeringskamp
„Nederland Herrijst"
ZEIST.

Verlofpas.

De Luitenant-Generaal, Hoofd van bovengenoemd bureau, verleent bij deze aan dpl.

sold. Jonkers. A.

groot verlof, met ingang van

30 Augustus 1945.

zulks ingevolge Min. Besch. van 28 Augustus 1945 Afd. ~~III~~ VII no. 88.

De luitenant-Generaal
o/l. De Kapitein

K 840

J. Holtrust

Verlofpas voor groot verlof (collectie familie Jonkers).

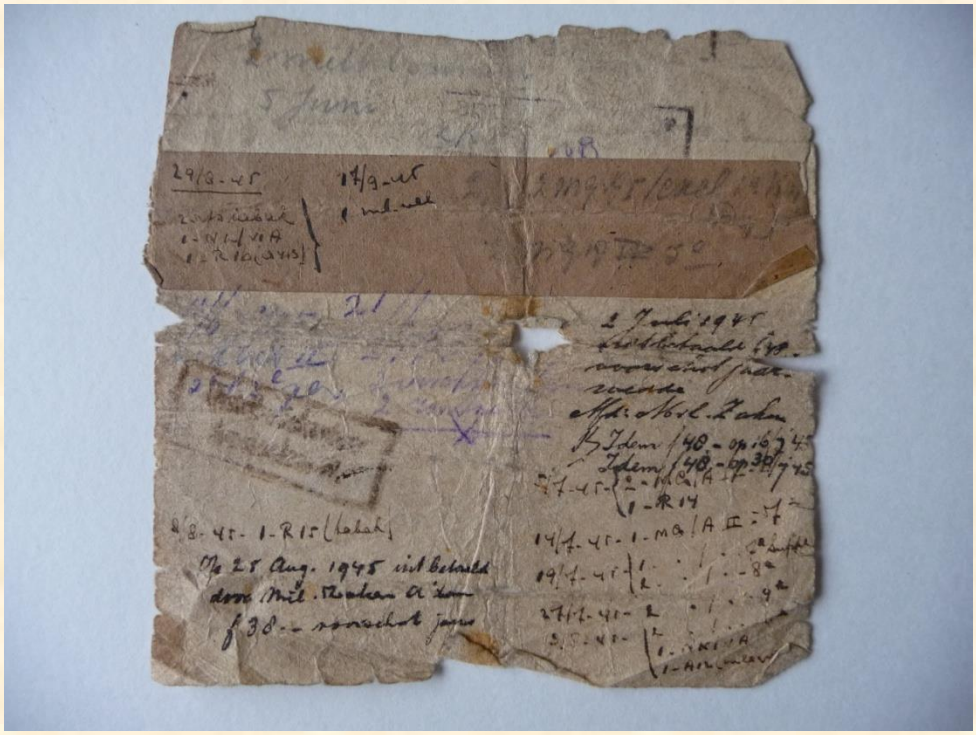

Briefje waarop Arie de uitbetalingen in 1945 bijhield (collectie familie Jonkers).

13. Na de oorlog

Arie Jonkers is aanwezig geweest bij de plechtigheid in de kerk van Gieten, bij welke gelegenheid de foto´s die Arie van de graven in Leipzig had gemaakt, aan de familie zijn gegeven. Bij de herdenkingsplechtigheid werd het onderstaande document verstrekt.

In Memoriam, uitgesproken in de Nederland Hervormde Kerk te Gieten, 24 juni 1945.
Wij geven vandaag plechtig uitgeleide aan Haijo Kuilman, Nanno Pul, krijgsgevangenen en Jan Hendriks politiek gevangene, alle drie in het gezicht van de vrijheid gevallen. Ons kerkhof wordt wel groot en het strekt zich uit nu tot de Deense grens, tot de Zwitserse grens en tot diep in Saksen, maar zo groot kan het niet worden, dat ons samenhorigheidsgevoel het niet kan omspannen en dat onze trouw niet ook deze drie doden zou vasthouden met al onze lieven, die we zelf hebben mogen ter aard bestellen ginder op de glooiing van de Hondsrug. Zijn zijn doden van onze gemeente, waar en hoe ze ook begraven zijn.
Onze gedachten gaan naar hen uit. Naar Jan Hendriks, die meer aan de rand der gemeente leefde, niet altijd ook hier gevestigd was na zijn kinderjaren en zijn eigen weg in vele dingen ging. Maar hij heeft zich niet gegeven voor de Duitse tiran; hij heeft het zware risico aanvaard; hij heeft voor zijn deel gestaan; warme gevoelens om zijnentwil komen in ons omhoog. Hij was man en vader; zijn heengaan is een groot verlies; God geven zijn vrouw al het benodigde om de reis te vervolgen in vrede en om het werk aan haar kinderen goed te volbrengen. En vrede zij Zijn Ziel.
Onze gedachten gaan in het bijzonder uit naar Haijo en Nanno, die twee frisse, blijmoedige jonge mensen, die -naar ons dunken- zo veel nog hadden kunnen zijn en doen en die hun lot met grote moed gedragen hebben.
Ik heb een kleine verzameling brieven van die in de vreemde de moedwil van de Duitse tiran te verduren hebben gehad. Die schat ik onder mijn kostbaarste papieren. Er is ook een briefje van Nanno bij. Ik deel er een paar zinnen uit mee. Hij schrijft onder andere: “Hier gaat het wel eens raar te keer Dominee, maar we trotseren het als echte Hollandse jongens, wat we steeds blijven”. Even verder schrijft hij: “Na mijn schooljaren heb ik U nog niet weer bezocht; ik had het altijd te druk met voetballen. U weet wel, daar was ik een groot liefhebber van, maar ik lees nu haast iedere avond in het bijbeltje dat deed ik al, toen we nog maar net in Duitsland waren”. En een eindje verder spreekt hij van de thuiskomst en dan zegt hij nog kort en krachtig uit de volheid van zijn jonge, stek dappere Nederlandse hart: “ons kunnen ze het hoofd niet buigen, of vloeken en tieren ze ook. Moed en vertrouwen, daar denken we steeds aan. En kop op dorpsgenoten.”
Zo schrijft Nanno in gevangenschap. Hij schrijft ook namens zijn vriend Haijo. Zo zijn deze twee jongens dus daarginds geweest. Zij hebben stand gehouden in hun zware verzoekingen, ze hebben ter plaatse waar God hen stelde, de eer van het Vaderland hoog gehouden en de zaak van ons volk gediend en in geloof en hoop en liefde volhard. Wij gedenken het met ontroering en wij danken hen daarvoor.
Ik denk aan ons aloude Wilhelmus, ons schone volkslied, zoals geen ander volk ter wereld er een bezit. Het bevat 15 coupletten. De meeste zijn ons onbekend. Ge moet ze nog eens alle lezen. Het lied is gemaakt in de 80-jarige oorlog, dat weet ge wel.

Het is nu net of het is gemaakt voor ons. Ik denk met name om de will van Haijo en Nanno aan het 9de couplet, waarin Vader Willem zegt: "na 't zuur zal ik ontvangen van God mijn Heer, dat zoet, waarnaar zo doet verlangen mijn vorstelijk gemoed. Dat is, dat ik mag sterven met eere in dat veld, een eeuwig rijk verwerven, als een getrouwe held." Is het niet? Dat denken we hun thans toe als aan hen vervuld: "Na 't zuur zal ik ontvangen van God, mijn Heer dat zoet". En de vervulling in deze wereld bidden we van ganser harte toe aan hen, die om hen treuren. Het leven is een geheim; de dood is ook een geheim. Geen menselijk verstand doorgrondt het. Dat hoeft ook niet. Het is ons voldoende te weten, dat die twee geheimen Gods geheimen zijn en dat God, die tot dusver in dit leven steeds raad met ons heeft geweten, ook raad met ons zal weten in de dood. "Leven wij, wij leven voor de Heer, sterven wij, wij sterven voor de Heer, hetzij dan dat wij leven, hetzij dan dat wij sterven, wij zijn en blijven des Heeren". Wij dragen onze beste gevoelens en wensen en sympathieën uit naar hen, die om deze twee jongen mensen in zware rouw gaan: naar Haijo's zwaar beproefde vader en naar zijn jonge bruid en naar de anderen; naar Nanno's ouders en zijn broer en zusters. "Na 't zuur zal ik ontvangen van God mij Heer dat zoet".
Wij denken aan Haijo en Nanno, daar waar ze nu zijn. het zal daar ongetwijfeld goed zijn. Zij zijn niet gevallen met de wapens in de handen, maar zij zijn gevallen voor hun Vaderland. Zij hebben hun volk gediend met alles. Zij en Jan Hendriks en Johannes Bos, en Gerard Lammers, onze vijf in verre vreemde om de willen van onze Vaderlandse zaak bezweken gemeenteleden, ze hebben mogen sterven met eere in het veld, een eeuwig rijk verwerven als een getrouwe held. Amen.
Nederland Hervormde Kerk te Gieten
24 juni 1945.

Toevoeging:
Jan Hendriks, geboren op 17 mei 1919 te Gieten, verbleef in Buchenwald, is overleden ergens in Duitsland. Hoogstwaarschijnlijk is Jan Hendriks tijdens de evacuatie uit Buchenwald overleden, op een onbekende datum tussen 8 april en 2 mei 1945 (Rode Kruis).

Johannes Bos, geboren op 9 december 1922 te Gieten, overleden op 10 december 1944 te Zöschen, Landkreis Merseburg, Duitsland.

Geerthardus Cornelius (Gerard) Lammers, geboren op 10 juni 1913 te Assen, overleden op 24 november 1944 te Kdo. Ladelund, Neuengamme.

Na de oorlog onderhoudt Arie nog enige tijd contact met enkele van zijn kameraden van de HASAG. Enkele brieven zijn daarvan bewaard.

Aan De Heer A. Jonkers
J.P. Heijestraat 56
Amsterdam
Rotterdam 19 juni 1945
Beste Arie,
Ik zal je eens gauw een kaartje sturen. Hoe gaat het met je? Ik hoop van goed.
Is je broer al thuis en hoe is het met je Moeder? Ik hoop maar dat je ze ook zo aangetroffen hebt als ik.
Alles was bij mij thuis gelukkig in orde. We hebben wel in spanning gezeten daarover.
Nu Arie, ik hou voorlopig mijn gemak nog maar even als ik enigszins kan kom ik wel spoedig naar Amsterdam. Het is jammer dat ze mijn fiets gesloopt hebben anders had ik al bij je geweest. In Den Haag ben ik al geweest. Maar zo gauw ik kan kom ik je eens opzoeken. Ik denk wel van de volgende maand. Nu ieder allen hartelijk gegroet van mij, mijn moeder en Kind.
Afzender J.H. Buitendijk, Kabeljauwschestraat 31B Rotterdam

Rotterdam, 21 Augustus 1945
Beste Arie,
Hoe staat het leven tegenwoordig? Hier alles goed. Bij jullie ook? Hebben jullie als ex-krijgsgevangenen in Amsterdam ook nog sigaretten gehad? Het was hier pas aan de gang. Vandaag zou het voor de 4e maal zijn, maar door het Departement van Oorlog is ook dat weer verboden. Het waren iedere week 40 Chief Whip met nog iets erbij, bijvoorbeeld een stukje zeep, een doosje lucifers, een scheermesje en dergelijke dingen. Aan geld hebben we hier nog 1 keer F 120,- en 1 keer F70,- gehad. Jullie ook?
Zaterdag jongst leden was ik nog bij de Moeder en broer van Dirk Bos (kgf. 106312). Weet je ook al dat zijn vader in mei bij het sloopwerk in het Bezuidenhout is verongelukt? Dat gezin is dus ook wel zwaar getroffen.
Er waren nog meer jongens geweest bij haar en wat een verhalen ik te horen kreeg, die ze dat mens allemaal hadden verteld. De jongens waren allemaal met militaire eer begraven en het was heel erg mooi geweest. Ook waren we allemaal bij de begrafenis geweest n nog veel meer van die ouwe wijven praatjes. Je kunt misschien wel raden van wie ze afkomstig zijn? Ik had nog een stelletje ondergoed en een shawl van Dirk. Die heb ik gelijk gebracht, daar zij er nogal waarde aan hechtte. Nu zijn ze op de een of andere manier ook te weten gekomen dat jij indertijd Dirk zijn dekens hebt genomen. Heb jij die nog in je bezit Arie? Zo ja, stuur ze dan naar zijn Moeder, want zij en zijn broer hechten erg aan zulke dingen en je zou ze een grote dienst bewijzen door ze terug te geven. Schrijf mij anders even terug hoe of wat, ja?
Heb jij thuis alles in goede welstand teruggevonden? Ik hoop het maar. Schrijf het eens gauw, want ik ben heus nieuwsgierig. Onze totale schade is een grote gebroken ruit, door een V2 die hier is ontploft en een motgaatje in mijn broekspijp, dus dat gaat wel.
Nu Arie, ik ga maar weer stoppen en hoop gauw eens iets van je te horen en de hartelijke groeten van
Jaap Daaag (waarschijnlijk Jacobus (Jaap) Laban kgf. 105828)

's Gravenhage 6-2-1946
Beste Arie,
De wind komt ook eens uit Den Haag waaien, wat een verbeelding van die windkapper niet.
Nu ja jong, wie brutaal is had de halve wereld, zie maar naar Neurenberg. Ja Arie, als je dat leest dan denk je bij je eigen, waar hebben wij de moed vandaag gehaald om te protesteren. Maar wij zijn gelukkig in onze familie terug gekomen en hoop dat bij jou thuis ook. Arie en gelezen als dat je de befaamde boot genomen hebt. Nu, ik hoop voor jou en je vrouw het elkaar goed mogen maken. Wat doe je al zo? Nu, ik ben crisisambtenaar, wel geen blijvende baan, maar voorlopig onder dak. Als ik eens in Amsterdam kom, nu, dan kom ik beslist eens aan in de J.P. Heijestraat. Ik vind toch dat het contact wat nauwer kan zijn. Het hoeft niet zo te zijn, dat wij elkaar het wel en wee vertellen, maar een enkel keer schrijven kan geen kwaad. Ja Arie, ik ga eindigen en zie nog wel eens een woordje van jou tegemoet.
Het allerbeste thuis en hartelijke groeten en een tot kijk van je collega Henk 105670

H.B. Zwarts (kgf. 105670)
Beetsstraat 127
Den Haag

Arie trouwde in 1945 met Annetta van Leeuwen en ze krijgen twee kinderen.
Nicolaas Jonkers in 1947 en
Antoinette Jonkers in 1946.

In deze periode had Arie meerdere banen, zo werkte hij in de broodjeszaak Dobbe en in verschillende wasserijen-stomerijen.

Arie in de broodjeszaak van Dobbe (collectie familie Jonkers).

Arie Jonkers met zijn eerste vrouw Annetta van Leeuwen op de Dam in Amsterdam, foto rond 1945 (collectie familie Jonkers).

In 1952 strandde het huwelijk met Annetta van Leeuwen. Arie ging weer bij zijn moeder in de J.P Heijestraat wonen.

Zaterdag 4 april 1959
Het toneelgezelschap "OKE" organiseerde een jubileumavond vanwege het 30-jarige bestaan. Op het programma stond de musical show "Daar was laatst een meisje loos", die voor de vijfentwintigste maal werd opgevoerd.
Arie Jonkers trad hierin op als kapitein. Arie heeft de liefde voor de muziek en het zingen dus niet vergeten.

Het programmaboekje van de jubileumavond (collectie familie Jonkers).

Optreden tijdens de jubileumavond met Arie Jonkers in kapiteinsuniform (collectie familie Jonkers).

In 1956 werd aan Bos en Lommerweg 371 en Woutertje Pietersestraat 30, 31 te Amsterdam de chemische wasserij en stomerij van Eijkelenburg opgericht. Het bedrijf stond in 1958 op naam van Eijkelenburg en Steenvoorden en werd in dat jaar op naam van G. Geerts gezet (gemeente Amsterdam, Hinderwet-archief locatienummer 60845).

Glas dia voor bioscoop reclame (collectie familie Jonkers).

Rond 1960 ging Arie hier werken als bedrijfsleider. Rond 1961 nam Arie Jonkers de stomerij over en zetten hem voort onder de oude naam "West Point Clean".
Arie benoemde zijn broer Henk tot mede eigenaar en directeur, als dank voor zijn bezoeken tijdens de oorlog.
Het bedrijf vroeg in advertenties met regelmaat personeel.

STOMERIJ WEST POINT CLEAN vraagt voor haar modern bedrijf

ERVAREN BESTELLERS

Bekend met stomerijvak voor het overnemen van bestaande wijk. Basisloon met hoge provisie. Motorcarrier zonder rijbewijs aanwezig. Soll.: Bos en Lommerweg 371, A'dam, Telef. 83841.

Maasbode 20-1-1960.

Stomerij West Point Clean vraagt voor haar modern bedrijf

1. NETTE COLPORTEUR-BESTELLER
enigszins bekend met stomerijvak, voor het overnemen van bestaande klantenwijk. Goed basisloon met hoge provisie

2. ERVAREN DETACHEUR

3. GEROUT. STRIJKSTERS
voor de hele week of voor enkele dagen per week.

Aanm. Bos en Lommerweg 371, (naast Hollenkamp). Tel. 83841
8-6092

De Volkskrant 4-2-1960.

Chemisch bedrijf West Point Clean
Bos en Lommerweg 371, vraagt een
allround man
Aanmelden: dagelijks tussen 8—18 uur. Na 18 uur: tel. 124302.

Het Parool 18-3-1960.

WEST POINT CLEAN
Bos en Lommerweg 371, Amsterdam, vraagt
NETTE WINKELJUFFROUW
enigszins administratief onderlegd. Goed loon. Aanmelden dagelijks van 9—18.00 uur, of telefonisch 8 38 41. 4-8016

De Volkskrant 14-2-1961.

Op deze laatste advertentie reageerde Tonny (Teuntje) ter Wengel, waarmee Arie in 1963 trouwde.

Tonny (Teuntje) ter Wengel en Arie Jonkers tekenen de huwelijksakte (collectie familie Jonkers).

Uit dit huwelijk kwamen drie kinderen:

- Arieanne geboren 6-1-1964: kinderen Kelly
- Jan/Willem geboren 19-2-1965: kinderen Demi, Shannen, Dean
- Anthony geboren 17-4-1967: kinderen Damanja, Dannièl.

Het ging de stomerij voor de wind en het was voor die tijd een modern goed lopend bedrijf. Op 65 jarige leeftijd stopte Arie met de stomerij en die werd daarna opgeheven. Hij heeft daarna nog 7 jaar bij verschillende collega-bedrijven geholpen.

Arie Jonkers (links) en Henk Jonkers (rechts) in de stomerij aan de Bos en Lommerweg 371 (collectie familie Jonkers).

Hier eindigt het verhaal van Arie Jonkers, die in 1919 “als een dubbeltje” in de Jordaan werd geboren en die met een gouden hart, “als een kwartje” in 1991 overleed.

14. De Nederlanders bij HASAG

De onderstaande lijst bevat de namen van de krijgsgevangen gemaakte onderoffieren en manschappen, die op enig moment in het Arbeitskommando van HASAG Leipzig tewerkgesteld zijn geweest. De vetgedrukte namen betreffen de omgekomen krijgsgevangenen. De lijst is samengesteld op basis van de repatriëringsformulieren in het Nationaal Archief en het boek *"Personalkarte III, Tewerkgestelde Nederlandse krijgsgevangenen in het Derde Rijk 1943-1945"* door E. van der Most, uitgeverij Flying Pencil Utrecht, 2020.

Achternaam	Voornamen	KGFnr	geboortedatum	geboorteplaats	Nederlandse rang	Onderdeel
Acksen	Wouter Hendrik	106567	21-8-1907	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Advokaat	Aart Jan Hendrik	106302	13-4-1908	Rotterdam	Soldaat	R.Grenadiers
Aggelen van	Wouter	106710	10-3-1919	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Appelboom	Alexander	97134	2-1-1904	Londen (Eng)	Soldaat	18 R.I.
Augusteijn	Adriaan Johannes (Adri)	97143	2-7-1905	Rilland-Bath	Soldaat	15 R.I.
Baltus	Jan	98497	13-5-1910	Noordwolde	Soldaat	2 R.V.A.
Bekebrede	Cornelis	97661	1-10-1919	Ilpendam	Soldaat	21 R.I.
Bend van der	Gerrit J.	106214	19-11-1916	Maassluis	Soldaat	R.Grenadiers
Bentum van	Cornelis A.	105836	1-7-1915	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Berg van den	Jacobus	97278	21-5-1920	Rotterdam	Soldaat	22 R.I.
Betjes	Johannes Jacob	97663	22-6-1918	Leiden	Soldaat	1 R.H.
Bevers	Herman Gijsbert	106197	26-9-1915	Den Haag	Korporaal	R.Grenadiers
Blom	Dirk Antonius	107808	12-1-1919	Amsterdam	Soldaat	5 R.I.
Boekee	Joris	106665	29-7-1918	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Bos	**Dirk P. (Dik)**	106312	13-9-1917	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Bosch ten	**Johannes George**	271639	26-10-1919	Amsterdam	Soldaat	7 R.I.
Bosch van den	Albertus	98243	13-10-1909	Amsterdam	Sergeant	11 R.M.A.
Breevaart van de	Jan Bastiaan	96857	31-7-1919	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Brink van den	Hendrik	98528	12-4-1920	Soest	Soldaat	48 R.I.
Bruin de	Pieter Jacobus	105887	6-4-1919	Zwammerdam	Soldaat	R.Grenadiers
Brummelkamp	Willem Hendrik	105843	18-3-1919	Rotterdam	Soldaat	R.Grenadiers
Buitendijk	Johannes Hubertus	107497	25-3-1912	Loosduinen	Soldaat	2 R.I.
Buurman	Herman	106659	27-7-1918	Rijswijk	Soldaat	R.Jagers
Dalmolen	Albert Jan	98456	22-12-1913	Groningen	Soldaat	1 R.Genie
Dekker	Jan	107439	29-1-1909	Amsterdam	Soldaat	5 R.I.
Dijk van	**Reinder**	98512	11-1-1913	Appingedam	Soldaat	1 R.I.
Dijkhuis	Jan Hendrik	107534	29-11-1904	Winschoten	Soldaat	12 R.I.
Doekes	Pieter	107805	24-10-1917	Amsterdam	Soldaat	5 R.I.
Duinen van	Johannes Nicolaas	107569	12-10-1905	Amsterdam	Korporaal	12 R.I.
Duuren van	Hermanus Johannes W.	107202	30-10-1910	Nijmegen	Korporaal	Sanitätstruppe
Ekering	Anthonie Willem Frederik	98505	24-6-1919	Den Haag	Korporaal	R.Jagers
Elderman	Henri Reimond	107668	29-8-1915	Amsterdam	Soldaat	5 R.I.
Erkelens	Jacob (Jack)	98514	18-7-1919	Den Helder	Soldaat	21 R.I.
Etten van	Gerardus S.A.	97680	21-12-1913	Schipluiden	Korporaal	2 R.A.
Fransen	Evert Jan	106999	10-12-1913	Nijmegen	Korporaal	11 R.I.
Franssen	Willem Hubert	98511	24-3-1909	Beegden	Soldaat	R.Grenadiers
Geest de	Evert Hendrik	96925	31-7-1919	De Bilt	Soldaat	16 R.I.
Gelder van	Jan	96854	3-5-1916	Capelle ad IJssel	Soldaat	15 R.I.
Geradts	Gerardus Johanes Marie	106325	12-7-1908	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Gerritsen	Nikolaas	98470	10-1-1910	Oosterbeek	Korporaal	32 R.I.

Goossens	Hendrikus Johannes	96845	22-2-1905	Utrecht	Soldaat	16 R.I.
Groen	Dirk L.	96616	25-5-1905	Mijnsheerenland	Soldaat	10 R.I.
Groen	**Johannes Petrus (Jo)**	107790	24-10-1919	Sloten	Soldaat	5 R.I.
Groot de	Klaas	98499	5-11-1908	Rotterdam	Soldaat	1 R.H.
Hagendoorn	**Arnoldus Johannes (Nol)**	106084	6-5-1914	Den Haag	Korporaal	R.Grenadiers
Hart 't	Everardus	105974	4-1-1907	Delft	Korporaal	R.Grenadiers
Haslinghuijs	Nicolaas Marius	105853	9-9-1920	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Herder	Sietse	271626	1-5-1919	Ureterp	Soldaat	cav
Hoek van den	Gerardus Paulus Johannes	96822	8-1-1920	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Hofman	Jaques Henri	96821	12-11-1919	Amsterdam	Korporaal	18 R.I.
Hong Atien Tshoi	Johan Arnold	106842	19-2-1906	Paramaribo	Soldaat	R.Jagers
Horbeek	Jan Roelof	271645	25-6-1913	Hasselt	Soldaat	Torpedisten
Hurkens	Adrianus Johannes	106637	23-8-1906	Den Bosch	Soldaat	R.Jagers
Huyer	Garry Leonard	105736	5-12-1914	Passaic (USA)	Soldaat	R.Grenadiers
Jasperse	Pieter C.	105923	15-1-1919	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Jetzes	Jan	96910	19-8-1912	Hilversum	Soldaat	16 R.I.
Jong de	Johannes	105664	7-6-1920	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Jonkers	Arie	107735	12-7-1919	Amsterdam	Soldaat	5 R.I.
Karman	Arnoldus	96804	11-4-1920	Amsterdam	Soldaat	16 R.I.
Keijsper	Jacobus	271647	6-7-1916	Schoten	Soldaat	18 R.I.
Kesseling	Johannes Elias	97151	16-7-1908	Rotterdam	Korporaal	15 R.I.
Ketelaar	Johan Gerard	106519	23-5-1916	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Ketting	**Kleis (Klaas)**	97281	28-5-1919	Brielle	Soldaat	22 R.I.
Kiezebrink	Theodorus Wilhelmus (Theo)	106977	6-6-1917	Groenloo	Soldaat	11 R.I.
Kleijn	Hermanus Adrianus	98524	22-11-1919	Den Haag	Korporaal	R.Jagers
Kleijne	Johannes Henricus	105863	10-8-1920	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Kluijt	Hermaus Adrianus	106777	3-5-1912	Delft	Soldaat	R.Jagers
Koolschijn	Jean	106778	30-4-1906	Delft	Soldaat	R.Jagers
Koot	Bernardus Adrianus	97152	10-5-1908	Utrecht	Soldaat	16 R.I.
Kouwenberg	Gerardus Franciscus	97686	16-5-1915	Den Helder	Soldaat	21 R.I.
Kraal	Johannes	98285	9-3-1918	Papendrecht	Soldaat	K.N.I.L. reserve
Krijger	Cornelis (Kees)	96689	18-9-1904	Vlissingen	Soldaat	14 R.I.
Kuijk	Lucas Wilhelmus (Luuk)	98535	23-6-1918	Haarlem	Korporaal	10 R.I.
Kuilman	**Haijo (Charlie)**	98534	6-11-1916	Delfzijl	Soldaat	5 R.V.A.
Kuiper	Cornelis	98515	13-3-1918	Groningen	Soldaat	12 R.I.
Laban	Jacobus Adiraan	105828	19-9-1916	Rotterdam	Soldaat	R.Grenadiers
Lelieveld	Wilhelmus Johannes	105676	23-1-1906	Loosduinen	Soldaat	R.Grenadiers
Lievers	Johannes Arnoldus	107056	29-5-1909	Aalten	Korporaal	11 R.I.
Linden van der	Adrianus Arie	97679	30-12-1906	Rotterdam	Soldaat	2 R.V.A.
Maar de	Dirk	97060	25-10-1904	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Meeboer	August Jan (Guus)	271649	16-7-1920	Rotterdam	adsp. Onderofficier	L.S.K.
Meevers Scholte	**Gerardus Hendricus (Gerard)**	105701	16-8-1920	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Minnema	**Hendrik Antonius**	271627	2-4-1918	Helmond	Soldaat	R.Jagers
Moeliker	Hubrecht Pieter	107796	21-10-1916	Zierikzee	Soldaat	5 R.I.
Nahon	Nicola	106678	16-9-1909	Boskoop	Soldaat	R.Jagers
Niessen	Bernardus Hermanus	106163	17-10-1907	Groningen	Soldaat	R.Grenadiers
Oudheusden van	Leendert Frank	106374	21-5-1907	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Paske te	Christoffel	98035	9-2-1919	Amsterdam	Soldaat	2 R.Genie
Prins	Arij Elisabertus	271621	16-11-1919		Korporaal	P.A.G.
Pul	**Nanno**	98532	28-7-1919	Gieten	Soldaat	1 R.I.
Randeraat van	Johannes	271461	20-6-1917	Amsterdam	Soldaat geweermaker	5 R.I.
Rieff	Johannes Petrus	97641	19-12-1916	Den Haag	Soldaat	2 R.V.A.
Rijns	Petrus Franciscus	97219	4-12-1915	Den Haag	Soldaat	Kon. Marine

Robertus	Klaas Kornelis	107533	7-10-1905	Winschoten	Korporaal	12 R.I.
Roggeveen	Leendert	97120	11-7-1905	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Rooij de	Johannes (Texas Bill)	97246	1-4-1919	Tilburg	Matroos	Kon. Marine
Sas	Franciscus Theodorus	106716	4-6-1920	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Schaafsma	Frederik Th.	96835	5-10-1920	Rotterdam	Soldaat	18 R.I.
Scheerder	Albertus Maria	106990	13-4-1918	Nijmegen	Soldaat	11 R.I.
Schelt van	Anton	106878	13-12-1906	Dordrecht	Soldaat	R.Jagers
Schendel van		onbekend				
Schipperen	Adrianus Marinus (Janus)	105666	17-9-1918	Etten Leur	Soldaat	R.Grenadiers
Schrijver	Coenraad	98471 / 271171	10-8-1919	Utrecht	Soldaat	16 R.I.
Schut	Jilles	105710	18-11-1916	Delft	Soldaat	R.Grenadiers
Selie	Gerardus Petrus	97163	11-12-1918	Wormer	Soldaat	5 R.I.
Smit	Wijnandes Hermanus	271467	8-12-1919	Amsterdam	Soldaat	18 R.I.
Snijder	Coenraad	107514	14-2-1905	Deventer	Soldaat	19 R.I.
Somers	Johannes	107649	10-7-1914	Zijpe	Soldaat	5 R.I.
Staveren van	Martinus Gerardus Hendrikus	106258	6-6-1920	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers
Steenbergen	Antonius J.	96843	5-11-1919	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Stokvis	Johannes	107867	2-8-1912	Amsterdam	Korporaal	5 R.I.
Toorn van de	Arie Pieter	97625	23-2-1917	Scheveningen	Korporaal	3 R.V.A.
Torenvliet	Rachél Jacobus (Richard)	96952	8-11-1919	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Tuil van	Paulus	97052	25-10-1905	Tiel	Soldaat	15 R.I.
Valk van der	Theodorus	98508	17-4-1916	Arnhem	Soldaat	20 R.I.
Valkenburg	Harmen	98517	2-7-1917	Veenendaal	Soldaat	16 R.I.
Veerman	Cornelis	98102	5-7-1913	Huizen	Soldaat	16 R.I.
Velde van de	Adriaan Tonus	98233	17-2-1920	Rotterdam	Soldaat	2 R.W.
Venema	Hendrikus	98496	17-6-1918	Slochteren	Soldaat	12 R.I.
Verheul	Johan Paulus	96786	26-9-1910	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Verhoeff	Eldert Kornelis	105747	2-11-1920	Vlaardingen	Soldaat	R.Grenadiers
Vermaas	Hijman Cornelis	96894	22-9-1920	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Verstoep	Leonard	97096	5-6-1911	Rotterdam	Soldaat	15 R.I.
Verwijs	Johannes Leonardus	107930	21-6-1918	Den Haag	Soldaat	4 R.I.
Vonck	Frans	106275	22-2-1917	Groningen	Soldaat	R.Grenadiers
Voorthuyzen van	Johannes Willem	98162	4-2-1918	Leiden	Soldaat	4 R.I.
Vos	Johannis	108513	20-4-1920	Klaaswaal	Soldaat	3 R.I.
Vos de	Frederik	106264	25-2-1918	Den Haag	Soldaat	R.Jagers
Vries de	Jacobus Johannes	97340	10-1-1920	Rotterdam	Soldaat	22 R.I.
Woudenberg	Anthonius Johannes	97347	31-7-1920	Rotterdam	Soldaat	22 R.I.
Zaanen van	Leendert	106298	5-5-1915	Scheveningen	Soldaat	R.Grenadiers
Zutphen van	Willem Adrianus	98498	3-4-1911	Den Haag	Soldaat	Pontonniers
Zwaan van der	Willem Berend	105749	19-11-1919	Delft	Soldaat	R.Grenadiers
Zwart	Johannes Jacobus	105852	13-11-1920	Amsterdam	Soldaat	R.Grenadiers
Zwarts	Hendrik B.	105670	6-6-1910	Den Haag	Soldaat	R.Grenadiers

*****